

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

СВЯЩ. Д-Р

ЮРІЙ ФЕДОРІВ

REV. GEORGE FEDORIV, Dr. TH.

HISTORIA CERKWI NA UKRAINIE

LUBLIN 1991

СВЯЩ. Д-Р ЮРІЙ ФЕДОРІВ

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

ЛЮБЛІН 1991

THE HISTORY OF THE CHURCH IN UKRAINE

COPYRIGHT 1967

Rev. G. Fedoriv, STD.

4, Bellwoods Avenue,
TORONTO — CANADA

Ч. Орд. 191/66

Дозволяється друкувати
й поручається до шкільного вжитку

✙ Ізидор Борецький
єпископ

Торонто 23 серпня 1966.

Projekt okładki
ARETA T. FEDAK

Wydano na zlecenie Autora
Lublin 1991

П Е Р Е Д М О В А

Євангельський закон, який учить вічних і незмінних правд, — це єдиний шлях до перетворення людини з тижака, себелюба, сам-собі-пана в людину, сповнену любови й пошани до ближнього, до свого народу та й до людства взагалі. Церква вчить людину послушту, дисципліни, організованості, підпорядкування власних інтересів загальним, дочасних — вічним, матеріальних — духовим.

В такий спосіб Церква, попри свою першу ціль — довести людину до вічного щастя, — пособляє також мудрому і справедливому влаштуванню життя на цьому світі. Помагає виховувати добрих і чесних громадян, самовідданих і чесних членів суспільства, спрямовує природні таланти людини до високих цілей.

Церква розвиває літературу, мистецтво, займається харитативною діяльністю, поширює освіту і знання, розбудовує шкільництво, опікується шпиталями, сиротинцями, хорими, в'язнями, старцями, немічними і т. д. і т. д. Тож і з цього погляду Церква має незвичайно важливе й відповідальне становище в суспільстві.

А Церква — це не будинок, це не священики з єпископами. Це загал вірних, об'єднаних у правдивій вірі під проводом церковної влади, установленої Ісусом Христом.

Тому вірні, приналежні до Церкви, повинні відчутися своєю живою, органічну приналежність до тої Церкви, бути справжньою частинкою цього містичного тіла, про неї дбати, її любити, її долю вважати своєю долею, її радість своєю радістю, а її горе своїм горем.

Кожна людина, приналежна до Церкви, повинна знати її минуле, її історію, її розвиток, часи її розквіту та

занепаду, які були помилки та як було можливо їх уникнути, що робити, щоб тих помилок не допускатися в майбутньому.

Українські діти є частинкою Христової Церкви, майбутніми носіями українських традицій і культури. Від них теж буде залежати й доля нашої Церкви, чи вона буде розвиватися, чи нидіти, рости чи маліти, приносити мир і любов до народу, чи гризню і колотнечу. Тому українські діти повинні дбайливо вивчати минуле та й сучасне нашої матері-Церкви, її любити, зрозуміти її вагу, її вічну і дочасну місію та по своїй змозі докласти всіх зусиль, щоби Христова Церква між українцями росла, поширювалась та пильно зберігала заповіді її Основника на Божу славу, на спасення людських душ та на добро українського народу.

В С Т У П

ПРО ВІРУ ДАВНІХ НАШИХ ПРЕДКІВ ПЕРЕД ВВЕДЕННЯМ ХРИСТИЯНСТВА.

Історія повчає, що всякий нарід, на якому ступені розвитку його культура не стояла б, має якусь релігію. Вона служить йому до пояснення містерії життя, навколишніх сил природи та встановлення певного порядку співжиття між людьми.

Всі старовинні народи мали кожний свою релігію, мали її також і наші предки, перед тим, як прийняли християнство. Більш розвинені народи, як єгиптяни, римляни, греки, перси й інші, мали більш розвинену релігію, з ієрархічним порядком богів, зі старшими й меншими богами, а менш розвинені мали примітивнішу релігію. На формацію релігійного комплексу впливали різні чинники, як: характер даного народу, сусідство з іншими релігіями, соціальні відносини, а в немалій мірі і природа країни.

В що ж вірили наші предки до того часу, як прийняли християнство? Християнство проникало в Україну, правдоподібно, далеко раніше, ніж його офіційно завведено в X ст., але певних відомостей ми не маємо. До того часу загальною вірою наших предків була поганська віра, тобто вірили в різні сили природи та в уявних богів, які ті сили природи репрезентували. А природа нашої батьківщини лагідна, соняшна, багата, тож і боги були лагідні. Загалом беручи, вони ані не шкодили, ані не дуже помагали. Це була найстарша релігійна формація наших пращурів. Щойно трохи пізніше, під впливом інших релігій, головно іранських, настає деяке розрізнення між богами, добрими і злющими.

Найвищим богом у давній релігії тодішніх мешканців нашої землі був **Сварог**, бог неба, що вершив суд божий над цілим світом. В періоді творення держави, в IX ст., на перше місце висувається грізніший бог, **Перун**. Боротьба за життя зі стихіями природи, зі злими сусідами вимагає зусилля, вимагає і жертв. Тож наш нарід подумав, що мусить бути хтось, хто силою завідує, якийсь бог, з яким треба радше бути обережним. Тому й поставили його на перше місце. Найбільша сила, яку трудно було зрозуміти, була сила грому, блискавки, і Перун став її персоніфікувати. Всі інші боги, більші і менші, мусіли його слухати і йому коритися.

Дажбог — був богом сонця, від якого залежало життя, урожай, **Волос**, чи **Велес**, опікувався худобою, — не дуже почесне місце, але важливе, бож худоба становила майно. — Богом вітру був **Стрибог**, а підземного вогню — **Хора**, останній, мабуть, грецького походження. Так кожна сила природи мала свого бога. Крім богів, були ще й богині. **Лада** була богинею краси й любови, до неї зідхали передовсім молодці і дівчата. **Весна** символізувала містерію життя, ті таїнственні сили, що породжують квіти, зелень, пашню та прикрашують нашу землю після зимового сну. **Хмара** давала дощ і так доповняла конечні життєві потреби людини. Одинокa постать між тими вищими богами, що наводила страх на людей, була **Марена**, богиня смерті.

Крім тих більших богів, були ще й менші. Сюди належали такі, як **домовики**, **лісовики**, **польовики**, **русалки**, **мавки** та багато інших.

Домовики пильнували дому, домашнього вогнища, господарства, приносили щастя, але могли й пошкодити, коли б їх хто був образив. **Лісовики** — це лісові духи, що прибирали різні подоби, головню лісових звірів, та могли не раз людині напакостити, тож їх краще було не зустрічати. **Польовики** мали корисну функцію — стерегти поля. Вони собі гуляли по полях, луках, сіножатях, могли перекидатися в різних птахів. **Водяники** сиділи в річках, озерах, болотах, дивились за рибою та

лицялися до русалок. Русалки ж — це були жінки чи дівчата, які померли якоюсь незвичайною смертю. Їм на тому світі було скучно, то вони прибирали людську подобу та, наче живі люди, ходили по лісах, понад річками, озерами, показувались людям, а особливо молодцям. Мавки — це теж померлі діти. Подібно як русалки, вони теж могли показуватися в людському вигляді, але в них іззаду тіло було прозоре і все всередині було видно.

Усі ці боги й божки, — кожний завідував своїм фахом, і загалом вони були людям радше корисні, ніж шкідливі.

Під впливом східніх поганських релігій витворився у наших предків зчасом погляд, що, крім цих добрячих чи індиферентних богів, є ще й злющі боги. Власне в добу творення держави виходить на арену бог Д и в, бог ночі й нічного страху. Він завжди появляється як вішун якогось великого лиха, як зловісний дух ночі й темного світу. Йому підлягала ціла плеяда злих божків меншої ранги, чортів, дідьків, пікуликів, а можливо теж відьом, опирів та інші страхіття.

Визнаючи тих богів, наші предки воліли з ними жити по-доброму, в згоді, тому витворили певні обряди, як з богами заходитись. Молилися вони своїм богам звичайно над водою, річкою чи джерелом або під деревами. Там богам молитва найбільш була до вподоби. Святинь їм не ставляли, як греки чи римляни, — знак, що наші боги не були дуже вередливі. Натомість ставляли їм каплички, звані капищами, або статуї, де приносили в жертву звірят чи рослини. Не було в нас окремої касті жерців, чи волхвів, і лиш зрідка буває про них згадка. Мабуть, ті волхви, про яких згадують старі наші літописи, були зайшлыми служителями культу. Службу жерця виконував старший в роді, батько або дід.

Цілий рік поділявся на обрядові цикли. Як лише стопився сніг, обходили «русалії» та поминали померлих. Вірили, що тоді саме час русалкам та мавкам виходити з води та подихати свіжим повітрям. Для них лишали хліб, щоб підкріпилися, а щоб їм не було сумно, то влаштовували ігри з бубнами, гусями та всілякими

«плясаніями» — танцями. При тій нагоді поминали й небіжчиків, кожний рід своїх. Вірили, що людина лиш тілом умирає, а душа її й далі живе. Живе звичайно там, де жив небіжчик, а коли ні, то йде до раю. Коли небіжчика хоронили, то додавали йому поживу та таке знаряддя, яке, думали, зможе йому придатись на тому світі. А бувало, що й про чарку не забували.

Коли ж заблисла весна в повній своїй красі, зустрічали її теж піснями й танцями. Наближення сонця до літа відзначувалося святом Купала. Купало мав якесь відношення до жнив, урожаю (як у греків Деметра, а в римлян Церера). Тоді природа виступає в найбільшій своїй пишності, тоді творяться всілякі дива, цвіте папороть, якої цвіт має чудодійну силу. В цю ніч збиралися над річками, палили вогні, співали пісень, заводили гри та танці, а при тій нагоді знайомилися молоді пари.

Взимі відбувалося свято Коляди. Це було свято найкоротшого дня в році, як сонце звернуло з зимового періоду у весняний. При Коляді також поминали померлих родителів, дідів, прадідів. Це свято починалося святою вечерею, на яку запрошували також духів померлих, щоб і ті прийшли та разом з живими повеселились. Свято Коляди тягнулося два тижні (добрі часи були) аж до Щедрого Вечора. Члени роду себе взаємно відвідували, вгощали, співали колядок-щедрівок. У них, у тих колядках, славили богів, князів, героїв, воєнні походи оспівували, вкінці величали господаря та взаємно собі бажали щастя.

Поганські релігії витворювалися впродовж довгих століть. У них помітні впливи інших, сусідніх релігій, різні побутові наверствування, історичні переміни і т. п., все те мало вплив на формацію світогляду й вірувань.

Що впадає в вічі у релігії наших предків — це те, що в ній віддзеркалюється регулярний цикл життя на протязі цілого року. Вступаючи до весни, вони вважали, що треба пом'янути своїх померлих предків, яких душі перебувають при родинному огнищі. Цей тісний зв'язок живих і мертвих вказує на те, що вони вірили в невми-

рушність душі, дарма що поясняли собі ту невмирущість на свій власний лад. На весні — порі пробудження природи, розквіту життя, буйности природи, свіжости вітру, треба ж було маніфестувати свою радість, достосуватися до самої природи, наслідувати її вітальність, розмах, творчу силу. Це був наче вступ до періоду праці, праці радісної, корисної, праці, що є підставою життя, що є актом життя. А життя — містерія, тож і всі ті супровідні звичаї мають характер незвичайности, містерійности.

Із введенням християнства багато елементів давньої поганської релігії пристосовано до потреб церкви й вимог нової віри. Давні поганські свята замінено християнськими, поганський цикл — християнським. У нас ще й нині залишилося чимало звичаїв давньої давнини, звичаїв, які не противляться християнському вченню, а які так живо нагадують намагання наших предків угадати вічні закони та достосувати до них своє життя.

ПЕРША ДОБА

ВІД ПОЧАТКІВ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ-РУСІ
ДО ЗАНЕПАДУ КИЄВА (1240)

І. СВ. АПОСТОЛ АНДРЕЙ ПЕРВОЗВАННИЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ.

**Історичні
відомості.**

Коли вперше пролунало слово Божої благодаті на землях нашої батьківщини, точно не відомо. Та, мабуть, було це ще в ранній добі християнства. З давніх-давен зберігся між нашим народом переказ про те, що вже святий Апостол Андрей, перший ученик Христа Спасителя, голосив слово Божої правди між нашими предками. Згідно з старою церковною традицією, св. Апостол Андрей зараз же по Зісланні св. Духа на Апостолів вибрався благовістити науку Христа поміж народами Малої Азії, Грузії, Скитії, Македонії та Греції. Відомість про те, що Апостол Андрей побував на землях нашої батьківщини, подибуємо в Евсевія, що перший став писати історію Християнської Церкви десь на початку четвертого століття, та й інших старовинних письменників. У тому часі Евсевій мав кращі відомості про початки християнства та місійну діяльність Апостолів, аніж ми маємо сьогодні. Тому легенда про св. Андрея та його пророцтво на Київських горах не є цілком безпідставна.

У нашому літописі, Повісті временних Св. Андрей на літ, оповідає літописець, що Апостол Київських горах. Андрей прийшов з Синопу, містечка в Малій Азії, до Корсуня в Криму. Корсунь, що в ті часи звався Херсонес, був заселений здебільша греками-колоністами та становив важливий

торговельний центр. Сюди приїздили купці з Малої Азії, Греції, Скитії та інших північних країн. Довідавшись у Корсуні про торговельний шлях «із варяг во греки», тобто Дніпро, св. Андрей — розказує літописець Нестор — вибрався вгору Дніпром і прибув на те місце, де сьогодні стоїть Київ. Тут він зупинився на ніч, а вранці вставши, звернувся до своїх учнів і, вказуючи на Київські гори, проголосив: »Чи бачите ті гори? Глядіть, бо на тих горах засяє Божя благодать, тут постане велике місто з численними церквами!« Після цього пророцтва він вийшов на гори, поблагословив їх та поставив хреста, першого хреста на наших землях.

Історики не надають цьому перека-
Критика переказу зові особливого значення та думають,
про св. Андрея. що це продукт того часу, коли в нас
християнство почало масово шири-
тися. Щоб не бути чимось »меншим«, аніж інші народи,
кажуть історики, наш літописець подумав, що варто б
мати за першого благовісника Божого слова також
Апостола. Власне цей здогад підтвердив чи повторив
Київський собор 1621 року, в добу дуже невідрадного
стану нашої церкви, кажучи, що »Україна нічим не
менша від інших східніх народів, бо і в ній проповідував
Апостол«.

І справді, цілковите заперечення апостолування св.
Андрея на наших землях не зовсім оправдане. Бо хоч
ми не маємо на те безсумнівних джерельних матеріалів,
писаних документів чи інших переконливих свідчень,
то все ж у Свято-Андріївській легенді криється бодай
зерно правди. Згаданий історик Евсевій та інші його су-
часники, як Теодорет, Гіпполіт, Оріген, доволі докладно
описали місійну діяльність св. Андрея, а вони тоді мали
куди кращі відомості про те, як християнство поширю-
валося. Їхні свідчення могли спиратися на документарні
матеріали, про які ми нічого не знаємо, або бодай на
свіжу ще тоді і живу християнську традицію. Цю тра-
дицію плекав і зберігав наш нарід, як великий свій
скарб, і ця традиція заховалася й до наших часів.

Як уже згадано, Корсунь, чи Херсонес, був дуже важливим торговельним містом. Сюди приїздили купці з Малої Азії, Персії, Греції, Риму, Скитії та з інших північних земель. Апостол Андрей проповідував Христову науку близько сорока років, тож за той час відвідав напевно багато міст та країн. Не міг отже не звернути уваги на такий важливий осередок, як Корсунь, звідки його благовість могла проникати до різних народів. Нині Корсунь належить до нашої батьківщини, тому свідченню першого церковного історика ми повинні надавати особливе значення, цю традицію продовжувати, зберігати, а не заперечувати.

В одній нашій старій рукописній книзі, мабуть XVI-го століття, зберігся інший переказ, подібний до того, що його записав літописець Нестор. Оповідается там, що коли Апостол Андрей проповідував слово Боже в Понтії, йому з'явився ангел і сказав: »Андрею, йди в Руську землю, там тобі належить людей учити«. І св. Андрей, почувши голос ангела, залишив Понтію та подався на північ, у »землю Руську«. Тут він проповідував Христа голосно, по селах і містах, і багато людей научив вірити в науку Христову. А звідсіля подався св. Апостол на південь, до Греції. Цікавий цей переказ остільки, що він є варіантом того, який знав літописець.

Культ св. Андрея У Візантії теж вірили, що Апостол Андрей проповідував на наших землях. В XI ст. візантійський імператор в українськiм народі. Михайло III Дука писав до київ-

ського князя Всеволода, що ті самі учні Христові голосили християнство в обох країнах, тобто у греків і в нас. Ім'я Апостола Андрея було в нас завжди дуже шановане. Відомо, що князь Всеволод поставив у Києві церкву св. Андрея (1086), а декілька років пізніше побудував другу церкву, в Переяславі, та назвав її також іменем цього Апостола.

Взагалі культ св. Андрея прийнявся в нашій церкві від самих початків її існування. В його ім'я будували церкви, монастирі, це ім'я носили князі, а нарід складав

різні перекази, побожні пісні та оточував його великим почитанням. Пам'ять св. Апостола Первозванного святкує наша церква 13 грудня.

2. ПОШИРЕННЯ ХРИСТИАНСТВА МІЖ СЛОВ'ЯНАМИ.

Між слов'янськими народами, наші-
Християнство у ми сусідами, християнство пошири-
слов'ян. **лось і утвердилось приблизно в**
тому ж самому часі, що й у нашої
батьківщині. Воно не прийшло нагло, спонтанно, а
проникало з обох центрів християнської культури впро-
довж довгих віків. Звичайно, ті народи, які сусідували
безпосередньо з Візантією чи Римом, мали легшу і
кращу нагоду познайомитися з новою вірою, аніж ті
слов'янські племена, що жили подальше на північ.

На території, заселеній сьогодні слов'янськими наро-
дами, християнство могло появитися ще в ранню добу,
можливо, що ще в апостольські часи. Наша легенда про
св. Андрея, наприклад, згадує, що він проповідував
евангелію також в Македонії, а з дещо пізнішого часу є
чимало свідочств на те, що християнство було також
поширене у нинішній Болгарії. З кінця третього століття
ми маємо цікавий і цінний документ, Житіє св. Димитрія
Солунського, що потерпів мученицьку смерть за Діокле-
ціана, і це знак, що вже в тому часі тут мусіли бути
церковні громади. Правда, слов'янські поселення ще
тоді сюди не сягали, але коли слов'яни прийшли сюди
в п'ятому столітті, то очевидно, що зіткнулися з христи-
янським елементом, що ці країни заселявав.

Болгарія охрестилась у 864 році, за
Охрида — давній князя Бориса, тобто прийняла хри-
християнський тиянство офіційно. Та це ще не
осередок. доказ, що християнства тут не було
раніше. Відомо, що вже в четвертому
столітті було єпископство в Охриді, і що першим

охридським єпископом був св. Зосим (коло 340). Звідси, очевидно, могло християнство поширюватися і серед тих слов'ян, які жили в поріччі Дунаю.

Про початки болгарського християнства нам варто б знати трохи докладніше, а то тому, що є між істориками погляд, наче б наша церква прийняла першу ієрархію не від греків, тобто з Візантії, а власне з Охриди, від болгар.

Охрида — це старовинне місто, згадується воно вже в третьому столітті перед Христом. За християнських часів вона проходила часи розквіту та слави і часи занепаду та спустошення. В шостому столітті була знищена землетрусом, та цісар Юстиніян, що сам походив з тих околиць, її відбудував і зробив головним релігійним центром. Це власне Юстиніян (527-565) почав був вживати заходів, щоби виклопотати від папи патріярші права для Охриди. Однак його заходи успіху не мали і лиш дещо пізніше Охрида дістала від папи Вігілья поширені права. В цьому столітті авари знищили Охриду і вона занепадала на повні два століття. Щойно в дев'ятому столітті, після навернення болгар, цей осідок знов зріс і став столицею болгарських ієрархів.

Історія навернення болгар має деякі **Християнство у аналогії з початками християнства у болгарів.** нас. Князь Борис, хоч який був ревний неофіт і гонив своїх достойників до хресту «огнем і мечем», проте добре розумів, що приймаючи християнство з Візантії, він рівночасно попадає в політичну залежність від візантійських імператорів. А тому, щоби цьому запобігти, він домагався від патріярха Фотія окремої, незалежної ієрархії для своєї Церкви, інакше кажучи, домагався окремого патріярха для неї. Та з Фотієм справа була не легка. І вже кілька років після охрещення Борис пориває з Візантією та звертається до папи Миколая I з тим самим проханням. Папа відповів, пообіцяв, прислав своїх єпископів та духовників, але з посвяченням патріярха не поспішав. Не

спішився також і наступний папа Адріян. Тому Борис покинув Рим, прогнав латинських єпископів і духовників та знов звернувся до Візантії 870 р. Тим разом болгари дістали архієпископа та декількох єпископів. Все одно залежність у церковних справах продовжувалася, а богослужбова мова була грецька. Щойно за Симеона, наслідника князя Бориса, почато заводити до богослужень болгарську, тобто старослов'янську мову. Політику Бориса продовжував і Симеон. Учили греки, що є лиш один найвищий володар на світі — візантійський імператор, спадкоємець слави величного Риму. Симеон, щоби сяк-так зрівнятися в гідності з імператором, прийняв титул царя і повів далі непоступливу боротьбу за незалежність своєї Церкви. Боротьба протянулася аж до половини десятого століття і щойно тоді, за згодою імператора, посвячено для болгарської Церкви патріярха Дам'яна. Він був першим, від греків незалежним, ієрархом Болгарської Церкви. Але вже його наслідників греки не хотіли називати патріярхами, хоч і не відмовляли їм права на автокефалію, тобто самостійну управу своєю Церквою.

Цей болгарський спір і вагання між Римом і Візантією для нас дуже повчальний. Він у багато чому нагадує та пояснює подібні справи в нас, зараз же після введення християнства.

Треба мати на увазі, що візантійські цісарі мали великий голос у церковних справах. Тому підлеглість візантійському патріярхові посторонньої Церкви могла потягати за собою також до деякої міри підлеглість політичну. А цього, розуміється, жоден володар новоохрещеної країни собі не бажав. Ось чому болгарські царі так уперто і непохитно відстоювали юрисдикцію своєї ієрархії. Нема сумніву, що в Україні про те знали і що це могло бути одною з причин, що княгиня Ольга шукала зв'язків зі західнім християнським світом, трохи далі від границь своєї держави, або що князь Святослав не поспішав з християнізацією своєї держави.

Подібна історія склалась із іншими **Християнство у слов'янськими народами. Сербів і сербів і хорватів.** хорватів християнізував цісар Гераклій, не для того передовсім, щоби спасати їх душі, а для того, щоби з них створити забору перед аварами, які постійно загрожували північним провінціям імперії. Серби і хорвати поселилися на Балкані десь наприкінці шостого століття та помалу почали приймати християнство. Однак сильнішого коріння воно тут не пустило, бо коли 827 р. вони відділились від візантійської імперії, то тут знов панівною релігією було поганство. Щойно під кінець століття (IX-го), коли вони увійшли знову в склад візантійської держави, християнство тут бере верх. Та про них, сербів і хорватів, дбали також і західні володарі. Карло Великий, зайнявши Паннонію і Хорватію, зараз же післав їм своїх місіонерів. Ця ривалізація Сходу і Заходу за посідання душ, християнізованих на свій манір, спричинила те, що частина слов'ян опинилася кінець-кінцем у сфері впливу Риму, а друга у сфері впливу Візантії. Догматичні спори тут тоді ще ролі не грали. Головну ролю відігравали розрахунки політичні.

Лужичани. В останній чверті восьмого століття охрестилось також одне з найдалі висунених на захід слов'янських племен, Лужичани, які теж, попавши під культурний вплив могутньої держави Каролінгів, вкінці розплилися і зникли в германському морі.

Морав'яни. Деякий час в залежності від франконської держави стояли також морав'яни, що вже на початку дев'ятого століття створили були сильну і велику державу. Сюди також, за франконськими легіонерами, примандрували німецькі місіонери. Але праця їх успіху не мала жодного, і моравський князь Ростислав прийняв християнство у східньому обряді 863 року.

Чехи.

Така ж сама історія була і з чехами. На самому початку дев'ятого століття вони теж попали в залежність від своїх західних сусідів. Сюди, очевидно, теж прийшли західні місіонери, але і тут їхня праця була невдачна. Це тому, що за християнством, як тінь, посувалась світська, ненаситна, чужодержавна гегемонія. Звичайно, свободу люблять усі люди, незалежно від того, чи вони християни, чи погани. Щойно 874 року чеський князь Боживой, враз зі своєю жінкою св. Людмилою, охрестився при нагоді свого побуту у великоморавського князя Святополка, прийнявши християнство теж у східньому обряді. Але вже його син, під напором своїх західних сусідів, був приневолений визнати над собою німецьку зверхність, а впарі з тим пішла й латинізація Церкви. Латинізація не йшла легко і, незважаючи на всі заходи німецьких єпископів і місіонерів, богослуження по східньому обряду і старослов'янською мовою продовжувалося аж до другої половини одинадцятого століття. Щойно тоді латинізація виперла всі сліди самовідданої праці святих братів Кирила і Методія.

Польща.

До Польщі проникало християнство від південних слов'ян, морав'ян і чехів. Немає ніякого сумніву, що перший посів християнства прийшов сюди із сходу. Та Польща, подібно як і Чехія, сусідувала з німецькою державою і з німецьким агресивним духовенством. За Оттона I Польща попала у васальну залежність від німецької держави. З того часу й починається християнізація Польщі або, як деякі історики кажуть, зворот у сторону латинської Церкви.

В 965 році оженився польський князь Мечислав I з чеською княжною Дубравкою, а в рік опісля охрестився сам та й наказав охрестити нарід. Та хоча в Польщі постало зразу декілька єпископств, а в 1000 році архієпископство (в Гнезні), проте поганство тут вдержалося ще дуже довго і щойно Казимир I, в половині одинадцятого століття, сильною рукою приборкав поган та умож-

ливив розвиток християнства. Організація парохіяльного життя, тобто певні упорядковані форми церковного життя, приходять пізно, бо аж наприкінці тринадцятого або на початку чотирнадцятого століття. Чи були в Польщі які єпископи східнього обряду, точно не відомо. Деякі історики здогадуються, що були, та якась дбайлива рука позатирала всі сліди. А лишилось відомим лиш те, що першими єпископами були німці, Йордан і Унгер, єпископи Познаня, а першим архієпископом Гнезна був чех Радим-Гавденцій, брат св. Адальберта, що потерпів мученицьку смерть 997 року під час своєї місійної праці в Прусії.

Як бачимо з цього короткого перегляду, християнство південних та західніх слов'ян не приймалося спонтанно. Головними чинниками, що спиняли похід християнства, були передовсім політичні причини, бо хоч і які б добрі і побожні цісарі не були, вони все ж не забували при нагоді охрещення поган придбати для своїх держав ще й деякі політичні користи.

3. ПРОСВІТИТЕЛІ СЛОВ'ЯН — СВЯТІ БРАТИ КИРИЛО І МЕТОДІЙ.

Слов'янські народи. Поширення християнства поміж слов'янськими народами на ширшу ска-
лю зачинається в половині дев'ятого століття. В цьому є величезна заслуга двох святих братів, Кирила і Methodія. Їхня апостольська діяльність і ревність в поширенні євангелії була така велика, що історики часто порівнюють їх із св. Апостолом Павлом. Коли б не їх виступ, то, мабуть, християнство до слов'ян було б прийшло далеко пізніше. Хто ж були ті великі проповідники євангелії?

Походження Кирила і Methodія. Кирило і Methodій походили зі знатної родини з міста Солуна, де їх батько був високим державним урядовцем. Були вони, мабуть, родом

греки, хоч в одній чеській хроніці з XIII ст. Методія називається «русином». Мала в тому правдоподібність, щоб вони були «русинами» і дане місце в чеській хроніці має на увазі Методія як такого, що дав почин і поширив обряд «руський», тобто східній обряд з живою, людям зрозумілою слов'янською мовою в богослуженні. З того обряду в Чехах в XIII ст. вже й сліду не було, а тому хронікар з тугою згадує «русина» Методія.

**Освіта апостолів
слов'ян.**

Брати Кирило й Методій дістали добру освіту в Константинополі при цісарському дворі і перед ними отворилася блискуча кар'єра. Методій був навіть якийсь час на державній службі, але скоро її покинув та постригся в ченці. Його молодший брат Кирило також пішов замолоду в монастир. Але тому, що він визначався особливими здібностями, його майже насилу перевели до Константинополя, висвятили на священника та поставили бібліотекарем при Св. Софії. На це місце він, очевидно, найбільше з усіх сучасників надавався. Людина глибокого ума, незвичайної пам'яті, а при тому примірної скромності, — він був справжнім мужем апостольського життя. На свій час він був одним з найбільших мовознавців. Згідно з джерелами, які до нас дійшли, Кирило знав, крім грецької, ще й слов'янську, латинську, єврейську, арабську та хозарську мови. Коли подумаємо, що в давнину не було так легко вчитися чужої мови, як сьогодні, то нам стане зрозумілим, які колосальні здібності він мусів посідати. Слов'янську мову він знав, як свою рідну. В Солуні жило багато слов'ян, тож він мав добру нагоду навчитися цієї мови ще змалку.

У творі про його життя, написаному одним з учнів Методія, розказується про те, що в Солуні раз був появився якийсь чужинець-граматик. Коли про це довідався Кирило (тоді ще Константин, бо ім'я Кирило він прийняв, як поступив в монастир), прибіг до нього та просив навчити його чужої граматики. А коли цей чужинець не хотів, то Кирило з плачем просив його, щоб забрав все майно, яке йому, Кирилові, від батька при-

падає, лише щоб навчив його, бо він так дуже науку полюбив.

**Місія між
хозарами.**

У 858 р. прийшла до Константинополя делегація від хозар, що мали свою державу над Каспійським морем.

Хозари просили, щоб імператор прислав до них християнських проповідників, бо й вони хотіли б навчитися християнської віри. На цю місію доручено піти Кирилові й Методієві. Не легкі були місії в тодішніх часах. Поминаючи труднощі далекої дороги, місіонери не рідко гинули мученицькою смертю, проповідуючи євангелію. Але брати прийняли доручення з радістю. Оповідає його життєписець, що Кирило сказав: »З радістю піду пішки та босим, піду без усього, чого не велів Господь ученикам своїм носити. З радістю піду за віру християнську, бо хіба є що солодше мені на цім світі, як жити і померти за святу Тройцю?«

Їхня місія у хозар тривала коло трьох років. Повертаючи від хозар, брати зупинилися в Корсуні і там знайшли мощі св. Климента, папи римського, що був туди засланий на початку другого століття й там помер мученицькою смертю.

Прибувши до Константинополя, Брати тут довго не спочивали. В 863 р. Великоморавський князь Ростислав прислав посольство до цесаря Михайла і просив місіонерів-проповідників слова Божого. На цю місію Брати підготувались добре. Вони знали, що сама проповідь довготривалого успіху мати не буде.

Щоб нова віра поширилася й утвердилася, на те треба принести цьому народові євангелію та інші книги Святого Письма і богослужби в зрозумілій мові. Тому, як подає традиція, Кирило приспосібив чи винайшов для слов'янської мови азбуку, і переклав на цю мову Святе Письмо та й богослуження, що тоді було в ужитку у грецькій Церкві.

Після приходу Кирила й Методія до Морави їх очікувала тут нелегка праця. Тут уже раніше пробували ширити християнство німецькі місіонери, одначе їхня

праця успіху не мала. Нарід їх не розумів та й не довіряв їм, бо звичайно ті місії несли зі собою також і політичне зверхництво. Осівши на Мораві, Кирило і Методій розпочали свою самовіддану працю. Вони самі та їх учні проходили країну вздовж і впоперек. Боже слово, голошене зрозумілою мовою, попадало на добрий ґрунт, нарід до них горнувся і скоро почали поставати християнські громади у цій величезній державі, що на півночі сягала поза Краків, а на сході простягалася поза Карпати, аж по ріку Стрий.

Успіхи їхньої праці не сподобалися німецьким єпископам та місіонерам, і до Риму посипалися доноси. Кирила й Методія оскаржували в тому, що вони незаконно ввели до богослуження слов'янську мову, а це рівняється ересі. Папа Миколай I викликав Братів до Риму на суд. Коли ж вони туди прибули, папа Миколай уже не жив. Його наступник Адріян II прийняв їх ласкаво. Він визнав їх апостольські труди корисними, відкинув обвинувачення німецьких єпископів, признав переклад святих книг боговгодним ділом, а слов'янську мову достойною для богослуження.

У Римі закінчився жертвний апостольський шлях молодшого брата Кирила. Тут він захворів і вкоротці, 4 лютого 869 року, помер. Методія папа висвятив на єпископа, а на домагання великоморавського князя Ростислава та паннонського Коцеля створив із країв місійної діяльності святих Братів окрему церковну провінцію, незалежну від сусідніх німецьких єпископів. Це був великий успіх місійної діяльності Братів.

Ув'язнення Методія.

Методій повернув на Мораву для дальшої праці. Тим часом Ростислав упав жертвою змови, а його наступником став Святополк, племінник Ростислава, союзник німців. Скористались тією нагодою німецькі єпископи та ув'язнили також і Методія, не зважаючи на те, що папа схвалив його діяльність. У в'язниці, у незвичайно важких умовах, просидів цей праведник два і пів року, і лиш на домагання і погрози

папи Івана VIII його випустили з в'язниці, а папа надав йому сан архієпископа. Та це ще справи не вирішувало і зальцбурзький та пассавський єпископи своїх нападів не припиняли.

Скоро Методія знов оскаржили перед папою, що начебто він папи не признає. Довелось Методієві знов подорожувати в Рим 879 р., і знов скарги виявились безпідставними.

Повернувшись, він і далі невпинно працював, організував нові церковні громади. Тепер терен його діяльності ще побільшився, бо від 874 р., після охрещення чеського князя Божівоє, належала до Методієвої архієпископії також Чехія. Та його сили кінчалися. Помер 6 квітня 885 р., а поховано його у Велеграді, тодішній столиці архієпископії і столиці великоморавської держави.

Култ святих Братів прийнявся в нас дуже рано. Їхню пам'ять обходить наша Церква 19 липня та славить їх, богомудренних Кирила і Методія, як рівноапостольних учителів слова Божого та просвітителів слов'янських країв.

* * *

Не можна писати історії Церкви, а **Значення місійної української Церкви зокрема, не зга-
дючи діяльності.** давши тих великих подвижників у ширенні Христової євангелії. Жоден із місійних діячів Східньої чи Західньої Церкви не причинився стільки до поширення християнства і не мав такого впливу на грядучий хід подій у християнському, особливо слов'янському світі, як мали святі Брати.

Невідомо, як були б розвинулися події у Східній Церкві, яке обличчя було б мало східне християнство, коли б не було їхнього вкладу, в зрозумілій мові, вкладу для Христа, а не інтересів тої чи іншої політичної потуги. Що слов'янський світ не конче зрозумів їх інтенції і заповіти і впродовж віків також нерідко старався робити Церкву засобом для своїх дочасних цілей — це вже не їх вина. На тому тлі їхні постаті виступають ще світлішими і вони завжди остануться для слов'ян доброї

волі, та й християн узагалі, учителями і прикладом апостольської ревности для правди Христової.

Місійна діяльність святих Кирило-Методіївська місійна діяльність має для нас ще й окремий інтерес. До Великоморавської Держави **Братів і Україна.** часів Святополка, отже 870-их років, належали також наші передкарпатські землі. І є багато доказів на те, що вже в тих часах у західніх частинах нашої батьківщини християнство було відоме. Його несли сюди учні Кирила й Методія, а їхню діяльність підтримував також і князь Святополк, бо радше волів мати християнізованих східних сусідів, а не поган, які турбували східні границі його держави.

Християнство східнього обряду, Кирило-Методіївського початку, було поширене (і по всій імовірності мало свого єпископа) в областях горішньої Висли, сягаючи й поза Краків, і щодо цього в історичній науці немає сумніву. Воно там упало під напором латинізаційної роботи західніх місіонерів та політичної пресії німецьких цісарів.

Особливо після офіційного хрещення Польщі за Мечислава I відкривається свобода рухів для західнього впливу. Давно тут прищеплене християнство східнього обряду, з богослуженнями в церковнослов'янській мові, мові ненавсній і незрозумілій для західніх місіонерів, те християнство помалу, але ступнево витискається, сліди його затираються, воно замінюється новим, орієнтованим на західній світ і на західню християнську культуру.

Тож можливо, що ті первісні Кирило-Методіївські християни привислянських областей тому так і не любили опісля нашого обряду, бо він нагадував їм, що й вони колись сюди належали.

4. ХРИСТИЯНСТВО В УКРАЇНІ ПЕРЕД ВОЛОДИМИРОМ ВЕЛИКИМ.

Праісторичні сліди.

Археологічні знахідки в Україні до-казують, що наші землі були заселені дуже давно, багато тисяч літ перед народженням Христа. У Києві, на-приклад, віднайдено сліди людського поселення, яке вчені археологи відносять на п'ятнадцять тисяч літ до початку нашої, християнської ери. Це дуже важливі історичні свідоцтва. Вони доводять, що вже в тій глибокій давнині на місці нашого Києва жили люди, і що ті поселення не переривалися. Від найдавніших часів аж до часів ближчих до нас заховалися безперервні сліди людського проживання на тих землях та способу їхнього життя. А це вказувало б на те, що Київ — це дуже старовинне місто, далеко старше, ніж про це свідчить писана історія.

Водні шляхи.

Дніпро творив дуже вигідний водний шлях, особливо на південь, отже комунікація з південними країнами могла відбуватися багато століть до Христа. На північних берегах Чорного моря та в Криму були грецькі колонії, яких мешканці, без сумніву, входили в контакт зі своїми північними сусідами.

Однак про давні сліди християнства, як вже згадано, не заховалося, крім легенд, інших звісток. Причина цього та, що наші землі здавна притягали різних кочовиків, які нищили всякі сліди матеріальної і духової культури. Тож про ті старі часи нам доводиться хіба здогадуватися або робити висновки на підставі посередніх доказів.

Одним з тих доказів було б те, що в Константинополі була окрема дільниця, де мешкали слов'яни, тут осілі, та приїжджі купці, ще задовго до початку нашої історії. Значить, комунікація між нашими предками і греками відбувалася здавен-давня, а коли так, то не могло ж нашим купцям бути байдуже, яку віру визнавали люди, серед яких вони оберталися.

**Відомості про
перших
єпископів.**

На Нікейському Соборі (325 р.) був єпископ Теофіл з Босфору, як представник тамошньої християнської громади. Дещо пізніше, також у четвертому столітті, виступає інша цікава постать, готський єпископ Ульфіля, що переклав Св. Письмо на готську мову. Готи тоді займали південну полосу України. Цей Ульфіля, чи Ульфільяс, брав участь у Константинопільському Соборі 360 р. Правда, християнство в готів довго не вдержалося і невідомо, як воно в них було поширене, але певні відомості про християнство могли проникати далі на північ також і звідсіля.

**Християнізація
східних слов'ян.** В IX ст. християнство поширилося поміж багатьма слов'янськими народами. Найбільшу заслугу в тому мала, очевидно, невсипуща праця слов'янських Апостолів Кирила й Методія. Поширилося воно напевно і в нас. Для цього були всі підстави. Наші предки поволі організують державу, розвивають торговельні зв'язки, а дещо пізніше появляється також і Св. Письмо в зрозумілій мові, йде християнізація сусідніх слов'янських країн. Все це створювало пригожий ґрунт для поширення християнства і в нас. У нас не було окремої касті жерців, які могли б були успішно спиняти цей похід християнства.

**Християнські
впливи між
українцями.**

За Аскольда і Дира в Києві християнство не було новістю. На могилі Аскольда була збудована церква, а це незаперечний доказ, що він був християнином, бо ж ніхто не буде будувати церкви на могилі поганина. А якщо християнином був князь, то були теж християни між його дружинниками.

Є ще й інший доказ на те, що в половині IX ст. в нас християнство було. Грецький патріярх Фотій у своєму окружному посланні до інших східних патріярхів згадує, що він післав єпископа і місіонера на Русь, до Києва.

Деякі історики твердять, що це не Фотій, а його попередник св. Ігнатій вислав тих місіонерів. Та для нас в даному випадку важливе те, що така місія взагалі була. Посилаючи єпископа, патріярх мусів знати, що число християн, серед яких цей єпископ мав організувати чи розбудовувати Церкву, було значне. Що ця Церква не утвердилася відразу, то причина могла бути та, що наші предки любили воювати з греками. Мирні і добрі відносини чергувалися з війнами. Не маючи допливу нових місіонерів, свіжих сил, нова церковна організація не мала виглядів на успіх і поширення.

Про християнство на Україні з часів **Християнство за князя Ігоря** довідуємося з договорів, **кн. Ігоря.** які він укладав з греками. Цей князь, як подає нам наш літописець, робив два великі військові походи на «греки». Після другого, походу Ігор уклад договір з греками, а цей договір підтвердив присягою. З тексту присяги видно, що між дружинниками Ігоря були теж і християни. Говориться в присязі:

«... А хто з руської сторони осмілиться порушити цей договір, то коли вони християни — нехай приймуть пімсту від Бога Вседержителя і засудження на вічну загибель на цьому і на тому світі; а ті, що нехрещені, то щоб не мали помочі ні від Бога, ні від Перуна. Щоб їхні щити їх не захороняли і щоб погинули від своїх мечів, від стріл, і від іншої своєї зброї. Щоб вони були рабами і в цьому і в будучому житті ...»

Це дуже знаменне свідчення. Воно показує, що християн мусіло бути багато. Про християн згадується в присязі на першому місці, а навіть і в тій частині, що відноситься до поган, є теж згадка про Бога, у якого й погани вірили, що віроломцям цей Бог помочі не дасть. У дальшій частині договірних статей згадується про церкву св. Ілії в Києві:

«... а ми, скільки нас є охрещених, клялися церквою св. Ілії, в соборній церкві, при чеснім хресті...»

Згадка про церкву св. Ілії наводить **Церковна громада** на думку, що в нас вже була зорганізована християнська громада. Слово

в Києві. «соборна» може означати або те, що при ній був єпископ, або те, що це була головна церква, тобто, що крім цієї були ще й інші церкви.

Сам князь Ігор не був християнином, бо він складає присягу по поганському звичаю. Але це також інтересний факт. Він засвідчує, що хоч сам князь не належав до християнської громади, все ж він віру своїх дружинників-християн шанував або бодай толерував і не забороняв християнству поширюватися.

Взагалі, треба ствердити, що між слов'янськими народами, які не мали багатої і розвиненої мітології, християнство було далеко більше сприйнятливим, як між тими народами, що таку мітологію мали. Не було в нас також окремої кляси поганських жерців, як це було в інших народів. Ці поганські жерці завзято боронили передовсім свої інтереси, а тому сильно поборювали християнство.

5. СВЯТА ВЕЛИКА КНЯГИНЯ ОЛЬГА.

Хрещення
кн. Ольги.

Після смерті Ігоря перейняла керму державою його дружина Ольга, бо син Ігоря, Святослав, був ще малолітній. Вона є першою поміж володарями України, про яку певно знаємо, що була християнкою. Про її охрещення оповідає літописець під 955 роком. Згідно з цим оповіданням, в тому році вибралася кн. Ольга до Константинополя, там одержала поучення у християнській вірі та прийняла хрещення. Хрестити її мав сам патріярх. Розказує наш літописець, що цісар Константин був так очарований її красою і її розумом, що захотів з нею одружитися. Але княгині він мабуть, був не до вподоби, бо вирішила його перехитрити. Попросила вона цісаря бути їй хрещеним батьком при хрещенні. Він, розуміється, погодився, а коли після

хрещення він поновив своє бажання, Ольга йому пригнала, що згідно з християнським законом не може хрещений батько женитися з своєю хрещеницею. В той спосіб наче б хотів показати літописець, яка розумниця була наша княгиня.

**Що каже
історична
записка?**

З хрещенням кн. Ольги є деякі неясності. Грецьким імператором був тоді Константин Порфірогенет (912-959), який написав книгу »Про управління державою«. В тій книжці він також згадує про приїзд кн. Ольги, описує докладно всі церемонії її прийняття, але нічого не згадує про її охрещення. З того історики роблять висновок, що Ольга вже, мабуть, раніше була охрещена.

Був звичай на цісарському дворі, що поган не допускали до цісарської трапези, тобто що погани мусіли їсти за іншим столом, не з цісарем і його почтом. Ольга ж сиділа за цісарським столом, разом з його родиною, і цісар не трактував її, як поганку.

Якщо кн. Ольга охрестилася в Константинополі, через якийсь час після свого приїзду, то дивним стає, чому цісар у своїй книзі про таку важливу подію не згадав. Відсутність такої згадки можна пояснити або тим, що кн. Ольга прийняла хрест ще в Києві, безпосередньо перед своєю подорожжю, або й раніше, або що цісар Константин написав ще іншу книжку, власне про її охрещення, але та книжка не збереглася. Якщо він таку книжку написав, то, очевидно, він не потребував згадувати про охрещення нашої княгині у вище згаданій книжці.

Цікаві є згадки в інших хроністів у

Почет кн. Ольги. зв'язку з цією подорожжю кн. Ольги до Царгороду. Вони подають, що почет княгині складався з 18 жінок, її подруг з княжого двора, 22 послів, 42 купців, 12 перекладачів і священика Григорія. Присутність священика доводила б, що вона вже була християнкою і що згаданий священик був її духовником.

Західні літописці також відновлюють цю поїздку княгині Ольги до Царгороду і під тим самим роком (955 р.) записують, що Ольга вибралася до Царгороду, де прийняла хрещення від патріярха Поліота. Такий патріярх справді був і управляв візантійським патріярхатом в роках 956-970. Виходило б із того, що княгиня охрестилася не скоріше, як 956 р. і не пізніше, як 957 р., бо в тому році (9 вересня) вона залишила Царгород.

**Невияснені
пляни.**

Де і коли це хрещення відбулося, вирішити трудно. Беручи до уваги всі згадані дані, хочеться вірити, що княгиня справді хрестилася у Царгороді. Твердження літописця і західних хроністів мусіли спиратися на якісь конкретні джерела. Це не була виключна ціль її подорожі. Вона мусіла мати також і інші цілі та пляни, про які літописець, очевидно, не знав. Про це здогадуватися можемо з того, що після її повороту відносили з Царгородом дуже похолодніли, значить, місія не удалася і Ольга не досягнула всього, чого хотіла, дарма що робила це дуже обдуманно.

При нагоді такої незвичайної події, як хрещення володаря чужої країни, ситуація повинна б була бути дуже сприятливою для корисного вирішування і інших справ, справ, що мали державно-політичне значення. Але незважаючи на всю велич події навернення на християнство володарки великої і могутньої держави, цісар Константин плянам Ольги не співчував. І через те в ній пробудилась ображена гордість. Коли в наступному році прибули до Києва цісарські посли, Ольга прийняла їх дуже холодно. У відносинах Києва і Царгороду наступає зміна. Ольга звертає свою увагу в інший бік.

**Проба зв'язків
з Заходом.**

Під 959 роком записав німецький літописець Дітмар, єпископ Мерзебургу, у своїй «Хроніці», що Ольга, володарка Руси, прислала до німецького цісаря Оттона I послів з проханням вислати на Русь єпископів і священників. Оттон поручив цю справу

єпископові з Бремену, Адальдагові, а той висвятив у Франкфурті єпископа для Руси, Лібуція, ченця з монастиря св. Альбана. Однак Лібуцій не встиг приїхати на Русь. Він помер того ж таки або на початку наступного року. На його місце висвячено іншого кандидата, Адальберта, ченця з монастиря св. Максиміана в Трієрі. Він прибув на Русь 962 року, побував у Києві, але його місія була невдачна. По повероті до Німеччини Адальберт нарікав, що його в Києві зле приймали.

Наш літопис про ті зв'язки з Заходом **Мовчанка нашого** не згадує. А не згадує, мабуть, тому, **літопису.** що літописець писав свій літопис тоді, коли між Східньою і Західньою

Церквами наступило цілковите роздвоєння, отже й не бажав згадувати, що наша Церква на самих початках мала зв'язки з латинською Церквою. Можливе також, що в оригінальному списку літопису така згадка була і лише пізніші переписувачі її пропустили.

Ставши християнкою, княгиня Ольга **Спроба навернути** хотіла навернути на християнство й **сина Святослава** свого сина Святослава. Він, без сумна **християнство.** ніву, знав про нову віру своєї матері, однак він ще належав до тої касті вояковників для яких ідеалом були походи, війни, безпощадне трактування переможених. А християнська релігія проповідувала любов ближнього, лагідність, здержливість від приман цього світу. Коли мати наполягала на свого сина, щоб охрестився, він відповідав: «Як я можу прийняти цей закон? Моя дружина буде сміятися з мене». Умовлювання матері не допомогло і Святослав залишився вірним поганству.

Княгиня Ольга померла 969 року. Літописець згадує, що її поховали по християнському звичаю, зі священником. Церква причислила її до лику святих і поминає її пам'ять 24 липня та хвалить Бога, що «прославив у Русі Ольгу мудрую».

6. РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ.

По смерті княгині Ольги Святослав Стратегічні пляни вирушив у похід на болгар. Попри **кн. Святослава**, свою авантурницьку вдачу він був непоганим політиком. Тому що південні полоси України були постійно загрожувані кочовиками-печенігами, які переривали шлях сполуки до Візантії, Святослав задумав перенести свою столицю до Переяславця над Дунаєм. Однак його похід не увінчався успіхом. Святослав, побитий греками, вертався в Україну і, попавши в засідку печенігів коло Дніпрових порогів, загинув у боротьбі.

Його державу унаслідували три сини — Ярополк, Олег і Володимир. Ярополк княжив у Києві, Олег у Овручі (на Поліссі), а найменший, Володимир, у Новгороді. Якийсь час брати жили мирно, але через кілька років між ними почалися суперечки.

Найперше Ярополк пішов війною на свого брата Олега, побив його та забрав його уділ. Володимир, побоюючись, щоб з ним не сталося те саме, втік до варяг, виклопотав собі тут поміч і розпочав війну з Ярополком. Ярополк війну програв і 980 р. Володимир засів на Київському престолі як єдиний володар великої держави. В тому часі йому було 21 рік (Володимир родився 959 р.). Вдачу мав таку, як і його батько.

Поганський курс вел. кн. Володимира. Перші роки його володіння відзначалися піднесенням поганства. Можливо теж, що одною з причин ворогування Володимира з Ярополком було те, що Ярополк і Олег були по всій імовірності християнами, а Володимир, що походив від іншої матері, виростав у поганстві. Його старші брати зростали на княжому дворі і на них великий вплив могла мати їх бабка, княгиня Ольга. Володимирові було всього десять років, як княгиня Ольга померла, отож і

впливу великого на нього мати не могла. Тому не маючи дивуватися, що з його приходом на княжий престіл поганство взяло верх. Володимир оживив поганський культ, почав ставляти статуї поганських божків, приносити їм жертви, вести гуляще життя.

Але по своєму батькові, попри авантюристку вдачу, він ще успадкував також і розум державного мужа. Після буйних молодечих літ у нього приходять помітні зміни. Він зрозумів, що правити такою великою державою неможливо без якоїсь всеоб'єднуючої сили, без центральної ідеї, яка могла б поставити його нарівні з іншими великими цивілізованими народами Європи. Такою ідеєю було християнство.

Східньоримська імперія з осідком у Візантії була в тих часах символом культури, вченості, блиску і слави. Вже за життя Володимира постав другий імперський центр, Римське Цісарство Німецького Народу (962 р.) з німецькими цісарями, як спадкоємцями давньої могутності Риму. Очевидно, Володимир про це знав. Ще його бабка Ольга, власне у сам час творення цього цісарства, посилає туди своїх послів.

Християнізаційні Володимирова держава своєю територією могла зрівнятися з грецькою імперією. Тому, замість вести далішні завоювальні війни, Володимир рішив присвятити більше уваги консолідації держави. Отут власне й належить шукати первопочатку його християнізаційних планів.

Джерела. Про християнізацію України заховалося чимало джерел, джерел і своїх і чужих. Зі своїх тою справою займається обширно Початковий Літопис, Літературний твір Якова монаха під наголовком »Похвала Великому Князю Володимиру« і »Житіє Владимира«, якого автором був якийсь грецький священик. Багато матеріалу знаходимо також у чужих пам'ятниках, напр., у німецького хроніста Дітмара, італійця Даміані, у грецьких Кедріна і Зонари та й у багатьох інших.

**Записка
літописця.**

Цікаво розказує про роздумування Володимира над тим, яку віру йому прийняти, наш літопис. Літописець, що списував ці події десь на початку XII ст., переказує нам, що начебто Володимир довго думав, яку б йому віру прийняти. А коли вкінці рішається прийняти християнство, то літописець підкреслює, чому саме християнство та й чому з Візантії.

Отож записує він, що 986 р. прийшли болгари (з-над Волги), що визнавали мусульманську віру. Вони величали Володимира за його розум, його державницький змісл та дораджували, щоб прийняв їхню віру. Але магометанська віра Володимирові не подобалась і він відіслав їх з нічим. Потім прийшли німці та захвалювали свою віру, християнську по західньому обряду. Тут не подобалось Володимирові те, що німці поручали піст та строге життя. Далі приходили жиди, яких Володимир полагодив дуже скоро, і вкінці прийшли греки.

Мусів наш князь бути дуже терпеливий, бо, за переказом літописця, греки дали йому довгу науку, почавши від постання світу та закінчивши описом Страшного Суду, і він цієї науки уважно слухав.

Вибір віри.

Далі записує літописець, що наступного року, 987 р., зібрав Володимир своїх бояр та став з ними раду радити — яку віру прийняти. Бояри порадили Володимирові вислати послів до всіх тих країн і пригланутися на місці до кожного народу та його віри. Походивши по всіх тих країнах, послі вирішили, що найкраща віра та, що вони пізнали в Константинополі. Тут їм подобалася красота храмів християнських та велич богослужби. Накінець додали, що коли б »закон грецький« не був добрий, то його бабка Ольга, що була мудріша від усіх людей, не була б його прийняла. Це начебто й переконало Володимира і він порішив прийняти християнство з Царгороду. В цьому оповіданні літописця, без сумніву, багато фантастичного матеріялу. Він старається показати, як дбайливо Володимир шукав правдивої віри, як він інте-

ресувався вірою різних народів і чому вкінці прийняв християнство з Греції. Але за тими опоетизованими історіями криється певна дійсність. Володимир був передовсім володар, державний муж, а не філософ. Тож політичні мотиви грали тут визначну роль. Яка користь йому була в'язатися з болгарами чи хозарами (що визнали жидівську віру), які в тодішньому світі не відігравали жодної ролі. Наймогутнішою державою на ті часи була візантійська держава, з високою культурою, з давніми традиціями, з блиском візантійського двора. От що могло спонукати Володимира нав'язати тісні, добросусідські стосунки зі своїм південним сусідом.

Пишнота і гордість Візантії. Але візантійські цісарі думали про себе дуже високо. Вони не визнавали інших володарів за рівних їм. Вони уважали, що лиш один є імператор на світі, тобто візантійський цісар. Всі інші мусять йому бути підлеглі. Тому Володимирові не підходило нав'язувати стосунки шляхом прохального посольства. Він вирішив нав'язати ті стосунки інакше, не дуже мирним шляхом. Вирішив приборкати візантійську гордість і заговорити з висоти своєї сили.

Воєнний похід на Корсунь. В наступному році, 988-му, Володимир вибрався воєнним походом на Крим і зайняв Корсунь (по тодішньому Херсонес), один з найважливіших торговельних грецьких центрів. Це була дошкульна поразка гордої Візантії. Але це не була остаточна ціль Володимирова походу. Його ціль була інша — посвоячення з візантійським цісарським родом.

Грецькі цісарі, Василь і Константин, два брати, що разом правили державою, в такій ситуації не бачили іншого виходу, як пристати на те, щоби їхня сестра Анна стала жінкою Володимира. Як умову вони ставили, щоб Володимир охрестився. Для цього не було ніякої перешкоди. Володимир на це був приготований.

Літописне оповідання, оскільки відноситься до Корсунського походу і переговорів з цісарями, треба призна-

ти за автентичне, за дійсне. Тут мається справу з історичним фактом зайняття Корсуня, і з історичними особами. Що ціллю Володимира не була просто якась воєнна авантюра й зайняття міста, свідчить те, що Володимир Корсунь грекам повернув після того, як одержав ізню цісарівну за жінку. Його плян і підхід до прийняття християнства кажуть здогадуватись, що це був гордий володар, що бажав говорити з візантійськими цісарями, як рівний з рівними.

**Хрещення
Володимира.**

Він прийняв християнство не як васаль, не як володар нижчої категорії, але як суверен і могутній войовник. Він прийняв його свідомо, можливо навіть, що до цього часу вже навчався християнської релігії, прийняв тому, що пізнав у ньому цементуючу силу для держави і, по всій імовірності, єдину правду людського життя.

Чи Володимир хрестився в Корсуні, чи в іншому місті (Василькові) чи в Києві, точно не відомо і про це між істориками думки поділені. Навіть є погляд, що Володимир хрестився ще до Корсунського походу в 986 р. Однак треба думати, що Володимир справді охрестився в Корсуні. Літопис навіть називає церкву, св. Василія, де він хрестився, вказує палату, де жив він і де жила царівна Анна. Деякі грецькі джерела відносять рік хрещення на 989 р., однак у нас прийнято уважати рік 988 як доказану дату хрещення князя Володимира та охрещення народу.

7. ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ-РУСИ.

**Нищення
поганських
божків.**

Хрещення українського народу розпочалося в тому ж самому 988 році. Повінчавшись з цісарівною Анною, Володимир — за свідоцтвом літописця — забрав з Корсуня священика Анастасія, і »попи корсунські«, і мощі святих (Климентя

папи і Тита), церковні ікони і сосуди та подався до Києва. На місці, в Києві, Володимир найперше розправився зі своїми старими богами. Наказав поскидати кумирів-божків, а головного поганського бога казав волочити по місті та бити буками, щоб люди бачили і знали, що поганські боги ніякої сили не мають.

Знищивши поганських богів, Володимир **Хрещення киян.** мир розіслав послів по місті, щоб оголосили всім, що князь велить хреститися. Ось який наказ дав князь своїм киянам:

«... а як хто не прийде завтра на ріку, багатий він чи бідний, прошак чи робітник — буде мені ворогом».

Треба припускати, що хрещення киян не наступило безпосередньо по приїзді Володимира до Києва. Бо хоч християнство в нас було вже знане, все ж таки загал населення про правди християнської віри знав дуже мало або й нічого. Тому ті священики, яких Володимир зі собою з Корсуна привіз, проповідували й навчали людей нової віри, а особливо роз'яснювали важність св. Тайни хрещення.

Так підготувавши нарід, можна було приступати до масового хрещення. Воно відбулося без опору. Літописець подає, що навіть з радістю йшли люди хреститися, кажучи, що «коли б це не було добре (тобто нова віра), то ані князь, ані бояри не були б прийняли». Сам акт хрещення описаний в літописі дуже докладно. «На небесах була велика радість, а в царстві сатани — великий сум». Радувався князь і хвалив Господа, «що дав народові ласку побачити правдивого Бога, такого, якого визнають і інші християнські народи».

Звичайно, християнство в нас не поширилося відразу в одному році по **Поширення християнства.** цілій великій державі. Воно поширювалося ступнево, поволі. Для цього також не було достатньої кількості священиків, щоб в короткому часі обслуговувати весь народ.

Дбав про це й Володимир. Посилаючи своїх синів на

уділи, які їм давав, він гаряче поручав їм дбати про поширення віри. Сам же будував церкви, передовсім там, де раніше стояли поганські божки. На тому місці, де раніше стояв кумир Перун, він поставив церкву св. Василя, у честь святого, якого ім'я Володимир одержав на хрещенні. В 989 р. побудував другу церкву — Пресвятої Богородиці (звану Десятинною), у якій поставив священником Анастасія, що прибув з Володимиром з Корсуня.

Школи.

Не забував і про школи. Він наказав своїм боярам слати дітей до школи, щоб виховати розумних і освічених майбутніх провідників, своїх власних, для церкви і народу. Не всі це розуміли, тому »плакали матері«, коли князь наказав слати дітей у школу.

Це все для народу, який ще так недавно вірив у дерев'яних богів, було незвичайною переминою. Цілий уклад відносин змінився, нарід вийшов на широке поле культурного контакту з іншими християнськими народами, держава прибрала цілком нове обличчя, в ній наступив новий лад, спертий на правду Христової євангелії.

* * *

Католицизм чи православ'я?

Володимир прийняв християнство зі східного центру, з Візантії, у східному обряді. Нерідко в нас подибується питання, чи був він православний, чи католик. Мірити тодішні часи, часи прийняття Україною християнства, нинішніми мірами не можна. Тоді не було цих двох зрізничкованих термінів, під якими ми нині розуміємо католицизм чи православ'я. Між східною і західною Церквами тоді існувала єдність. Правда, від часу до часу виринали непорозуміння, навіть приходило до відчуження і хвилевого роз'єднання, але в тому часі, коли наші предки приймали Христову віру, між Римом і Константинополем була єдність і згода. Церква була одна — Христова, Апостольська і Вселенська, з папою як видимим головою Церкви.

**Зв'язки
Володимира з
Римом.**

Між українською державою Володимира Великого і Апостольською Столицею були добрі відносини. Вже два чи три роки після охрещення Володимир посилав до папи послів (991). Ми не знаємо, яка ціль була того посольства, церковно-релігійна чи політична. Та яка вона не була б, це свідчить, що Володимир з Апостольською Столицею стосунки вдержував. За папів Івана XV (985-996) і Сильвестра II (999-1003) ми знов бачимо живі зв'язки між Україною і Римом. Ідуть якісь переговори, виміна думок, поглядів.

Треба пригадати, що дуже подібна ситуація була і в Болгарії після прийняття християнства. Болгарський князь Борис, що теж прийняв християнство з Візантії, зараз же звертається до папи і просив прислати і звітлія місіонерів та єпископів. Видно, що мав для цього важливу причину.

**Західні місіонери
на Україні.**

В Україні також були західні місіонери-єпископи через декілька років після офіційного прийняття християнства. Так, напр., згадуваний уже німецький хроніст Дітмар подає, що Магдебурзький архієпископ посвятив саксонського місіонера на «архієпископа» для Русі. Десять приблизно в тому самому часі (к. 1002 р.) прийшов до Києва й інший місіонер, єпископ з Кольбергу та привів дочку Болеслава Хороброго, польського короля, наречену Святополка, Володимирового сина. Він тут якийсь час проповідував, але західне християнство в нас успіху не мало. Не тому, що воно було західного зразка, а тому передовсім, що було проповідуване в незрозумілій мові; в такій же мові відбувалися й богослуження та совершались священнодійства. Такий обряд не міг конкурувати з тим, який для населення був зрозумілий, у його власній чи дуже подібній церковнослов'янській мові. Навіть коли нарід неприхильно приймав західних місіонерів, то це ще не вказує, що причиною була «інша віра», гірша від тої, що приходила зі Сходу. Причини неуспіху західних, передовсім

німецьких, місіонерів на наших землях не повинні дивувати.

Чому західні місіонери не мали успіху? Коли приймемо, що західні області українських земель були християнізовані раніше (аніж центральні), що прийняли християнство за місійної діяльності св. Братів Кирила і Методія, тоді стане ясным, чому тих німецьких місіонерів у нас не любили, а їх праця успіху не мала. Ще в живій пам'яті були переслідування перших сівачів Божого слова між слов'янами з боку німецької ієрархії, переслідування Кирило-Методіївських учнів та повільне усунування слов'янського характеру богослужень із тих країв, які східне християнство прийняли. Бо хоч засоби інформації й комунікації тоді не були такі легкі, як сьогодні, проте нема найменшого сумніву, що всякі релігійні утиски передавалися від громади до громади і зберігалися довго в пам'яті.

Та як і не було б, фактом останеться завжди, що, хоч Україна прийняла хрещення з Візантії, вона не відмежовувала себе від впливів західньої культури, а з Апостольською Столицею наша молода Церква вдержувала так довго добрі зв'язки, як довго не було окремої, посиленої акції проти Західньої Церкви, акції, яка йшла до нашої Церкви з Константинополя через грецьку ієрархію в Україні.

8. ОРГАНІЗАЦІЯ Й ПОШИРЕННЯ ЦЕРКВИ.

Організація християнства. Наприкінці X ст., тобто в часі, коли Україна-Русь прийняла християнство, держава Володимира обіймала величезні простори. На півночі вона сягала приблизно до території нинішньої Фінляндії і сусідувала на півдні з Грецією, на заході границі притикали до Карпат, а на сході до Волги. Християнізувати таку велику територію, навіть при нинішніх засобах комунікації, було б незвичайно трудно, не маючи великої кількості місіонерів та добре зорганізованого апа-

рату, який місіонерською працею кермував би. Ні достатньої кількості місіонерів, ні зорганізованого апарату зараз по хрещенню в нас, очевидно, не було.

З Володимиром прийшла певна кількість священників із Корсуня, як про це згадує літопис, а може також і з Греції, але цього було замало, щоб обслужити цілу державу. Та й не відомо також, чи знали всі ці новоприбулі місіонери мову наших предків. Можна припускати, що корсунські священники знали слов'янську мову, бо між Корсунем і Києвом ішли живі торговельні зносини, а не виключене також, що наші русичі осідали в Корсуні для постійного проживання, подібно як і в Візантії. Але тих священників було замало, а через те християнізація поширювалася найперше по більших містах, осідках князів, а щойно пізніше у більш віддалених околицях.

Поширення. Поширення християнства залежало також від ступеня цивілізації племен, що входили в склад Київської держави. На півдні нова віра приймалась легко, без спротиву, але на півночі, напр., у Новгороді, приходило до спротиву. Тут, каже літопис, хрестив «Путята мечем, а Добриня вогнем». Населення тут було більш забобонне, вірило різним волхвам, ворожбитам, які намовляли людей нової віри не приймати. І довго тут ті ворожбити мали успіх. У північних областях поганство держалося ще бодай сотню літ. Але на території, яку наш нарід замешкує нині, християнство поширилось дуже скоро і при кінці життя Володимира у нас не було й залишків поганства.

Християнізувати нарід — це не лише його охрестити. Володимир це дуже добре розумів і зразу ж узявся до праці над тим, щоб його держава була не лише формально, але й фактично християнська.

Будова храмів Зараз після хрещення він приступає до будови храмів. Тоді здебільша ставили дерев'яні церкви. Перші церкви, що постали в Києві за Володимира, — це Десятинна церква та церква св. Василя.

На церкви Володимир коштів не щадив. Як і в інших християнських країнах того часу, так і в нас князь був опікуном і оборонцем Церкви. Тож Володимир Великий Церквою щиро опікувався. Та й своїх синів навчав, щоб кожний з них у місці свого осідку робив те саме. Маючи поміч і опіку князя, Церква могла успішніше боротися з поганськими впливами там, де такі впливи були.

Як саме виглядала первісна організація нашої Церкви, про те ми маємо дуже мало відомостей. Знаємо лиш, що, побудувавши Десятинну Церкву, князь поставив у ній Настаса (Анастасія), якого привів зі собою з Корсуня. На ту Церкву князь дав «десятину», тобто десятю частину свого майна призначав рік-річно на церковні потреби. Мусіло бути при тій церкві більше священників, а може також і єпископ.

Та однак про те наші літописи нічого певного не подають. Не подають також, як практично розподілялися функції духовенства, чим воно займалося, які були його права. Деякі відомості про те маємо з Церковного Уставу, а про решту можемо здогадуватися на підставі відомостей, які маємо про грецькі або болгарські церкви.

Історики думають, що за часів Володимира було в Україні п'ять єпископських катедр, тобто п'ять єпархій: Київська, Чернігівська, Володимир-Волинська та Новгородська. Але можливе також, що єпархій було більше, лиш про це немає точніших відомостей.

Попри найважливіші форми організації Церкви, Володимир зайнявся також будовою шкіл. Вже була коротка згадка про те, як мами плакали за своїми дітьми, коли князь наказав посилати дітей до школи. Шкільництво у Греції тоді стояло високо, тож князь вирішив і в себе завести школи. Йому передовсім треба було багато священників, священників своїх, які знали би звичай і обичаї народу, знали б мову, розуміли його душу.

Перші школи були під опікою Церкви **«Книжное учение»**. ви, а першими учителями — священники. Так було також і на Заході. Шкода, що ми не знаємо більше про те, як ті школи

виглядали, скільки їх було та як наука відбувалась. Можемо догадуватись, що основою навчання було Св. Письмо, твори святих Отців Церкви, деякі відомості з географії, астрономії та математики.

Астрономії учили передовсім тому, щоб могли встановляти точні святкові дні (пасхалію). Але на ті часи це »ученіє книжнє« було великим поступом. Ці школи дали нам перших наших священиків, єпископів та організаторів чернечого життя. Одним з них був пізніший митрополит київський Іларіон, що вславився як великий проповідник і богослов. Школи при церквах організувались по єпископських осідках.

У другій половині XI ст. майже при кожній єпископській катедрі була школа, що випускала нових робітників для просвічення країни. Таким способом справа християнізації країни, організації Церкви та утвердження віри була поставлена на правильну дорогу. Так теж учив св. Апостол Павло, а учив він, щоб наша »віра була розумною«.

9. ПЕРШІ МИТРОПОЛИТИ І ЄПІСКОПИ ТА ЇХНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ.

**Нестача
історичних
відомостей.**

У наших давніх історичних джерелах є багато неясних місць або пропусків, що відносяться до початків нашої Церкви. Небагато відомо про перші початки її організації, про форми її устрою, про те, звідки в нас були перші священики, навіть точно не відомо, де та коли хрестився св. Володимир. Та одною з найбільш неясних справ є те, звідкіля до нас прийшли перші єпископи чи митрополити. Така неясність спокушує істориків до різних здогадів, підпертих більш або менш обґрунтованими аргументами.

Здогади істориків. Найбільш поширеним є погляд, що перша ієрархія, тобто митрополит та єпископи, прийшли до нас із Константинополя. На це вказувала б і сама логіка: коли Воло-

димир прийняв віру від греків, то чому б не мав прийняти від них і єпископів. Та є й інший погляд, згідно з яким перші наші єпископи або й митрополити зовсім не прийшли з Греції, лише з Болгарії. Цей погляд заступають деякі наші та російські історики Церкви. Вони думають, що коли б перша наша ієрархія була від греків, то про це були б збереглися джерельні відомості, коли не в наших, то бодай у грецьких хроніках. А таких відомостей нема. Нема їх тому, що болгарська Церква не була в дуже приятних стосунках з грецькою Церквою в добу хрещення України-Руси. І якщо до нас прийшли перші єпископи з Болгарії, то, очевидно, про це не буде згадки у грецьких літописах, а щодо наших, то можливе, що такі згадки були, може навіть докладні, але пізніші переписувачі їх пропустили, як матеріал для греків немилий.

Трудно сказати, котрий з тих поглядів правильніший, перший чи другий.

Що пише літопис? Все ж таки на підставі деяких посередніх вказівок ми можемо припускати, котра з двох можливостей більш правдоподібна. Тож розглянемо ті два погляди по черзі.

Розказує наш літопис, що Володимир хрестився в Корсуні, у церкві св. Василія, і що хрестив його корсунський єпископ «с попы царицины», тобто з священниками царівни Анни. Це свідоцтво нема причини відкидати і ми повинні прийняти його як правдиве. Повертаючись на Україну, Володимир бере зі собою «Настаса и попы корсуньски», про єпископа не говориться нічого. Значить, Володимир повертався в Україну без єпископа. Нічого в тому дивного нема, місійну працю вели місіонери, не конечно єпископи, тож єпископам у 988 році не було потреби на Україну їхати. Щойно під 996 роком згадує літописець, що єпископи докоряли Володимирові, чому він не карає розбійників смертю, лиш бере з них (розбійників) грошові карі. Це цікаве місце в нашій літописі.

**Якої народности
були перші
єпископи і
митрополити?**

Згідно з давнім нашим звичаєм у нас не було смертної кари для розбишак (убивців) і того звичаю Володимир придержувався. У Візантії ж було інакше, там робишак карали карою смерти, тож виходило б із цього, що ті «єпископи», які вимагали для розбійників кари смерти, були греками і в смертній карі нічого злого не бачили. Так було в їх державі. Можна б із того зробити висновок, що перші єпископи у нас були з греків, але коли вони прийшли, які були їхні катедри та як вони називалися, про те немає ніякої згадки.

Подібна справа і з митрополитом. Чернець Яків (Яків Мних), що написав «Пам'ять і похвала князю Володимирові», згадує, що за Володимира був «митрополит і єпископи». Таку ж саму згадку має «Устав князя Володимира» (закон або збірник правил, даний духовенству). Літописець Нестор згадує вперше про митрополита, Теопемпта, при нагоді посвячення церкви Пресвятої Богородиці (Десятинна церква, що була згоріла і яку князь Ярослав відбудував). Це дуже дивне, що наші літописи мають так мало відомостей про перших єпископів чи митрополитів. Нестор, наш літописець, сам був чернець, духовні справи йому дуже лежали на серці, він згадує про багато дрібних справ, а про архиєпископів Церкви за п'ятдесят років після прийняття християнства він не має що сказати. Звичайно перших єпископів молода церква оточує великим пієтизмом, вони переходять до історії як її основоположники, народ їх величає, створює легенди й перекази, нерідко заносить до списку святих, а тут цілковита мовчанка. Яка цьому причина, сказати трудно. Що в нас не було митрополита зараз після хрещення, це дуже правдоподібне. Правдоподібне також, що який рік-два не було й єпископа. Але ж Церква не могла існувати довше без ієрарха. І він, один чи більше, цілком певно мусів бути. Але згадується у літописі про них (єпископів) щойно через вісім літ після охрещення, і то дуже загальною мовою. До того часу так, наче б не існували.

Пояснити цю історичну прогалину хо-
Охридська теорія. чуть прихильники другого погляду,
чи другої теорії. Теорія та виходить
із засновку, що перші наші ієрархи прийшли з Болгарії,
точніше — з Охриди. Про Охриду в нас вже була згадка
раніше. Це невеличке містечко в південній Югославії, в
старовину воно належало до Болгарії. Єпископська сто-
лиця в Охриді, як про це вже була мова, існувала ще в
IV ст., до приходу болгарів на Балкан. Тоді вона нале-
жала до сфери впливу римської Церкви. В VII ст. її були
знищили авари, і щойно в IX ст., після навернення
болгар, цей старий християнський центр приходить до
голосу. Під час Константинопільського Собору 869 р.
Болгарію влучено до грецького патріархату і з того часу
в Охриді були грецькі митрополити аж до 920-х років,
коли болгарській Церкві признано автокефалію. Після
смерти царя Петра (969 р.) болгарська держава упала і
в більшості перейшла під володіння Візантії.

Зайнявши східню Болгарію, греки не
Візантійські турбували болгарської Церкви і цю
впливи в Болгарії. автономію на деякий час їм залишили
(до 1025 р.). 1019 р. зайняв візантій-
ський імператор Василь (Болгаровбивця) решту Болга-
рії і поклав кінець болгарському царству майже на два
століття. Такі були відносини між Болгарією і Візантією
в час християнізації Руси. До кінця 880-их років була в
Болгарії богослужбова мова грецька і щойно прогнані з
Моравії учні Методія (по його смерті 885 р.) поширили в
Болгарії богослужбову мову болгарську.

Прихильники охридської теорії припускають, що
Володимир про греко-болгарські відносини знав, знав
чим пахне грецька гегемонія, а тому з набором грецьких
єпископів не поспішав. Замість із Греції, він викликав
єпископів, а може й митрополита, з Охриди. Рації за та-
кою орієнтацією були такі, що болгарські ієрархи, попер-
ше, говорили зрозумілою народові мовою, а подруге,
будучи самі вороже настроєними проти Греції, давали
запоруку, що будуть йти по лінії інтересів Київської

Держави, а не Візантії. Таке поставлення справи, розуміється, не було до вподоби патріярхові. Він чекав лиш нагоди, щоб охридських єпископів з Києва виперти. Нагода трапилась після 1025 року, коли на охридських ієрархів свячено лише греків. Тому й перша поіменна згадка про київського митрополита Теопемпта, грека, приходить у нас так пізно. Якщо раніше в нас були єпископи з Болгарії, то про них треба було літописові або промовчати, або коли він і згадував про них, то пізніші переписувачі літопису ці згадки пропустили.

Це цікава теорія і не можна їй відмовити певної логіки. Все таки, за відсутністю прямих доказів, вона покищо залишається лиш теорією.

Звичайно, при розбіжності поглядів на те, звідки в нас була перша церковна ієрархія, дуже трудно встановити список перших єпископів. Одні історики подають, що першим ієрархом був митрополит Михаїл, а другі, що ним був митр. Леон (чи Леонтій, що помер 1004 р.). Треті ж подають такий порядок: єпископ Настас, архієп. Іван, митр. Теопемпт, митр. Кирило, митр. Іларіон.

Щодо діяльності перших наших **Церковний Устав** ієрархів, то ясне, що найголовнішим **Володимира**. їхнім ділом і завданням було утвердження нової віри. Однак, попри чисто церковно-релігійні функції, духовенство займалося й іншими справами. Справи ті нормувались статутами, чи законами, надаваними Церкві. Такий статут ми маємо також і для української Церкви доби Володимира, т. зв. Церковний Устав. Цей статут нормує передовсім справу церковних судів. Церковне правосуддя було дуже широке, так щодо справ, які церковні суди судили, як також щодо осіб, тим судам підлеглих. Церковні суди судили не лише священиків, але і їх родини, церковну прислугу, ізгоїв, тих, що завідували лікарнями, гостиницями та притулками. До тих судів належали всі подружні справи, спадкові, проступки проти віри, чарівництво та й подібні провини проти віри чи моралі. На

додаток духовенство мало ще контролю над мірами і вагами. Все це приносило Церкві, а в першу чергу ієрархові величезні прибутки. В добу раннього християнства князі були дуже щедрі для Церкви й духовенства, але дедалі ці привілеї помалу обмежуються, касуються, а деякі функції, напр. контролю мір і ваг, переходить до цивільної влади.

**Діяльність і
матеріальний
стан Церкви.**

Коротко кажучи, діяльність перших наших ієрархів визначалася потребами часу, місцевими умовами та звичаями. Вони передовсім керували місійною діяльністю, наглядали над школами, виховували молодих священиків, а попри те виконували ще й функції суддів.

Земельних маєтків Церква в початках не має, а набуває їх аж десь під кінець XI ст. Тоді наша Церква вже прибрала була тривкі організаційні форми, встановила розподіл епархій, розбудувала шкільництво, постало багато монастирів, а через те й потрібне їй було матеріальне забезпечення. Як численне було духовенство та церковний причет, про те записок нема, але якщо форми церковного ладу і управління розвивалися в нас на взір грецьких чи інших східнохристиянських звичаїв, то воно мусіло бути дуже численне, бо там при головних церквах, митрополичих чи єпископських катедрах, їх були сотні. В Константинополі, при св. Софії в половині VI ст. (за цесаря Юстиніана) їх було 425, а дещо пізніше, за Гераклія, на початку VII ст., їх було ще більше. З того можемо зробити висновок, що єпископ чи митрополит завідував дуже численним церковним апаратом. Сюди належали священики, диякони, диякониси, піддиякони, читці, півці, пономарії та й інша церковна прислуга.

10. ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА.

Цезаропапизм. Справи Церкви і держави в давнину були тісно пов'язані. Візантійський цісар, наприклад, мав у Церкві коли й не вирішальний, то дуже важний голос. Він мав останнє слово при поставлянні патріярха, при скликуванні соборів, при складанні церковних законів, при вирішуванні релігійних спорів та й у багатьох інших справах церковного й релігійного життя. Подібно було й на Заході. Карло Великий, франконський король втручався навіть до догматичних справ, уважав себе виключним протектором християнства в західній Європі, постановляв церковні закони, творив епархії та настановляв єпископів, а навіть повчав, як належить проповіді говорити. Таким самим оборонцем і протектором Церкви зробився німецький цісар Оттон I після того, як на місце давньої Каролінської імперії прийшло Римське Цісарство Німецького Народу 962 р. Оттон посувався так далеко, що домагався навіть права рішати, хто має бути папою.

Відношення Володимира до Церкви. На Україні за Володимира справи між Церквою і державою укладалися мирно. Нам невідомо про якінебудь спори чи непорозуміння між князем і церковною ієрархією. Без сумніву, Володимир, як володар великої і новохристиянізованої держави, не був байдужий до того, як і ким новопостала Церква управляється. Він мусів знати про те, що патріярхи, яким наша ієрархія підлягала, були в великій мірі залежні від імператорів. Справа болгарської Церкви та її боротьба за незалежність від грецьких впливів була тоді дуже свіжа і можна припускати, що в Україні про це знали. Тому цілком зрозуміло, що за даних обставин та згідно з тодішніми звичаями Володимир не випускав з-під свого нагляду Церкви та ієрархії. Як сказано було вище, початки нашого церковного управління та ієрархії такі поплутані, що точно не відомо, звідки та начальна церковна влада приходила та кому була підлегла.

**Зв'язки
Володимира з
Римом.**

Здогад, що Володимир вагався, у яку сферу включити українську Церкву, східню чи західню, має цілком серйозну основу. Його посольства до папи і посольства папи до нього не були звичайною куртуазією, а мусіли мати якийсь діловий характер. Політичного характеру в стислому розумінні дошукуватись тут не треба, бо політичні інтереси Київської Держави з папством не колідували і їх ладнати не було треба. Можуть входити в рахубу лиш церковні справи, а точніше справи ієрархічні. Виходило б, що Володимир, як добрий правитель, дуже дбав про те, щоб українській Церкві забезпечити якнайкращі можливості розвитку та ізолювати її від таких чужонаціональних впливів, які могли б негативно відбитися на її розвитку, а державу виставити на небезпеку сторонньої залежності. Цього одначе не можна уважати за втручання в церковні справи. Бо справа церковної політики — то одне, а справа релігії і богословії — щось цілком інше. До чисто релігійних справ ні Володимир, ані теж інші наші князі не втручалися, залишаючи вирішування чисто церковних справ Церкві.

**Привілеї
української
Церкви.**

Одною з важливих справ взаємин Церкви і держави була справа церковної адміністрації та зв'язані з тим деякі привілеї, які державна влада Церкві надавала. Ті привілеї нормувались окремими статутами, чи Уставами, і про такий Устав Володимира вже була згадка. Це не була маловажна річ відступати Церкві судівництво такого широкого zakresу, раз тому, що цим порушувалося постійні і тривкі норми загального правосуддя, а крім того держава втрачала джерело своїх прибутків. Одначе наші князі, в пошані до Церкви і її служителів, на такі поступки радо йшли, розуміючи, що не годиться державі судити за провини, в яких основі лежали елементи релігії, або судити людей, що посвятили себе на службу Богові і Церкві. Такі взаємини між світською і духовною вла-

дами витворювали атмосферу гармонії, взаємного довір'я та співпраці. Нова заповідь, заповідь любови ближнього, благодатно впливала на вдачу народу, що досі звук був до жорстоких війн, до безоглядної поведінки з переможеними, звук був до розгульних поганських звичаїв та й інших пороків. Все це розвиткові і культурному переродженню країни не сприяло, а через те роля Церкви на тому полі незвичайно важлива.

**Вплив
християнства на
Володимирову
вдачу.**

Великий вплив християнізації спостерігаємо на самій вдачі Володимира. Досі це був твердий тип воїownika, жорстокого й безоглядного володаря, який не спинявся перед жодними скрупулами на дорозі до своєї цілі. Тепер він став лагідним до тої міри, що навіть самі єпископи вважають потрібним пригадати йому його обов'язки світського володаря — карати (смертю) злочинний елемент. У традиції народу він залишив по собі пам'ять великого добродійника, що опікувався »нищими«, тобто убогими, безпритульними, сиротами, хворими. Розумів цей наш князь, щойно охрещений, далеко краще ідею християнства, як багато нинішніх християн. Цей вплив Церкви на світського володаря не міг залишитися без впливу на цивільне населення, і він (володар) своїм прикладом релігійного та богобоязливого життя був апостолом Христової науки та гідним приміром до наслідування. З одного боку старався визначити їй (Церкві) шляхи найкращого її майбутнього розвитку, з другого ж щиро респектував її, як установу Божого порядку, а правди, нею голошені, приймав беззастережно. Не можна того сказати про нинішніх володарів. Така настанова князя Володимира та й багатьох його наслідників створює в нас мудре поєднання двох влад, світської і духовної, і коли б ця настанова була знайшла зрозуміння в пізнішій нашій історії, то доля нашої Церкви і народу пішла б була, мабуть, інакшим шляхом.

11. РЕЛІГІЙНЕ Й КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ.

**Що це таке
культура?**

Культура взагалі — це поняття складне. Це сума духових надбань багатьох поколінь. Її не створюється через рік-два, силою такого чи іншого акту, зусиллям якоїсь горстки людей. Культура — це довгий процес переоформлення способу життя і думання широких народних мас. Коли говоримо тут про культуру, то маємо на думці християнську культуру, тобто світовідчуття, мислення, розуміння вартостей і вияв всіх переконань народу, вияв згідно з заповідями християнської віри.

Християнство прийнялося в нас скоро, але це не значить, що ціле суспільство перейнялося вмить ідеями християнства і закинуло старий спосіб життя. Такого явища ніде не бувало, не було і в нас. Християнська культура ширилася в нас віками, перетоплюючи залишки старого світогляду наших предків, їхні звичаї, обичаї, поняття й почуття відповідно до правд християнської науки. Інакше кажучи, історія не знає масового «навернення» цілих народів впродовж одного чи кількох літ на іншу культуру. Тому і в нас християнське переродження розвивалося органічно від центрів найбільшого впливу, від головних отниць до найдаальших великої держави наполегливою працею, передовсім Церкви і школи, а теж прикладом поодиноких світських постатей.

Роля провідників. В історії кожного народу, при зміні форм його життя, визначні одиниці грають велику роль. Звичайно ними є провідники, державні чи церковні, яких приклад впливає на суспільство більше і значніше, аніж слова золотоуста. Чого варта була б, наприклад, проповідь місіонера, коли б люди знали, що він сам не живе так, як інших навчає. Чи знайшов би зрозуміння і послух закон володаря, коли б його підвладні бачили, що він сам того закону не шанує, у нього не вірить, поступає якраз всупереч тому, чого від громадян вимагає!

Українська історія багата прикладами світських постатей часу раннього християнства. Майже тисячу літ уже споминає наша Церква святу княгиню Ольгу та славить її за приклад, який, без сумніву, мав вплив на християнізацію країни. Сам хреститель України, св. Володимир, прийнявши християнство, цілком відмінив своє життя. Замість війн, воєнних походів, він уклав мир з сусідніми володарями: Болеславом польським, Степаном угорським та чеським князем Андрієм, і жив »у страсі божім«. Велика наша земля потребувала спокою, мирного й дружнього співжиття з сусідами, бо лиш у мирі є можливий культурний розвиток, як і зріст матеріяльних дібр. Своєю опікою він обняв передовсім тих »нищих«, які помочі найбільше потребували.

Зразкове життя Володимира. Літописець оповідає, що на своєму дворі князь влаштовував обіди для бідних, жебраків, а немічним або хворим казав заносити додому. Ми не знаємо іншого прикладу з історії, де би володар так ревно виконував евангельські ради. Можемо собі уявити, як це впливало на народ, з яким довір'ям, пошаною і любов'ю нарід до нього відносився, йому вірив, коли бачив на прикладі, які шляхетні ідеали несе зі собою нова віра. Такий приклад впливав більше, як примус, опертий на військову чи поліційну силу. Цей приклад не лише накликав до послуху і наслідування, він перероджував людину, заставляв її думати, порівнювати нові ідеї зі старими та унаочнював благородність християнської релігії.

Любов до науки. Як уже знаємо, Володимир дбав про школи. Сам він любив науку і, на свій час, був високоосвіченою людиною. Каже літописець, що Володимир »любя поученіе книжное«. Літописець скупий на слова, коли ж він відмічає, що Володимир любив науку, то це означає, що науці князь мусів присвячувати велику увагу. Інакше й не могло бути. Самою силою, щоправда, можна не одну річ здобути, але силою не можна правити державою, не

можна творити духові вартості, силою не можна змагатися з природою. А Пан Біг дав людині не лише силу, але, і то передовсім, розум. Наш князь це розумів, і тому так дуже глядів, щоб свій нарід піднести на висоту людської гідности.

**Святість Бориса
і Гліба.**

Згадаємо ще й інших святих початкової доби, що святістю свого життя впливали практично на поширення християнства. Такими, наприклад, були два сини Володимира, Борис і Гліб, що погинули з руки свого брата Святополка, незабаром після смерті батька, Мусіли це бути дуже праведні князі, бо наша Церква зачислила їх до лику святих у шість літ після їх смерті (1021 р.) Скритовбивча рука застала св. Бориса, як він був на молитві, співав псалми. Такі події не залишалися без наслідків. Одних приклад праведного князя утверджував у вірі, будив думку в тих, що тяжіли до поганства, змушував призадуматися, чи вдержиться така держава, де брат на брата силою йде.

**Добрий приклад
черенців.**

Наша Церква має приклади не лиш серед князів, але й серед подвижників чернечого життя. Про монастирі й чернече життя буде мова далі, а тут лише згадаємо ті світла християнської праведности, що клали основу нашому християнському життю. Сюди належать преподобні Антоній і Теодосій Печерські, які були основниками чернечого життя в Україні, преподобний Варлаам, також Печерський чернець, що, мабуть, перший з українців відбув прощу до Гробу Господнього в Єрусалимі, преподобний Нестор Літописець, що списав нам нашу найдавнішу історію, св. Полікарп, архимандрит Печерського монастиря, преподобний Агапит та й багато-багато інших праведників, яких прославляє наша Церква.

**Св. Степан
єпископ.**

З перших ієрархів треба згадати св. Степана, єпископа Володимир-Волинського. Походив він зі знатного боярського роду, але вже змалку тягнуло

його до чернечого життя. Тож залишив дім і пішов до Печерського монастиря, де тоді ігуменом був преп. Теодосій. Святістю свого життя і чернечим подвигом вславився преп. Степан до тої міри, що після смерти св. Теодосія ченці обрали його ігуменом. Наприкінці свого життя він був посвячений на єпископа Володимир-Волинської єпархії та залишив по собі пам'ять великого праведника і щирого прихильника церковної єдності.

Перші книги в Україні.

Церква від самого початку свого існування становила в нас огнище не лише релігійного, але й культурно-освітнього життя. Завдяки Церкві вже за Володимира появляються твори перекладного письменства, з грецької на тодішню нашу мову. Найперше, очевидно, з'явилися книги Св. Письма, Євангелії, Апостола та інші книги богослужбового вжитку. Книги в давнину були дуже коштовні. Їх треба було рукою переписувати, а це ж забирало багато часу. Та й переписувачів у перших роках існування нашої Церкви було мало.

Більше книг появляється за Ярослава Мудрого. Літописець каже, що Ярослав любив книги, читав їх »і вдень і вночі«. Він зібрав багато переписувачів і казав перекладати »от грекъ на словѣньское писмо«. Багато книг за нього переписано на науку людям, бо він знав, що »велика бывает полза от ученья книжного«. Книги, за словами літописця, — це ріки, що наповнюють землю, це джерела мудрости, потіха в горі, хто книги читає, той з Богом говорить або з святими праведниками, а через те набуває велику користь для своєї душі.

Здається, що за Ярослава постала перша наша бібліотека. Є в літописі таке місце: »Ярослав, як сказано, любив книги, і багато їх написав, та положив у святій Софії-церкві, яку збудував«. Сам він, очевидно, не писав, лиш подбав про ті книги та передав їх до церкви св. Софії. Коли їх було »багато«, то знак, що не лиш Євангеліє та богослужбові книги, але було таки чимало й перекладів з св. Отців Церкви, проповідей, житій

святих, морально-учительних та можливо теж і історичних творів. Про Ярослава є ще згадка, що він 1030 р., побуваючи в Новгороді, зібрав до 300 дітей та післав їх до школи. Як на ті часи, це велике число, тому можемо додумуватися, що шкільництво за Ярослава було доволі добре розбудоване.

**Реакція
поганства в
Польщі.**

А в тому самому часі, в сусідній Польщі, коли помер Болеслав Хоробрий (1030 р.), постав бунт проти Церкви, «вставше людье ізбиша епископы, і попы своя, і бояры своя, и бысть в нихъ мятежь». Це цікаве для порівняння, як підходили до християнізації наші князі та які мали успіхи, а які успіхи мали польські королі, не дивлячись на те, що там християнство було під опікою численних західних місіонерів. Тому мусимо підкреслити велику мудрість князів, що бажали з християнізацією сполучити загальну культурно-освітню перебудову суспільства. Таке поставлення справи показалося дуже правильним і принесло великі користи так для Церкви, як і для держави.

**Збірник
Святослава.**

З перекладних творів незвичайно цінним пам'ятником нашої давнини є »Збірник Святослава« з 1073 р. та 1076 р. Це перепис з болгарського збірника, присвяченого цареві Борисові, просвітителеві Болгарії (помер 907 р.). Збірник цей був переписаний для чернігівського князя Святослава Ярославича і становив наче енциклопедію цілої тодішньої грецької вчености. Він уміщає статті філософічні, історичні, богословські та й багато інших, а це доводить, що наші князі цікавилися всіма здобутками людської культури.

**Оригінальні
твори.**

Окремий тип нашої вчености являють собою твори проповідничі та пастирсько-моралізаторські, твори власного зразка й авторства. Згадати тут треба поучення Теодосія Печерського монастирській братії, у яких він відкриває не один порок, що підточував наше суспільство, особливо зберігання деяких поганських

звичаїв, обжерливість, пияцтво та інші. Цікава його проповідь до мирян. Він поручає, щоб не молитись задовго під час обіду, лиш на початку і на кінець обіду. Був звичай під час обіду тропарі співати, і перед такою практикою преп. Теодосій перестерігає: »голосити під час обіду багато тропарів не видумали слуги Божі, а слуги черева, щоб за тропарями більше випити«.

Проповіді.

Визначним представником-проповідником є Іларіон, київський митрополит. Про нього відомостей нема багато, видно, що про свою славу не дуже то й дбав. А відомо лиш, що був він »муж благ, книжен і постник«. Отже він поєднував найкращі християнські чесноти. Був він київським митрополитом в останніх роках життя Ярослава, мабуть тоді, як з греками виникла була якась суперечка та й грецький митрополит покинув був Київ. Тоді то Ярослав казав обрати митрополитом Іларіона (1051 р.). Від нього маємо прекрасне »Слово о законі і благодаті«, слово чи проповідь історично-догматичного змісту на тему відкуплення людського роду. Закінчується те слово зворотом до князя Володимира, щоб устав з гробу та подивився на діло, яке розпочав був, на процвітаючі церкви, на помноження вірних, на буйний розквіт християнської культури, яку насадив.

Уславився своїм проповідництвом також Турівський (на Поліссі) єпископ Кирило. Він виступає в XII ст. В Турові був монастир св. братів Бориса і Гліба, і правдоподібно, Кирило там був ченцем. Він залишив декілька проповідей, які показують високий ступінь його ораторського мистецтва. Порівнюючи його з іншими проповідниками того часу, ми відразу спостерігаємо у Кирила великий хист, неабияке знання, красоту форми і ясність теми. Основною його темою є моральне удосконалення людини. Подібним прекрасним проповідником-моралізатором був також новгородський єпископ Лука Жидята (XI ст.), але між ним і Кирилом є чимала різниця у формі і вислові.

До морально-учительного типу церковної літератури

можна б також зачислити »Поучення дітям« князя Володимира Мономаха. Це дуже цінний пам'ятник нашої давньої літератури, бо він віддзеркалює розуміння та практичне застосування правд християнської віри князями. Мономах є досконалим типом християнського князя. Основною темою його »Поучення дітям« є »страх Божий імійте више всего«, бо страх Божий — це початок мудрости.

Як можемо зміркувати з цього коротенького перегляду, то так наші князі, як і Церква пильно дбали про те, щоб водночас із ширенням Божого слова поширювалась також загальна освіта, прищеплювалась любов і замилювання до мудрости, до читання та й узагалі до вартостей духовного, а не матеріяльного порядку. Вони дають нам добрий приклад до наслідування і нині, майже за тисячу років від того часу.

12. МАНАСТИРІ Й ЧЕРНЕЧЕ ЖИТТЯ.

Завдання монастирів.

Манастирі появляються в Україні дуже скоро після введення християнства. Мабуть, в останніх роках X ст. їх ще немає, а постають вони щойнодесь у другій чверті XI ст. Літопис уперше згадує про манастирі під роком 1037, саме тоді, коли Ярослав Мудрий побудував катедральний храм св. Софії — Премудрости Божої. Того ж таки року оснував він два манастирі, св. Юрія та св. Ірини, до чого причинилась багато його жінка. Каже літописець, що Ярослав особливо любив »черноризьцѣ«, тобто ченців, і ці чорноризці »почали множитися« та й інші манастирі почали поставати. Мабуть, у манастирях переписувалось найбільше книг, отже Ярослав мав також і практичну ціль, пособляючи розвиткові чернецтва. Ченці, попри основну ціль монастирського життя — духовного удосконалення, повинні були служити (і служили!) ширшим цілям християнізації та культурному розвиткові народу. Вони постачали кадри потрібного духовенства, з манастирів виходили

наші єпископи, митрополити, богослови, письменники та дорадники князів.

Про перші монастирі, крім коротенького **Чернече правило**, кої згадки, не маємо відомостей, які це монастирі були, на якому правилі, який був їхній чисельний стан та яких мали ігуменів. Зате докладніша відомість є про оснування Києво-Печерського монастиря, що увійшов в нашу історію, як один з найважливіших культурних, релігійних, а то й політичних центрів у дальшій нашій історії. Розказує літописець, що 1051 року »постави Ярославъ Лариона митрополитомъ, русина въ святѣй Софѣи, собравъ єпископы«. Цей Іларіон був зразу одним зі священників у церкві св. Апостолів у Берестові під Києвом. Він любив чернече життя, тож викопав собі печеру над Дніпром та й там заходив на молитву. В 1051 р. Ярослав поставив його митрополитом, і, мабуть, це був перший українець-митрополит, бо про це окремо не забуває літописець згадати. Скоро опісля в печері Іларіона поселився преп. Антоній, родом з Любеча на Чернігівщині, що раніше побував на Святій Горі (Атосі). Від Антонія й починається історія Печерського монастиря. Коло нього зібралося біля двадцяти ченців, а між ними преп. Теодосій, Варлаам та Нікон. Але Антоній любив самотнє життя, тож поставивши ігуменом Варлаама, сам викопав собі нову печеру. В 1062 р. Варлаам обняв ігуменство монастиря св. Дмитрія, а на його місце печерські ченці обрали ігуменом преп. Теодосія.

Яке було перше правило, що його **Перші монастирі** встановив преп. Антоній для ченців Печерського монастиря, точно не відомо. Мабуть, не дуже воно підходило до групового життя, бо вже преп. Теодосій змінив його правилом св. Теодора Студита, по якому жили ченці монастиря того ж імені (св. Теодора Студита) в Константинополі. В тому часі Печерський монастир начислав уже понад сто ченців. У початковій стадії розвитку нашого чернецтва життя в монастирях було дуже строге. Ченці

проводили довгі години на молитві, в пості й умертвленні. Займалися також фізичною працею і наукою, особливо переписуванням книг. Амбіцією кожного князя чи знатнішого боярина було оснувати монастир. Вони наділяли ті монастирі окремою опікою, маєтностями, привілеями. Зчасом вкрадається в монастирі бажання вигоди, безтурботності, погоня за почесами, зникає строгий початковий спосіб життя, і це, розуміється, на розбудову чернецтва не мало доброго впливу. До монастирів вступали також і князі, напр., Микола Святоша, луцький і чернігівський князь, що вступив в Печерський монастир, син Ярополка Святослав, дочка кн. Всеволода Іванна та й багато інших.

Кількість монастирів.

Скільки в нас було монастирів в домонгольську добу, історичні джерела не подають, та їх були десятки, коли не сотні. Чернецтво у Східній Церкві було дуже популярне, а монастирі многолюдні. Правдоподібно було так і в нас. Правила, за якими ченці жили, базувалися здебільша на Правилі Печерського монастиря, що зразу набув собі великої пошани, але це Правило не об'єднувало наших монастирів у якусь одну більшу одиницю. Кожний монастир був самостійний, від нікого (крім єпископа чи митрополита) не залежний, а ченці самі вибирали собі ігумена та інші монастирські чини. Поставали ті монастирі по цілій широкій нашій землі, Київщині, Чернігівщині, Волині, Поліссі, в Галичині (Галич, Синевідсько, Перемишль, Пліснесько та ін.).

Роди чернечих практик.

Чернечі впливи йшли до нас зі східних Церков. На Сході розвинулося двоякого типу чернече життя: пустиножителів та лавріотів (або келейників). Пустиножителі жили поодинокі, звали їх також гермітами, стовпниками, залежно від способу життя і аскетичних практик. У нас цей тип чернецтва не був популярний. Другий тип становили лавріоти, тобто ченці, що жили разом в монастирі (лаврі). Таке чернецтво було

найбільше поширене в Єгипті, Палестині, Сирії, Месопотамії, в Греції, а також у нас. У Греції монастирів було дуже багато. Один документ з початку VI ст. подає, що в Константинополі були 54 монастирі, а вже декілька літ пізніше (536 р.) було 68 монастирів чоловічих (не враховуючи жіночих). Східні монастирі були многолюдні. Так, напр., Лавра св. Сави в Єрусалимі налічувала в VI ст. 150 ченців, монастир св. Теодосія — 400, а монастир Нової Лаври — 600 .

**Монастирські
добра.**

Всі монастирі, подібно як це було в Греції, були звільнені від усяких тягарів; ченці були звільнені від громадських повинностей (напр. від військової служби). Деякі монастирі набували величезні земельні маєтності, а це, очевидно, державі на користь не виходило. Тож, з одного боку, монастирі приносили певну користь, але з другого (особливо в пізнішій добі), через брак сильного центрального проводу і контролі, монастирі виявляють теж деякі негативні риси.

Найбільші заслуги в нас має Києво-Печерський монастир. З нього вийшло багато наших єпископів, митрополитів, учених богословів, великих проповідників, церковних письменників. Культурно-освітня роль Печерського монастиря в нашій історії величезна. Довгі віки він був центром друкованого слова, осередком релігійної та національної освіти. Та бували й інші часи, коли ченці бралися до політики. Все ж таки світлі сторінки Печерського монастиря незаперечні і він в розбудові нашої християнської культури відіграв дуже визначну роль.

13. ЦЕРКВИ І ЦЕРКОВНЕ МИСТЕЦТВО.

Історія кожного народу повчає, що **Вплив релігійного** релігія має дуже велике значення у **культу на** всіх ділянках. Вона формує його **людське життя.** характер, звички, спосіб життя, його законодавство, а теж його культурні прояви та духову творчість. Християнська релігія та-

кож, від самого початку її поширення в Україні, мала великий вплив на наш нарід.

Початково християнство ширилося через проповідь св. Євангелії. Однак у кожній релігії зовнішні форми відіграють велику роль. Той зовнішній вияв Богочинання ми називаємо релігійним культом. Якщо приємемо за дійсне посольство Володимира до різних країн, ще до того, як він вирішив, яку релігію прийняти, то побачимо, яке велике враження справило на послів богослуження в церкві св. Софії в Царгороді. Вони не знали, каже літописець, де вони знаходяться — на землі, чи на небі. Немає тут перебільшення. Величність храму та святість зовнішнього вияву Богочинання, тобто набожність форми і молитовний зміст, можуть заставити найбільш індиферентну людину до рефлексії, пригадування, переоцінки минутих життєвих вартостей та й, за Божою благодаттю, наставити її на єдиноправдиву дорогу життя.

У християнській релігії, відмінно від усіх інших, храм Божий — це святе місце, де совершаються великі таїнства, св. Тайни, встановлені Ісусом Христом. А тому від самого початку існування християнства навернені народи докладали найбільших зусиль, щоб церкви якнайбільше пристосувати до культу Богочинання.

Церковне будівництво почалося у нас ще до прийняття християнства. Ми знаємо, що була в Києві в IX стол. церква св. Миколая на Аскольдовій могилі. Видно, що св. Отець Миколай був дуже почитаний в Україні навіть тоді, коли християн було відносно небагато. За часів великої княгині Ольги згадується про церкву св. пророка Ілїї. Але на більшу скалю почали в нас будувати церкви аж наприкінці X стол., після прийняття християнства та масового його поширення. Хроніки оповідають, що на початку XI стол. в самому лиш Києві було до 400 церков, а за великого пожару в 1071 р. мало згоріти коло 700 церков. Коли ці цифри навіть трохи перебільшені, то все таки з тих записів видно, що церков у нас було дуже багато і що церковне будівництво було дуже поширене.

Звичайно ставляли дерев'яні церкви, **Будова церков.** бо їх легше і скоріше можна було побудувати. Першою мурованою церквою у нас була церква Успення Божої Матері, звана також Десятинною, побудована Володимиром Великим та посвячена 996 р. Будували її, мабуть, грецькі майстри на подоби тих церков, що були в Візантії. Церкву цю казав князь розмалювати та украсити і наділив її десятою частиною своїх прибутків. Через те вона й називалася Десятинною. Проіснувала ця церква аж до нападу монголів (1240 р.). Тоді вона була сильно ушкоджена і щойно митрополит Петро Могила в XVII ст. її відбудував.

Найбільш монументальною церквою **Собор св. Софії.** була св. Софія, тобто церква, присвячена Премудрості Божій, побудована за Ярослава Мудрого 1037 р. Побудована була та церква на взір св. Софії в Константинополі і своєю архітектурною красою перевищила всі церкви, які колинебудь були в нас побудовані. Ця церква пережила всі лихоліття, напади татар, напади північних князів, усі займанщини, була свідком світлих і тяжких моментів в житті нашого народу й віримо, що перебуде й теперішні часи.

Приблизно в тому самому часі побудовано в Києві також церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці, а дещо пізніше (1073 р.) церкву Києво-Печерського монастиря на честь Успення Божої Матері. Успенська церква була знищена під час останньої світової війни. Треба тут згадати, що більші церкви, звичайно муровані, будували князі на власні кошти, а менші, здебільшого дерев'яні, будували поодинокі громади. Крім князів, будували церкви також знатні та багатші бояри. Будовано в міру зросту християнства, не лише в Києві, але також і по менших містах, містечках та селах. З тих менших міст не доховалося багато первісних церков, бо були вони здебільша дерев'яні. Але були теж і муровані, напр., в Галичі катедральна церква, збудована за Ярослава Осмомисла, в Холмі, Перемишлі, Бересті та й по інших осередках.

Архітектура. Первісна архітектурна форма нашого церковного будівництва нагадує грецький, чи візантійський стиль.

Відзначається він тим, що за основу має квадрат, переділений на три нави, а вгорі завершений дахом з банями. Впливи того стилю доходили до нас із Греції, Болгарії, Македонії та інших східних країн, куди візантійський архітектурний стиль був поширився. Наприкінці XI стол. у нас появляються також західні архітектурні впливи, і за їхнім зразком збудовано Михайлівський монастир та вище згадану церкву Успення Пресвятої Богородиці.

Ці посторонні впливи не означають, що в нашій церковній архітектурі немає нічого власного, оригінального. Чужі архітектурні зразки не приймалися в нас для звичайної імітації. Їх приймали лише як зразок, який будівничі брали за основу, розвиваючи його і поширюючи згідно з місцевим розумінням архітектурної краси та мистецьких уподобань. Нічого злого в тому нема, коли позичаємо добрі ідеї чи мистецькі форми від іншого, культурнішого народу. На заході було те саме. Готичний стиль, який постав у Франції, перейшов через усі країни західної та центральної Європи, він заторкнув до певної міри і Східню Європу, але в кожній країні він знайшов своєрідне оброблення, певний окремий національний вияв. Подібно було і в нас з візантійським впливом.

Щодо внутрішнього вигляду церков, то вони виглядали приблизно так же само, як і теперішні наші церкви «консервативного» стилю, з іконостасом, що відділяв святилище, та з Царськими Вратами. Лавок у церквах не було, а вірні молилися стоячи чи навколішки. Більші церкви були багато прикрашені фресками, мозаїками, образами та різьбою.

Щодо прикраси церкви, передовсім **Внутрішні оздоб.** щодо малярства, то до нас також ішов вплив із Візантії. В тому часі греки були найкращі майстри малярського мистецтва, і візантійський вплив сягав і до західної Європи. За осно-

ву розмалювання служили мотиви зі Св. Письма, особливо з життя Христа, з життя і діяльності Апостолів, Отців Церкви, мучеників, великих подвижників-аскетів і тих місцевих праведників, яких Церква причисляла до лику святих.

Візантійське церковне малярство, чи як ми це інакше називаємо, іконографія, відрізнялося від інших форм сучасного оптичного зображення тим, що старалось за формою тіла підкреслити духовість. Тіло тут сходить на другий план, воно служить лише за тло, на якому має відбиватися вічна і безсмертна душа, її спрямовання до небесних висот, задума у вічні божественні правди та її бажання служіння Господеві.

Виконувались ікони або мозаїкою, тобто складались із маленьких камінчиків чи кусочків скла, або малювались фарбами. Фарбами образи розмальовували або на дошках, або на свіжій мулярській заправі. Останній тип малярства мав назву »фрески«. Це була дуже велика вмільсть, якої сьогодні, при всіх здобутках техніки, малярі не знають.

До церковного мистецтва належить і **Церковний спів.** словесна молитовна форма, тобто церковний спів. Від самого початку існування нашої Церкви в нас дуже плекали і розвивали церковний спів. Між першими церковними книгами, які до нас дійшли, згадується Октоїх (восьмигласник), а князь Володимир у своєму Уставі вирізняє між »церковними людьми — тих, що співали на крилосі«, значить півців. Про Ярослава знаємо, що він спроваджував співців, а преп. Теодосій, за свідченням літописця, записав від Михаїла, ченця Студитського монастиря, »како пѣти пѣнья монастырская«. Видно з того, що до богослужбової форми, до молитовного вислову прикладали велику вагу, чи не більшу, як ми прикладаємо сьогодні. Тож не одного можемо ми повчитися від давніх наших предків.

14. КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ І ЦАРГОРОДСЬКИЙ ПАТРІАРХ.

Церковний устрій.

Устрій Церкви, як ми його бачимо в кінці X стол., тобто в часі прийняття Україною християнства, був уже більш-менш дефінітивно устійнений.

Територіально вона поділялася на п'ять великих областей, званих патріярхатами, якими управляли патріярхи: Римський, Константинопільський, Олександрійський, Антіохійський і Єрусалимський. Перше місце між патріярхами завжди мав Римський патріярх, як видимий голова Христової Церкви. Про патріярхів і їхні права в управі Церкви вперше говорить I-ий Вселенський собор, в Нікеї 325 р. Уряд і гідність патріярхів не є урядом з Божої установи, а лиш результатом розвитку Церкви в перші три століття, який Церква апробувала. Були це єпископи найважливіших центрів християнства, основаних апостолами, які через те набули великого авторитету і силою того факту були визнані за первопрестольні Церкви тих поодиноких великих областей.

Церковна ієрархія.

У Східній Церкві патріярхати поділялися на митрополії, а митрополії на єпископії чи єпархії. Щоб краще зрозуміти відношення Київського митрополита до Константинопільського патріярха, треба нам сказати дещо більше про устрій Східньої Церкви взагалі.

У східніх патріярхатах найвищим церковним достойником, так щодо гідности, як і щодо влади, був патріярх. Подібну владу мали єпископи деяких церковних провінцій (напр. Вірменія, Грузія, Селевкія і ін.), які звалися »католікос«. Вони виконували таку саму владу, як патріярхи, але патріярх їх посвячував. Патріярхам були підлеглі митрополити, а митрополитам єпископи. Були т. зв. старші митрополити і автокефальні митрополити. Старші митрополити мали приблизно ту саму владу, що латинські архієпископи. Вони управляли

більшою церковною провінцією і мали під собою єпископів-помічників. Автокефальні митрополити не мали підлеглих їм єпископів і управляли лише одною епархією і, очевидно, підлягали патріярхові. Тих автокефальних митрополитів було небагато, напр. в VI ст. в Константинопільському патріярхаті був лише один такий митрополит — Халкедонський. Були ще також архієпископи. Найперше стрічаємо той титул в IV ст. в відношенні до Олександрійського архієпископа. Потім той титул надавано також єпископам знатних міст, а VI-ий Вселенський собор (787 р.) застеріг той титул лише для десятиох єпископів у цілій церкві. Одначе церковна практика поширила той титул і на тих церковних ієрархів, що були головами незалежних Церков, тобто Церков автокефальних, напр. болгарської, або на тих єпископів, яких патріярх хотів вийняти з-під залежності від митрополита та підпорядкувати собі. Усіх таких архієпископів у Константинопільському патріярхаті в X ст. було 51, а наприкінці XI ст. вже лише 39.

Дальше в гідності і владі йшли єпископи. **Патріярша влада.** Східні єпископи мали менше влади, як західні, і були, властиво, помічниками митрополита. Таких єпископів у східних патріярхатах було дуже багато. В VI ст. Єрусалимський патріярхат мав: три митрополії з митрополитами і 56 єпископів; Антіохійський мав: 12 митрополитів, 5 автокефальних митрополитів, 2 архієпископів і 125 єпископів; Константинопільський мав 32 митрополитів і 325 єпископів, 1 автокефального митрополита і 34 автокефальних архієпископів, разом 419 церковних адміністративних одиниць. В X ст. Константинопільський патріярхат мав уже 49 митрополій і 522 єпископії, а наприкінці X ст. митрополій було понад 60.

Патріярхів вибирав Синод єпископів, але на практиці вирішальний голос дуже часто мав візантійський імператор. Митрополита вибирали єпископи, а затверджував патріярх і його рукополагав.

**Патріарх і
київський
митрополит.**

Однак, якщо йдеться про не-грецькі митрополії, то патріарх сам назначував митрополита, не питаючи думки місцевих єпископів. Так було і в випадку Київської митрополії. Тож видно, що в відношенні до Київської митрополії патріархи не придержувалися Номоканону, тобто дійового церковного права, а вирішували так, як їм наказували інтереси патріархату, а теж і політика цесарів. Через те, як ми побачимо, доходило до частих непорозумінь між українськими князями і патріархом. Патріархам залежало на тому, щоб не давати завеликої незалежності чужонаціональним Церквам, бо це суперечило передовсім їхній церковній, а також і державній політиці. Це видно дуже добре на прикладі Болгарії. Ми знаємо, що болгари були вже при кінці VII ст. (678) в дуже близькому контакті з Грецією, а однак у них християнство поширилося щойно на два століття пізніше. Кажуть деякі історики, православні за віровизнанням, що християнство між слов'янами так пізно поширилося, — тобто значно пізніше, ніж між романськими і англосаксонськими народами, — тому, що патріархи зовсім не турбувалися тим, щоб слов'ян навертати. Коли ж слов'янські народи самі брали ініціативу в свої руки і християнізацію проводили, то патріархи гляділи, щоб новопосталих Церков зі своїх рук не випускати і щоб ті Церкви у всьому допасовувалися до намірів і інтересів греків.

**Київські
митрополити
I-ої доби.**

Перейдемо тепер по черзі київських митрополитів першої доби та постараємося показати, яке було справжнє відношення патріархів до цієї митрополії. Початки нашої ієрархії дуже неясні і про те вже була згадка. Висвітлення цього питання вимагає дуже основних і терпеливих студій, вільних від усякого суб'єктивного наставлення чи упередження. І, мабуть, ми не скоро будемо знати більше, аніж знаємо, звідки прийшли наші перші митрополити і хто вони були. Тому не лишається нічого іншого, як

прийняти погляд, що в нас вже вдомашнівся, а саме, що перші митрополити були з Греції. В хроніках та інших історичних джерелах нема згоди щодо того, хто був перший. Одні подають, що називався він Михайл, а другі — що Леонтій. Михайл начебто мав приїхати з Володимиром, як Володимир повертався з Корсуня, і мав охрестити киян, але про Леонтія згадує більше джерел. Отже почнемо від нього.

Леонтій — згадує про нього Новгородський літопис, є про те натяк у грецьких матеріалах, а також і традиція передає, що він був першим київським митрополитом. Розуміється, що був грек і посвячений патріархом. Інша річ, чи ті матеріали, а походять вони зі значно пізнішого часу, відповідають дійсності. Нічого про цього митрополита не відомо, коли він прийшов та як довго був.

Іван (1015-1037?) — згадується в Якова Мниха та життєписі Бориса і Гліба, як Київський митрополит.

Теопемпт (1037-48) — це був би третій митрополит, настановлений патріархом і присланий з Греції. За його митрополитування прийшло до війни Ярослава з греками і в 1048 р. він мусів покинути Київ. Покинув він добровільно, чи Ярослав його прогнав — не знаємо.

Іларіон (1051-1062) — це перший митрополит-українець. Каже Нестор літописець, що «Богъ князю вложи въ сердце..., постави Ярославъ Лариона митрополитомъ русина въ святѣй Софѣи, собравъ епископы». Він був поставлений без участі патріярха, а лиш на доручення князя вибраний і посвячений місцевими єпископами.

Георгій (1062-72?) — грек.

Іван II (1080-84?) грек, «муж хитр книгам і учению...» Написав «Правило Якову Черноризцу», полемічний твір проти латинян.

Іван III (1089?).

Сфрем (1089-97), українець, раніше єпископ переяславський. Чи він дістав посвячення в Константинополі від патріярха, чи ні — думки поділені. За нього введено свято перенесення мощів св. отця Миколая.

Миколай (1097?-1104) — грек.

Никифор (1104-1122) — грек.

Никита (1122-1130) — грек.

Михайл (1130-1147) — грек. Він порізнився з Ізяславом Мстиславичем, покинув катедру і поїхав до Греції. Тоді князь скликав собор єпископів і казав вибрати нового митрополита — Клима Смолятича.

Климент Смолятич (1147-?). Це третій українець-митрополит. Під час його вибору дійшло до непорозуміння і розколу між єпископами грецького походження і єпископами-українцями. Греки твердили, всупереч Номоканонові, що без патріярха не можна поставляти митрополита. Бачимо з того, що грецькі єпископи, яких посилено до Київської митрополії на єпископії, мусіли діставати окремі доручення та інструкції. Згідно ж бо з Номоканоном, не було ніяких перепон єпископам митрополита вибирати. Все ж таки Климент був вибраний і посвячений українцями-єпископами на митрополита, уживаючи при посвяченні мощів св. Климента папи. Однак митр. Климента не хотіли признати вороги Ізяслава (Сузд. князь Юрій Довгорукий) і, коли вони перейняли владу, то Климента прогнали, а на митрополиту катедру знову покликали грека.

Константин (1156-58) — грек. 1158 р. Ізяслав знов відібрав владу та зайняв Київ. Митр. Константина усунув і той скоро помер в Чернігові. Декілька років катедра була необсаджена, — через що, невідомо. Мабуть, ішли переговори про те, хто має митрополію обняти. Вкінці 1161 р. прийшов знову грек.

Теодор (1161-63). Після його смерті князь Ростислав хотів повернути катедру митр. Климентові, але патріярх, не питаючи його, прислав грека Івана.

Іван IV (1164-67), грек. З того приводу постала велика ворожнеча між Ростиславом і патріярхом і князь готов був митрополита-грека прогнати. Однак його дорадники умовили його, щоб він заради спокою в Церкві присланого митрополита прийняв. Вкінці князь погодився, але заявив, що коли патріярх ще раз приїде митрополита, його не питаючи і без його згоди, то він видасть закон вибирати і ставити митрополитами лише українців і то з повеління Великого Князя.

Константин II (1167-82), грек. За цього митрополита Андрей Боголюбський вперше пробував виклопотати окремого митрополита для Суздальського князівства і з тою метою вислав до патріярха свого кандидата Теодора. Однак патріярх не погодився і висвятив його лише на єпископа. Теодор попав у конфлікт з митрополитом Константином, а той наказав Теодора ув'язнити та «скаліченого» заслав на до смертне ув'язнення на Песьому острові.

Никифор II (1182-1201), грек.

Матей (1201-1224), грек.

Кирило I (1224-33), грек з Нікеї, «філософ, учителен зіло і хитр ученю божественних книг».

Кирило II (1233-36), українець, посвячений в св. Софії. Патріярх його не потвердив і тому в списках київських митрополитів, за виїмком одного (списка), його нема.

Йосиф (1237-?), грек. Це був останній митрополит домонгольської доби. Пропав без вісти під час нападу монголів на Київ.

Політика патріярхів.	Тим реєстром Київських митрополитів замикається перша доба історії нашої Церкви. На всіх 22 митрополитів були лише 4 українці, решта греки, прислані патріярхом здебільшого без порозуміння

з князем, а вже ніколи не питаючи думки місцевих єпископів. Питати думки місцевих єпископів не було й треба, бо патріарх назначував митрополитами своїх людей, греків, яких наші єпископи раніше ніколи не бачили та й нічого про них не могли знати. Таким чином дійове церковне право прикладалося лише до митрополій у Греції. Там митрополита вибирали єпископи митрополії, а патріарх його (вибраного) лише посвячував. Відношення до Київської митрополії було інакше.

Щодо прав Київського митрополита, то він управляв Церквою в більшій незалежності від патріарха як грецькі митрополити. Хоч наша Церква в тому часі не вважалася автокефальною, проте такою вона насправді була і патріархи у внутрішні справи Церкви не втручалися. Це була територіально величезна одиниця, більша як цілий Константинопільський патріархат, в якому вона рахувалася як 60-та з черги митрополія. Звичайно, такої митрополії не могли патріархи випустити зі своїх рук. Відносини між Києвом і Царгородом не завжди були добрі, а тому державний інтерес цісарів вимагав, щоб Київську Церкву дуже тісно пов'язати з грецькою та тим способом впливати на приязне відношення до них наших князів. Це не була спеціальність візантійська уживати Церкву для політичних цілей, те саме робилося на Заході, від Карла Великого починаючи, коли не раніше.

Київські митрополити — греки мали окремі завдання. Крім того, назріваючий роздор між Римом і Візантією відчувався чимраз більше. Непорозуміння з часів патріарха Фотія та часовий розрив сьак-так полагоджено, однак для обох сторін було ясно, що ситуація й атмосфера, що на переломі X і XI ст. існували, були далекі від приязні й однодумности. Тому стає ясним, чому так дуже греки пильнували, щоб наша Церква не усамостійнилася та, евентуально, не стала думати власною головою і категоріями власної церковної політики. Для цього мали причину, бо, як побачимо далі, київські князі

своїх симпатій до заходу і прихильного ставлення до західньої Церкви зовсім не скривали. На грецьких митрополитах, що управляли нашою Церквою, лежало важке завдання: орієнтувати мислення, почування і симпатії підлеглої їм пастви на візантійський бік. При загальній пошані до церковної влади, при богобоязливості нашого народу і пошані до церковного закону, до учительського уряду Церкви — це завдання їм вдалося виконати без великого труду. Болгари куди твердше відстоювали свою церковну непідлеглість і, хоч вони кінець-кінцем залишилися у візантійській сфері, то все таки добилися власного патріархату і права самим рішати про долю своєї Церкви. В нас теж були спроби вийти з патріяршої опіки або бодай обмежити її, однак ті спроби були радше спорадичними виступами, наслідками міждержавної неприязні, аніж результатом плянкової непохитної і цілеспрямованої політики для визначення нашої Церкви її власного розвитку.

15. ВІДНОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ДО РИМУ.

Про відношення нашої Церкви до **Оцінка істориків.** Риму та до латинства взагалі, можна виробити собі поняття вже на підставі того, що було сказано про її початки і діяльність на протязі двох з половиною століть. У нашій історії це відношення представляється по-різному, в залежності від того, яку орієнтацію сам історик заступає. Писати об'єктивну історію — річ нелегка, а коли ще мається діло з релігійною справою, то вона двічі нелегка. Поперше, нелегка тому, що з природи речі історик буде боронити ту церкву, до якої сам належить, буде глядіти на факти та інтерпретувати джерела крізь призму своєї віроприналежности. А подруге, нелегка тому, що справа релігії є справою віри, де не все можна доказати за математичною формулою. Тому інтерпретація того джерельного матеріалу, який заторкує зв'язки нашої Церкви з Римом в стародавню добу, дістає іноді цілком протилежну оцінку.

Як ми вже знаємо, християнство в нас почало ширитися, мабуть, скоріше в західніх областях нашої батьківщини, проникаючи сюди з Великоморавії ще в IX ст. Цілком певних доказів на розміри його поширення ми не маємо, але такий визначний дослідник первопочатків християнства на наших землях, як А. Петрушевич, наводить багато цікавого матеріалу, який справді промовляє за те, що впливи Кирило-Методіївського християнства були в нас сильні.

**Критичний
погляд.**

Святі Брати, не дивлячись на те, що самі походили зі Сходу та ширили східній тип християнства, визнавали єдність Христової Церкви, Апостольську Столицю її вселенським центром, а папу Верховним учителем. Апостольський Престіл їхню працю апробував, а їх самих неоднократно брав в оборону перед їхніми гонителями. Логічно беручи, так Кирило-Методіївські учні, як і вірні, могли вже тоді робити різницю між Римом — Апостольською Столицею св. Апостола Петра і тими латинськими єпископами, які намагалися використати християнізацію ще й для своїх політичних цілей. Нема сумніву, що після смерти св. Методія (885 р.), по прогнанні його учнів з Моравії та Паннонії та заведенні латинського обряду і латинської мови, в тих країнах симпатії до латинян не були дуже великі. Релігія і зовнішня форма її вияву — це дуже святі речі для людини. Коли їх комусь накидається силою або раз прийняту форму силою переміняється, то не можна сподіватися, як наслідку, ентузіазму. Зчасом таке насильство може забутись, через ряд генерацій може витворитися нова традиція, але в початках таку насильну реформу нарід відчуває боляче. Людина любить свою індивідуальність, свою індивідуальність має й любить також і кожний нарід, байдуже, дикий він чи дуже культурний. Лиш ті люди, — а таких загалом мало, — що не відчувають у собі самопошани і не мають почуття індивідуальности, будуть ставитися байдуже, коли хтось посторонній буде накидати їм своє, а заперечувати їхнє.

Ці перші тертя східнього християнства в зударі з латинством, чи, точніше, з ієрархією одної церкви не залишилися без впливу на далішні взаємовідносини, і того культурного комплексу, який нарастив між Сходом і Заходом не спинили, а навпаки ще більше його ускладнили. Болгари, приймаючи християнство в IX ст., самі не знали, якою дорогою їм піти. Вони мали прикрий досвід зі сусідньою Візантією, тому, хоч і прийняли християнство звідти, вони зараз же переорієнтувалися на Рим, щоб за кілька років знову оглядатися на Схід.

Різниця між обрядами Східньої і Західньої Церков. По всій імовірності, подібно малася справа і в нас. Є незаперечний факт, що наші предки прийняли християнство східнього обряду, християнство, що в основі нічим не різнилося від християнства західнього, з тою лиш різницею, що в східньому християнстві відбилися елементи культури Сходу з його замилюванням до містики, а в західньому — його замилювання до строгого юридизму і холодної логіки. Але в тому часі про ці деталі ніхто не говорив і в рахубу їх не брав, а зверталось увагу передовсім на ті наслідки, які приналежність до одного чи другого християнського центру зі собою принесе.

Київські князі і Рим. Тому княгиня Ольга, хоч і прийняла хрест зі Сходу, не робила «релігійної» різниці між Візантією і Римом, і скоро після свого охрещення намагалася нав'язати добрі зв'язки зі західньою церквою. Ті зв'язки наших князів продовжувалися ще далі бодай двісті літ. Літописи згадують, що після здобуття Корсуня Володимиром Великим до нього прийшли послы від папи та принесли св. мощі. Літописець поскупився на слова, але все ж це дуже знаменний факт, що напередодні нашого охрещення той контакт приятні з Апостольською Столицею був. Подібні посольства папи занотовуються ще два рази (991, 1000 рр.), а теж одне посольство від Володимира до папи. Постала в нас навіть традиція, яку й

Грушевський уважає за можливу до прийняття, що Володимир прийняв корону від папи і був першим нашим королем. В цю традицію трудно повірити, а то тому, що королі не робилися щодня і про двох інших королів з того часу (св. Степана угорського і Болеслава Хороброго, польського) збереглися точні і незаперечні докази. Нема таких доказів коронації св. Володимира. Але це в нічому не послаблює нашого твердження, що відношення приязні між хрестителем України і Римським Престолом були.

Подібно і за Ярослава Мудрого. Сам він був жонатий з шведською княжною, що належала до латинської церкви, а його діти, за виїмком одної дочки і сина Всеволода, які були подружені з візантійським двором, також женились чи виходили заміж за королів, які належали до латинської Церкви. Це знак, що не робилося у нас тоді жодної різниці між східним і західним християнством.

**«Схизма
Керуларія».**

У рік смерти князя Ярослава Мудрого прийшло у Вселенській Церкві до дуже сумної події, до події, яка в історії називається «схизмою Керуларія», 1054 р.

Відносини між Візантією і Римом здавна вже були напружені. Візантійські імператори уважали себе єдиними у світі найвищими володарями, спадкоємцями могутньої Римської Імперії. В 962 р. створилося на Заході друге подібне цісарство, Римське Цісарство Німецького Народу, а папа коронував нім. короля Оттона на цісаря і тим зрівняв його в гідності з візантійським імператором. Це напруження відносин між Римом і Царгородом не послабило, а, навпаки, ще загостило їх. Греки висунули проти латинян деякі закиди щодо обряду, а теж щодо віри, тому папа вислав 1054 р. послів до Царгороду, щоб ті закиди розглянути і справу поладити. Не дійшовши до порозуміння, папські послы під проводом кард. Гумберта, викляли патріярха та відлучили від Церкви. У свою чергу патріярх виклав послів і роздор у святій

Церкві був доконаний. Він триває до сьогоднішнього дня, на великий смуток для всіх християн.

Західні історики кажуть, що папське **Гумберт у Києві.** посольство, повертаючи з Константинополя, вступило до Києва та, мабуть, старалося поінформувати київського митрополита про доконану річ. Ціль такої дороги могла бути та, щоб перетягнути митрополита на свою сторону. Митрополитом тоді був Іларіон, перший митрополит-українець, отже послі могли сподіватися, що в тому труднощів не буде. Однак, якщо це посольство справді в Києві було, воно повного успіху не мало і українська Церква в той спір зразу не ангажувалася. Не трудно догадатися чому. Між Римом і Візантією спори вибухали не раз, іноді дуже гострі, та зчасом все ладналося, отже митрополит не уважав за доцільне у цей спір втягати свою Церкву. Наша Церква була молода і потребувала якнайбільше спокою.

Такий приблизно нейтральний стан **Полемічні твори.** задержала наша Церква аж до кінця XI ст., отже коло 150 років, навіть незважаючи на те, що митрополити після Іларіона були всі, за виїмком Єфрема, греки. Правда, появився був у 1080-их роках твір, приписуваний митр. Іванові, проти латинян, однак в порівнянні з полемічними творами грецькими він був ще дуже уміркований. Щойно за митр. Никифора, грека, наша Церква стала виразно по боці патріярха. Полемічні твори цього митрополита про те, чому та як відділилася латинська Церква, і про піст, носять виразні позначки ворожості до латинян. Продовжував ту саму ворожість і митр. Михайло та деякі інші єпископи-греки, напр. новгородський єпископ Ніфонт, що написав памфлет проти латинян «Вопрошеніє Кірикове».

Однак наші князі не піддавалися тому впливові, а треба думати, що й загал духовенства та вірних особли-

вої ворожости до латинян не мав, просто тому, що не мав для цього ніякої причини й потреби.

**Ізяслав —
апостольський
король.**

За Ізяслава ми бачимо його посольство до папи Григорія VII в 1075 р. Ізяслав посилав свого сина Ярополка та просив у папи помочі, бо саме тоді його брати були відбрали йому Київ. Ярополк, з доручення батька, передав в опіку Апостольського Престола Київську Русь, а за те одержав титул «апостольського короля». Православні історики називають Ізяслава «найбільшим католицьким князем», тобто з усіх князів домонгольської доби.

Навіть за Всеволода, що був жонатий з грецькою царівною, відносини з західними католицькими династіями продовжувалися, і його дочка Евпраксія вийшла була заміж за Генріха IV, німецького цісаря. З Всеволодом удержував листовний контакт папа Климент III, прислав два посольства папа Інокент III, отже видно, що зв'язки з західним світом, а особливо з Римом, не переривалися. Впадає в очі, що ті зв'язки припадають або на час, коли князь має вплив на поставлення митрополита (напр. Ростислав), або тоді, коли митрополитом є українець.

**Домініканці в
Києві.**

На початку XIII ст., за папи Гонорія III (1216-27) у Києві навіть появляються домініканці, закладають монастир і проповідують цілком свободно. Правда, вони не були довго, бо вже 1232 р. їх з Києва прогнано, за митрополитування Кирила I, грека з Нікеї. Та сам факт, що князь не забороняв їм у Києві поселитися, закласти монастир і вільно проповідувати, вказує, коли й не на прихильне, то бодай на толерантне відношення до західної Церкви.

**Звідки взялося
недовір'я до
латинян?**

Як видно з повищого представлення сухих фактів, у нас не було якоїсь нетерпимости чи ворожости до християн латинського світу. Навпаки, грецькі митрополити мусіли добре

попрацювати, поки їм вдалося збудувати в народі недовір'я до латинства. Коли порівняти твори митрополитів-греків з тими небагатьма творами, авторами яких були митрополити чи єпископи-українці (напр. Лука Жидята), то зразу падає в очі засаднича різниця. Послання чи твори греків майже завжди мають за тему »різницю вір«, викривають латинян, тоді як твори наших владик стосуються майже виключно до справ християнської моралі, духового життя та удосконалення людини. Це дуже повчальне, і уважний читач не може тої різниці не помітити.

16. УСТРІЙ НАШОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРШІЙ ДОБІ ТА ЇЇ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.

Підставою устрою нашої Церкви в **»Кормча Книга«** самому початку її оснування стали ті джерела канонічного права та практики церкви, які в тому часі були в ужитку у Східній Церкві. Сюди належать Правила Святих Апостолів (або Канони Святих Апостолів), Канони сімох Вселенських Соборів, Номоканони, або збірники церковного права, які включали також закони цивільної влади (царів) відносно Церкви, і вкінці сама практика Східньої Церкви, що витворилася на протязі віків. У нас ці збірники церковних законів називалися **»Кормча Книга«**, тобто збірник канонів та постанов, якими керується Церква. В додатку українські князі видавали й свої закони, що звалися в нас Церковні Устави. Таких Уставів з домонгольської доби було шість. Два Устави, видані Володимиром Великим і Ярославом Мудрим, відносилися до цілої нашої Церкви, а інші (два Всеволода, один Святослава і один Ростислава) мали місцевий характер — три відносилися до Новгородської єпархії, а один до Смоленської.

Устави окреслювали точніше права та привілеї Церкви, духовенства, »церковних людсѣ«, вирішували справи церковних судів тощо.

Права київських митрополитів. Найвищу владу в Київській митрополії мав митрополит, що виконував свою юрисдикцію майже в цілковитій незалежності від патріярха. Теоретично патріярх був найвищою інстанцією у вирішуванні церковних спорів, однак відкликів до патріярха знаємо дуже мало. Митрополит посвячував єпископів, обраних собором (єпископів), але бувало, що й митрополит сам обсаджував єпископські катедри по своїй уподобі або в порозумінні з князем. Єпископів не судив митрополит сам, лише собор єпископів, хоч і тут бували виїмки і надужиття (напр. еп. Теодора судив з усіма жорстокостями тодішнього правосуддя митр. Константин). Належало до митрополита також проведення канонізації та заношення канонізованих до списку святих, встановлювання свят, скликування та провід на соборах, нагляд над єпископами та й поточне управління Церквою взагалі.

Які були єпархії в Київській митрополії? Митрополитові підлягали єпископи, що виконували свої пастирські та свящительські обов'язки по єпархіях. На час смерти Володимира було 6 єпархій: Новгородська, Чернігівська, Ростовська, Володимир-Волинська і Білгородська та, очевидно, Київська. В половині XIII ст., наприкінці першої доби було коло 15 єпархій: Чернігівська, Переяславська, Володимир-Волинська, Турівська, Полоцька, Новгородська, Смоленська, Рязанська, Перемиська, Володимирська н/Клязьмою, Ростовська, Білгородська, Юрійська, Угровська, Галицька, а може теж Закарпатська, про осідок якої точно не відомо, і Тмутороканська. Остання, мабуть, підлягала безпосередньо патріярхові.

Коли порівняти, що в тій великій державі було лише 15-17 єпархій, а Константинопільський патріярхат, територіально на половину менший, мав у VI ст. 419 єпископів, то стане ясным, що становище єпископа в нас було куди важливіше. Його влада була наче паралельна до влади удільного князя, коли тим часом у Греції кожне

містечко мало свого єпископа чи митрополита (в X ст. було 60 митрополій і 51 архієпископій) або архієпископа. Епархії в нас були багаті, тому греки так радо йшли до нас на християнізаційну працю.

По епархіях розвинулися в нас, на **Церковні уряди** подобу як це було в греків, наступні **в царгородській** уряди або церковні гідності, т. зв. **Софії**. клироси, або крилоси:

Протопресвітер — перший з-поміж священиків, помічник, єпископа,

Архидиякони — що служили наче помічники єпископа в управі епархією. Той титул скоро зник і на його місце прийшов інший — протосинкел, що лишився й донині.

Апокризіярій — що заступав інтереси Церкви і митрополита при княжому дворі,

Економ — що займався адміністрацією епархіяльних чи митрополичих маєтків,

Скеофілакс — часом званий кімеріярхос, завідував церковними фінансами та церковною утварею, як ризами, сосудами і т. п.

Хартофілакс — вів церковні книги та архіви,

Канцлер — був майстром церемоній — та й деякі інші.

Духовенство при катедральних церквах було дуже численне. Щоправда, ми не маємо точних показників, як у нас було, але можемо зробити висновок на підставі тих даних, які мається про грецькі катедральні церкви. Так, напр., за цїсаря Гераклія в VII стол. було при св. Софії в Царгороді:

	80	священиків
Число	150	дияконів
духовентва.	40	дияконис
	70	піддияконів
	160	читців

25 півців

75 паламарів

2 синкели (виконували окремі доручення єпископа)

12 канцлерів

40 нотарів.

Разом усіх було 525. Відносно мала церква Влахернська мала 75 духовних або церковних людей.

Добродійні установи.

До цього ще треба додати безліч усяких добродійних чи харитативних установ, як: ксенодохія (доми для чужинців), геронтокомія (доми для старців), птохотрофія (опіка над бідними і жебраками), орфанотрофія (опіка над незаконними дітьми і сиротами), опіка над каліками, прокаженими і т. д. і т. д. Звичайно тими установами завідували ченці під наглядом єпископа. Все це створювало великий штаб, підлеглий владі та юрисдикції єпископа. На удержання церкви, тобто митрополита, єпископів та їхнього причету держава назначувала »десятину«, тобто десяту частину прибутків.

Що таке »десятина«?

Вперше десятина появляється за Володимира. Справу десятини вирішує також Устав Всеволода, а саме в такий спосіб, що десятину треба стягати з прибутків з княжих земель, зі судових справ, торговельних прибутків і з державних дібр. Можна собі уявити, що прибутки владичі у княжій добі були немалі. У XII ст. десятина помалу виходить з ужитку і князі наділяють церкви земельними маєтками або дають концесії на певні підприємства (напр. продаж свічок).

Великим джерелом прибутків були церковні суди, бо кари були грошові, а що круг церковного судочинства був дуже широкий, то й каса церковна бідною не була.

**Здобутки
християнської
культури.**

Характеризуючи цю добу нашої церковної історії, треба сказати, що за два з половиною століть наша Церква провела цілковиту християнізацію широких просторів держави та успішно розбудувала церковну адміністрацію на місцях. За той час побудовано тисячі церков, основано сотні монастирів, у яких при кінці доби було 300 і більше ченців, побудовано певну кількість шкіл та безліч харитативних установ. Християнство в нас прийнялося без таких масових виступів, протестів чи протидій; які бували на північних землях чи, напр., у Польщі. З того можна зробити висновок, що підготовка до християнства в нас проходила довший час, ще з половини IX ст. Одним з найбільших здобутків християнства для нашої країни було заведення письма та зрозумілої богослужбової мови. Кириличне письмо стало основою розвитку нашої літературної мови.

Орієнтація нашої Церкви в першій добі.

За той час наша Церква пройшла, можна сказати, три етапи. Перший, початковий — це орієнтація і вагання, куди йти, на Схід чи Захід. Цей неясний період в початковій історії нашої Церкви тривав приблизно 30, а може й більше років. Вкінці вибрано перший шлях. Однак ми бачимо всі заходи наших князів, а в кількох випадках і наших Владик, удержати мудру рівновагу між Сходом і Заходом. Цей другий період триває до кінця XI ст. Незважаючи на церковну залежність від царгородських патріархів, київські князі вдержують родинні стосунки зі західним світом, а до Риму і латинської Церкви відносяться без упередження, навпаки, нерідко з довір'ям і приязню. В третьому періоді, починаючи приблизно з початку XII ст., перевагу в нас бере орієнтація на Схід і поволі наша Церква починає піддаватися антагонізмові, що постав між Римською і Візантійською Церквами в пол. XI ст.

ДРУГА ДОБА

ВІД ЗАНЕПАДУ КИЄВА (1240) ДО БЕРЕСТЕЙСЬКОГО СОБОРУ

1. ЗАНЕПАД КИЄВА І НАСЛІДКИ ДЛЯ ЦЕРКВИ.

До найбільшої могутності дійшла Київська Держава за панування Великого князя Ярослава Мудрого. По кількох роках боротьби за наслідство «Ярославъ же сѣде Кыев на столѣ отъни и дѣдни» (1016). За час свого панування він державу розбудував і укріпив. Одним з найбільших його досягнень був збірник законів «Руська Правда», що мав служити підставою правового життя держави і суспільства. Видавалося, що ця могутча княжа держава стала сильно на ноги і перед нею стеляться віки світлого розвитку. Однак не минуло й двісті років від смерти цього великого князя, як Київ обернувся в руїну.

Причини занепаду Києва. Які ж були причини занепаду цієї сильної, змодернізованої, як на ті часи, держави? Причини було дві. Перша — це внутрішні міжусобиці, непорозуміння між князями-спадкоємцями великої спадщини Ярослава. Друга причина — безнастанні напади кочових орд зі сходу, від яких послаблена внутрішньою боротьбою держава не мала сили оборонитися.

Згідно з тодішніми звичаями, Великий Київський князь наділяв своїми синів, залишаючи за найстаршим первопрестольний город Київ і першенство перед іншими, молодшими князями. Але між князями виникали непорозуміння, незгода, війни, один нападав на другого, щоб загарбати його землі та побільшити свій

уділ. А така держава, в якій повстає брат на брата, не може встоятися. Її сила зуживається на те, щоб себе саму руйнувати.

**Зруйнування
Києва 1169.**

Перший дошкульний удар Київській Державі завдано в половині XII ст., і то руками самих же наслідників того великого князя. В 1169 р. Андрій Боголюбський, син Суздальського князя Юрія Довгорукого і внук Володимира Мономаха, напав на Київ і цілковито його знищив. Літописець оповідає, що суздальці грабували й убивали людей два дні. Не пощадили ні одної святині, ні одного монастиря, вивезли всі ікони, всі ризи, церковні книги, навіть дзвони. Пограбувавши все, церкви попалили. Закінчує літописець свою записку: »і був у Києві плач і стогін, і туга і скорбота безутішна, і сльози неперестанні«. Цей напад північних князів сигналізував розпад Київської Держави. Між її центром Києвом і північними удільними князівствами витворилася неперехідна межа чужості й ворожнечі. На півночі почав виростати новий організм державний, який, змішаний з різними фінськими племенами, чимраз більше віддалявся від свого матірнього пня.

Це була похибка великих будівничих нашої княжої держави, що вони, перейнявши багато чого доброго від своїх сусідів візантійців чи інших народів, не схотіли перейняти того, що становить основу існування, безпеки і розвитку держави, — сильної центральної влади. Вони самі знали з власного досвіду, що система удільних князівств підточувала державу в самій її основі. Тому треба пожаліти, що, заради прив'язання до старої традиції наділювати синів участками, вони нехотючи готували свій державі трагічний кінець.

Інші вороги Після пограбування Києва Андрієм Боголюбським, якого російська православна Церква зачислила до лику святих, київські князі все таки зуміли

Київської Руси. Київ відбудувати та сяк-так затерти сліди того варварства. Але через сімдесят літ прийшло друге нещастя — татари. Татари, половці та інші кочові племена постійно

загрожували українським землям від сходу та півдня. Похід Ігоря Святославича на спілку з іншими князями (1185) на половців покінчився важкою поразкою наших князів над річкою Каялою. Потуга Києва була надцерблена. Та найбільше послабили силу держави самі княжі незгоди. І коли прийшлося давати відсіч татарській навалі в кінці 1230-их років, то Київська, недавно ще така могутня, Держава не мала на те сили.

Знищення Києва 1240 р. татарський хан Батий здобув і дощенту зруйнував Київ. Західний татарами. місіонер Пляно де Карпіні, що кілька років опісля переїздив через Київ, застав всього-на-всього коло двох сот уцілілих домів. Решта все було в руїнах, коло 600 церков, понад 20 монастирів та й усі інші дорогоцінні пам'ятки нашої культури були обернені в попелище. Під час того нищення Києва пропав безслідно і митрополит Йосиф.

Занепад Києва відбився дуже болюче на нашому церковному житті. Коли прийшов наступний митрополит Кирило, то в Києві застав пустку. Так само знищений був і Чернігів. Якийсь час митрополит перебував у Галичі, а потім переїхав на північ, до Володимира Суздальського, та й там лишився майже до кінця свого життя. Лиш на кілька років перед смертю він повернувся до Києва.

**Перенесення
Київської
митрополії на
північ.**

Цей митрополит був раніше холмським єпископом. Його признав патріарх і затвердив у сані митрополита щойно 1250 р. Він був ставлеником короля Данила, але, як видно, Данило дуже на ньому завівся, бо він перший переніс столицю Київської митрополії на північ. З його іменем зв'язаний один з перших помісних соборів нашої Церкви, т. зв. Володимирський собор 1274 р., який постановив »12 Правил про церковні справи і поведінку священників«. Залишив він і деякі інші писання, між іншими, »Поученіє к попам«, яке, правдоподібно, витворило опісля в нашій Церкві звичай передавання цього »Поученія« при свяченні священників. —

2. ПЕРЕНЕСЕННЯ МИТРОПОЛИЧОЇ СТОЛИЦІ НА ПІВНІЧ.

Відокремлення Хоч Київ уже й перед 1240 р. не
Суздаля. відігравав тої ролі, що давніше, то
все ж був він до певної міри бодай
символом великокняжої держави.

Процес відокремлення удільних князівств, що почався вже наприкінці XI ст., тепер, по знищенні Києва, ще посилювався. При кінці XI ст. найперше відокремилися західньоукраїнські землі, а на початку XII ст. також і північно-західні, і сюди помалу переходить центр української державності. Але ті землі й князі, які тут володіли, почували свій органічний і культурний зв'язок з Києвом, і Київ увесь час належав до сфери їх впливу. Натомість князі, які володіли на півночі, такого зв'язку з Києвом не почували і увесь час прагнули до цілковитого відділення. Найбільш промовистим фактом тої чужості є збурення Боголюбським Києва, чого не міг би був зробити князь, коли б був мав бодай сяке-такє почуття культурного чи племінного зв'язку зі старим центром великокиївської держави.

Доля київських Ще перед збуренням Києва, 1167 р.,
митрополитів. посилав суздальський князь Андрій
Боголюбський до патріярха посольство з проханням посвятити для його князівства окремого митрополита кандидата Федора, чи Федорця. Але патріярх тоді не був погодився ділити Київську митрополію і творити ще один центр. Після знищення Києва трапилася для цього нова нагода. Як згадано, під час нападу Батия на Київ митрополит Йосиф пропав безслідно і невідомо було, чи він погіб ураз зі своїми вірними, чи втік до Греції і не давав про себе знати. Кілька років після того Київська митрополія не була обсаджена. Щойно 1243 р. згадується у Волинським літописі митрополита Кирила. Кирило зразу не мав благословення від патріярха, однак він це благословення ачей одержав 1250 р., в Нікеї, де константинопільський патріярх мав тоді свою резиденцію.

Хоч Кирило й провів більшість років свого митрополитування на півночі, проте він, мабуть, не закидав думки повернутися до Києва та відновити тут церковне життя. Він виклопотав у татар деякі полегші для духовенства, особливо звільнення від важких данин та забезпечення Церкви свободи існування і праці. Приїхав до Києва на старості літ, коло 1276 р., побув ще тут чотири роки, наче б хотів на кінці життя заманіфестувати свій зв'язок зі столицею всіх дотогочасних митрополитів. Його поховано у св. Софійському соборі.

Наступником Кирила на митрополічій престолі був грек Максим, що управляв нашою Церквою в 1283-1305 р. У відношенні до татар він тримався такої самої політики, як його попередник, але, будучи чужинцем, він все таки волів бути від них подальше. Його з Києвом ніщо не в'язало. Досі він перебував у якійсь грецькій місцевості, тож йому було байдуже до київських традицій. Зразу він перебував якийсь час у Києві, а потім переносився з одного міста до другого, аж вкінці осів у Володимирі н/Клязьмою, на Суздальщині, в тому самому Володимирі, де раніше резидував його попередник. Але, коли його попередник Кирило тут лише перебував, не змінюючи Києва, як столиці митрополії, то Максим переніс сюди 1299 р. митрополічу столицю дефінітивно. Це був тяжкий удар по Київській митрополії.

**Авторитет
Київського
митрополита.**

Митрополит за княжих часів мав великий авторитет, навіть незважаючи на те, що він майже завжди був чужинець, грек. За сильної князівської влади він уважався другою об'єднуючою силою великих просторів держави. Коли ж влада київського князя підупала і почали виростати князівства з тенденцією до відділення, то митрополит став єдиною силою й авторитетом, що міг мати якийсь вплив на свої епархії в удільних князівствах. Він лишався єдиним символом недавньої великодержавної дійсності. Для Києва він був надією, що лихоліття мине, і Київ, як центр християнства в цілій Східній Європі, знов підне-

сється та залікує важкі рани. Але митрополит Максим, мабуть, не хотів брати на себе діло відбудови знищеної столиці, і, як подає Лаврентіївський літопис, він «не терплячи татарського насильства, залишив митрополію та й утік з Києва, і весь Київ опустів». У Києві, що був митрополією майже триста років, не лишилось навіть єпископа. Найвищою церковною владою залишився протопоп, як намісник митрополита.

Так завдяки внутрішнім міжусобицям не стало сили боронити наші землі від диких кочовиків, що завдали Києву останній удар. Особистий інтерес поодиноких князів узяв верх над розумом і почуттям відповідальности за майбутню долю Київської Держави, за ту славу і надбання, яке в спадку лишили їм їхні батьки. Цей незрозуміння помстився і на них самих, бо не минуло й ста літ, як їхня спадщина стала легкою добыччю для сусідів. Так померкла слава величного Києва, «матері городів руських». З перенесенням столиці на північ там виростає помалу інший центр, інший усім своїм виглядом, розумінням християнства й іншою культурою, аніж був Київ.

3. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА — ДРУГИЙ ЦЕНТР ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ.

Огляд історії Галичини.	Галицька земля здавна належала до Київської Держави, тобто ще з IX ст. В X ст. західні окраїни попали були під Польщу, але Володимир Великий відібрав їх у Польщі (981) та назад влучив до княжої держави. Потім, по смерті Володимира, поляки знов були на короткий час зайняли т. зв. Червенські городи (1017), однак не надовго, бо вже в 1030 р. Ярослав Мудрий побив поляків та землі відібрав. При поділі Ярославової держави Галичину дістав його внук Ростислав Володимирович (†1065), а по його смерті поділилися тою волостю три його сини: Рюрик дістав Перемишль, Воло-

дар — Звенигород, а Василько — Теробовлю. Син Володаря Володимирко, переніс свою столицю до Галича (1141), позбавив уділів інших князів та забрав Галичину під свою руку. Його син Ярослав Осьмомисл (1153-87) поширив свою державу аж по Дунай, уклав з Візантією вигідний договір, скріпив її внутрішню, наладнав зв'язки з іншими чужими володарями та в той спосіб довів Галицьку Державу до великої сили й добробуту. Це той славний князь, що його оспівує автор «Слова о полку Ігореві», Галицький Осьмомисл, що сидить »на своїм золотокованім столі«, що заступив королеві дорогу, що закрити ворота Дунаю...

Його сина Володимира (1187-99) бояри прогнали і на ньому вигас рід Ростиславичів. Галичину були зайняли на якийсь час мадари, але волинський князь Роман мадярів прогнав та сполучив Галичину зі своєю Волинською Державою в одну цілість. Отак під кінець XII ст., саме тоді, коли Київська Держава хилиться до упадку, на західних українських землях виростає новий центр української державности, культури і церковного життя. Галицько-Волинська Держава відіграла дуже велику роль в житті українського народу. Саме в той грізний час, коли не стало Києва, вона перейняла на себе тягар оборони українських земель перед захланними сусідами-поляками та мадярами, як також перед небезпекою кочових орд Сходу. Романовичі об'єднали більшість українських земель, включно з Києвом, та зуміли оберекти Україну від асиміляції й опанування Польщею та Суздальщиною. Це вже була чисто українська держава, вільна від чужих та ворожих північних земель. Найсильнішим з галицьких володарів був Роман, якого літопис називає »самодержцем всеї Руси«. На заході та держава сягала аж по Рясів (нині у Польщі), на півдні по Дунай і Чорне море, на сході по Дніпро, а на півночі сусідувала з Литвою.

Західноукраїнські землі, хоч і належали до Київської Церкви та були під безпосереднім впливом київських князів, все ж, Галичину, сусідуючи з Польщею та Угорщиною,

були куди більше виставлені на західний культурний вплив, аніж центральні українські землі. Наша Церква тут, по волі чи по неволі, спіткалася з латинською Церквою, з різними місіями, толерованими галицькими володарями, і тим самим була більше ознайомлена з латинством, аніж єпархії подальше від Заходу та ще до того під впливом сильної грецької пропаганди.

Ми бачили вже, що християнство прийшло сюди, по всій правдоподібності, ще в IX ст. під час місійної діяльності Кирила й Методія, а через те, що св. Брати були в єднанні з Апостольською Столицею, вплив голошеного ними християнства, навіть після церковного роздору, без сумніву, тут був помітний. Це проявлялося передовсім у толеранції галицьких князів до латинників, у їхніх подружніх зв'язках з католицькими королівськими домами і тих зв'язках, які вони самі з Римом вдержували. Від папи Інокентія III (1198-1216) хроніки занотують два посольства на Русь у церковних справах, а може також у справі участі наших князів у хрестоносних походах. Навіть у Новгороді появляються католицькі місіонери, а також і на західноукраїнських землях створюються католицькі капелянії для духовної обслуги німецьких та мадярських колоністів. Сам галицько-волинський князь Роман був вихований на краківському дворі, оженений з родичкою польського короля Лешка Білого, а також був посвоячений з угорським королем Андрієм. Німецькі джерела записали його як жертводавця на католицький монастир в Ерфурті. Отож можна припускати, що настанова Романа Мстилавича до латинської Церкви не була ворожа. Щоправда, один літопис, Воскресенський, записує, що начебто папа прислав Романові корону, від якої він відмовився, та ледве чи цей запис автентичний, бо інші джерела про це нічого не знають. Він міг постати значно пізніше під впливом

антилатинської пропаганди в XIII ст., коли відносини між греками і латинянами були дуже ворожі, а наш князь мав послужити як антилатинський аргумент.

Взаємна толеранція. А втім, не лише в Галичині в тому часі толерували латинян, — толеранція була, до деякої міри, обопільна.

В Мадярському королівстві, наприклад, аж до кінця XII ст. не було латинських монастирів, а були монастирі »греко-слов'янського« обряду. В Чехах такі монастирі проіснували аж до першої половини XIII ст. Святі західньої Церкви не рідко попадають до ранньої літератури нашої Церкви, і між ними і нашими святими не робиться ніякої різниці.

Час постанови єпархій в Західній Україні. Найстаршим галицьким єпископством є, без сумніву, Перемишльке, що поставлено десь у першій половині XI ст., коли не раніше. Щодо Галицького єпископства, то воно буде дещо пізнішого походження, можливо, кінця XI або початку XII ст. Цілком певно воно існувало в половині XII ст., бо з цього часу маємо медалю з написом єпископа Косми з Галича (по-грецьки), видану з нагоди введення в цілій нашій Церкві празника Покрови Пресвятої Богородиці.

Третя старовинна єпархія на західніх українських землях, Холмська, поставлена дещо пізніше, заснована королем Данилом 1235 р., хоч поселення тут було раніше, а навіть існувала катедра, заснована Володимиром Великим, отже знак, що церковне життя тут процвітало.

Крім церковно-адміністративних одиниць у виді єпископій, з ранньої доби нашого християнства тут постають і монастирі, як у Пліснеську, Галичі, Перемишлі та інших осередках, які також дуже багато причинилися до розбудови церковного життя на західніх українських землях. Все те, — толеранція князів до латинського обряду й упорядковані церковні відносини подальше від безнастанних війн між поодинокими князями, — створювало спокійнішу атмосферу, яка уможливлювала зв'язки зі західнім світом. І коли над Києвом повисли

чорні хмари, Галицька земля була приготована продовжувати традицію, перервану збуренням нашої столиці. Правда, війн не бракувало й тут, однак вони не ширили тут такого спустошення, як війни за великокняжий престіл.

Роля галицьких боярів. Після смерти Романа (1205) підняли знову голову бояри, прогнали малолітніх дітей погибшого князя та віддали Галицько-Волинське Князівство чернігівським Ігоревичам. Між Ігоревичами вибухнув спір, який і для них і для Галичини закінчився нещасливо, 1209 р. мадари зайняли Галич. 1207 р. папа Інокентій III заходився приєднати галицьких владик до церковної єдності і, мабуть, прислав у тій справі посольство. Згадується про це у листі до угорського короля Андрія, але чи було це посольство, чи ні, точно не відомо. В кожному разі час для цього не був відповідний та й посередник, угорський король, що захопив був Галич, до цього не надався. В 1211 р. Ігоревичі прогнали мадарів, заволоділи Галичем, а бояри, з якими й Роман раніше мав клопіт, перебили їх до 500. В 1214 р. мадари знов зайняли Галич, змобілізували прихильну собі партію бояр та почали з Римом переговори у справі приєднання галичан до католицької Церкви. Однак діла з того не вийшло, бо мадари зараз же почали заводити латинський обряд, чим зразили собі нарід. Проти них вибухло повстання і їх 1219 р. прогнали, а на галицькому престолі засів Мстислав Новгородський.

Латинізація української Церкви. По смерті папи Інокентія III (1216 р.) наступила зміна в католицькій акції для приєднання східних християн. За-мість послань і переконувань, пішла посиленна пропаганда римо-католицтва. На Україні появляються чимраз частіше місіонери домініканського і францісканського чинів і починають свою роботу. Як уже знаємо, вони і в Києві десь у тому часі оснували були свій монастир (домініканський) і зразу не викликали проти себе підозрінь.

Одначе вже на початку 1230-их років помічається спротив проти їх діяльності, проти ширення латинства, їх проганяють з Києва та з інших єпархій. Це загострило відносини та викликало недовір'я місцевого населення. Така акція насаджування латинства лише пошкодила справі з'єдинення Церков та посилила ще більше протикатолицьку пропаганду. Відносини між Римом і греками і без того були докраю ворожі, бо саме в тому часі хрестоносці зайняли були Константинопіль, прогнали патріярха до Нікеї, а на його місце поставили латинського патріярха. Така поведінка латинян не могла, очевидно, лишитися без впливу і на Україні.

Через декілька років на Україну насунули татари, а не натрапивши на відповідний опір, перейшли цілу середню Європу аж до Сілезії. Щойно там їх здержано, і звідтіля вони повернулись назад у східню Європу та там заснували свою державу.

На той грізний і неспокійний час припадає володіння Данила, що вкінці здобув назад свою втрачену спадщину і знов об'єднав 1240 р. Галицько-Волинську землю. —

4. КОРОЛЬ ДАНИЛО І ЙОГО ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА.

Грізна татарська сила, що, пограбувавши українські землі, посунула в центральну Європу, наробила в західньому світі великого переполоху. Татари розгромили й Польщу (битва під Лігніцею 1241), зайняли Мадярщину, північний Балкан і, узалежнивши від себе українських та московських князів, осіли на Поволжі. Такої сили легковажити не було можна, а тому папа в порозумінні з цісарем Фрідріхом II скликав Вселенський Собор до Ліону, щоб вирішити, як протиставитися тій небезпечній для християнства силі. У проводі цієї протитатарської коаліції став сам папа Інокентій IV, який і вжив заходів, щоб приєднати до цього діла тих володарів, яких краї були татарами безпосередньо zagrożені. До них належав також і Данило. Вселенський Собор був скликаний до Ліону (Франція) на 1245 р.

**Поява
архиеп. Петра
на Ліонському
Соборі.**

На тому соборі виступає вперше представник української Церкви, архієпископ Петро, якого, як здогадується історики, після туди або Данило, або хтось інший з українських князів. Згадки про участь архієпископа Петра в цьому соборі приходять у декількох західних джерелах і ці згадки завдають історикам немало клопоту із розв'язкою питання: хто він був, який архієпископ, звідкіля, хто його посилав і що з ним вкінці сталося. З джерел відомо, що цей архієпископ Петро не знав біблійних мов, ні грецької, ні єврейської, ані теж латинської, тому мусів порозуміватися за допомогою перекладача. Він мав добрі відомості про татар, про їх віру, звичаї, обичаї, спосіб ведення війн та про їх відношення до підбитих країв. Як духовна особа, він виявляв добре знання богословії і не збуджував у отців собору ніякого сумніву щодо своєї правдивості. Видно, що він користувався повним довір'ям до своєї особи, бо брав участь разом з іншими отцями собору у спільному богослуженні, як про це нотують згадані чужі хроніки.

**Хто був
архиеп. Петро?**

На тему участі архієпископа Петра на соборі постала ціла велика література. Однак це питання все таки лишається не цілком висвітлене. Трудність у тому, що каталоги наших митрополитів не знають архієпископа Петра, отже насувається підозріння, що або його з каталогів пізніші переписувачі усунули, або він був на катедрі дуже коротко та й через те у списки не попав. Щодо терміну архієпископ, то такий титул міг носити лише київський митрополит або новгородський владика, який від 1156 р. також іменувався архієпископом. Але новгородський владика з того часу добре відомий, отже Петро ним не був. Міг би він бути київським митрополитом після того, як 1239 р. тодішній митрополит Йосиф пропав без вісти, але на це також нема ніяких доказів. Таку гіпотезу висунув Томашівський, проаналізувавши дуже докладно всі джерела. Він, на думку То-

машівського, міг бути київським митрополитом, що був вибраний єпископами, але, не маючи патріяршого потвердження через трудність комунікації, управляв тимчасово Київською митрополією. Можливо, що через те й не носив титулу митрополит, що не мав посвячення від патріярха. Але все таки нічого певного в цій справі сказати не можна. Не можна, однак, заперечити і його участі в соборі, бо на це є докладні джерельні записки.

Прийнявши за певну й доказану участь ієрарха української Церкви у Вселенському Соборі, ми можемо додумуватися, що за так важливою справою мусів стояти і державний авторитет, отже хтось із князів. Міг це бути або галицько-волинський володар Данило, що недавно позбирав свої землі та опрацьовував пляни своєї політики, або чернігівський князь Михайло (так припускає Томашівський), який мав добрі зв'язки з католицьким світом та був посвоячений з польським і угорським королівськими дворами. Та хто він не був би, Данило чи Михайло, участь української Церкви на Ліонському Соборі провіщає нові широкозакроєні пляни у формуванні нашої і державної і церковної політики.

Папські послы на Україні.

Справою нашої Церкви на соборі дуже зацікавились і вже в тому самому році 1245 папа вислав посольство під проводом італійського францісканця Пляно де Карпіні на Україну та до татар із завданням прослідити докладно справу на місці, призбирати точні інформації про татар, про настрої й відносини в нашій Церкві, тобто інформації, які могли б служити за підставу до дальших плянів.

Послы прибули разом із братом Данила Васильком, який зустрів їх на Сілезії, до Володимира Волинського і тут відбули першу конференцію з нашими єпископами. Мова йшла про прилучення української Церкви до Апостольського Престола, однак єпископи не хотіли самі вирішувати таку важливу справу в неприсутності Данила. Данило саме в тому часі вибрався був до татар, щоб сяк-так з ними замиритись, признати над собою їхню

зверхність і в той спосіб забезпечити державу від цього небезпечного сусіда.

Повертаючись від орди, Данило стрівся з посольством, що продовжувало свою подорож до татар, над Дніпром та й тут послали познайомили його з тими плянами, з якими приїхали. Вдома застав Данило листи від папи у справі церковного з'єднання. З листів видно, що до цього часу справа мусіла бути обговорювана не раз, бо в листах є мова і про те, що Апостольський Престіл схильний перебрати в опіку державу Данила, і про нове посольство, яке папа до Данила висилає, а теж і про те, що справу дефінітивного проведення переговорів і з'єднання поручається пруському єпископові Адальбертові, з яким Данило жив у великій приязні.

**Наради в справі
церковного
з'єднання.**

В 1247 р. повернулося посольство Пляно де Карпіні через Київ до Холма. Тут відбулася друга їхня нарада з нашими єпископами, вже в приязності Данила та його бояр. Очевидно, найважливішою справою переговорів була церковна справа. Видно, що наша ієрархія не бачила особливих труднощів у проведенні цього діла, а застерігала собі лише непорушність східного церковного обряду і свою власну ієрархію, тобто такий самий, а може й кращий канонічний статус, як наша Церква мала досі.

**Церковна Унія
Данила.**

Зараз після цієї наради Данило вислав послів до папи, до Ліону (в червні 1247) і вже під кінець серпня посольство повернулося з листами від папи та умовами церковної злуки української Церкви з Римом. Папа, згідно з умовою, переймав «під опіку св. Петра» Данилову державу, що мало певні політичні користі. Будучи під такою опікою, дана держава набувала ту вигоду, що жодна католицька держава не сміла з нею воювати. Данилові теж лишав папа вільну руку здобувати сусідні, ще не християнізовані землі ятвягів, що займали простори на північ від Прип'яті, з чого Данило незабаром скористав та ятвягів підбив. Щодо церковних

справ, то папа погоджувався на пункти наперед домовлені, тобто на непорушність східнього обряду та ієрархії. Як видно, пертрактації Данила з Римом мали подвійну мету, поперше, добути від західнього католицького світу поміч на випадок набігу татар, а подруге, забезпечити нашій Церкві свободний розвиток зберігаючи давню традицію християнського Сходу та посилюючи її культурними здобутками Заходу.

Літописи згадують, що в тому самому році 1247-му, папа, після довшеної угоди, прислав Данилові королівську корону, якої однак Данило тоді не прийняв. А не прийняв її тому, що, прийнявши корону від папи, він нараджувався на небезпеку від татар, під яких зверхністтю він досі перебував. Прийняти корону означало розірвати з ними зв'язок лояльності, а цього Данило, без виразної безпеки, помічі в разі потреби, зробити не міг. Тому відповів папі, як це записує Галицько-волинський літопис: »не можу прийняти твоєї корони без твоєї помічі«. Папа, щоправда, в тому році проголосив був хрестоносний похід проти татар, але ці хрестоносні походи, що тягнулися від кінця XI ст. (1096 р., — всіх їх було сім), вже не викликали захоплення, і цим разом заклик папи лишився без успіху. Данило про це знав і тому з прийняттям корони не поспішав. Сама корона, без реальної помічі, його загрожену державу врятувати не могла, навпаки, за даних обставин могла йому лише пошкодити. Ці переговори велися в роках 1245-47, і Данило, побоюючися, щоб татари про це не довідалися, перервав їх.

Зворот Данила на Схід. В 1248 або 1249 р. він відновлює зв'язки з константинопільським патріярхом, що перебував тоді в Нікеї, в Малій Азії, та посилає Кирила, щоб той виклопотав для себе посвячення на київського митрополита. Патріярх на це пристав, і Кирило був посвячений на київську митрополію, мабуть, 1250 р. Після посвячення він вернувся назад до Галича, але довго тут не побув. Звідсіля він поїхав до Києва, а далі на північ і

осів у Володимирі н/Клязьмою. Данилові, без сумніву, залежало на тому, щоб мати митрополитом довірену йому людину. Коли ж він побачив, що на Кирила покладається не можна і що митрополит, мабуть, одержав якісь інструкції від патріярха щодо свого осідку, почав розглядатися за новими зв'язками з Римом. Політична ситуація теж на це наштовхувала.

В 1253 р. прийняв християнство в латинському обряді литовський князь Мендовг. Папа прийняв його під свою опіку, а тим самим Данило міг мати ще й неприязного сусіда від півночі.

В 1253 р. зв'язки Данила з Римом відновилися. В тому році папа знову задумав zorganizувати хрестоносний похід проти татар, а це, очевидно, Данилові дуже сприяло. Коли б такий похід був відбувся удачно, Галицько-Волинська Держава була б позбулася постійної загрози з боку татар, а увійшовши в приязні стосунки зі західнім світом, мала всі шанси вибитися як одна з великих потуг в Європі.

Коронація Данила.

Заступаючи Рим, справи вів папський легат Опізо. Поляки не сприяли порозумінню Данила з Римом і, коли прибули папські послы та зупинилися в Кракові, намовляли їх, щоб не вдавалися в переговори з Данилом, бо на Данила покладатися не можна. Послы не послухали і їхня місія закінчилася удачно. Данило, що правда, й цим разом не виявляв великої охоти йти на угоду з Римом, не довіряючи гарним обіцянкам (помочі проти татар), однак папський легат зумів його переконати, що так польський князь (Конрад Мазовецький), як і хрестоносці, на випадок потреби йому з поміччю придуть. Данило вкінці погодився, і папську корону прийняв. Коронація його відбулася в містечку Дорогичині на Підляшші, в серпні або в вересні 1253 р. Данило, а з ним і єпископи склали приречення про приступлення до західної Церкви, визнаючи папу верховним пастирем. Тут ще раз потверджено непорушність обряду і прав нашої Церкви.

Побоювання Данила здійснилося.
Зірвання зв'язків Скоро після того, як він прийняв
з Римом. корону, розпочалися непорозуміння з татарами. Татари почали наступати на

Галицьку Державу, а заклик Данила про поміч потрапив у порожнечу. Ніхто на поміч не йшов і він сам мусів нести тягар війни. Тим разом вислід боротьби з татарами був не найгірший. Галицько-волинські сили відперли татар і вкінці прийшло до замирення між Данилом і татарським воеводою Куремсою. Історики здогадуються, що одною з умов замирення була татарська вимога, щоб Данило зірвав з Римом. Це так і наступило 1256 р., отже три роки після галицько-римського єднання. Наступило не з вини Данила, а тому, що Данило іншого виходу не бачив. Захід був глухий, коли над Галицько-Володимирською Державою повисла була важка небезпека.

Не треба додавати, що папа був з того дуже невдоволений.

Невдача і смерть В 1257 р. папа Олександр II, наслідник Інокентія IV, видав буллу до Данила, пригадуючи йому його зобов'язання, закликав до навернення та

перестерігав перед церковними карами на випадок непослуху. Однак Данило, навчений гірким досвідом, уже більше зв'язків з Римом не піддержував. Зірвання з Римом не врятувало його держави. Татари, зломивши договір, знов напали на його державу, понищили деякі міста, вкінці поставили вимогу знищити всі укріплення. Сам Данило втік на Угорщину, а його брат Василько, добрий дипломат, примирив татар, прийняв їх вимогу та знищив ті укріплення, які татар так дразнили. Помер цей незвичайно талановитий володар у 1264 р. Його заходи приєднати нашу Церкву до західного світу були щирі й ідейні. Що вони не вдалися, причини й вини треба шукати деінде.

Оправдання Деякі історики, особливо чужі, закидають Данилові нещирість у його переговорах з Римом та добачають причини невдачі церковного з'єднан-

ня в тому, що Данило керувався передовсім політичними раціями.

Щодо першого, Данилової нещирости, то в цьому його запідозрювати не можна. Він сам був вихований на польському і угорському дворах, його мати була полька, отже католичка, з західними володарями він завжди підтримував добросусідські відносини, отож негативного наставлення Данила до католицизму не було б чим пояснити. Щодо другого, політичних мотивів, то цього заперечувати не треба. Данило не був богослов і його менше цікавили богословські чи обрядові різниці між західною і східною Церквою. Що його стимулювали політичні рації у взаєминах з Римом, то це нормальне явище, бо він був світський володар, а, крім того, Рим у тодішні часи також не був виключно релігійним центром, але, на додаток до релігійного, був також і політичним та силовим фактором. На його місці був би поступав, правдоподібно, також усякий інший християнський володар у такий самий спосіб.

Литовський князь Мендовг, напр., якого на вернули хрестоносці і який, охрестившись, прийняв корону від папи, взагалі від християнства відпав, християн переслідував і минуло більше як сто літ, поки Рим зумів приєднати Литву та завести там християнство. Це сталося щойно при кінці XIV ст., за Ягайла.

Данило помер, як згадано, в 1264 р., а поховано його в Холмі, в церкві Успення Пресвятої Богородиці, в храмі, який він сам збудував.

5. ОСНУВАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЦІ (1303).

По смерті Данила владу в державі перейняв його син Лев, зразу як
Заходи Льва **Даниловича.** Перемиський князь (1264), що в декілька років пізніше (1268) сполучив волості Перемиську й Галицьку в одну цілість. В 1272 р. він переніс свою столицю з Галича до Львова, і з того часу Львів починає виростати, як новий центр на західноукраїнських землях.

Хоч роки його князювання виповнені війнами з Польщею, Литвою, татарами, то, мабуть, він перший ужив серйозних заходів до утворення нової митрополії для українських земель. Бо хоч Київська митрополія існувала й далі, проте митрополит увесь час проживав на півночі, українськими єпархіями мало цікавився і насправді був митрополитом Суздальсько-Володимирської Держави. Та за свого життя йому не вдалося утворити окрему митрополію. Щойно після його смерті, за володіння його сина Юрія I Львовича, Галицько-Волинська Держава дістала новий митрополичий престіл.

Ці наполегливі заходи галицько-володимирських князів мати окремого митрополита для своїх земель були цілком зрозумілі. Вони були природними спадкоємцями київської традиції, продовжувачами Київської Держави Володимира і Ярослава, отже і митрополія, яка три століття була зв'язана з Києвом, повинна була лишитися на корінних українських землях. Але змусити київського митрополита, який замість у Києві, волів сидіти на півночі у Володимирі, вони не мали можливості, а тому добивалися утворення нової митрополії.

Оснування митрополії. В 1303 р. появилася грамота цісаря Андроніка та патріярха Атанасія, якою вони повищили єпископство Галича до ступеня митрополії. Галич,

тодішня столиця галицьких князів (до 1272), мав за собою вже довгу історію, як одна з давніших наших єпархій. Нова, Галицька митрополія, рахувалася 81-ою на списку митрополій патріярхату. Вона обіймала єпархії: Галицьку, Перемиську, Володимирську, Холмську, Луцьку і Турівську.

Подібно, як це було з київськими митрополитами, так також і тут першим митрополитом прийшов грек Ніфонт. Хто він був, звідки прийшов та яка була його діяльність, невідомо. На митрополичім престолі сидів недовго, бо вже в два роки пізніше, 1305, він помер.

По його смерті вибрано митрополитом ченця Петра, людину місцевого походження, і вислано до Константи-

нополя, щоб там одержав від патріярха посвячення і благословення. Але несподівано склалась така ситуація, що й київський митрополит Максим також у тому самому році помер. Тож із півночі прибув до Царгороду також кандидат, ігумен Геронтій, ставленик тверського князя Юрія.

**Протести
суздальських
князів.**

Справа протягнулася кілька років, бо суздальські князі уживали всіх заходів, щоб окрему Галицьку митрополію скасувати. Вже й раніше, коли патріярх, 1303 р., творив Галицьку митрополію, так київський митрополит, як і володимирсько-суздальські князі піднесли були протест проти ділення митрополії. Ті протести не втихали, і тепер патріярх, який і так нерадо йшов на поступки галицько-володимирським князям, засновуючи митрополію, порішив скористати з нагоди, що обидві митрополії спорожені, і назад їх злучити. Це йому легко вдалося. Він відкинув Геронтія, а посвятив Петра, як єдиного митрополита на київську катедру, тим самим Галицьку митрополію, встановлену на кілька років раніше, скасував. Петра ж зобов'язав, що резидуватиме на півночі. Можливо, що патріярх думав у такий спосіб задоволити обидві сторони — посвятивши галицького кандидата і піславши його на службу суздальським князям. Створилась отже ситуація, що київський митрополит, який уже десять літ постійно перебував в новому осідку митрополії (фактично вже від Кирила, отже з 1250 р.) і наміру вертатись до Києва не мав, носив титул «київського» тоді, коли Київ належав до іншої, Галицько-Володимирської Держави. Щоб ту аномалію усунути, патріярх дав Петрові поширений титул: митрополит київський і «всєя Руси». Розуміється, ні галицьким князям, ні українським єпископам така соломонівська мудрість не подобалася. Але на те не було ніякої ради.

**Послуга
київського
митрополита
Москві.**

Митрополит Петро відіграв у поразках між північними князями визначну роль. Там ішла боротьба між московськими і тверськими князями за першенство. Петро став по стороні Москви, тобто Івана Калити, і своїм впливом схилив терези перемоги на його сторону. Ось яку славу пророкував він Іванові Калиті: «Коли поставиш у своєму місті храм Пречистої Богородиці, то сам прославишся більше, як інші князі, і прославляться сини твої та внуки, а місто це буде славне поміж усіма містами руської землі, і святителі будуть жити в ньому, і мої кості будуть положені в ньому». Слова він додержав і столицю митрополії до Москви переніс. Російські історики кажуть, що допомога Петра московському князеві зміцнила його політичне й моральне становище поміж усіма північними князями та висунула Московське князівство на перше місце. Так прислужився наш землячок до зросту і сили чужої держави.

Нема сумніву, що це був неабиякий удар по амбіціях галицько-володимирських князів. Чи і яких заходів вони вживали безпосередньо після цього для віднови Галицької митрополії, невідомо. Є в актах патріархії згадка про «нареченного митрополита галицького Гавриїла». Подібне свідоцтво мається також у грамоті польського короля Казимира з р. 1370, де згадується попри Гавриїла також його наступника Теодора. Гавриїл на Галицькій митрополії був усього три-чотири роки (1326-1329), але що з ним сталося опісля, невідомо. В 1329 р. зверхність над епархіями Галицької митрополії вже мав московський митрополит (тобто київський і «всея Руси»), грек Теогност.

Доля Галицької митрополії. Щодо другого митрополита, Теодора, то відомості суперечні так щодо часу його поставлення, як і способу.

Згідно з російськими джерелами цей Теодор «купив» собі у патріарха сан митрополита 1345 року, однак тим саном довго не користувався, бо вже в

два роки пізніше помер. Ці джерела додають також, що патріарх погодився вволити просьбу Галича, отже виходить, що Теодор був присланим кандидатом з «просьбою та запасом грошей», так на всякий випадок.

Українські джерела подають, що Теодор був раніше галицьким єпископом, а митрополитом став 1331 р., однак владу митрополита він почав виконувати щойно від 1341 р. Після його смерті (1347) Галицьку митрополію дефінітивно скасовано.

Після того, як 1340 р. вимерла династія Романовичів, Галицько-Володимирська Держава стала добиччю сусідів. Не було вже сили, зв'язаної кровно й ідейно з традиціями і культурою рідної землі, не стало тих князів, що були символом незалежності Галицько-Волинської Держави, а з тим і перервалася її славна історія. Почалася історія її повільного занепаду. Першим сигналом цього було саме скасування митрополії. Не було кому постояти за інтереси нашої Церкви. Деякі джерела згадують ще одного цікавого митрополита, щоправда, не галицького, але київського, однак не того, що сидів у Москві, а київського, що в Києві перебував. Отож 1352 р. з'явився в Києві митрополит Теодорит, посвячений тирновським (болгарським) патріархом. Хто він був, українець чи болгарин, невідомо, та що він справді був, немає ніякого сумніву. Видно, що це були останні спроби рятувати незалежність української Церкви за допомогою болгарського патріарха. Та цей митрополит довго не вдержався. В тому самому році його скинув та заборонив священнодієствувати патріярший (грецький) собор.

**Скасування
Галицької
Митрополії.**

Грецьким патріархам було байдуже, чи буде Галицька митрополія існувати, чи ні. Московський митрополит Теогност ураз із князем Симеоном Гордим (син Івана Калити) ще за життя галицького митрополита Теодора (1345) вислали посольство, зі значною сумою грошей, до патріарха та просили скасувати Галицьку митрополію, а то тому, що

через поділ митрополії виникає небезпека втрати правдивої віри в єпархіях, над якими московський митрополит не має нагляду. Патріарх почекав на смерть митрополита Теодора і, як лиш він закрив очі, митрополію скасовано. Відтепер усі українські єпископи мали підлягати митрополитові, що перебував у Москві.

Галичина і Польща. Після вимертя роду Романовичів галицькі бояри закликали на княжий престіл литовського князя Дмитра Любарта. Звідсіля й починається історія Литовсько-Руської Держави. За договором з Польщею (1366), литовський князь Ольгерд відступив польському королеві Казимирові Галичину. Казимирові не було байдуже, кому українські єпархії, що опинилися в його державі, будуть підлягати. Юрисдикції московського митрополита він у себе не хотів. Найрадше він, розуміється, був би усіх полатинців, але тому на перешкоді стояла все ж таки доволі сильна організація Церкви і передовсім боярство, до своєї Церкви щиро прив'язана.

Власне від нашого боярства вийшов новий почин, натиск на короля, щоб він домагався у патріярха окремого митрополита для Галича, бо, як говорили бояри, »земля не може бути без закона«, тобто, не може існувати без зверхника, яким у нас завжди був митрополит.

Відновлення Галицької митрополії. В 1371 р. Казимир звернувся листом до патріярха, у якому пригадав старі митрополічі права Галицької волости та поставив патріярхові рішучу вимогу, що або він відновить Галицьку митрополію, або Казимир стане заводити латинство в зайнятих територіях. Як можна було сподіватися, такий аргумент був успішний і патріярх, не уважаючи на спротиви московського митрополита, поставив на Галицьку митрополію присланого з Галича кандидата Антонія 1371 р.

Територіяльно Галицька митрополія обіймала ті самі

епархії, що й раніше: Галицьку, Перемиську, Холмську, Володимир-Волинську та Турівську. Відокремивши Галицьку митрополію, патріарх післав митрополитові в Москві письмо, в якому всю вину за відокремлення скинув на нього. Йому закидав патріарх, що він не дбав про інші епархії, що сидів на одному місці і лишав без »пастирського проводу, науки і духовного догляду« інші, подальші від Москви епархії, а тому й вина за відокремлення спадає на нього, митрополита. Київським митрополитом у Москві був тоді Алексей, з роду бояр Плещеевих, перший москвич на митрополичій кафедрі.

Галицькі митрополити.

Галицька митрополія не мала щастя до довговічних митрополитів. Антоній помер уже в наступному році, 1371. По смерті Антонія польський король Ягайло вислав до Константинополя для посвячення луцького єпископа Івана. Однак Іван посвячення не дістав і вернувся з нічим. Не зражуючись відмовою, він за згодою інших єпископів управляв митрополією аж до 1401 р. Патріарх тимчасово йому не перешкоджував. Коли ж виникла можливість, що Іван може піти на злуку з Римом, патріарх настрашився і прислав до Галича вифлеємського єпископа Михайла, щоб позбавити Івана управи митрополією. Через якийсь час Михайлові це вдавалося. Іван утратив не лише завідування митрополією, але навіть свою власну Луцьку епархію. На 1401 році кінчиться ця затяжна боротьба наших єпископів за власну митрополію. Не послідню роль відіграв тут інший чужинець, серб (за деякими джерелами — болгарин), що зразу управляв Литовською, а по смерті Алексея (1379) обняв управу цілої Київської митрополії.

6. ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА МИТРОПОЛІЯ.

Коли вимер рід Романовичів, українські землі попали в залежність північного сусіда — Литви. Литовці, в тому часі ще потани, вже й при останніх Романо-

вчача часто набігали на північні та східні українські землі і за останніх наших князів володіли вже Турово-Пинською і Берестейською областями, а 1341 р. зайняли й Київ. Дещо пізніше перейшли під володіння Литви й інші українські землі, за війском Галичини й Холмщини, які дісталися Польщі.

Литовські князі, хоч і погани, відносились толерантно до українського населення і лишали церкву в спокою. Українська культура того часу значно перевищувала литовську. Тому литовці легко підпадали під український вплив, прийняли, як урядову, українську мову, а теж помалу почало між ними ширитися християнство.

Відносини литовських князів до своїх **Литовсько-Руська** східних сусідів, московських князів, **митрополія?** було вороже, а через те, як логічний наслідок, виринуло питання церковної приналежности тих епархій, що опинилися під Литвою. Коли саме це питання виринуло, встановити важко, але вже, мабуть, у 1320-их роках Литовсько-Руська митрополія була. Є в каталозі митрополій, підлеглих константинопільському патріархові, згадка, що за патріярха Івана Глика (1282-1320) виділено українські землі під Литвою в окрему митрополію. Коли саме це було і хто був першим митрополитом, невідомо. Одначе в першій половині XIV ст., тоді коли йшов спір за існування Галицької митрополії, ніде не згадується митрополії Литовської, отже, мабуть, її в тому часі ще не було. Щойно за Ольгерда справа набирає більшої актуальности.

Ми згадували вже, що на початку 1350-их років появилася був у Києві митрополит Теодорит, якого на київську катедру був посвятив болгарський патріарх. З цієї ініціативи митр. Теодорит у Києві появилася, не знати, але не є виключенням, що попав він сюди завдяки литовському князю Ольгердові, до якого Київ належав. Як відомо, митр. Теодорит осудив патріярший собор (1351 р., за іншими джерелами 1354 р.), і він мусів уступити. Епархії, які входили в склад Литовської Держави, знов перейшли в залежність митрополита, що перебував у Москві.

**Литовський і
московський
митрополити.**

Однак Ольгерд доцінював вагу, яку для держави має митрополит. Тому після смерті московського митрополита Теогноста він післав до патріярха власного кандидата Романа з вимогою посвятити його на київську катедру. Московський князь також прислав свого кандидата Алексея (Плещеева). Патріярх, не хочучи шукати собі ворогів, посвятив їх обох митрополитами київськими і всея Руси з тим, що Роман буде завідувати епархіями під Литвою, а Алексей північними. В такий спосіб утворилася ще одна митрополія — Литовська. Між Романом і Алексеем згоди не було і, коли останній приїхав до Києва, Ольгерд наказав його ув'язнити, відібрати йому ризи, так що Алексей лиш утечею спасся. Роман був київським митрополитом до 1362 р. По смерті Романа Литовська митрополія була довгий час необсаджена. Патріярх, зважаючи на протести московського митрополита (що все ще йменувався київським), не спішився поставляти для Литви ієрарха, а щоби примирити Ольгерда з Алексеем, вислав на Литву свого посла Кипріяна. Кипріян так сподобався Ольгердові, що той післав Кипріяна назад із грамотою до патріярха, у якій просив поставити оцього саме Кипріяна митрополитом. Подібно, як це робив Казимир, Ольгерд загрозив, що в разі відмови він переведе литовські епархії на латинство. Рад-не-рад патріярх мусів погодитися і висвятив Кипріяна на Литовську митрополію, з тим однак застереженням, що по смерті Алексея він перейме цілу митрополію.

**Боротьба за
одність
митрополії.**

Після смерті Алексея (1378) Кипріянові прийшлося зводити важку боротьбу за перейняття влади в цілій митрополії, бо московські князі й далі старалися про митрополита для себе. На митрополичій катедрі в Москві появляються по черзі Пимен і Діонісій, однак обидва вони не мали ні посвячення, ні благословення від патріярха. Аж 1386 р. Кипріян перейняв владу в цілій митрополії, за виїмком

епархій, які належали до Галицької митрополії, а від 1401 р. також і над останніми.

З упадком Галицької митрополії, до чого причинився в значній мірі Кипрія́н, упало також і Галицьке єпископство. Від 1414 р. його вже не обсаджувано, а місце єпископа зайняв «намісник» київського митрополита.

Прагнення до церковної єдності. Ставши митрополитом всієї Руси, Кипрія́н виявив велику ініціативу в напрямі зближення до Риму. Він не сидів на місці в Москві, як це робили його попередники, а перебував і на

Литві, і в Галичині, вів переговори з Ягайлом, що намовляв його до злуки з Римом, і старався добре пізнати ситуацію на місцях, чи та оскільки умовини до злуки з Римом пригожі. Однак, маючи великий досвід у церковних справах і візантійській дипломатії, він не захотів вести унійні переговори сам, на власну руку, а лиш за згодою і порозумінням з патріярхом. Він порозумівався з патріярхом у тій справі, але ситуація для нього не була дуже сприятлива, бо турки, зайнявши 1386 р. Балкан, загрожували безпосередньо Греції з півночі. Тому вся увага була звернена на оборону країни.

Кипрія́н був одним з небагатьох ставлеників грецького патріярха, що серйозно ставився до церковного зближення і порозуміння. Не дійшовши до нічого путнього з патріярхом, він все ж намірів церковного поєднання не закидав аж до смерті. В 1405 р. він скликав навіть якусь конференцію владик на Литві і там ще раз, в порозумінні з Ягайлом, справу церковної злуки дискутовано. Московські князі ставилися вороже до його задумів, але це його не спинювало перед розпочатим ділом. Перешкодила йому в його плянах смерть. Помер він 1406 р., залишив по собі пам'ять побожного, ревного й талановитого пастиря.

По його смерті цілу Київську митрополію обняв грек Фотій (1406-1431), на просьбу московських владик і князя, які випереджуючи литовського князя Витовта, перешкодили йому добитися поставлення Григорія Цам-

**Візантійський
цар і римський
папа.**

В 1261 р. Латинське Цісарство впало. Нікейський імператор Михайло Палеолог VIII (1259–1282) за допомогою генуезців, відібрав Константинопіль і привернув назад Візантійську Імперію. Але його становище було дуже трудне. Болдвін II, що був латинським цісарем, почав знову організувати похід проти Константинополя, а з другого боку Візантії загрожували болгари з півночі і латинські князі, що володіли ще Пелопонесом, з півдня. Внутрішнє становище в державі також було незавидне. Сам цар Михайло Палеолог вступив був на престіл незаконно, осліпивши малолітнього наслідника престолу Івана, сина Теодора II Ласкариса. Проти Михайла виступив патріарх Арсеній і нарід. Цар поставив нового патріарха Германа, а Арсенія післав на заслання. Але Герман під пресією народного обурення мусів залишити катедру, і патріархом був поставлений духовник імператора, Йосиф. Та це теж не заспокоїло розбурханого народу і державі грозили небезпечні внутрішні заворушення. Розуміючи дуже добре свою ситуацію, цар вступив у переговори з папою Урбаном IV, а потім з його наслідником Климентом IV, з метою примирення та церковного поєднання. Переговори тягнулися майже десять років і щойно за папи Григорія X, який особливо пильно тій справі віддавався, вони закінчилися успішно.

**Злука обидвох
Церков.**

В 1274 р. відбувся Вселенський Собор у Ліоні, на якому завершилася злука Церкви Східньої зі Західньою. Але до того поєднання не прийшло легко. Майже весь час вступні переговори вели представники царя, маючи на увазі передовсім його державно-політичні інтереси, та не дуже звертали увагу на настрої мас і духовенства. Коли грецька делегація готовилася на собор, показалося зразу, що між ними є дві партії, прихильна і ворожа церковній злуці. До ворогів належав також і патріарх, дарма що свій уряд він завдячував імператорові. Патріарх навіть вислав окружне письмо

до інших східних патріархів проти згоди з латинянами. Стало на тому, що імператор заслав патріярха в монастир, зумів перетягнути на свою сторону вченого богослова, раніше противника з'єдинення, Івана Векка, і враз зі своїми однодумцями уклав іменем грецького духовенства грамоту для делегації на собор. У цій делегації брав участь попередній патріярх Герман і великий логофет Георгій Акрополіт. На четвертому засіданні Собору прочитано письма Михайла Палеолога та його сина Андроніка, у яких вони іменем грецького духовенства визнавали зверхність папи та приймали поставлені їм умови з'єдинення, за виїмком »філіокве«. Великий Логофет Георгій склав іменем цісаря присягу, якою він відрікався від церковного роздору й обіцяв зберігати складене віросповідання. Таку саму присягу складали іменем грецького народу духовні учасники-посли на собор.

Таким вислідом собору цісар був дуже вдоволений. Папа негайно уговорив його ворогів і мир між Карлом Анжу та імператором був укладений. Патріярх Йосиф, що не співчував злуці, мусів уступити, а його місце зайняв Іван Векк.

Але народ і нижче духовенство не знову церковний заспокоїлися. Почалися незгоди, дорікання, а потім пішла пропаганда проти довершеної унії. Патріярх щиро старався заспокоїти народ посланнями, однак великого успіху не мав. В одних церквах папу поминали, в інших ні. Можливо, що народ за якийсь час був би заспокоївся, та коли на папський престіл вступив Мартин IV, він, знаючи, що довершена злука насправді не існує, відлучив від Церкви цісаря, а його послів не прийняв (1281). Це припечатало долю Ліонської Унії. В свою чергу Михайло Палеолог не залишився в боргу — забув поминати папу в богослуженнях.

Зі смертю імператора (1282) скінчилася й унія. Його син Андронік II став по стороні православних. Патріярх Векк мусів зложити сан патріярха і помандрував на заслання. Церкви, в яких раніше поминали папу, мусіли

бути наново посвячені. Ще з десять літ деякі церкви придержувалися унії, а опісля і слід її зник.

Повторне порозуміння Константинополя з Римом. На початку XV ст. Грецька Імперія, притиснена турками, опинилася в смертельній загрозі. Імператори роби́ли, що могли, їздили самі на Захід, просили помочі, представляли спільну небезпеку для християнства і політичного порядку в Європі, але їхні переконування успіху не мали. Тоді Іван VI Палеолог вирішив сягнути по останню дошку рятунку. Він увійшов у переговори з папою Євгеном IV і запропонував злуку Церков, у надії на допомогу західного католицького світу. Папа на пропозицію пристав. Вирішено скликати якомога скоро Вселенський Собор, який зайнявся б полагодженням церковного роздору. В кінці 1437 р. цісар і патріарх Йосиф, відправилися на собор до Феррари, в північній Італії, з представниками інших східних патріархів та грецькими єпископами. На собор прибув також представник Київської митрополії, митрополит Ісидор.

Собор у Феррарі — Фльоренції. Українська Церква на переломі XIV і XV ст. була дуже зацікавлена в єднанні Церков. Ми бачили, як щиро про це старався митрополит Кипрія́н.

Він цілком певно знаходив багато прихильників між українськими єпископами, які вже втомлені були безнастанними сварками між митрополичими кандидатами та здавали собі справу з того, що ослаблений авторитет патріарха не може служити за опору для нашої Церкви. Переємником Кипрія́на від 1414 р. став його родич Григорій Цамвлак. Цамвлак узяв участь у Констанцькому Соборі 1414-1418 р., що зібрався був для полагодження внутрішніх справ католицької Церкви, полагодження т. зв. папської схизми і наладнання церковної дисципліни. На соборі Цамвлак промовляв, підкреслюючи вагу з'єдинення Церкви, та просив папу скликати для цього окреми́й собор. Але момент для церковного єднання не

був пригожий. В католицькій Церкві тоді нуртували течії, несприємливі папі і його прихильникам, а тому питання церковного з'єдинення було відкладене до пізнішого часу. Зрештою, переговори в тому напрямі вже велися між імператором і папою.

Ісидор, грек з походження, обняв **Роля української Київську митрополію 1437 року, і Церкви.** вже в наступному році взяв участь у Ферраро-Фльорентійському Соборі. З митр. Ісидором на собор прибуло коло 200 душ його почту, а між ними й суздальський єпископ Авраам, що так дуже заважив на висліді змагань Ісидора. В Москві були крайньо вороже наставлені до ідеї церковного поєднання, але Ісидор все таки зумів переконати моск. князя Василя і той згодився на участь делегації від Київської митрополії.

З Греції прибув цісар і патріарх Йосиф II, багато грецьких єпископів та представників від східних патріархів. З грецької сторони найбільш активними були митрополит ефеський, що репрезентував єрусалимського патріарха, і митрополит нікейський Віссаріон. Перший — непримиренний ворог латинян, другий — щирий прихильник поєднання.

Справи, які обмірковував собор, оберталися головню навколо таких питань: Символ віри («і Сина»), примат папи, чистилище та деякі відмінності латинського обряду, як опрісноки тощо. Дискусії тягнулися довго й були завзяті. Кінець-кінцем щодо Символу віри погодилися на формулу, яка приходить у св. Івана Золотоустого, що втішався великим авторитетом так у східних, як і західних богословів. Щодо опрісноків, то собор признав, що Св. Евхаристія важна так само на квашеному хлібі, як і на опрісноках, православні прийняли також і науку про чистилище, зрештою, без більшого труду, бо і в творах східних богословів на це є сильні підстави. А щодо папського першенства, то встановлено такий порядок: римський папа, царгородський патріарх, олександрійський патріарх, антиохійський патріарх і єрусалимський патріарх.

Відіграв у соборі визначну роллю й наш київський митрополит, що, як добрий богослов, у нічому не уступав в дискусіях митрополитові ефеському Маркові.

На місяць перед закінченням собору важко захворів патріярх Йосиф і помер 17 червня 1439 р. Перед смертю він написав »Останнє визнання віри«, у якому прийняв усі рішення собору.

Торжественний акт собору про з'єднання Церкви підписано 5 липня 1439 року. За Східню Церкву підписали всі єпископи, абож митрополити, за виїмком митрополита ефеського Марка і цісар. За латинську церкву підписало 115 єпископів. За українську Церкву акт злуки підписав митрополит київський Ісидор, що був рівночасно представником олександрійського патріярха. Таким способом довершено велике діло — з'єднання в одне містичне Христове тіло роз'єднаної досі Церкви.

Треба вірити, що цим разом бажання єдності з обох боків були щирі. Щоправда, мотиви унії, особливо на початку, були менше церковного, як світського характеру, однак дискусії, ведені під час собору, доводять, що Отці, учасники собору, трактували спірні точки з найбільшою увагою і поступалися одні одним не легко. А це важливе. Коли б греки хотіли були унії »за всяку ціну«, то вона могла б була довершитися без більших зусиль.

Фльорентійська Унія в Греції не прийнялася. Не прийнялася також і в інших Церквах християнського Сходу. Причина та, що відчуження було завелике, його коріння сягало глибоко в душу мас народу. Сам акт унії не вистачав, для цього треба було довгого періоду підготування, взаємного розуміння, спокійнішого часу. А цього саме бракувало.

**Реакція
грецького
населення.**

Грецьке нижче духовенство і народ, довідавшись про довершений акт злуки, назвали своїх делегатів еретиками. Навколо Марка ефеського згуртувались усі противники унії, куди пристали також патріярхи трьох інших східніх Церков.

Вони скликали собор до Єрусалиму в 1443 р., на якому відлучили від Церкви всіх прихильників довшеної унії.

Цісар уживав усіх заходів, щоб завести в Церкві лад і спокій, ставляв на патріарший престіл лише прихильників з'єдинення (патр. Митрофан, Григорій Маммас), але справа не посувалася вперед, навпаки, відносини загострювалися. Коротко перед упадком Константинополя східні патріярхи зібралися ще раз на собор (в Константинополі) і знов засудили учасників Фльорентійського Собору, а патріярха Григорія Мамму усунули (1450). Його місце зайняв православний патріярх Атанасій. У три роки пізніше Константинопіль упав, а разом з ним упала й Фльорентійська Унія.

Це була остання спроба примирити роз'єднану Церкву. Після упадку Грецького Цісарства патріярхат попадає майже в цілковиту залежність від султанської влади. Турки, щоправда, залишили церковну організацію та запевнили свободу віри, але на ділі патріярхи стали іграшкою в руках мусулманських володарів. Першою жертвою впала найбільша святиня Сходу, св. Софія. Її турки перетворили на мечет. Це був дуже дошкульний удар, не лиш для греків, але й для всякого віруючого християнина. Треба пожаліти, що християнський світ досі, за більше як п'ять століть, не знайшов настільки сили чи впливу, щоб цю величну святиню повернути тим, кому вона насправді належить.

8. ПОДІЛ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ.

По закінченні Фльорентійського Собору повернувся митрополит Ісидор кийвського у свою митрополію. Ще перед виїздом митрополита. папа іменував його своїм легатом з правами юрисдикції над усіма латинськими епархіями в Київській митрополії. Тим папа хотів підкреслити, що не робить ніякої різниці між обрядами, латинським чи візантійсько-українським. На додаток

іменував його папа ще й кардиналом, ураз з нікейським митрополитом Віссаріоном. Але дома чекали митрополита нелегкі завдання. Це він, мабуть, знав, бо знав упередження до заходу московських князів і московської ієрархії. Його супутник, єпископ Авраам, відлучився від митрополита по дорозі та встиг приїхати додому скоріше. Тут він справи не занедбав і, поки митрополит появився, ворожі настрої вже були добре підготовані.

Ще з дороги видав Исидор послання до ієрархії і вірних своєї митрополії, у якому виявляв свою радість та закликав усіх радуватися заради довершеного діла поєднання Церков:

»Радуйтеся, — писав митрополит, — бо тепер всі однакові, латинського і грецького обряду. Прийміть цю злуку, щоб не було між нами розділу. А ви, латинники, вважайте всі грецькі храми правдивими святинями Бога, приходьте до них на Службу Божу і дивіться на Тіло Христове зі скрухою, як у своїх, бо Тіло Христове однакове як на квашеному, так і на прісному хлібі. Так постановив Фльорентійський Собор 1439 р.»

Исидор, без сумніву, був великою церковною постаттю. Високоосвічений, блискучий богослов, добрий знавець відносин у грецькій Церкві. Одного він, мабуть, недоцінював — негативних наслідків воюючого латинства в межах Польщі та Литви-Руси. Тут це латинство вже встигло було витворити такий дисонанс, який рішенням собору легко і безслідно замазати не було можливо. Спираючись на силу держави, воно завжди згирдливо дивилось на християн східного обряду і тим викликало ненависть проти себе. Це була дуже велика хиба латинян і тому за наступні події вони можуть приписати собі теж немало пайку відповідальности.

Повертаючись додому, митрополит поступив, між іншим, і до Нового Санча, на території, заселеній переважно українцями, але вже зі сильним напливом чужого латинсько-польського елементу. Замість піти до своєї церкви, Исидор вирішив (щоб заманіфестувати рівність

обрядів) відправити богослуження в латинській. Тим він нічого не виграв, а втратив багато. Собор чуда не зробив і неприязних почувань так довго зневажуваних вірних Східної Церкви до латинян не усунув. У його вірних небезпідставно міг витворитися комплекс меншевартості та вразити їхні обрядові почування. Ісидор, як грек та й у додатку новий на митрополії, цього не розумів. І це був перший його помилковий крок. Треба ще також мати на увазі, що польські католики в тому часі не були такі правовірні та прив'язані до Риму й папи, як пізніше.

Вже на Констанцькому Соборі проя-
Справа вищости вилися розбіжності поглядів на при-
папи над собором. мат папи на самім таки католицьким
Заході. Під проводом паризьких бого-
словів поширилось було вчення про вищість собору над папою. Ця дискусія продовжувалась і на другому соборі в Базелі (Швайцарія) в 1434 р. До тої партії антипапістів належав також примас Польщі, гнзненський архієпископ Миколай Тромба (Труба) та й більшість польських єпископів. Ісидор мусів про це знати і не дуже повинен був одушевлятися польськими латинниками. Що той рух у Польщі був дуже сильний, свідчить і той факт, що в 1449 р. Польща офіційно стала по боці Базельського Собору і проти папи Євгена. Подібно й віленський єпископ Матей; він також поставився до Фльорентійської унії вороже і вважав той собор антиканонічним. Отож наш митрополит непотрібно задержувався між поляками-латинниками і тим дразнив своїх вірних і духовенство.

Побувши у Львові і Холмі, Ісидор
Благовість переїхав до литовсько-українських
митрополита про єпархій. Найбільше зрозуміння й
церковну єдність. підтримку знайшов він на чисто ук-
раїнських землях. У литовських
єпархіях вплив мав згаданий єп. Матей, що настроював населення й духовенство проти Ісидора. В Україні, на-
томість, куди його рука не сягала, митрополит стрінув
прихильність у київського князя Олелька, що був вели-

ким прихильником церковного поєднання, а також і в Свидригайла. Олелько щиро прийняв митрополита і в своїй грамоті віддав йому всі добра, що колись належали до св. Софії. Читаємо в грамоті, що »Государ і отчич Києва признає всі добра отцю Ісидору і все, що належало до св. Софії«.

Прихильно і приязно привітали його також у білоруських епархіях, де підшепти Матея не знаходили послуху.

Вкінці Ісидор прибув до Москви. Тут ґрунт проти нього вже був підготований. Віленський латинський єпископ Матей наперед післав реляцію про Ісидора, підбурюючи й так ненависних до католицтва московських князів. Решту доповнили Авраам та й деякі інші учасники Ісидорової делегації на собор. Зразу москвичі поставилися до нього, хоч і холодно, але здержливо. Митрополит правив Службу Божу в кардинальських ризах і ніхто йому не перешкоджав. По Службі Божій казав прочитати акт Фльорентійського Собору про злуку Церков. Деякі історики кажуть, що зараз же в церкві московський князь вибухнув гнівом та наказав Ісидора ув'язнити.

Джерела однак про таке видовище не **Москва засуджує** згадують. Кажуть лиш, що щойно по **київського** богослуженні скликано єпископів, що **митрополита.** тоді в Москві були, і на тому зібранні засуджено Ісидора як еретика та ув'язнено в монастирі. Князь Василій хотів знати, що скаже про Фльорентійську унію патріарх. Коли ж він довідався, що й константинопільський патріарх акт з'єдинення підписав, він все одно свого наставлення не змінив, даючи доказ, що в своїй ненависті до латинян московська Церква перевищила всіх.

Ісидорові пощастило втекти з в'язниці і добитися до Італії, де в 1443 р. стрінувся в Сієні з папою.

Київська митрополія лишилась фактично без митрополита. Є, правда, згадки, що Ісидор виконував юрисдикцію київського митрополита з-за границі і що його признавали всі єпископи митрополії, за виїмком москов-

ських. Все ж таки осідок митрополії був у Москві, а там »свого« митрополита проголосили еретиком.

Незгода між Московою і Константинополем та не згоджувався святити нового київського митрополита за життя Ісидора. На розкол з Константинополем Москва тимчасово не хотіла йти. Так справа проволікалася аж до 1448 р. В тому році по »повеленію государя« зібрався в Москві собор і вибрано та поставлено без благословення патріярха митрополитом Іону, того самого, що був кандидатом перед Ісидором. Цим поступком московський митрополит попав у розкол з патріярхією, бо прийняв свячення за життя важно поставленого на митрополію Ісидора.

Політична злоба польських католиків. Причинилася до цього Польща, а саме Казимир Ягайлович. В порозумінні зі завзятим ворогом східної Церкви і українства, віленським єпископом Матеєм король перестав визнавати Ісидора київським митрополитом і підпорядковував литовсько-українські та галицькі єпархії московському Іоні. Тут уже ролю грали не релігійні мотиви, Польща вже була на той час вірнопідданою римському папі. Ролю тут грали виключно політичні розрахунки. Полякам не треба було такої унії, в якій наша Церква могла б рости і розвиватися. Вони воліли або повну латинізацію, або одурманення під покровом московського митрополита, бо тоді затурканий, здезорганізований нарід »легко міг стати предметом визиску й поневолення. Поляки думали категоріями на майбутнє, і при тому ніяких християнсько-католицьких скрупулів не мали. Тому їм треба було унію знищити і підтримати московське православ'я. В 1449/50 р. Казимир наказав скликати собор єпископів та скинути митрополита з престола. Московському Іоні виписав католицький король таку грамоту: »полюбили ми собі отця Іону і дали йому Київську митрополію;

тому наші князі і єпископи, і попи, і весь нарід руського християнства мають його слухати».

Одинокую відсіч дали такому розпорядкові українські єпископи та київський князь Олелько. Щойно через чотири роки, напр., володимир-волинський єпископ визнав московського митрополита та підпорядкувався йому.

Исидор, що перебував здебільша в Римі (він відбував також часті поїздки до Константинополя), був митрополитом київським до 1458 р. В тому році він зрезигнував і патріарх Григорій Маммас, який також, як утікач з Царгороду, перебував у Римі, назначив на його місце Григорія.

**Відокремлення
Московської
митрополії.**

Григорій обняв Київську митрополію в 1458 р. і управляв нею до 1473 р. Було ясным, що такого митрополита Москва не прийме, і тому вирішено, за порозумінням з патріархом, Київську митрополію, як церковну одиницю, переорганізувати. Від неї відлучено московські єпархії. Київська митрополія дістала новий канонічний статут 1458 р. Це прочистило атмосферу. Григорій обняв усі єпархії в Литовсько-Українській Державі та єпархії українських земель під Польщею. Конкретно йому підлягали такі єпархії: Київська, Брянська, Смоленська, Полоцька, Турівська, Луцька, Володимир-Волинська, Берестейська, Перемиська, Галицька та Холмська: разом одинадцять. Той поділ зберігся аж до загарбання української Церкви московським патріархом при кінці XVII ст.

Проти поділу митрополії протестував і московський князь і Іона. До єпископів посилали своїх післанців з просьбами і погрозами, але ні їхні просьби, ні погрози успіху не мали. В 1461 р. Іона помер. На його місце собор московських єпископів вибрав митрополитом Теодосія і цар поставив його, не питаючи ні просячи патріарха про благословення. Новий митрополит прийняв титул: митрополит московський, вже й не висуваючи претенсій до священної митрополії Київської.

9. ПОФЬОРЕНТІЙСЬКИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ.

Перші роки по Фльорентійському Соборі позначилися в історії української Церкви боротьбою за і проти довершеного собором з'єдинення. Аж до поділу митрополії наші єпархії попадають то під одну, то під другу юрисдикцію. Довший час признають митрополитом Ісидора, пізніше під тиском польського короля підпадають на короткий час під управу московського митрополита. Тій ситуації поклав кінець поділ, чи відділення північних єпархій, що находились у сфері впливу московських і тверських князів, від Київської митрополії.

З перейняттям влади в митрополії
Київ — знову митр. Григорієм (1458) Київ знов стає осідком київських центрів усіх українських земель.

митрополитів Віджила давня традиція і, позбувшись опіки занепалялого патріярхату, а ще більше непогамованих претенсій митрополита, що резидував у Москві, наша Церква віджила. Завдання нового митрополита не були легкі. Він здавав собі справу з того, що проведена унія у Фльоренції — це ще не все. В українській Церкві як-не-як жили старі традиції, зв'язані з Константинополем. Константинопіль по зайнятті турками не мав, розуміється, ні тої атракційної сили, ні блиску, що мав давніше.

Все таки Григорій не бажав входити в конфлікт з патріярхами. Є навіть згадки, що він підтримував якісь стосунки з Царгородом, але чи це були зв'язки церковно-правного характеру, чи виміна думок з приводу останніх подій, встановити важко. Він уважається з'єдиненим митрополитом і нема ніяких познак, що він був підлеглий юрисдикції православного константинопільського патріярха. Помер митр. Григорій 1473 р.

По смерті Григорія собор українських
Польський наступ єпископів вибрав митрополитом Мисаїла (Пструч), що управляв митрополією 1474-1480. Ще перед вибором Мисаїла зверталися наші єпископи
Церкву.

листовно до папи, жалілися на нестерпні відносини з боку поляків та просили взяти нашу Церкву в оборону. Можна було сподіватися, що після церковного замирення наша Церква зможе вільно розвиватися. Та наступні події показали що інше. Польські великодержавні амбіції взяли верх і над розумом, і над польським католицизмом. Власне після Фльорентійської унії починається посилений наступ польського латинства на нашу землю. Мисаїл, після свого вибору, разом з єпископами вдруге звертається до папи пам'ятним листом з 14 березня 1476. Крім митрополита, підписали цього листа князь Михайло (син Олелька), князь Дмитро Більський, князь Вяземський, Йосиф Солтан та й ще кілька визначних діячів. В листі подають, що довідалися про польські наклепи на нашу Церкву в Римі та оцим хочуть заявити, що наша Церква стоїть за Фльорентійську унію та її визнає. Визнає правди віри так, як їх зформулював собор. На польських латинників жалуються за пониження нашого обряду, за перехрещування дітей охрещених у нашій Церкві та й за інші утиски, яких українське духовенство зазнає від польської шляхти і біскупів.

**Відносини
київського
митрополита до
патріярха.**

На цього листа митр. Мисаїла папа відповів буллою, в якій визнав східний обряд рівноправним латинському. З патріярхом Мисаїл зв'язків правдоподібно не мав. У два роки після його вибору патріярх прислав на Київську митрополію свого кандидата, але той місця не закріпив. Його тут ув'язнили, закидаючи йому службу на користь турків, а коли випустили, він, покуштувавши також і московської в'язниці, вернувся додому.

На переломі XV і XVI ст. унійний патос у нашій Церкві помалу пригасає, і час від часу наші митрополити споглядають в сторону Константинополя. Між Римом і нашими землями стояв бар'єр — Польща, яка нічого не занедбувала, щоб нашій Церкві пошкодити. Про зв'язки з патріярхом маємо відомість з 1497 р. Тоді звертався до

патріярха Ніфонта митрополит-елект Йосиф (Болгаринович), щоб той висказав свій погляд на Фльорентійську унію. На диво патріярх похвалив Фльорентійський Собор, визнав його рішення правосильними та порадив Йосифові рішення собору респектувати. Він теж уділив йому свого благословення та вибір на митрополита затвердив. Помер цей митрополит 1501 р.

**Чорний вік
української
Церкви.**

Після його смерті наша Церква хилиться невинно до занепаду. Цей вік можна назвати чорним віком у історії нашої Церкви. До голосу приходить Московщина, що в суперництві з Польщею висуває щораз то більші претенсії до верховодства на Сході Європи. Литовський княжий рід, подружившись з московським, створив для цього корисні умовини.

Литовський князь Олександр, бажаючи направити стосунки з Московщиною, оженився з московською княжною Оленою, дочкою князя Василя. Думав оцей Олександр, що наверне її на католицитво. Він під тою умовою й диспенсу від папи дістав. Але показалося, що він не лиш її на католицитво не навернув, але й сам під її впливи попав. При нагоді поставлення нового митрополита Олена вимогла, щоб поставлено прихильного до московського православ'я кандидата. Митрополитом поставлено Іону (1501-1507), що розірвав зв'язки з Римом та перекреслив діло Фльорентійського з'єдинення нашої Церкви з вселенською. Від нього починається цілковитий занепад нашої Церкви, який під кінець століття зрушив уми деяких наших ієрархів, що надали Церкві новий напрям.

10. КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ XV I XVI СТ.

**Життєписи
і події.**

Про київських митрополитів у помонгольській добі ми згадували вже при нагоді обговорювання подій, зв'язаних з життям нашої Церкви. А тут для кращого перегляду перейдемо їх по черзі та коро-

тенько зазначимо найважливіші факти з їхнього життя та діяльності. Отож першим, що розкриває каталог київських митрополитів тої доби був

Кирило III (1238-1280). Зразу він був холмським єпископом, мабуть, ставлеником Данила. Після опорожнення Київської митрополії післав його Данило на посвячення до патріярха, але не зараз, а десь аж 1248 або 1249 року. Посвячення від патріярха він одержав 1250 р. Він перебував майже весь час у Володимирі н/Клязьмою, і тим дав почин новому осідкові митрополитів київських. У 1274 р. скликав собор до Володимира для упорядкування справ нашої Церкви. Там прийнято »12 Правил о церковних ділах«. Йому також приписують поучення для священників п. з. »Поченіє попом« та ще деякі інші писання. Помер 1280 р. і похований у св. Софії в Києві.

Максим (1283-1305), грек з походження. За час свого митрополитування також кілька разів змінював місце осідку, аж вкінці поселився для постійного проживання і столицю митрополії переніс на північ до Володимира Суздальського (н/Клязьмою). Жив добре з татарами та виклопотав для духовенства деякі полегші.

Петро (1308-1326), галичанин, якого внук короля Данила післав був до патріярха з проханням посвятити його на Галицьку митрополію. Патріярх не погодився на це, але висвятив його на київського митрополита з осідком у Володимирі. Хоч Володимир і був столицею митрополії (канонічною столицею був Київ), проте він постійно жив у Москві, підтримував Івана Калиту проти тверських князів і багато причинився до зросту московської держави. Помер 1326 р. і православна Церква зачислила його до святих.

Теогност (1328-1353), грек. Переніс осідок митрополитів з Володимира до Москви. Брав діяльну участь у московському політичному житті і також підтриму-

вав Калиту проти його суперників, на яких кинув анафему.

Алексей (1354-1379), перший москвич на митрополичому столі, зі знатного роду Плещеевих. Його виїмково посвятив патріарх, при чому заявив, що на майбутнє київськими митрополитами мають бути лише греки. За нього постала Литовсько-Українська митрополія, митрополитом якої став Роман, ставленик Великого князя Ольгерда. Між Алексеем і Романом приходило до постійних суперечок за граничні єпархії. Раз ті єпархії належали до одної митрополії, а раз до другої. Так Алексей не хотів Романові віддати Києва, натомість Роман управляв Тверською єпархією, що належала радше до московського митрополита. Також за нього відновлено Галицьку митрополію 1371 р., відділено західньоукраїнські єпархії від Київської митрополії і підпорядковано галицькому митрополитові. Тоді галицьким митрополитом став Антоній.

Кипріян (1386-1406), болгарин або серб за національністю. Висвячений на митрополита Литовсько-Української митрополії 1376. По смерті Алексея ще довго йшла боротьба за Київську митрополію між кандидатами московського князя і Кипріяном, якого підтримував патріарх. Він обняв цілу митрополію, включно з галицькими єпархіями, 1386 р. Прагнув до церковної єдності, намовляв до цього патріарха, скликав собор єпископів у Миролюбі (на Білій Русі) для обговорення і підготовки церковного поєднання. В цьому він знайшов поміч і зрозуміння у Ягайла, польського короля і вел. кн. литовського Витовта.

Фотій (1409-1433), грек, присланий патріархом. Жив коло пів року в Києві, а потім перейшов для постійного проживання в Москву, проти волі Витовта, який на нього був погодився лише під умовою, що

лишитися в Києві. Тоді єпископи литовсько-українських земель вибрали окремого київського митрополита, родича Кипріяна, Григорія Цамвлака.

Григорій (1414-1419), серб або болгарин. Продовжувач акції Кипріяна. Брав участь у Констанцькому Соборі та закликав до згоди, церковного з'єдинення. Був вибраний і поставлений собором єпископів без участі патріярха, а тому патріярх вороже до нього ставився. Помер несподівано на морову пошесть. Після його смерті Фотій обняв знову цілу митрополію і управляв аж до кінця свого життя.

Ісидор (1433-1458), грек. По смерті Фотія моск. князь післав кандидата Іону на посвячення, але патріярх уже був висвятив Ісидора на київського митрополита. Це породило велику ненависть Іони до Ісидора. На Литві кілька років управляв литовсько-українськими єпархіями Гарасим (1432-1435), прихильник ідеї Цамвлака і в тій справі навіть комунікувався з папою. Дався втягнути в політику проти князя Свидригайла і, коли справа виявилася, згинув у вогні, на кострі. За Ісидора відбувся Фльорентійський Собор, на якому довершено згоду і з'єдинення між Східною і Західною церквами. Велика в тому також є заслуга Ісидора, бо він своїм впливом, знанням і авторитетом переконав не одного грецького єпископа та спонукав до підпису акту Фльорентійської унії. Щиро вітаний в Україні, а вороже в Москві. Ув'язнений по приїзді, він зумів пробратися на захід і постійно проживав у Римі. 1458 р. зрезигнував з київської катедри і в цьому році відділено московські єпархії від Київської митрополії. Це найдіяльніший митрополит Київської митрополії в другій, помонгольській добі.

Григорій II (1458-1473) »Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси«, — це новий титул київських митрополитів, починаючи від Григорія. Він залишився вірним Фльорентійській унії. Жив у приязні з укра-

їнськими і білоруськими єпископами. Навіть новгородський ієрарх визнавав його своїм зверхником. Григорій перебував у Новгородку, на Литві, де тоді була митрополічна столиця литовсько-українських митрополитів, або у Вільні.

Мисаїл Пструч (1474-1480), раніше смоленський єпископ. Щирий оборонець нашої Церкви проти поляків. Відомий зі свого листа до папи Сикста IV, у якому боронить нашу Церкву від наклепів поляків та заявляє, що наша Церква приймає і зберігає рішення Фльорентійського Собору. За нього дуже поживається латинська пропаганда і зростає ворожість польського клеру до східного християнства. З патріархом у нього відносини не були добрі, бо 1476 р. патріарх був прислав свого ставленика на київського митрополита, Спиридона Тверича, ченця з Атонського монастиря, якого однак тут не прийняли.

Симеон (1481-1488). Про нього збереглося дуже мало відомостей. Чи мав він посвячення від патріарха, чи ні, невідомо. Є про нього згадка в полемічному творі Копистенського «Палінодія».

Іона (1488-1494), раніше полоцький архієпископ. Також про нього відомостей нема. Правдоподібно, мав якісь зв'язки з патріархом, але вважається за прихильника Фльорентійської унії.

Макарій (1495-1497). До поставлення його митрополитом був архимандритом Троїцького монастиря (св. Троїці) у Вільні. Його висвятили самі єпископи, а після висвячення і поставлення митрополитом післали грамоту до патріарха з проською його апробувати. Патріарх його затвердив, але на майбутнє застерігся проти такої практики. Вбитий татарами під час подорожжя до Києва 1497 р.

Йосиф Болгаринович (1498-1501), давніше смоленський єпископ. Походив з визначної боярської родини, свояк литовського канцлера Сапіги. Придержувався Фльорентійської унії, але теж був у добрих зносинах

11. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ Й МОНАСТИРСЬКЕ ЖИТТЯ.

Несприятливі умовини. Релігійне й чернече життя може зростати й розвиватися тоді, коли відносини в Церкві спокійні, форми управління стабільні, а сама Церква вільна від внутрішніх або й зовнішніх політичних впливів. Лад і спокій у державі є теж важливою передумовою розвитку церковної культури і духовного життя. Не завжди ті передумови в нашій державі існували, навіть ще за княжих часів. Часті міжусобиці між князями, братовбивчі війни за уділи, за посідання первопрестольного Київського Князівства, набіги кочовиків — все те не пособляло розвитку релігійного життя. Все таки, доки існувала наша незалежна держава, Церква знаходила в ній опіку, тобто в князів — покровителів і обо-ронців. Становище погіршилося, коли князів не стало.

Обнова Церкви в Галицько-Волинській Державі. Після зруйнування Києва, як знаємо, центр церковного життя пересувається на північ, далеко від українських земель. Татарська навала знищила сотні церков, монастирів, шкіл, вигубила багато священників і все те дуже послабило життя Церкви. З часом відносини трохи поправляються, передовсім зі зростом Галицько-Волинської Держави. До голосу приходять західні єпархії української Церкви. На єпископських катедрах перебувають здебільша місцеві люди, українці, органічно зв'язані з народом. Сюди теж сягають впливи західньої культури, західне письменство, а це теж причинялося до загального освідомлення широких народніх мас. На жаль, докладніших відомостей про духовне, освітнє й монастирське життя в нашій Церкві тої доби історія нам не заховала. Але ми з певністю можемо припускати, що активність Церкви була дуже жива, прив'язання вірних до Церкви велике і щире, бо інакше наша Церква не видержала б була чужих наступів на саме її існування.

Українська мова була в загальному вжитку й видержувала цілком успішно конкуренцію з панівною тоді в вищих верствах суспільства латинською мовою. А в тому є передовсім заслуга Церкви та й тих шкіл, якими Церква опікувалася.

Між Візантією і Римом. Певне послаблення релігійного життя в тій добі спричинив також загальний занепад православної Церкви. Візантійський патріархат, загрожений турками, не міг нашої Церкві багато дати, а постійні зміни візантійської церковної політики, — то з Римом, то проти Риму, — спричинювали і в нашої Церкви стан непевности, нерішучости, а нерідко й баламутства. Фактичний, а вслід за тим і канонічний поділ митрополії на Київську, Галицьку, а потім ще й на Литовсько-Українську, зумовлений державно-політичними раціями, теж не виходив на користь розвиткові церковного життя.

Митрополити, замість приділяти всю увагу розширенню й розбудові Церкви й церковних установ, зводять часто між собою боротьбу за право до єпархій та церковних маєтків. А це духовному життю ніколи не сприяє.

Володимирський Собор. Одним з найцікавіших документів духовного життя нашої Церкви в ранньому періоді цієї доби є Володимирський Собор наших владик 1274 р.,

який займався внутрішніми справами нашої Церкви, ставив вищі вимоги до кандидатів на священиків, засуджував симонію, повчав, як служити богослуження тощо.

Наприкінці цієї доби релігійне й культурне життя нашої Церкви дуже підупадає. Українські землі під чужим володінням втрачають давні права, державна влада допомагає латинській Церкві, яка в XIV ст. починає безцеремонний наступ на наш обряд та старається поширити латинство. Це теж спиняє духове життя, бо наша Церква всю енергію спрямовує на оборону свого існування. Великим ударом для розвитку Церкви було також т. зв. право патронату, або подавання »духовних

хлібів», яке ставляло наші церкви в залежність від патронів, а ними були здебільша чужі люди. До голосу приходять некорисні елементи суспільства, які за гроші купують собі у патронів чи королів »духовні уряди«, а таким »церковним урядникам« зовсім не залежало на духовному житті Церкви, лишень на церковних маєтках.

**Заслуга
церковних
братств.**

Чимало нашої давньої шляхти переходить у чужий табір, на латинство або на протестантство, а це теж нашу Церкву та її релігійне життя дуже послабило. З приходом єзуїтів до

Польщі в нас ситуація потрохи починає змінятися. Єзуїти зачинають розвивати шкільництво на широку скалю. Це протверезило більш активні кола нашого суспільства, і вони теж починають краще організуватися та заводити подібні школи у себе. Найбільша заслуга в тому церковних братств, які в розбудові церковного шкільництва в нас мають найбільшу заслугу.

**Манастирі і
чернече життя.**

Про манастирі в тій добі багато говорити не приходиться. За навали татар майже всі манастирі були понищені.

Залишились лише ті, куди татари набігали рідше, тобто в карпатській області. Зчасом манастирське життя відновлюється в Володимир-Волинській, Холмській та інших північних єпархіях, але церковно-релігійної ролі вони майже не відіграють. Подібно, як у Церкві, духовне життя в манастирях може розвиватися лише тоді, коли церковна влада сильна, упорядкована, може виконувати контролю над манастирським життям, його піддержувати, а хиби усувати. Таких умовин не було, і тому наші манастирі в XVI ст. запустили та перемінились також у »духовні хліби«. Ченців у них було куди менше, аніж це було в першій, домонгольській, добі.

Трохи краще стояла справа з манастирськими назвами манастирів. тирями в карпатській області. Тут відносини були спокійніші, набіги татар не часто сюди сягали, не доходили сюди й гризні

за єпархії чи духовні хліби. З давніших монастирів вдержалися деякі й у цій добі, а крім того постають нові осідки монастирського життя на Закарпатті, як один з дуже давніх монастирів в Драгові, в Углі, в Заріччі, в Імстичеві, в Мукачеві, в Білій Церкві та й інших місцевостях. Ті монастирі мали кращі можливості розвитку, бо життя тут було спокійніше, а й кращий нагляд мали, особливо від часу, як у Мукачеві основано єпископство (1440).

Це показує, що вітальність нашої Церкви була велика і, коли б не важкий уклад політичних відносин та непорозуміння між Візантійською і Римською Церквами, то життя нашої Церкви було б розвивалося дуже інтенсивно.

В підкарпатській області та деяких інших єпархіях Галицько-Волинської Держави згадується в тій добі такі монастирі: св. Івана Хрестителя, коло Галича, оснований, мабуть, на початку XII ст. (там був похований князь Ростислав, убитий мадярами 1189 р., і його дід Ростислав Володаревич, в 1126 р.), монастир в Синевідську і в Лелесові(1213). За короля Данила згадуються монастирі у Львові два, св. Юрія і св. Онуфрія, монастир в Данилові, в Пліснеску, Жидичині, Башевський (1244), Полонинський у Карпатах, св. Онуфрія в Лаврові (1270), Богородичний у Володимирі-Волинськiм, Михайлівський, св. Апостолів, Верхратський монастир (на Белзчині) та й інші. В половині XVI ст. під впливом церковних братств і решток нашої шляхти основуються нові монастирі для боротьби з різними ересями, головнo з протестантством. Сюди належать: монастир Дорогичинський (1563), Берестейський, Рожанський, Спаський (коло Холма), Заблудівський (1565), Дерманський (поч. XVII ст.) і інші, що постали на початку XVII ст., як Евейський, Битенський, Густинський, Жировицький, Луцький, Ставропігійський, Пинський св. Богоявленський та ін.

Монастирські правила.

Усі наші тогочасні монастирі основувались на тому самому правилі, що було в Печерській Лаврі, з незначними змінами. Багато монастирів під-

тримували контакт з монастирями на св. Атонській Горі та й чимало наших ченців туди мандрувало, утікаючи від світу. Одним з них був відомий Іван Вишенський, великий і завзятий оборонець православ'я, що своїми листами закріплював галицьке суспільство до боротьби з латинянами, особливо львівських братчиків.

12. ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА.

Гноблення української Церкви.

Кажуть люди, що біда вчить розуму. Правда це чи ні, то інша справа, але на нашій Церкві XVI ст. та мудрість справдилася. Овернувшись знову лицем до Сходу, до константинопільського патріярха, не без вини самих же католиків, наша Церква починає відчувати на собі руку ворожої держави. Ще за Ягайла у т. зв. Городельських пунктах (1413) права нашої Церкви дуже обмежені, а православних українців згідно з тими пунктами не можна було допускати до вищих державних урядів.

По Фльорентійській унії пункти ці щодо нашої Церкви нібито й скасовано, але, як знаємо, на практиці латинська Церква Польщі не змінила свого відношення, а навпаки, уживала всіх засобів, щоби зв'язок нашої Церкви з Римом розірвався, а це тоді давало їй свободну руку православ'я касувати й заводити латинство. В тому напрямі працювала польська ієрархія рука в руку з польськими державними чинниками. Успіхи такої політики посувалися вгору, коли наша Церква слабшала, українські магнати переходили на латинство, церковне і громадське життя було розбите, освіта слаба, шкільництво дуже слабо зорганізоване, а церковний провід дуже часто в невідповідних руках. Кульмінаційним пунктом такого ослаблення в нашій Церкві була середина XVI ст.

Як відомо, на владичих престолах засідали іноді люди мало з церковними нашими інтересами зв'язані, часто й за гроші купували собі такі «хліби духовні», і чекати

з того боку порятунку для Церкви й народу було ділом беззиглядним. От тоді то й приходить в нас до голосу верства зорганізованого міщанства.

Коли постали в нас церковні братства.

Церковні братства у нас зародилися давним-давно. Дослідники кажуть, що вони поставали рівночасно з церковними громадами. Рівночасно, як організувалась церква в даній місцевості, зараз же поставало й братство. Розуміється, це не були такі братства, як ми їх бачимо в XVI ст. Ці первісні братства були спонтанними організаціями вірних, які про церкву дбали, її доглядали, справляли празники зі спільними обідами, помагали бідним, дбали про похорони та тим подібні діла християнської доброчинності.

Українське міщанство, щиро прив'язане до своєї Церкви, постановило використати форми такої братської організації для ширших церковних і національних цілей.

Коли Церква наша під постійним тиском і напором чужонаціональної влади почала втрачати ґрунт під ногами, тоді на поміч їй прийшло міщанство, яке відіграло визначну роль в її обороні та оживленні нашої національної культури.

Програма діяльності.

Починається цей процес десь у 1520-х роках. Як головну мету братчики ставлять собі двигнення Церкви з загрози, її відродження та й взагалі культурне відродження угнетеного народу. Таких центрів у нашої тодішньої Церкви було два: один у Львові, що організував українські сили, а другий у Вільні, що дбав про білоруські епархії.

На початку 1530-их років це братство у Львові було доволі добре зорганізоване й сильне та відіграло важливу роль у відновленні Галицької єпископії та перенесенні її до Львова (1539). Його праця пожвавлюється сильно в половині XVI стол. і воно здобуває широкий розголос і пошану навіть у заграничних (молдавських) князів. Своєю працею і відданістю Церкві братство закріплює за собою безумовний авторитет представника

цілого галицького суспільства. В 1583 р. братчики разом з львівським єпископом Балабаном закуповують друкарню та започатковують видавничу діяльність. Рівночасно організують, чи реорганізують, існуючу тут школу, щоб »учити ся писма светого грецкого и словеньского, да не будет род их аки безсловесен«.

Це дуже важливе діло. Чотириста років тому братчики розуміли дуже добре, що без науки, знання, освіти ані наша Церква, ні нарід не може жити, рости й розвиватися.

Привілеї.

В 1586 р., переїздом через Львів, зупинився тут антіохійський патріярх Йоаким, що мав для нашої Церкви також уповноваження від константинопільського патріярха. Братчики звернулись до нього зі своїми жалями та зі своїми плянами. Вони жалувались на занепад моралі, дисципліни церковної, темноту духовенства та подібні пороки, що підточували Церкву. Мабуть, патріярхові не доводилось ніде зустрічати таких людей, бо цією зустріччю він був одушевлений. Він potwierдив Статут Братства та назначив його центральним братством для всіх інших, що вже існували або в будучині мали утворитися по інших містах та містечках Галичини.

Дисципліна.

Ціль, яку собі поставили братчики, було передовсім моральне, духове й освітнє піднесення Церкви і суспільства. Братство завело строгий нагляд над поведінкою і способом життя своїх членів, стосуючи до них важкі кари за провини або поведінку, негідну братчика. Братство дістало теж і деякі спеціальні привілеї від патріярха — наглядати над життям і діяльністю духовенства, а навіть владики.

Братство завершило багато доброго. **Братські школи.** Зреорганізувавши школу, воно придбало для неї щонайкращих учителів, і ця школа стала відомою на всю Україну. В 1592 р. братство одержало також грамоту короля, якою він існування Успенського Братства затверджував і дозволяв

на поширення школи і програми навчання. З тієї школи вийшло багато українських діячів, єпископів, священників; вона стала центральним осередком освіти на всю Україну та привернула народові віру у власні сили.

Під впливом того Успенського Братства, яке також звалось Ставропігійським Братством, постають подібні братства по всій нашій землі, в більших та менших центрах нашого громадського і церковного життя. Ми знаємо такі братства в Рогатині, Тернополі, Тисьмениці, Луцьку, Володимирі-Волинському, Бересті, Більську, Перемишлі, Комарні та й в багатьох інших місцевостях. Незвичайно важне і діяльне братство постало також в Києві — Богоявленське Братство (1616), якого членами-основниками були найвизначніші представники українського суспільства, як гетьман Сагайдачний, пізніший митр. Йов Борецький та інші.

**Підстави
національного
пробудження.**

Хоч братства й існували при церквах і ставили собі головним чином моральні та церковно-релігійні цілі, проте їхня діяльність цим не обмежувалась. У братських організаціях вони зосередили всі творчі сили народу і, поклавши в основу своєї діяльності ідеали християнської моралі, служіння Церкві й освіти, стали наріжним каменем нашого національного пробудження.

13. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛАТИНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.

Невеличкі колонії вірних, приналежні Латинські чернечі них до латинського обряду, появляються в Україні ще в домонгольську добу. В Києві, напр., в XII ст. вже був монастир бенедиктинів (шкотських). В інших більших містах, як Галич, Володимир-Волинський, Новгород та інші торговельні центри, також були колонії німецькі, мадярські, чеські, які мали, очевидно, й свою духовну обслугу. На початку XIII ст. в

Києві були появилися польські бенедиктинці і домініканці. Домініканців у Києві не полюбили і через кілька років їм казали забиратися (1233 або 1234), зате бенедиктинці, можливо, менш агресивні, вдержалися в Києві аж до нападу татар.

**Міжцерковна
толеранція.**

Загалом беручи, в першій добі ми не бачимо якогось пляну організувати латинську Церкву в Україні на більшу скалю. Не було також для цього й можливости. Тоді наша Церква стояла досить міцно, а крім того, мала підтримку з боку княжої влади, отже спроби перетягування на латинський обряд місцевого населення все одно були б не вдалися. Наша Церква, хоч і належала до візантійського патріярха, відносилася до Риму і латинської Церкви куди більш толерантно, аніж греки. Рим постійно українською Церквою цікавився, наші князі були в добрих стосунках зі західними католицькими королівськими родами, отже Рим мав надію, що скоріше чи пізніше вдасться нашу Церкву приєднати. Лятеранський Собор (1215) виніс був постанову, якою підпорядкував латинників в епархіях нелатинських, з'єднаних з Римом, юрисдикції місцевого єпископа. Коли не вдалася унія Данила, в політиці латинської Церкви наступила певна зміна, зміна в напрямі поширення влади латинських єпископів на території, заселеній православними, тобто юрисдикції над латинниками в нелатинських епархіях.

**Спроба
латинізації
української
Церкви.**

З упадком Галицько-Волинської Держави той рух ще більше посилювався, особливо в Галичині, яка враз з Холмщиною опинилася під Польщею. Вже Казимир, польський король, стався перетягти західноукраїнське населення на латинство, але це йому не вдалося, бо церковні традиції в нас все ж були сильні, та й боявся він внутрішніх заворушень.

По смерті Казимира постала в Галичі латинська митрополія, якій мали бути підлеглі епархії Перемиська,

Володимир-Волинська і Холмська. Згідно з пляном, православні владика з тих епархій мали бути усунені. На галицькій латинській митрополії появилася мадяр Матвій. Однак усунути наших владик з епархій не було так просто. Взявся був за ту справу литвин Ягайло, що з 1386 р. став польським королем. В 1412 р. насильно відібрав він перемиську катедру та передав латинникам, так що наш єпископ перемиський мусів перебувати то в Самборі, то в Сяноці. Від початку XV ст. він перестав також обсаджувати Галицьку епархію і підпорядковував її латинському митрополитові, який для Галича іменував «намісника» київського митрополита. Такими намісниками дуже часто бували й світські люди, до Церкви непричетні. В 1417 р. утворено нове латинське єпископство в Холмі, яке дещо пізніше злучено з єпископством Луцьким. Приблизно в тому самому часі основано також єпископство в Кам'янці Подільському, заходами Витовта.

Невдача через Не трудно догадатися, куди прямувала церковна політика Польщі. Тож
Фльорентійські коли прийшла Фльорентійська унія,
постанови. вона розстроїла полякам і польській латинській ієрархії всі плани. Згідно з постановами собору, чужонаціональні меншості (латинники) мали бути підлеглі місцевому ієрархові, тобто на Україні поляки та інші латинці мали підлягати українським єпископам, бо після прийняття унії вже не було різниці вір. Але не так думали поляки, яким менше залежало на католицтві, як на поширенні границь своєї держави. Звідси й така ненависть, під'юджування і пропаганда проти унії. В XV ст. перенесено латинську митрополію з Галича до Львова і звідси пішла пропаганда латинізації.

Зразковим ворогом нашого наближення до католицької Церкви був згадуваний уже віленський єпископ Матей (Мацей), який волів співпрацювати навіть з ворожими до Риму і Фльорентійського Собору московськими духовниками, аніж з папським легатом і кардиналом Римської Церкви, Ісидором. Фльорентійська унія на де-

який час сповільнила лукаві пляни польської ієрархії. Другою гальмою було протестанство, що прийняло широкі розміри в Польщі в половині XVI ст. Тому польська ієрархія мусіла напружити всі свої сили, щоб паралізувати протестантську небезпеку в себе, і це до деякої міри урятувало нашу Церкву від цілковитої загибелі й латинізації в добу, коли її оборонна сила була мінімальна, тобто від другої чверті XVI ст. починаючи.

**Осторога
української
Церкви.**

Загально кажучи, пляни нашого західного латинського сусіда для підбою нашої Церкви розробляються наприкінці XIII ст. За триста літ, до Берестейської унії, незважаючи на всі пертурбації і послаблення нашої Церкви, успіхи латинців, навіть при державній допомозі, були дуже злиденні. Від них наша Церква нічого доброго не навчилася, хіба обережності й недовір'я до латинства взагалі.

**14. ПОГЛЯД НА ДРУГУ ДОБУ — КИЇВСЬКА
МИТРОПОЛІЯ МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ.**

Причини упадку державу наприкінці першої половини XIII ст., можна різно пояснювати.
Київської
Держави. Історики пояснюють його тим, що

знесилена внутрішніми сварнями, міжусобицями й боротьбою князів за ліпший уділ, держава вичерпалася з сил настільки, що не була спроможна дати відсіч насуваючій зі сходу татарській орді. Це, без сумніву, є основною причиною нашої поразки. Політичні мислителі думають, що кепський державний устрій нашої держави був головним каменем спотикання і що, коли б ми були мали систему сильної центральної влади, наша тодішня держава не була б розпалася. Український проповідник половини XIII ст. пояснював те горе, яке на нашу землю впало, як кару за гріхи, за двоєвір'я, — це був натяк на те, що подекуди в нас були ще залишки поганства.

Та, мабуть, це все треба брати разом, як важливі при-

чини того, що та могутча спадщина Ярослава завалилася під одним сильним ударом. Щодо Церкви, то, без сумніву, можна б собі уявити куди кращу організацію, куди більше впливову силу, всеоб'єднуючу, цементуючу. Але наша тодішня Церква була відносно молода, до того під чужим зверхництвом, була в першій історичній стадії органічного розвитку і, рад-не-рад, була залежна від державно-політичного чинника, системи, яка тут була, тобто від удільних князів, з яких кожний пильнував передовсім своїх власних інтересів. Через те Церква в такій ситуації не могла запобігти тому фатумові, який і державу і її саму стрінув та придушив.

Переміщення митрополії.

По упадку Києва цей осідок митрополії, на протязі двох і пів століть, нагло опустів. Новий митрополит Кирило, поблукавши туди й сюди, вивіз із Києва все, що там ще було лишилося, включно з Серапіоном, Печерським архимандритом, та завіз на північ до Володимира над Клязьмою. Тим він дав почин ліквідації Києва, як християнського центру Європейського Сходу. Правда, він Церквою цікавився, відбув перший в історії Київської митрополії собор (про який знаємо точніше), присвячений внутрішнім справам Церкви, написав «Поученіє попом» — показуючи ту високу гідність і велику відповідальність священика, — але своєї похибки (перенесення столиці) він тим не направив. Перенесення столиці на північ та її залежність від деспотичної влади тогочасних і пізніших московських володарів спричинили Церкві велику шкоду. Якщо б центр Київської митрополії і східноєвропейського християнства був залишився подальше від системи правління, яка на півночі виникла, історія і розвиток нашої Церкви були б пішли цілком іншим шляхом.

Погляд на Галицьку митрополію.

По упадку Київської Держави на західних наших землях виростає новий український центр, Галич і Галицько-Волинська Держава. Церква відчула брак верховного пастиря і заходами

Юрія I (Львовича) Галич дістає окремого митрополита (1303), але не надовго, бо через кілька років є знов один митрополит, що сидить у Володимирі, чи в Москві. Частина українських земель уже на початку XIV ст. опинилася під Литвою. Литовські князі теж не хотіли, щоб єпархіями у їхній державі завідував митрополит з Москви, з якою у них добросусідських стосунків не було. Патріярх був приневолений посвятити і для Литви окремого митрополита, Романа 1362 р. Наступний митрополит на Литві, Кипріян, знов з'єднав усі три митрополії в одну (Галицьку, Литовсько-Українську й Київську) на те, щоби по його смерті вони знов розділились (1406).

**Нові ідеї
митрополита
Кипріяна.**

Кипріян вніс нові ідеї до нашої Церкви, перший розпочав змаг за з'єдинення Церков, Сходу й Заходу. Це діло продовжував і його наслідник на Литовсько-Українській митрополії, Григорій (Цамвлак). Атмосфера церковного поєднання росла в міру зросту загрози Грецькій Імперії з боку турків. Було б краще, коли б мотиви залагоди церковного спору і розколу були менше світські, а більше релігійні, тоді і той Фльорентійський Собор, який мав загоїти рани у Христовій Церкві, був би мав кращі і триваліші наслідки.

**Митрополит
Ісидор.**

Все таки Фльорентійський Собор становить найважливішу подію в історії нашої Церкви тої доби. Її репрезентував визначний церковний муж, блискучий богослов і великий авторитет в цілому християнському Орієнті, митрополит Ісидор. Факт, що Фльорентійське з'єдинення не прийнялося ні в Греції, ні в багатьох єпархіях Київської митрополії, його ролі не зменшує. Історія української Церкви завжди буде його уважати великою постаттю і справжнім Апостолом Христової заповіді: щоб всі були одно Тіло.

**Збереження
флорентійської
формули.**

В пофлорентійських часах виявилася душа української Церкви. Принаймні шістдесят років українські митрополити зберігали вірність флорентійській формулі. Після поділу Київської митрополії (1458) відпали від неї ворожі християнському поєднанню північні єпархії і це полегшило нашим митрополитам свободну їхню орієнтацію. Початок XVI ст. приніс зміну цієї орієнтації, але це не з вини нашої Церкви, тут уже роллю відіграли зовнішні, чужі, вселенській Церкві ворожі чинники.

**Ворожість
поляків.**

Наша Церква з того часу назад підпала під вплив нез'єдиногого візантійського патріярха і цей факт розв'язав руки польського латинського клеру, який уже без жодних скрупулів, з допомогою польської держави, заповзався підкопати нашу Церкву до тої міри, щоб вона легко могла стати її добичкою. Що полякам Флорентійська унія не була по нутру, на це мається більше доказів, як треба. Зріст великодержавницьких амбіцій Польщі був так само притаманний польській шляхті, як і церковним достойникам. Всупереч папським буллам, якими східній обряд зрівнювано зі західнім, польські латинники не вважали східнього обряду досить католицьким. Не вважали тому, що він становив перешкоду до асиміляції і денаціоналізації українського суспільства під Польщею. А тому його треба було заступити латинським, уніформним. Від царгородських патріярхів помочі не можна було очікувати, бо патріярхат, попавши в кормигу турків, сам її потребував. Так наша Церква була залишена напризволяще судьби.

**Тривожний стан
української
Церкви. Братства.**

В міру зросту польської сили, розширення латинських впливів на наших землях, утечі наших маґнатів на чужий бік наша зубожіла і переслідувана Церква поволі, але невпинно котиться вниз.

В половині XVI ст. її стан настільки тривожний, що її цілковитий розклад видається неминучий. Але Пан Біг милосердний. В цю грізну хвилину посилає їй на поміч те свідоме з українства, що ще з народом було залишилось. Постають братства, церковні братства, які стають рушійною силою її, нашої Церкви, двигнення. Це був перший поштовх до акції, до якогось діла, до освіти, до боротьби.

Факт, що наша Церква не завмерла в найчорнішу її годину, засвідчує, що в народі було багато дрімачої сили, яку треба було зрушити. Наприкінці доби приходять нові люди, люди, що вийшли зі школи братства, активні, які не боялися брати на свою відповідальність важливі рішення.

**Спроба
усамостійнення
Церкви.**

Загально кажучи, в цій добі наша Церква виривається помалу з цупких обіймів Візантійського патріархату і пробує створити власну, самостійну орієнтацію. Задержуючи обряд і інші культурні надбання попередніх століть, вона виявляє щире бажання належати до одної і єдиної Христової Церкви. І хоча їй це не вдається і остаточно вона на якийсь час все одно залишається в юрисдикції патріярха, то все ж цей перший крок був значущий. Цей перший крок привів її до другого, більш рішучого — до Берестейського Собору. —

III. ДОБА

ВІД БЕРЕСТЕЙСЬКОГО ДО Т. ЗВ. ЛЬВІВСЬКОГО СОБОРУ 1596-1946.

1. СТАН НАШОЇ ЦЕРКВИ НАПРИКІНЦІ XVI СТ.

Вплив протестантизму на нашу Церкву. В XVI ст. відбулися дві важливі події, які в дуже великій мірі вплинули на долю нашої Церкви. Перша подія — це була т. зв. реформація або протестантський рух у західній Європі проти католицизму, який у свою чергу викликав реакцію з боку католицької Церкви, відому під назвою протиреформації. Головну роль в протиреформаційній акції відіграли чернечі чини, головно єзуїти. Тому що протестантизм поширився був сильно також у тодішній польсько-литовсько-українській державі та захопив широкі круги польської і литовської інтелігенції, польський кардинал Станіслав Гозій спровадив у 1564 р. до Польщі єзуїтів та доручив їм поборювати протестантизм. Єзуїти являли собою велику і дуже активну силу. Це був молодий чин, але дуже добре організований, здисциплінований і ревний у виконванні своїх обов'язків. Єзуїти організували широку сітку високих богословських шкіл, у яких студіювало теж чимало українців. Упоравшись в Польщі з протестантами, єзуїти звернули свою увагу на нашу Церкву, як чергову ціль своєї діяльності.

Православ'я і протестантизм. Протестантський рух в західній Європі і протизаходи католицької Церкви відбилися значуще в житті й історії тодішньої нашої православної Церкви. З одного боку, православні українці шукали союзників у протестантів, щоб могли протиставитися

наступові католицької Польщі, а з другого боку, студіюючи в єзуїтських колегіях, самі більше чи менше попадали під католицькі впливи. Немало з тих студентів, покінчивши студії, переходили на латинство і пропадали для українства. А що це були сини переважно нашої шляхти, то такий їхній перехід до чужого табору становив для нашого народу і нашої Церкви дошкульний удар і велику втрату. Як же могла протиставитися цьому слабка організація нашої Церкви?

Люблинська Унія 1569.

Друга значуща подія — це була Люблинська унія 1569 р. До цього часу Польща перебувала в злуці з Литовсько-Українською державою від 1385 р. в т. зв. персональній унії, тобто кожна із двох держав була окремішняя, а лиш мали спільного короля. У 1569 р. злучено обі ці держави т. зв. реальною унією, тобто фактично і правно створено одну державу, в якій очевидну перевагу мали поляки. Українські землі, що досі належали до Литовсько-Української Держави, перейшли в цілковиту залежність від Польщі. Зрозуміла річ, що в такій ситуації життя нашої Церкви дуже ускладнилося.

Наступ польських єзуїтів на православ'я.

Як згадано попередньо, єзуїти, використавши протестантизм, коли й не цілковито, то бодай сильно притупивши його силу, кинулися з запалом на православ'я. Наша Церква, підупала і зубожіла, видавалася їм легкою здобиччю. Вона не мала державної підпори, її духовенство поступалося своєю освітою католицькому клерові, монастирі й монастирське життя далеко не дорівнювали активності західніх чинів. Коли ще додамо постійну втечу молодих надійних сил у чужий табір, то будемо мати приблизний образ становища тієї Церкви наприкінці XVI ст.

Братства.

Правда, в другій половині цього століття змоглася активність наших церковних братств та оживилося шкільництво. Братства перебирають на себе головну

ролю оборони нашої Церкви, Церкви як організації, як культурної спадщини наших предків, і Церкви-учителя високих моральних ідеалів. Тому братчики звертають пильну увагу не лише на матеріальне забезпечення Церкви і духовенства, але й на освіту та моральне життя.

Братські школи, що дотепер проявляли слабку діяльність, оживлюються, гуртують навколо себе талановитих учителів-українців і чужинців — та стараються заповнити ту прогалину, що так дошкульно відбивалася на житті нашої Церкви: виростити освічене духовенство.

**Острозька
Академія.**

Один з найважливіших досягнень на полі нашого шкільництва того часу — це, без сумніву, Острозька Академія, основана кн. Костянтином Острозьким в 1580 р. Тут гуртуються найкращі наукові сили, тут постає знаменита друкарня, що випускає першу друковану в церковнослов'янській мові Біблію (1581) та багато інших творів богословської і полемічної літератури.

Заслуги князя К. Острозького. Заслуга кн. Острозького для української культури велика. Не будь його, ледве чи наша Церква була б встоялася перед переважаючою силою польського латинства. І хоч він і не пристав до акції наших владик в кінці XVI ст., то все таки він своїм непримиренним становищем не в одному допоміг тому ділу, яке оспорював. Допоміг — на нашу думку — через те, що викликав таку силу спротиву, яку прихильники цілковитого облатинищення нашої Церкви мусіли брати до уваги. Очевидно, було б куди корисніше, коли б цей магнат був віддав свої здібності, свою силу і впливи ділу церковного поєднання, цю акцію очолив та старався з неї видобути максимум користі для нашої Церкви й народу. Треба пожаліти, що це не сталося, бо тоді шляхи нашого церковного відродження, а можливо й національного, були б інакші, аніж ті, що ними довелося нашому народові йти по нинішній день. Все ж таки його актив-

ність розбудила приспаний запас енергії, штовхнула маси до чину, до організації, до думання.

Одним з найбільших лих в організації нашої Церкви того часу було т. зв. **Право патронату.** Польські королі правили патронату. Коли право патронату давало королеві привілеї потверджувати вибраних ієрархією осіб на вищі церковні уряди, то вони цей привілей розуміли так, що назначували самі, хто має бути митрополитом, єпископом чи архимандритом. Через те на вищі церковні уряди попадали люди зовсім невідповідні, без духовної освіти, без ревного зацікавлення долею нашої Церкви, а нерідко теж і латинники. Від таких пастирів годі було очікувати добра. Поширилася боротьба за впливи, за збагачення, за наживу й почесність — а такі цілі розминаються цілковито з тими цілями, які визначив Церкві Христос.

**Відношення
братств до
єпископів.**

Право патронату на нижчі церковні гідності мали також місцеві маґнати, міста і церковні братства. Це, з одного боку, мало свої користи, бо, напр., братства пильно стежили за поведінкою священика і допускали на церковні уряди тих, яких уважали за найкращих. Але, з другого боку, постійне втручання братства у справи управи Церквою нерідко доводило до непорозумінь між братчиками і єпископом, послаблювало авторитет єпископа та зводило його до ролі виконавця волі братств. З тим єпископи миритися не хотіли, проти посягань на свою владу протестували, не вагаючися іноді супроти опірних братств уживати й анатем. Це, звичайно, Церкві на користь не виходило, а коли такі непорозуміння множилися, то вони в результаті приводили єпископів до застанови, де та як шукати розв'язки й порятунку.

Видно, що неполадки в нашій тодішній Церкві та брак злагоди між **Сліди в літературі** тодішніх часів. пастирями і паствою були явищем настільки поширеним, що це від-

билося і в літературі. В одному старому збірнику автор дає таку пораду для направи відносин у Церкві: »Тоді лиш, — каже він, — Церква наша буде рости і помножуватися, а митрополити та єпископи не устануть (тобто не будуть опорожнені єпископські катедри), коли вони достойно свідчитимуть про Бога і коли про добро промишляти будуть так перед Богом, як і перед людьми, коли гріхи будуть викорінювати, а добрі діла насаджувати, коли зберігатимуть Божі заповіді. Тоді вони в Бозі перебувати будуть, а Бог у них...«

2. ОРІЄНТАЦІЯ НА РИМ.

Відвідини патріархів і Ставропігія.

В кінці XVI ст. відвідали українську Церкву два східні патріярхи. Спершу, в 1586 р., прибув сюди антиохійський патріярх Йоаким, а пізніше, в 1589 році, в переїзді до Москви, відвідав українську митрополію царгородський патріярх Єремія. Обидва ці патріярхи звернули свою увагу на новий і надійний чинник у Церкві — церковні братства. Вони хвалили ревність братчиків, моральне життя та дбайливість про справи Церкви. Йоаким надав львівському братству права ставропігії, тобто вийняв братчиків з-під залежності від єпископа та підпорядкував його владі патріярха. Таким чином авторитет братства ще більше зріс, а авторитет львівського єпископа Гедеона послабився. Константинопільський патріярх Єремія затвердив ці права та й ще поширив їх і тим спричинив ще більшу ворожнечу між єпископом і братчиками.

Усунення митрополита Онисифора.

Патріярх, можливо, руководився добрими цілями, забезпечуючи вийняткові права братства, однак, не ознайомлений зі ситуацією, він відносив не направив, а навпаки — ще більше загострив спір між владикою і вірними. Усунув патріярх

також київського митрополита Онисифора. А усунув за те, що митрополит перед посвяченням уже був два рази жонатий. Церковне право східної Церкви не дозволяло двоєженцям одержувати єпископські свячення. На майбутнє наказав патріарх обсаджувати єпископські катедри лише ченцями. Згідно з тим на місце усуненого митр. Онисифора митрополитом став архимандрит мінського монастиря Михайло Рогоза, що дістав свячення від самого патріарха.

Екзарх із правом контролювати митрополита. Але й йому патріарх не довіряв, а тому назначив луцького єпископа Кирила Терлецького своїм, тобто патріаршим, заступником-екзархом. Митрополит Рогоза був тим прикро

вражений і своє обурення явно висказував. Це понижувало його авторитет, а власне авторитету нашій Церкві було дуже потрібно. Як же міг митрополит завести порядок і дисципліну між духовенством, коли він, митрополит, залишався під наглядом свого ж єпископа! Таким необдуманим учинком патріарх лиш прискорив той процес ферментації, в якому наша Церква під кінець XVI ст. перебувала.

Заходи єп. Гедєона в справі унії. Зараз по від'їзді патріарха львівський єпископ Гедєон почав переговори з львівським польським єпископом Соликовським у справі унії. Для тієї справи він приєднав також і інших

єпископів, що були незадоволені розпорядками патріарха, тобто холмського єпископа Діонісія Збіруйського та пинського єпископа Леонтія Пельчинського. Але найдивніше те, що до цього діла приступив також патріарший намісник-екзарх Кирило Терлецький, луцький єпископ. Думав про унію також і князь Острозький, пізніший завзятий її ворог. А думав тому, бо — кажуть самі ж православні історики — втратив усяку надію на якунебудь поміч для нашої Церкви зі Сходу.

**Ідея унії між
православними
єпископами.**

Увійшовши в порозуміння, єпископи почали умовляти митрополита, щоби скликав собор до Белза для обговорення тих нестерпних відносин, що заіснували в нашій Церкві. Одначе митрополит не погодився на собор у Белзі і скликав його в наступному році в Бересті, 1590 р. Всеж таки єпископи дещо раніше з'їхалися в Белзі та одноголосно вирішили наполягати на митрополита, щоб ужив заходів до з'єднання нашої Церкви з Римом. На Берестейському Соборі 1590 р. справи церковної злуки не вирішувано, а лиш вислано до короля скаргу на утиски православної віри з боку поляків. Можливо, що не було між ними однозгідности погляду, а може також тому, що противився цьому Мелетій Хребтович, володимирський єпископ, якого патріарх Єремія підніс був у гідності до »прототронія«, тобто найстаршого єпископа після митрополита. В 1593 р. Мелетій помер і на його місце прийшов Іпатій Потій, людина високоосвічена і шанована в домі князя Острозького. З того часу заходи до церковного об'єднання пожвавилися. За два роки, 1593-1595, єпископи відбули чотири або п'ять соборів: у Сокалі, Красноставі, Кобрині, Бересті і, мабуть, у Луцьку (в серпні 1595) для обговорення і вирішення справи унії.

**»Сокальські
артикули« князя
Острозького.**

В тому часі цією справою щиро інтересувався князь Острозький. Він навіть від себе накреслив був плян і умови церковної унії. Ці умови, відомі під назвою »Сокальських артикулів«, вимагали від католиків залишення нашого обряду, заборони переходу вірних східнього обряду на латинство, забезпечення за нашими церквами церковного майна та фундацій, зрівняння в правах нашого духовенства з польським латинським клером, направи відносин у нашій Церкві, розбудови шкільництва і духовної освіти.

Думав також князь, що до діла з єдинення треба приєднати інші східні Церкви, тобто інших східніх патріар-

хів, щоб ту прірву, яка постала в XI ст., засипати. Всі ті передумови, які ставляв князь Острозький, за виїмком участі інших східних церков, були здійснені в Берестейській унії. Якщо справа унії в розумінні наших владик і князя Острозького була ділом благородним і добрим у своїй основі, то неучасть інших східних Церков у цьому ділі церковного поєднання йому благородності не відбирає і святості задуму не перекреслює. Адже ні наші єпископи, ні князь, людина глибоко релігійна, не вбачали ніяких богословських чи канонічних перепон, через які наша Церква не могла б увійти в молитовне єднання з католицькою Церквою.

**Українська й
інші східні
Церкви.**

Побажання, щоб і інші східні Церкви взяли участь у з'єдиненні, хоч і яке воно благородне, все ж воно не є серйозною передумовою, бо ж годі узялежнювати майбутнє нашої Церкви від інших східних Церков; від тих, під яких впливом наша Церква довгі віки залишалася і не найкраще на тому вийшла. Майже всі східні Церкви, за виїмком новоствореного (1589) московського патріархату, опинилися у сфері чужого й ворожого християнству мусулманства, якому якраз залежало на тому, щоб ніяк не допустити до церковного замирення між християнами. Константинопільські патріярхи, яким наша Церква підлягала, хоч і мали деяку релігійну свободу, то все таки були вповні залежні від султанської влади, яка їх або настановляла, або скидала по своїй уподобі. Розуміється, що в такій ситуації наші владики, які почувалися безпосередньо відповідальними за долю нашої Церкви, воліли рішати власним розумом і згідно з власним сумлінням, а не оглядатися на те, що через традицію наша Церква довгий час залишалася під зверхністю константинопільського патріярха. Треба ще тут додати, що власне в тому часі утворився Московський патріархат. На це дав свою згоду та благословення патріярх візантійський, і тим унезалежнив Московську митрополію. А коли московська Церква людською волею, волею патріярха, могла

стати самостійною та рішати свої справи по своїй уподобі, то чому ж українська митрополія, далеко старша і багатша щодо церковної культури від московської, і надалі мусіла залишатися під чужим володінням, володінням грецьких патріархів, які на додаток, нічим їй допомогти не могли, бо самі помічі потребували. Все це наші владики бачили і розуміли чи не краще, аніж ми розуміємо сьогодні.

**Відступство
еп. Балабана.**

Хоч унійні заходи владик не були цілковитою тайною, проте з публічним проголошенням своїх заходів єпископи не спішилися. Щойно в грудні 1594 р. проголосив єпископ Терлецький від імені українського єпископату, що наша Церква має намір з'єдинитися з Церквою католицькою, зберігаючи східній обряд та стародавні права. У січні 1595 р. відбув собор львівський єпископ Балабан з участю духовенства та кількох чужих єпископів, що тоді в нього перебували, і той собор також ухвалив приєднати нашу Церкву до католицької. Але не минуло й півроку, як він своїх унійних заходів відрікся, замирився з братством, з яким увесь час воював, заперечив свою участь у підготовці унії і став ревним її противником.

В червні 1595 р. кінець-кінцем справа вияснилася. Умови унії підписали митрополит Рогоза і всі єпископи, крім львівського Гедеона Балабана та перемиського Михайла Копистенського, та доручили дальше ведення справи єпископам Терлецькому і Потієві.

**Спротив князя
Острозького.**

Та тепер проти заходів наших владик з цілою силою й рішучістю виступив недавній її прихильник, князь Острозький. Він тяжко оскаржив і осудив нашу ієрархію за те, що покидають патріархів та начебто переходять на латинство. Він видав відозву до населення, у якій закликав не слухати своїх владик та протиставитися їхнім плянам. Така настанова князя настрашила львівського й перемиського єпископів і вони відсепарувалися від унійної акції.

Чому саме Острозький так рішуче виступив проти з'єдинення, який ще недавно сам у цьому брав участь, залишається загадкою. Кажуть історики, що начебто цей могутий магнат (посідав понад сімсот сіл і тридцять кілька міст) сильно образився через те, що єпископи вирішували унійні справи самі і не питали про його згоду. Якщо цей здогад правдивий, то це справді був їхній промах. Бо хоч справи Церкви, згідно з євангельським вченням, мають вирішувати лише єпископи, то все таки повинні вони були брати до уваги цілість цього важного акту та виїмкове становище князя Острозького в народі. Та чи цей здогад вірний — трудно сказати. В своїм посланні Острозький виступає як гарячий оборонець православ'я, давнього права, обряду й віковичних традицій нашої Церкви! Алеж він не зумів при цьому православ'ї задержати навіть своїх дітей і вони, ще за його життя, стали не уніятами, а просто латинниками й польськими патріотами.

Не є це його пряма вина і оскаржувати його за те не треба, але хто зна, чи не лишилися би вони були вірними синами свого народу, коли б були перейшли до тієї Церкви, яку їх батько так завзято поборював.

Намагався також Острозький переконати короля Жигмонта, щоб він скликав собор православної Церкви для ревізії унійних рішень, але цього йому не вдалося зробити. У вересні 1595 р. король сповіщав універсалом, що ієрархія української Церкви вирішила піти на з'єдинення з Римом. Восени того ж року виїхали єпископи Кирило Терлецький і Іпатій Потій до Риму для остаточного й формального підписання умов злуки.

3. БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ СОБОР 1596 Р.

**Умови злуки
православної
Церкви з Римом.**

У грудні 1595 р. представники української Церкви підписали в Римі умови злуки нашої Церкви з католицькою. Наша Церква, згідно з тими умовами, задержувала непорушно

свій східний обряд, стародавні права про обсаджування митрополичої і єпископських катедр, старий календар, нижче духовенство й надалі могло вступати в подружній стан, словом — умови злуки не вносили в життя нашої Церкви ніяких радикальних змін. Очевидно, наша Церква визнавала Римського єпископа-папу, первоієрархом цілої Христової Церкви. Папа Климент VIII прийняв ці умови, зрівняв наше духовенство у правах з латинським клером, а в окремому письмі до короля Жигмонта просив, щоб той заопікувався нашою Церквою у цю важну хвилину.

Для торжественного проголошення **Учасники собору** акту злуки скликав митрополит Рогоза собор до Берестя на 6 жовтня 1596 р. На собор прибули всі наші єпископи, багато архимандритів, ігуменів, священників і мирян. Прибули прихильники і противники злуки. І вже на самому початку прибулі на собор поділилися надвое, на таких, які бажали вивести нашу Церкву на нові шляхи, зблизити її до західнього світу, і на таких, які думали, що найкраще для нашої Церкви буде, якщо вона й далі буде залишатися під владою константинопільського патріярха. До противників унії пристали також львівський і перемиський єпископи та під проводом патріяршого представника і за участю кількох чужих єпископів відбули свої наради окремо. Цей православний собор засудив митрополита Рогозу та єпископів, які прийняли унію, та вислав послів до короля, щоб цей засуд затвердив. Проводив цими нарадами, як згадано, протосинкел патріярха Никифор, який нашої мови не знав і на соборі покористувався перекладачем. Не знав він також і відносин, що панували в нашій Церкві, бо патріярх нею не дуже то й цікавився. Але це йому не перешкоджало відмовляти права нашому митрополитові й єпископам вирішувати долю своєї Церкви й пастви згідно з їхнім сумлінням. Розуміється, на його голос ніхто не був би звертав уваги, коли б не те, що за ним стояв кн. Острозький, людина дуже впливова й широко шанована народом.

**Проголошення
злуки
православної
Церкви з Римом.**

Але митрополит не звертав уваги на патріяршого протосинкела та його погрози. Він відкрив собор у Церкві, за приписами стародавнього церковного права, при участі єпископів, духовенства та представників католицької Церкви. Соборова програма протягнулася три дні і завершилася торжественним походом до церкви св. Миколая, де відправлено молебень подяки Господеві за довершену церковну єдність. Після молебня полоцький єпископ Герман прочитав акт злуки, чим формально торжество з'єдинення довершено. Народові оповіщено про той важливий акт окремим посланням митрополита.

**Позбавлення
єпископства
Гедеона і
Михайла.**

Зараз же після собору митрополит позбавив єпископського уряду львівського єпископа Гедеона Балабана та перемиського Михайла Копистенського. Обидва вони дуже заважили на долі нашої Церкви. Коли б вони були солідарно виступили разом з іншими нашими єпископами і митрополитом, ніякі чужі впливи не могли б бути спинити того напряду, який в українській митрополії був здавна, а особливо після Фльорентійського Собору. Їхня ж ворожа постава та осуд свого митрополита мали безсумнівний вплив на населення, яке на церковних справах не зналося, легко піддавалося всіляким поголкам, підшептам та чужій, ворожій нашій Церкві пропаганді. А така пропаганда йшла з усіх боків, з православною сходою, з нашого ж таки українського середовища, неприхильною унії. Її не занедбали також і духовники новоствореного Московського патріярхату.

Таким чином Церква, яка в цю пору потребувала якнайбільшого порядку й дисципліни, перемінилася в арену запеклої боротьби, ненависти та взаємних обвинувачень.

**Значення злуки
з Римом.**

Хоч Берестейський Собор не приніс сподіваного спасіння цілій нашій Церкві, не відродив її так, як цього можна було очікувати, то все таки

він є дуже важною датою в її житті. Ті побоювання, що, приступивши до церковної злуки з католицькою Церквою, вона перестане бути Церквою українського народу, облатинниться, затратить свій обряд — не справдились. Навпаки, її історія свідчить, що вона не лиш нічого не втратила з українства, але ще й внесла в скарбницю української культури незаперечні цінності. І в тому є велика заслуга наших владик кінця XVI ст., що мали настільки відваги взятися за це, не зовсім популярне, діло. Вони були свідомі тих труднощів, які їх очікували, вони знали силу впливу кн. Острозького, вони теж, без сумніву, не дуже то й вірили в щирість польського католицизму, але вони вірили, що їхнє діло чесне і справедливе і що для цього чесного діла вони відстануть поміч Божу.

В результаті, по Берестейському Соборі, справа виглядає так, що, на всіх вісім єпархій Київської митрополії, до унії приступило шість єпархій, включно з митрополитом як головою Церкви, а не приступили дві єпархії. Унію прийняли такі єпархії: Київська, Володимир-Волинська, Турово-Пинська, Луцька, Холмська і Полоцька; не прийняли єпархії Львівська і Перемиська.

Поунійна боротьба.

Помітним є той факт, що єпархії, де вплив кн. Острозького був безпосередній і де він був значно більший, як у південнозахідних частинах краю, солідаризувалися зі своїми єпископами і з митрополитом, а Львівська і Перемиська, де головну протиунійну акцію повели братства, унії не прийняли і виявили велику силу спротиву. Львівське братство, як відомо, не підлягало владі єпископа, а прямо — патріархові, з єпископом Гедеоном Балабаном було в постійно ворожих взаєминах, і це він, без сумніву, брав до уваги, коли прийшлося винести остаточну постанову. Коли б він був виявив більше твердості й сталості у своїх переконаннях то можливо, що й братство зчасом було б примирилося з новим станом, та цієї твердості він не виявив

і таким чином прийшло до роздвоєння одного церковного організму.

З таким поділом наша Церква вступила в XVII ст., в добу затяжної боротьби, самопоборювання, взаємних наклепів словом і письмом. Це, очевидно, не було ні на славу Божу, ні на добро Церкви чи народу. Коли б та енергія і діяльність, спрямовані на послаблення чи нищення противника, були зужиті на зміцнення церковної організації, на розбудову шкіл, на плекання й розвиток церковної культури, на ширення грамотности, науки, письменства, то ця переломова хвиля була б обернула колесо нашої історії в цілком інший бік, аніж той, у який, через цей нещасний збіг обставин, воно покотилось.

4. ПОУНІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ.

Східні патріярхи Само прийняття унії ще не розв'язало тих усіх труднощів, у яких опинилася наша Церква наприкінці XVI ст.
пожвавлюють
боротьбу. Навпаки, до старих труднощів прибули ще нові. Тепер вона поділилася

на два ворогуючі табори — православних і уніятів. І як одна, так і друга сторона вважала своїм священним обов'язком боронити своє становище, боронити всіма доступними засобами. Життя пожвавішало, появляються завзяті проповідники, полемісти, письменники. Східні патріярхи, які досі мало цікавилися українською Церквою, тепер не вгавають писати послання, листи, поради, в яких закликають вірних і духовенство не слухати своїх єпископів, не приймати унії і лишатися в послухенстві константинопільському патріярхові. Від одного лиш олександрійського патріярха Мелетія Пігаса таких послань маємо за короткий час аж сім. Екзархом патріярха, тобто його заступником для православних українців, став львівський єпископ Гедеон. Таким же екзархом іменував патріярх також і кн. Острозького і протопопа Нестора Кузьминича з Заблудова (на Поліссі) на

те, щоб не допустити до повного з'єдинення нашої Церкви та щоб ставити всякий можливий опір тим ієрархам, які до єдності прагнули.

Заворушилися також атонські ченці. Участь атонських З Атосом у нас були зв'язки здавнен-ченців у полеміці. давна. Тут побував блаженний Антоній, основоположник чернечого життя в Україні, туди мандрували для усовершення ченці з усіх закутин нашої землі. І тепер там перебувало чимало українців. Між ними одна з найцікавіших постатей того часу — Іван Вишенський, що відіграв значну роль в поборюванні унії. Звідтіля він слав послання до львівських братчиків, до кн. Острозького, до єпископів «утекших от православної віри», у яких громив унію і боровив православ'я.

**Полемічна
література.**

Дома появилися послання князя Острозького, єпископа Балабана, заклики братств, полемічні писання Степана Зизанія, Мартина Броневського, Клирика Острозького та й багатьох інших ревних оборонців православ'я. В них автори закидали католицькій Церкві поблудження у вірі, а уніятам відступництво від прадідівської віри.

Не сиділи мовчки й уніяти. Зі свого боку вони боролися Берестейську унію, спростовували закиди, їм піднесені, перестерігали вірних від брехливих підшептів та вказували на ті користі, які Церква може мати, приступивши до єдності з католицькою Церквою, не втрачаючи при тому нічого зі своєї старої традиції й обряду.

Ці полемічні писання багато не виясняли, а навпаки, не перебираючи в засобах і висловах, ще поглиблювали той роздор, що після Берестейського Собору постав. Закиди православних полемістів, що начебто католицька Церква не зберігає правдивої віри, не були нові. Це були ті самі закиди щодо опрісноків, «главенства папи», посту, походження св. Духа, які давним-давно висували греки і які остаточно розв'язав був і роз'яснив Фльорентійський Собор.

**Чого не розуміли
полемісти?**

Не треба однак думати, що всі ті полемісти були люди злої волі, керувалися низькими мотивами чи не бажали добра нашій Церкві. Вони справді вірили в ту справу, яку боронили і за яку заступалися, наражаючись іноді на велику особисту невигоду. Але біда була в тому, що були це люди з малою або й жодною богословською освітою, які догматичних різниць між східною і західною Церквами не розуміли й не могли розуміти. Не розуміли вони також і нашої церковної ситуації та й узагалі церковної ситуації на Сході. За даних обставин вони давали перевагу емоціям, сліпому прив'язанню до давнини, дарма що та давнина заганяла нашу Церкву в безвихідне становище.

**Фронт братств і
української
шляхти проти
Унії.**

На оборону православної справи князь Острозький поставив увесь свій авторитет. Не помогли ні просьби, ні переконування наших владик. Він впливав на послів до сойму, щоб ті домагалися скасування унії й осудження владик. До цієї акції прилучилися також братства, особливо дуже впливове львівське братство при церкві св. Успення та віденське братство, а згодом теж Богоявленське братство в Києві. Завдяки впливам і діяльності братств братський рух оживляється. Постають братства на цілій території митрополії, в Могилеві, Мінську, Любліні, Луцьку та багатьох інших менших містах. Досі братства гуртували здебільша міщан, але тепер включаються в той рух представники вищих суспільних верств, князі, шляхтичі високі державні мужі, козацька старшина. У Люблинському братстві, напр., помічаємо такі знамениті роди, як Сангушки-Коширські, Чарторийські, Четвертинські, Друцькі, Любецькі — всі вони нараз проявили велику ревність для оборони давнього православ'я. Але не минула й одна генерація, як більшість з них остигла до тої міри, що покинули не лиш православ'я, але й українство взагалі.

Яка ж цьому була причина? Причина
Причина боротьби була та, що дуже скоро вони
— пропаганда. самі або їхні діти розчарувалися.

Прийшли до переконання, що українське православ'я не може сподіватися зі Сходу якоїсь серйознішої помочі, більшої, аніж самі послання, загривання й заклики до оборони давнини й вірності патріярхові. І замість, розваживши добре справу, прикласти всі свої сили для національного й церковного з'єднання, вони піддалися впливам, намовам і пропаганді чужого українству середовища, покинули справу, яку ще недавно так завзято боронили, та перейшли на латинство. Латинство українцям було чуже і перехід в цей табір рівнявся відреченню від своєї національності. Українська з'єдинена з Римом Церква не була для них притягаючою, бо вона була ними ж самими дуже послаблена, мусіла зводити важку боротьбу за своє лиш існування, мусіла боронитися від посягань польського латинського клеру на ті права, які їй умови Берестейської унії застерігали. Таким чином наш нарід за короткий час утратив багато знатних родів, таких саме, які завдяки своєму соціальному становищу і впливам, своїм майном і освітою могли поставити нашу Церкву на ноги та створити міцні підвалини для національного відродження.

**Оживлення
монастирів і їх
роля в боротьбі.**

Окрім братств, другим чинником, який заважив на долі нашої Церкви, були монастирі. Як відомо, наприкінці XVI ст. монастирське життя в нас було дуже занепало. Тепер появляються нові люди, які беруться за реорганізацію церковної дисципліни, за поглиблення монастирського духа, за поширення освіти, друк книжок та за близький контакт з народом.

Після Берестейського Собору більшість монастирів не прилучилася до наших владик. Не прилучилася також і Києво-Печерська Лавра, головний центр чернецого життя в Україні. Її архимандрит Никифор Тур виявився завзятим противником нової орієнтації нашої Церкви, а

що авторитет Лаври був незаперечний, то й інші монастирі оглядалися на те, куди потягають Києво-Печерські ченці. Тож усі значніші монастирі, як Михайлівський, Миколаївський, Кирилівський, Межигірський, задніпровські монастирі і монастирі в Львівській та Перемиській єпархіях лишилися при православ'ї. Все ж таки на бік нашої ієрархії і з'єдиненої Церкви перейшло коло п'ятнадцять монастирів, а між ними такі відомі центри чернечого життя, як монастир Видубицький, св. Трійці у Вільні, св. Трійці в Слуцьку, Супрасльський монастир на Поліссі, Жидичинський на Волині, св. Спаса в Кобрині, Лавришівський коло Новгородка, Ліщинський коло Пинська, децю пізніше Дерманський монастир та ще декілька менших.

Постають також нові монастирі, в Києві Братський-Богоявленський монастир, у Вільні монастир св. Духа, за Дніпром Лубенський і Густинський, три нові монастирі в Галичині, основані Йовом Книгинецьким, другом Івана Вишенського, два нові монастирі в Мінську на Білій Русі та й по інших місцевостях, головню завдяки добродійності і прив'язанню до православ'я залишків нашої шляхти.

Атмосфера боротьби, вплив пришельців з Атосу, почуття піддержки з боку впливових і заможних наших панів, — все це спричинило певне оживлення і піднесення монастирської діяльності. Починається видавничий рух, а як передумова для цього — оснування друкарень. Досі в Україні було мало друкарень, усього дві чи три. Тепер же появляється цілий ряд, напр., у Дермані 1601 р., основана Ісааком Борисовичем, в Паньківцях на Поділлі (1601), в Стратині коло Рогатина (1604), в Крилосі коло Галича (1605), в Києві (1616), и Угерцях в Галичині (1618), в Почаєві (1618), Рахманові (1619), а згодом і в інших місцевостях. Як видно по датах оснування, усі ці друкарні припадають на час безпосередній по заключенні унії, а це свідчить, що орієнтація української Церкви на католицтво, хоч і спричинила нам немало клопотів, все ж таки оживила ту мертвечину, яка ще так недавно

царила у наших монастирях. Кожна нова книжка викликала другу, нове слово, нова ідея породжували інші, збільшувався гурт читачів, поширювалася грамотність.

**Користі з
полеміки.**

Без сумніву, друкарський і видавничий рух мав одну головну мету: поборувати противника. Але цього годі було оминути, а крім того всяка справа виясняється краще в публічній дискусії, друкованим словом, аніж шептаною пропагандою, таємними зборищами чи під'юджуванням. Тому і з цього погляду краще було дискутувати про дражливі справи голосно, ніж потаємно. Коли ж брати до уваги загальний результат друкарсько-видавничої діяльності, то нема найменшого сумніву, що релігійно-полемічні шкоди не стоять у ніякій пропорції до тих користей, які наш нарід з цього руху одержав.

**Митрополит
М. Рогоза.**

Перші роки після укладення унії були відносно спокійні. Митрополит Рогоза був людиною спокійної вдачі, дуже поміркованою і нікого на унію не силував. Він радше старався впливати добрим словом, посланнями, роз'ясненням справи та власним прикладом чесного і скромного життя. Не судилося йому зробити багато в реорганізації з'єдиненої Церкви, помер в три роки після Берестейського собору, в 1599 р.

**Митрополит
Іпатій Потій.**

По його смерті став митрополитом володимир-волинський єпископ Іпатій Потій. Це був чоловік високоосвічений, науку набував в заграничних школах, перед посвяченням в духовний стан займав високі державні пости, розумівся на адміністрації і знав ціну порядку й дисципліні. Як ревний прихильник ідеї з'єдинення, він пожвавив цю акцію. Розуміючи свою відповідальність за долю Церкви, він словом і ділом старався забезпечити їй майбутнє. Живіша акція з боку уніятів викликала, очевидно, сильнішу протиакцію.

Загострювалися засоби й методи боротьби, взаємне

відбирання церков, монастирів, позви перед державними судами, а це ще більше ускладнювало й напружувало відношення між православними і уніятами.

Доля Львівської і Перемиської єпархій.

В 1607 р. помер львівський єпископ Гедеон. І хоч митрополит, спираючись на поміч короля, хотів обсадити львівську єпископську катедру з'єдиненням з Римом єпископом, то все ж таки опір братства був такий великий, що це йому не вдалося. Новим львівським єпископом, православним, став Єремія Тиссаровський, висвячений у Молдавії. В кілька років пізніше, 1610, помер і перемиський єпископ Михайло Копистенський. Тут справа прийняла інакший оборот. Новим єпископом став Атанасій Крупецький, уніят, і з того часу Перемиська єпархія перейшла під юрисдикцію митрополита. Це не значить, що перейшли й вірні. Ні, тут опір проти унії тривав ще довго. Православна Церква також назначувала сюди своїх єпископів і щойно від 1692 р. датується повне підпорядкування єпархії владі митрополита.

Невияснені питання.

Чому ж такий великий опір був серед певних кіл нашого суспільства проти з'єдинення нашої Церкви з католицькою? Чому так завзято поборювали унію добре зорганізовані братства, вища шляхетська верства, значне число монастирів, козацька старшина та й козаки загалом? Чому безпосередньо поунійні часи позначилися такими неперемірливими методами боротьби, до кровопролиття включно?

Це трудні питання і на них нема одної, всіх вдовольної відповіді. Православні доводили, що боронять правдиву віру, віру предків, боронять стару нашу церковну культуру, традиції, обряд. Вони вірили, що перехід під зверхність папи потягне за собою загибель нашої Церкви, що вона розпливеться в латинстві, а вслід за тим стане засобом національної асиміляції в тодішній многонаціональній польській державі.

Прихильники з'єдинення з Римом розуміли ці справи

інакше. Вони вірили, що перехід під владу папи ще не порушує основ нашої віри, що з'єдинена Церква, застерігши за собою окремішній обряд, стародавні церковні звичаї, права, ієрархію, навіть старий календар, — ніколи не впаде жертвою латинства. Натомість, думали вони, наша Церква зискає чимало, ставши рівнорядною з католицькою Церквою в державі. Вона передовсім позбудеться комплексу меншевартости, нагінки з боку польських панів, державних і церковних властей, дістане можливість розбудовувати своє шкільництво, церкви, монастирі, заведе в себе порядок і сильну організацію на подобу церков у католицьких країнах. Це, очевидно, були сильні і промовисті аргументи, і велика частина духовенства і суспільства їх прийняла.

**Перехід на
латинство був
оправданою
осторогою.**

Побоювання православних не були безпідставні. Вони були свідками того, що кожний, хто переходив на латинство, ставав рівночасно поляком. Туди помандрували, прийнявши католицтво, Вишневецькі, Острозькі (Януш, син Константина), Чарторийські, Сангушки, Сапіги і цілий ряд інших. Коли ж тепер наша Церква наближалася до польської католицької і ставала, сказати б, Церквою-сестрою, то виринали питання як це сестрицтво буде розуміти друга (польська) сторона. А що поляки унію дуже підтримували, то поставало підозріння, що справа мусить бути не зовсім чиста. Впливати на суспільство тими аргументами (передбачливими), було і незручно і неефективно. Тому майже всю увагу звернено на богословський бік справи, тобто на »правдивість віри«, на страх за спасення душ, на постанови соборів тощо. Таких аргументів нарід найбільше слухає, найбільше їм довіряє, такі аргументи викликають фанатизм, а відомо, що нема такого сильного фанатизму, як фанатизм релігійний. Фанатизм, тобто нетерпимість до чужих поглядів, повинен бути чужий для релігії, а особливо християнської релігії, але тодішні наші провідники в такі теорії не встрявали. Вони знали, що лиш

безоглядним спротивом можна буде досягнути намірену ціль.

Крім того, нема де правди діти, **Унія в польських колах — це місток до облатинщення.** значне число польських католиків справді дивилося на унію як міст до облатинщення. Їхні правдиві наміри показалися дуже скоро по Берестейському Соборі. Почалося перетягування уніятів на католицтво, ба навіть почали голосно говорити, щоб з'єдинену нашу Церкву перевести насильно на латинство, а православних лишити в спокою та тим забезпечити лад у державі.

Серед таких невідрадных і дуже важких обставин прийшлося нашій Церкві жити й розвиватись, боронитись від наступаючого латинства і від тої частини українського суспільства, яка унії не прийняла. Завдання це було дуже трудне, тим більше, що всі утиски з боку поляків дуже зручно використовувала Москва, поспішаючи нібито на поміч «єдиновірним братам». Як ця поміч скінчилася, ми незадовго побачимо. І побачимо також, що всі побоювання, які зв'язувано з унією, не справдились. Ця наша Церква перетривала грізні хвилі і залишилася Церквою українського народу.

5. ОБНОВА ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ.

Православні монастирі й парохії під зверхністю уніятів.

Після смерти перемиського єпископа Михайла Копистенського і обсади єпархії єпископом-уніятим лишилась православною лиш одна єпархія львівська. Тепер отже до унії приступило сім єпархій. Одначе цей рахунок не відповідав дійсному станові речей. В єпархіях, де єпископами були з'єдинені, ще багато священиків і вірних залишилося при православ'ї. Їх піддержували передовсім монастирі, які не пристали до унії, впливові світські люди, посли до сойму, а теж і різні

східні ієрархи, що постійно тут то там на Україні перебували.

За двадцять п'ять років після Берестейського Собору ситуація не змінилася багато. Боротьба за посідання церков не вгавала, на соймах і соймках кожного року велися дискусії над полагодженням спору, за привернення прав православної Церкві, але від тих дискусій ні з'єдиненій ні православної Церкві не легшало. Православна Церква, не маючи вищої ієрархії, знаходилася в дуже критичному становищі. Від патріярха, крім по-слань, ніяка поміч не приходила.

Весною 1620 р., повертаючи з Москви, **Поява патріярха** задержався на Україні ерусалимсь-
Теофана в Україні ський патріярх Теофан. До Москви
і поставлення східні патріярхи їздили часто, зде-
православної більша по милостиню. Тим разом
ієрархії. ерусалимський патріярх їздив туди
поставляти московського патріярха
Філотея, що був батьком царя Михаїла, основополож-
ника династії Романових.

На Україні патр. Теофана прийняли з усіма почесностями. Перед приїздом до Києва його зустрів гетьман Сагайдачний з відділом козаків та супроводив його до міста. Тут патріярх осів у Києво-Печерській Лаврі і кілька місяців пробував тут, задовольняючись лиш листами та посланнями до братств, визначних провідників православія та до монастирів. Польська влада не робила йому ніяких перешкод, бо поляки саме тоді були в війні з турками, отже не хотіли зражувати собі козаків та православного українського населення. Козацької помочі полякам було дуже треба.

Богоявленське Братство патріярх підніс до ступеня ставропігії, тобто підпорядкував його прямо владі константинопільського патріярха.

Зміркувавши, що ситуація політична доволі догідна, патріярх вкінці приступив до властивого діла: відновив православної ієрархії. Маючи під рукою болгарського митрополита Неофіта та стагонського єпископа Авраама,

патріарх посвятив 6 жовтня 1620 р. Ісаю Копинського, ігумена Межигірського монастиря, на перемиського єпископа. Як відомо, в Перемиській єпархії вже був єпископ-уніят, поставлений ще 1610 р. В кілька днів пізніше рукоположив патріарх ігумена Михайлівського монастиря Йова Борецького на київського митрополита, а Мелетія Смотрицького на половецького архієпископа. Усі ці рукоположення відбулися таємно, бо згідно з тодішніми звичаями на поставлення митрополита чи єпископа треба було згоди короля, а такої згоди король був би не дав.

Поставивши отже єпископів, патріарх **Поспішний виїзд патріарха.** вирушив в дорогу додому. Поспішав він тому, бо такої важкої події довго скривати не було б можливим, а коли б відомість про це була рознеслася, то наслідки для патріарха могли б бути бути дуже прикрі.

По дорозі зупинившись на короткій час у Буші, на Поділлі, недалеко від тодішньої молдавської границі, патріарх висвятив ще трьох єпископів, чим збільшив православну ієрархію до шести владик.

Анатема на з'єдинених владик і звільнення козаків від анатем. Накінець кинув анатему на українську з'єдинену Церкву, на її владик та вірних за те, що покинули патріарха та перейшли під владу папи. Козакам прочитав »розгрішительну молитву«, тобто звільнив їх від »смертельного гріха«, який — казав патріарх — вони взяли на свою душу через те, що ходили разом з польським королем воювати проти Москви, та наказав їм »більше на Москву не ходити«. З Молдавії він звіщав московського патріарха про свої успіхи та дякував йому і цареві за милостиню й гостину.

Маневрування поляків. Посвячення Ісаї Копинського відбулося напередодні битви під Цецорою, в якій поляки враз з козацьким військом зазнали важкої поразки. В такій

ситуації король, щоб не настроювати проти себе козаків, не зважаючи на протести з'єдинених владик, а ще більше польського католицького клеру, прийняв це як доконтинантний факт і залишив їх у спокою. А втім, жоден з новопосвячених єпископів фактично єпархії не мав, а кожний з них перебував в тому чи іншому монастирі і лиш номінально вважався єпархіяльним єпископом.

**Оживлення
православного
духовенства.**

Найживішу діяльність проявив сам митрополит Борецький. Наступного року, 1621, він скликав у Києві собор, який вирішив основні напрямні дальшої діяльності. Так на соборі вирішено, щоб єпископи, архимандрити, ігумени та й взагалі все духовенство прагнуло до усовершення і святости життя, щоб більшу увагу приділити проповідництву, посвячувати на священників достойних кандидатів, писати й поширювати книжки на оборону православ'я, закладати школи й братства та, очевидно, не допускати до переходу на унію тих, що ще при православній Церкві залишились. До вірних митрополит видав послання, закликаючи лишитися вірними послушенству патріярха і православній Церкві.

Обновлена православна ієрархія і програма, яку вона намітила, віщувала посилену боротьбу між обома таборами.

З'єдинені владика опротестовували визнання православної ієрархії, зверталися в тій справі до державних властей, але не засипляли справи й православні. В їхньому імені дуже успішно виступав на форумі сойму визначний діяч Древинський, що своїми промовами дуже підбадьорював православних українців, а полякам давав до пізнання, що з православною Церквою вони мусять рахуватися.

І справді поляки мусять рахуватися.
Козаки в обороні Восени того ж 1621 року надтягнула
Польщі. велика, тристатисячна турецька армія

та, перейшовши Дунай, зупинилася під Хотиним. Без помочі козаків поляки не могли б були

тій великій армії протиставитися. Козаки поміч дали і турків розбито. Польща уклала з турками дуже вигідний для себе мир. Коли ж небезпека минула, всі обіцянки, які раніше король робив православним, забулись, їхні домагання переносили з одного союму на другий.

А тим часом боротьба на місцях приймала дуже гострі форми і вкінці **вбивство архиеп. Йосафата**. вивершилася вбивством полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича (1623). Ця подія потрясла цілою українською Церквою, як з'єдиненою так і нез'єдиненою. Багато православних українців осудили цей вчинок та стали переходити на бік уніятів.

Одною з найвизначніших постатей, **Перехід єпископа** що після вбивства св. Йосафата перейшла на унію, був Мелетій **Смотрицького** рейський. Він, як згадано вище, був висвячений патріярхом Теофаном на Полоцьку єпархію. Перебував він увесь час у віленському монастирі св. Духа. Він був сином Герасима Смотрицького, учителя Острозької Академії. Освіту набував дома і за границею та належав до найосвіченіших людей цього часу. Йому завдячує наша література знаменитий твір «Тренос», в якому він зобразив трагічне становище православної Церкви. Після вбивства св. Йосафата Смотрицький вибрався в подорож на Схід, приглянутися до тамошніх церков зблизька. По своєму повороті, під враженням того, що бачив, він змінив свій погляд. Він зараз же увійшов у контакт з митрополитом Рутським і заявив свою готовість перейти на унію. Перебуваючи в Дерманському монастирі, на Волині, Смотрицький написав книжку про свою подорож на Схід п. н. «Апологія подорожі до східних країн», в якій подавав правдивий стан православ'я на Сході та доказував, що з'єдинена Церква в нічому не блудить, визнаючи «главенство папи». Але публічно Смотрицький ще на унію не переходив і вважався православним. Він вірив, що зможе переконати в правдивості своїх помічень і

поглядів також і інших православних владик, що зможе теж і їх притягнути до єдності. Однак він перерахувався.

В серпні 1628 р. митрополит скликав **Київський Собор** і у Києві собор, і хоч сам митрополит **осудження** раніше поділяв погляд Смотрицького, **еп. Смотрицького**. тепер під впливом інших владик, а може теж побоюючись козаків, зайняв інше становище. Собор осудив Смотрицького і його «Апологію», визнав його винуватим і поставив йому вимогу відкликати написане. Смотрицький подався. Він ніби покався, спалив свою книжку та тим задоволів бажання отців собору. Треба тут додати, що цей собор, два роки після обнови ієрархії, являв собою помітну силу. Крім митрополита, в ньому участь брали: Ісає Копинський, чернігівський архієпископ, основник багатьох задніпровських монастирів, Ісаакій Борискович, луцький єпископ, Петро Могила, печерський архимандрит, Йов Желізо, почаївський ігумен, а теж представники-ігумени монастирів Поділля, Волині, Галичини, Полісся, Білоруси й Литви. Це доказує, як скоро нова ієрархія зуміла оживити свою діяльність та змобілізувати численні розкинені твердині православ'я.

По соборі Смотрицький відкликав **»Паренезіс«** — своє каяття і написав нову книжку, **порада** **»Паренезіс«,** в якій виявив гарячу **з'єднатися.** любов до національної справи і правильне її розуміння. Він тепер ясно бачив, як дуже спиняла наш національний розвиток ворожнеча між православними і уніятами та скільки на тому нарід політично, культурно і релігійно втрачав. Паренезіс значить порада, — в тій книжці він радив, переконував і доказував потребу єдності нашої Церкви з західнім католицьким світом. Він перестерігав, що московське православ'я, куди хилилися наші владики, нічого доброго нашій Церкві не принесе. Від унії він, натомість, сподівався великих полегш для Церкви в державі, розбудови шкіл, церков, монастирів, освіти, доступу до високих державних урядів та заміщення їх

власними силами, а головне — залагодження тої ворожнечі, яку церковне розбиття викликало. Однак його умовляння успіху не мали і він, в силі віку, не діждався здійснення своїх мрій, помер (1634) в Дерманському монастирі.

**Москвофіл
Ісає —
київський
митрополит.**

У кілька років раніше, в березні 1631 р., помер митрополит Борецький і на його місце митрополитом став непримиренний ворог з'єдинення Ісає Копинський, відомий як «стовп древняго благочестія». Він був один з перших наших ієрархів, що започаткував зближення нашої Церкви до московської. Ісає був дуже популярний, особливо між чернецтвом, яке здобув собі ревною працею над відбудовою монастирського життя, оснуванням нових монастирів та твердою прив'язаністю до православ'я. Від нього маємо один знаменний лист-послання до князя Яреми Вишневецького, того маґната, якого батьки жертвували великі посілости для монастирів на лівому боці Дніпра. Не зважаючи на заповіді батьків, Ярема покинув православ'я і, знеохочений нашою міжцерковною боротьбою, перейшов на латинство. З того приводу написав йому митрополит послання. Він нагадував князеві волю його батьків, повчав про вищість православної Церкви над католицькою та взивав вернутися до віри своїх батьків. Однак його умовляння ніякого успіху не мали.

**Українська
шляхта покидає
свій нарід і
Церкву.**

Рід Вишневецьких пропав і для нашої церкви і для народу. За ним пішли й інші, навіть ті, що ще при православ'ї залишилися, як Огінські, Соломирецькі, Пузини, Шпаковські, Домашевські, Киселі, Стеткевичі Костюшки і багато-багато інших давніх і визначних імен. Так завдяки власному нерозумові і підшептам чужих, несприятливих українству, посторонніх сил, наш національний організм послаблювався, роз'їдав себе зсередини і втрачав, з політичного погляду, найвпливовішу і най-

здатнішу суспільну верству — свою шляхту. Коли б та шляхта була пристала до з'єдиненої Церкви, можна собі уявити, яку силу та Церква була б являла собою, яким річищем було б пішло наше національне відродження. Православні нарікали на уніятів, та й досі ще нарікають, що начебто через уніятів наші магнати перейшли на латинство. Алеж бо вони, ці магнати, були православні і щиро до православ'я прив'язані, і чомусь те прив'язання розвіялось, чомусь не зуміли оборонці патріяршого послушенства їх при нашій православній Церкві задержати. Не можна посуджувати всіх утікачів до латинства в слабості характеру. Вони твердість характеру виявили доволі довго. Коли ж побачили, куди хилиться орієнтація на єдиновірне московське православ'я — вони покинули ту Церкву, яку ще вчора так пристрасно боронили.

**Ще раз спроба
поєднатися.**

Були ще спроби з боку з'єдинених єпископів дійти до порозуміння з православними владиками шляхом братнього порозуміння, обміну думок, спільних соборів. Головним мотором цієї ідеї був з'єдинений митрополит Рутський. Співчував такому порозумінню й митр. Борецький, але він наткнувся на такий спротив свого середовища, що ці добрі й розумні намагання обох митрополитів до нічого не довели. Зі смертю митрополита Борецького те роздвоєння взяло гостріший курс. Православна ієрархія була поставлена міцно. На митрополичій катедрі засів головний речник старого православ'я Копинський. Але він довго не побув. Через рік його усунув Печерський архимандрит Петро Могила. Дістав на те грамоту нового короля, Володислава IV, і твердою рукою взяв владу в православній Церкві. Це була переломова хвилина в її житті, а теж до певної міри у взаєминах обох наших Церков. Бо хоч міжусобиці й далі не припинялися, то все таки мали вони не такий гострий характер, як це було раніше. З приходом Могилы на митрополичий престіл рахується відродження нашої православної Церкви і треба признати, що ця Церква завдячує йому дуже багато.

6. МИТРОПОЛИТИ РУТСЬКИЙ І МОГИЛА.

**Два великі
чужинці на
службі укр.
Церкви.**

Дві визначні постаті домінують в історії нашої Церкви в першій половині XVII ст. — Рутський і Могила. Обидва вони були чужинцями, не-українцями з походження, однак життя нашої Церкви, православної і уніятської, і національні інтереси народу вони прийняли за свої, щиро ними перейнялися та по всіх своїх силах їм служили. І Могила і Рутський залишили свою печать на житті тодішнього українства і ввійшли до нашої історії як світлі постаті тої драматичної доби.

**Огляд життя
В. Рутського.**

Рутський, на хрещенні Іван, походив з Білої Руси, з села Рута, тому й звався по-шляхетському Рутський. Його батьки були емігрантами з Московщини й оселившись на Білій Русі, прийняли кальвінізм. В тому дусі був вихований і молодий Рутський. Освіту набував у Празі, а потім у Римі, де перейшов на римо-католицизм. Перед своїм поворотом додому, 1603 р., він повернув з римо-католицизму на унію. Дома митрополит Іпатій прийняв його дуже холодно, не довіряючи молодій людині, якої не знав і яка за недовгий час свого життя побувала і кальвіністом і римо-католиком і оце приєдналася до нашої Церкви, католицької за вірою, східної за обрядом. Тому Рутський покинув Вільно і вернувся до Риму, і тут знов перейшов на латинство.

В 1605 році він остаточно повернувся до Вільна і тут під впливом Йосафата Кунцевича знов прийняв східний обряд. Цим разом назавжди. У Вільні вступив до чина, до монастиря св. Тройці, та прийняв ім'я Йосиф. Велямин — це було родове прізвище його батьків, а Рутський — прізвище від села, яке його батько посідав. В 1609 р. Рутський, що перевищував освітою багатьох своїх сучасників, став ігуменом монастиря св. Тройці на місці вибулого ігумена Сінчила, який покинув унію і перейшов на православ'я. Два роки пізніше митрополит Іпатій

зробив його своїм помічником, а по смерті останнього, 1614 р., Рутський став митрополитом.

Реформа з'єдиненої Церкви.

Час його митрополитування дуже важний. Обнявши митрополію, він поставив собі за ціль зреформувати і внутрішнє життя уніятської Церкви і зовнішній його вияв. Передовсім він завів постійні синоди єпископів, які мали з'їздитися що чотири роки та спільно обмірковувати справи Церкви. Завів дисципліну між світським і чернечим духовенством, строго заборонив купівлю церковних урядів, упорядкував маєткові справи Церкви, впровадив архіви, де мали зберігатися дані (маєткові) грамоти, і вкінці зреформував чернече життя. Рутський, що пробував довго за границею, подібно як і Петро Могила, мав змогу приглянутися до чернечих чинів католицької Церкви.

Єзуїти — взір для реформи монастирів.

Він розумів, що свій успіх у поборюванні протестантизму католицька Церква завдячувала передовсім сильній організації єзуїтів. Це була армія, вихована і вишколена в строгій дисципліні і послузі. На тих принципах задумав Рутський розбудувати існуючий в нас, на правилі св. Теодосія Печерського, чин. Тому в 1617 р. він скликав до Руги ігуменів тих монастирів, що прийняли унію, та встановив порядок. Відтепер монастирі мали підлягати одному зверхникові, протоархимандритові, а цей митрополитові. Протоархимандрит мав відвідувати кожного року монастирі та наглядати за порядком і духовим життям, а всі ігумени мали з'їздитися що чотири роки та творити чернечу раду, або капітулу. Цю реформу митрополит уточнив Правилами св. Василія, які проголосив 1621 року. Ці правила прийняло понад двадцять монастирів. Протоархимандритом назначив митрополит ігумена віленського монастиря, Льва Кревзу.

Школи.

Іншим важливим ділом Рутського було наполягати на розбудову шкіл. Боротьбу з неуктвом, неграмотністю

провадив уже й раніше митрополит Потій. Тепер Рутський поставив собі завдання виховати новий тип священика. На те він оснував, здебільша за свої гроші, декілька шкіл-колегій, які мали підготовляти до вищих студій молоде покоління. На вищу освіту висилав він кандидатів до чужих, заграничних шкіл, бо своїх не було, — до Праги, Риму, Відня, Грацу, Бравнсберґу й інших важних наукових центрів.

У відношенні до латинства Рутський **Оборона обряду.** був завзятушим оборонцем східного обряду. На латинство перетягали головно езуїти тих наших молодих людей, які студіювали в їхніх школах. Митрополит протестував, протестував листами до короля, до папи, до польських єпископів. Коли ж ті протести лишалися безуспішними, він загрозив, що заборонить своїм учням вступати до католицьких шкіл. Це потрохи помогло і папа Урбан VIII окремим декретом заборонив езуїтам такі практики. Коли ж польські католики побачили, що унія зовсім не хоче йти під їхній диктат, що наша Церква не думає поривати зі своєю традицією, народністю, що хоче вирішувати свої справи самостійно, вони почали міняти свою настанову до унії. Майже всі, за виїмком одного віленського єпископа Воловича, польські єпископи поставилися до унії негативно, а деякі вкрай вороже. З тим Рутський мусів боротися письмами, листами, скаргами до Риму. Завдяки його невсипущій діяльності наша Церква вийшла з того трудного становища без значніших втрат.

У відношенні до православної Церкви **Відношення до православної Церкви.** Рутський керувався великим вирозумінням і терпеливістю. Він докладав усіх зусиль, щоб якось домовитися з православною ієрархією, щоби побратньому поладити цей спір, щоб »не ділити Руси« та не ослаблювати її в неприхильній українству польській державі, державі, яку українці в великій частині творили, боронили, а уряду й голосу не мали. З тією метою він скликав був собор до Кобриня 1626 р., а в

1629 р. до Львова, однаке православні єпископи відмовилися взяти участь.

Дуже болюче пережив митрополит мученицьку смерть св. Йосафата, якому завдячував свій перехід на східний обряд і якого він в 1617 р. поставив полоцьким єпископом-помічником, а в рік пізніше архієпископом. Помер митрополит Рутський в Дерманському монастирі в 1637 році.

Подібно як Рутський у з'єдинених з Римом, Могила у православних відіграв дуже визначну роль. Походив Петро Могила зі знатного молдавського роду. На Україні він появився десь у половині двадцятих років XVII ст. Ми бачимо його вже як архимандрита на Київському Соборі 1628 р., тому самому, який осудив Смотрицького. Оскільки відомо, освіту Могила набував в західноєвропейських школах, в Голляндії і Парижі. Ще за життя митрополита Борецького Могила брав живу участь у житті православної Церкви. Він схилювався з Рутським, зі Смотрицьким, разом укладали пляни церковного замирення, і коли б атмосфера була більше сприятлива, то можливо, що з тих плянів було б щось вийшло.

Плян створення українського патріярхату.	Під час його дискусій з митрополитом Рутським і Смотрицьким постав плян утворення українського патріярхату, незалежного від Константинополя. Цей плян схвалювало багато інших православних діячів. Але протиуніятські настрої, головню серед козаків, були такі значні, що Могила не поважився тих плянів реалізувати.

Оживлення православної Церкви.	По смерті митр. Борецького став митрополитом Ісая Копинський, в 1631 р. Він здобув широку популярність на Україні, головню завдяки своїй ревності в організації монастирів, а також непримиренною настановою до унії. Наступного року, 1632 р., помер король Жигмонт III і з того приводу зібрався елекційний сойм, тобто сойм для вибору його

наслідника. Православні українці використали цю нагоду і докладали всіх зусиль для привернення давніх прав православної Церкви. В тому соймі брав також участь Печерський протоархимандрит Могила. Маючи широкі зв'язки між польською шляхтою, він, з допомогою інших визначних діячів українців, що виступали на соймі, зумів добитися серйозних поступок на користь православної Церкви. Це були т. зв. «Статті примирення», які майбутній король Володислав, на пропозицію соймової комісії, зобов'язався прийняти і респектувати.

Згідно з тими статтями православна Церква в Україні визнавалася як повноправна з латинською чи уніятською. Також її ієрархія, досі не визнана, одержала державне визнання. Крім митрополита, статті передбачали ще чотири єпархії і стільки ж єпископів, тобто православна Церква тепер мала творити признану церковну одиницю, в яку входили єпархії: Львівська, Перемиська, Луцька і новооснована Мінська. З'єдинена Церква також одержувала чотири єпархії: Полоцьку, Володимир-Волинську, Холмську і Пинську.

**Незадовільна
розв'язка.**

Такою розв'язкою не були задоволені ні православні, ні уніяти. Перші хотіли звороту усіх єпархій, усіх церков і монастирів, не зважаючи на те, що велика частина українців та білорусів уже давно була перейшла на унію і цю Церкву вважала рідною. Уніяти ж не були задоволені, бо тим підривалося їхні пляни приєднати до своєї Церкви решту населення. Все ж таки король потвердив ті статті в листопаді 1632 р., і тим дуже допоміг православній Церкві стати на ноги. Незаперечна в тому заслуга Могили.

**Визнання
православної
ієрархії.**

Через те, що ієрархія, поставлена патр. Теофаном, не мала державного визнання, а можливо теж і з інших міркувань, зараз же таки присутні на соймі представники українського світу вибрали митрополитом Могила, що без труднощів дістав грамоту й визнання короля. Вибрано також і

єпископів: на Луцьку єпархію Олександра Пузину, на Перемиського Сильвестра Гулевича, а на Мінську Йосифа Бобриковича. Помітний факт, що при виборах Могили на митрополита не брали участі духовні особи, а вибрали його самі світські послі. Це пояснюється тим, що рад-не-рад духовні мусіли респектувати живучого митр. Ісаю, якого однак не дуже долюблювали світські православні діячі за його зносини з Московщиною. Отут і зарисувалася вперше розбіжність поглядів на наше православ'я. Могила і круг людей, що при ньому стояв, були за таке православ'я, яке не мало оглядатися на чужі інтереси, а мало влаштовувати свої справи так, як вимагали власні інтереси Церкви і народу. Ісая ж відомий був зі своїх промосковських симпатій, що, очевидно, багатьом нашим діячам не було до вподоби.

Свячення на митрополита прийняв
Хіротонія митр. Петра Могили без згоди й участі митроп. Ісаї Копинського. Могила у Львові, в Успенській церкві, 23 квітня ст. ст. 1633 р. з рук єпископа Тиссаровського, що був також екзархом константинопільського патріярха, та інших православних українських єпископів — Авраама, єпископа пинського, Ісаака, єп. луцького, та Паїсія, єп. холмського. Впадає в очі, що в тому свяченні не взяв участі митр. Ісая, первоієрарх української православної Церкви. Та дивного тут нічого нема. Відносини між митрополитом і Могилою ніколи не були добрі. Обидва вони репрезентували два різні світи. Копинський — завзятий прихильник »древняго благочестія«, Могила — вихований на західній культурі, мав далеко інакші погляди. Хоч і не-українець походженням, він широ прив'язався до нашого народу, полюбив його і бажав прикласти всі свої сили, здібності і кошти, щоб йому в тій тяжкій хвилині допомогти.

Коли ж тепер Могила, без згоди й відома правлячого митрополита, одержав вибір і свячення на митрополію, то зрозуміло, що Ісаю в торжествах свячення участі брати не міг.

До Києва прибув Могила через кілька місяців, виждавши, щоб та буря, головно серед козаків, притихла. Ісаю усунув і замкнув в Печерському монастирі. До народу й духовенства видав послання, у якому повідомляв, що він обняв владу і буде вимагати послужу. Його не визнавали ще довго прихильники старого митрополита, переважно ті монастирі, на які вплив мав Копинський.

Кінець-кінцем опір був зламаний і Могила твердо обняв владу в митрополії. Тепер православна Церква мала цілком інакшу подобу, її визнавала державна влада і з тим мусіли рахуватися і з'єдинені владики і латинники. Не радо це чинили ні одні, ні другі. І хоч на Статті дав свою згоду король, проте не хотів схвалити їх сойм. Для цього велися ще дискусії аж до 1635 року.

Знову справа українського патріархату. Під час тих дискусій знов виринула справа патріархату, українського патріархату, незалежного від Константинополя. Цій ідеї сприяв і Рутський і Могила, два чільні репрезентанти українських церков. Годився на ту розв'язку й король, але опір серед консервативних кіл українського православ'я був настільки сильний, що поза пляни та справа далі не посунулась.

Не змігши довести до «генерального з'єдинення», як думав Могила, він тепер всю свою увагу звернув на внутрішню розбудову Церкви, на справу відносин і між духовенством і чернецтвом.

Шкільництво. Ще перед тим, як мав стати митрополитом, Могила на власні кошти утворив у Лаврі школу, яку зобов'язався торжественним обітом удержувати. Та школа стала зародком славної опісля Могилянської Колегії. Як дуже залежало йому на освіті народу взагалі і духовенства зокрема, видно з його обіту, складеного власне з нагоди оснування Лаврської школи. Ось що він, між іншим говорить: «бачачи в православній Церкві велику втрату в душах людських через неосвіченість духовних і через

не-учення молоді... бажаю запобігти такій великій втраті», не на свою славу, а на »славу і честь живона-чальної Тройці, на користь і потіху правовірного народу«.

У кілька років пізніше Могила злучив Братську школу, що існувала при Богоявленському монастирі, з Лаврською школою, подбав про добрих учителів, завів програму навчання на лад західноєвропейських високих шкіл, наказав учити латини, тобто мови, якої тоді в високих школах, державі, в політиці й науці уживали. Дбав він також про школи й по інших центрах, монастирях, братствах та й по більших містах, що входили в склад митрополії. В другім році свого митрополитування заснував нову школу, відділ Лаврської Колегії, у Винниці, а в 1636 р. таку ж школу в Крем'янці, при тамошньому братстві.

Завдяки його заходам і впливам від-
Віднова чернечого новилося монастирське життя, поста-
життя. ють нові монастирі, в Могилеві,
Крем'янці, Мінську. Подібно як і
Рутський, Могила звернув пильну увагу на монастирську дисципліну та старався всіма засобами викоренити вигідне і безтурботне чернече життя, яке в добу послабленої церковної влади почало було в монастирях брати верх.

Церковні братства. Митрополит добре розумів вартість і силу церковних братств. До цього часу братства вже мали за собою історію, витворили вже були певну традицію, традицію оборонців віри і народности. Тепер він ще посилив їхню мережу, наказав творити братства при всіх більших церквах, монастирях, цехах, надаючи їм окремі права і привілеї. Такі братства тепер постали в Могилеві, Більську, Пинську, Крем'янці та й багатьох інших осередках. Він заохочує наших панів, щоб не цуралися братств, а самі до них вписувалися та тим зміцняли їх силу. Треба признати, що його поклик не був даремний, членство в братствах зросло, включилися

сюди заможні верстви суспільства, створюючи сильну опору для церковної влади.

**Ідея поєднання
розділеної
Церкви.**

Без сумніву, митрополит Могила був щирим пастирем православної Церкви. Але, попри те, він не позбувався ідеї поєднання наших двох Церков. Він вірив, що різниці між ними є того роду, що кінець-кінцем їх можна при добрій волі побороти. Можливо, що за кращих відносин у з'єдиненій з Римом Церкві і довшим пожитті митрополита Рутського до якоїсь злагоди й було б прийшло. Алеж бо для нікого не було тайною, що єзуїтські колегії перетягали уніятських студентів на латинство, що до латинства втікала наша шляхта, що з'єдинена з Римом Церква собі з тим не могла дати ради і це, очевидно, схильність православних до «генерального замирення» поменшувало. В середовища з'єдиненої Церкви стали впихатися чужі, латинські чини — єзуїтів, бенедиктинців, францішканців, а це викликало підозріння, що унії скоріше чи пізніше прийде кінець і в Україні всевладно запанує католицтво.

**Віднайдення
мощів
св. Володимира
Великого.**

До заслуг Могили треба ще зарахувати його заходи до віднови св. Софії. Раніше ця катедральна церква належала до уніятської Церкви. Одначе з довшого часу була вона дуже запущена, коштів на віднову не було, а що київські митрополити здавна в Києві не перебували, то й ніхто про її віднову не дбав. Тепер Могила зужив частину свого родового майна, щоб її відновити. В 1635 р. він казав відкопати розвалини Десятинної церкви. При тому було віднайдено мощі св. Володимира Великого, дорогоцінний скарб нашого народу.

**Твори
митр. П. Могили.**

Великі заслуги має Могила також на видавничому полі. За часів його архимандритства вийшло чимало важливих книг, головню для церковного

вжитку. Сам він вславився як добрий богослов, якого »Ісповідь віри православної« була відома у всіх православних Церквах Сходу. Писав він теж і інші твори, богословські, полемічні, пастирські листи, послання та меморандуми на оборону прав православної Церкви.

Політична орієнтація. Політично Могила тяжів до Заходу. Ще перед тим, як постригся в ченці, він відбував службу на дворі короля, мав між польською шляхтою числен-

ні зв'язки, був вихований на західній культурі, тому й не дивно, що зразу ставилися до нього в Україні з недо-
вір'ям. Не довіряли йому переважно ті кола, які здавна
плекали ідею здатися »в опіку восточного царя«. Не
злюбили його були й козаки. Йому дорікали латинством
тому, що завів у Лаврській школі навчання в латинській
мові, називали його уніятим через те, що, шануючи свої
релігійні переконання, він все ж уважав, що й з інако-
думаючими можна говорити, дискутувати, шанувати в
людині людську гідність. Коли ж Могила побув довше
в Києві і виявив повністю свої здібності, свій характер,
усі підозріння відпали і його авторитет на якийсь час
спинив ту нездорову орієнтацію на чужу поміч, на чужі
сили, а навчив самим братися до діла і самим дбати
про свою долю.

Смерть митр. П. Могили і приєднання до православної Церкви. Помер митрополит Могила в силі віку, маючи всього п'ятдесят років, 11 січня 1647 року. З його смертю втратила православна Церква таку ж саму силу, як з'єдинена зі смертю Рутського, а можливо й більшу. Рутського заступили інші талановиті

митрополити. У православної Церкви це було трудніше. Хоч вона ще жила якийсь час атмосферою Могилиних часів і мала таких знаменитих митрополитів, як Сильвестр Коссів, то все таки вони не зуміли створити з митрополичого престолу такого авторитету, який був би в силі відвернути ту загрозу, що вкінці постигла українську православну Церкву під кінець XVII ст., тобто при-

єднання її до московської Церкви, а в парі з тим її цілковиту загибель. Могила це добре бачив, і тому його очі були пильно звернені на єдино можливий вихід в тій ситуації: примирення двох ворогуючих Церков. Що це йому не вдалося — не його вина. Коли б тодішні політичні й церковні діячі були поділяли його думку і його орієнтацію, наше життя державне й церковне було б потекло іншим річищем.

7. МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ.

Чого нас історія навчає? Історія нас навчає, що ті народи, які дбають про школи, науку, освіту й виховання своїх громадян, відіграють у світі далеко важливішу роль, як ті, що про це не дбають. Було й у нас багато мудрих людей, які це розуміли, були князі, які до школи прив'язували велике значення, церковні діячі та й чимало світських людей, всесторонньо, як на тодішній час, освічених, які раз-по-раз накликали нарід до науки і розбудови шкіл.

Користі і шкоди заграничної освіти. Та розбудова шкіл і запал до науки на ширшу скалю появляється у нас зі зростом братств. Були це, з виїмком Острозької Академії, нижчі школи, де вчили писати й читати, маючи передовсім на увазі потреби Церкви. На вищі студії молоді наші люди виїздили за границю, до чужих, переважно католицьких шкіл. Це мало свої добрі й злі сторони. Добрі ті, що наш нарід і Церква діставали освічених людей, але були й злі, бо дуже багато тих студентів не верталося до своєї Церкви й народу. Побачивши, як значно вище стоїть освіта в чужих країнах, ці молоді люди зневірялися в майбутньому нашого народу та й утікали на чужу службу. Так було перед прийняттям унії, а й не дуже інакше після унії. Це бачили наші церковні діячі та, як уміли, старалися цьому лихові зарадити. Уніяни мали свої школи, навіть якийсь короткий час свою семінарію у Вільні,

але це були нижчі школи. Посилали до чужих шкіл своїх учнів і уніяти і православні. Та зчасом, як боротьба між католиками і православними загострилася, треба було православній Церкві подумати про власні вищі школи. Та на те треба було і відповідних фондів і талановитих, освічених людей. Таким саме був Петро Могила.

В Києві існувала при Богоявленсь-
Братські школи. кому Братстві т. зв. Братська школа
ще від 1615 року. Першим її ректором
був Йов Борецький, пізніший митрополит. Борецький
був галичанин, освіту набував зразу у львівській Брат-
ській школі, а потім за границею. Але та школа не до-
рівнювала тим школам, які бачив та у яких сам вчився
Могила. Тому він вирішив організувати при Печерській
Лаврі окрему школу. Це й зробив у 1631 р. Та школа
мала поширити плян навчання, на взір західноєвропей-
ських університетів, та дати повнішу, більш всесторонню
освіту, аніж давала Братська школа. Це не дуже подо-
балось богоявленським братчикам, що Печерський архи-
мандрит заводить у себе окрему школу, та ще й на взір
латинських шкіл. З того приводу вибухло заворушення
проти Могили та його школи. Кінець-кінцем прийшло
до порозуміння між братчиками і Могилою, і вкінці
1632 р. обидві школи, Братська і Лаврівська, злучилися
в одну під наглядом і проводом Могили та гурта учите-
лів, яких він підібрав.

Киево- Могилянська Академія.	Це була перша висока школа на українських землях. В рік пізніше (1633) та школа дістала титул колегії, тобто була зрівняна державною вла- дою з іншими високими школами в державі. З того часу вона називалася Києво-Могилянсь- кою Колегією або Академією.

Приймали до цієї школи молодь усіх станів, без уваги
на соціальне походження, не так, як то часто робилося
в багатьох тодішніх польських школах. Отож вчилися
тут діти наших шляхтичів, козацької старшини, багатих

міщан, а теж і бідняків. Для останніх при Академії збудовано бурсу, де приміщувалося кілька сотень незаможних студентів.

Предмети навчання. Щодо програми навчання, то вчили тут граматики, поетики, риторики і діялектики (говорити промови й уміти вести дискусії), філософії та богословії. Вчили теж історії, географії, математики, геометрії, астрономії, а з чужих мов вивчали такі: старов єврейську, грецьку, латинську, польську, німецьку і французьку. Повний курс в Києво-Могилянській Колегії тривав шість до сім років. Учили тут найзнаменитіші учителі, яких Могила вишукував між своїми та чужими. Система навчання та й узагалі ціла школа була побудована на зразок модних тоді схоластичних шкіл, голов-но єзуїтських і піярських. Навіть основний напрям навчання перейняв Могила з Заходу. А відомо, що на Заході панував тоді томізм, тобто філософічна система Арістотеля, поширена і пристосована до християнського світогляду св. Томою. Майже всі філософічні курси, подавані в Колегії, відбувалися на підставі тієї системи та підручників, виданих на Заході. Таких підручників придбано до бібліотеки Академії доволі багато.

Бібліотека. Колегія, очевидно, мала знамениту бібліотеку, на яку ні Могила, ні його наслідники не щадили засобів. На жаль, як багато інших безцінних наших скарбів, та бібліотека не доховалася до нас, згоріла в час великої пожежі 1780 року. В тому часі вона нараховувала багато тисяч томів унікальних книг, друків, рукописів, своїх і чужих, та становила найбільшу і найкращу скарбницю друкованого чи писаного слова на цілім європейськім Сході. Вона теж була й найстаршою високою школою, бо Львівський університет основано щойно в 1661 році, а на Московщині шкільництво почало розвиватися щойно в XVIII ст., напр. Московський університет основано аж в 1755 р.

**Хто навчався в
Могилянській
Академії?**

З цієї школи вийшло безліч визначних діячів, церковних і світських, політиків, дипломатів, письменників, композиторів і вчених. Згадаємо лише кільканадцять загально відомих імен. Отож вихованцями тієї школи були такі церковні діячі, як Лазар Барановський, чернігівський архієпископ, видатний наш церковний письменник, Й. Галятовський, І. Гізель, Т. Сафонович, Т. Прокопович, С. Полоцький, Е. Славинецький та багато інших. Набували тут свою освіту й наші гетьмани, як от Самойлович, державні діячі, як О. Безбородько або О. Милорадович, композитори М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, учені, як О. Максимович, М. Бантиш-Каменський, філософ Г. Сковорода, письменник Гулак-Артемовський і цілий ряд інших видатних постатей нашої історії.

Та не лиш українці відбували тут свій освітній вишкіл. Історія Колегії подає, що від самих її початків напливали сюди й чужі студенти. Так бачимо тут болгар, сербів, греків, молдаван, москалів (тут студіював один з найбільших московських учених — Ломоносов), а навіть арабів. Це знак, який високий рівень навчання мусів бути в тій колегії, коли стільки чужих студентів приїжджало сюди відбувати свої студії.

**Видавнича
діяльність.**

Відзначалася також Колегія видавничою діяльністю — видаванням книг. Звідси вийшов »Синопис« Інокентія Гізеля (1674), перша історія, що аж до кінця XVIII ст. була єдиним підручником історії не лиш в Україні, але уживали її і в Московщині. Вийшли теж тут твори Галятовського, Т. Сафоновича (історична хроніка), Лазаря Барановича, Кониського, Довгалецького, Прокоповича та безліч інших.

**Початки
української
драми.**

Великі заслуги має також Колегія на полі драматичного мистецтва. В тому часі в середній і західній Європі процвітало замилювання в драматичній формі письменства. Учителі Колегії,

що здебільша самі набували освіту на Заході, принесли зі собою це замилювання і насадили його на рідному ґрунті. Так ці шкільні віршовані драми дали початок нашому театрові. Авторами тих драм були переважно вчителі поетики, а іноді теж і здібніші студенти. Акторами, що ті драми при різних нагодах виводили, були студенти Колегії. Тематика драм була дуже широка, були драми різдяні, великодні, моралізаторські, а також образки з історії чи побутового життя. Писанням драм вславилися такі автори, як Юрій Кониський, Теофан Прокопович, Яків Маркович, Симеон Полоцький (білорус), Я. Гаватович, Митрофан Довгалецький та інші.

Відіграла Могилянська Колегія ще
Проповідники. одну визначну роль в житті нашої Церкви — в проповідництві. Без сумніву, проповідь була у нас і передше, тобто до постанов Колегії. Тепер, через учителів, зачинає до нас проходити проповідь західнього зразка, т. зв. схоластична проповідь. На розвиток того типу проповіді мала вплив наука риторики, красномовства. В проповіді проповідник тепер звертає увагу не лише на самий зміст, але й на літературну форму оброблення теми та її виголошення. Проповідь набирає, попри релігійний, ще й літературного смаку. Такими знаменитими проповідниками були Дмитро Тупталенко, Йоанікій Галятовський, Антін Радивилівський і Лазар Баранович. Деякі з них публікували свої проповіді, і ми ще нині можемо їх з великим інтересом читати та подивляти хист і літературний смак їхніх авторів.

Могилянські
школи поза
Києвом. За зразком Могилянської Колегії поставали й інші подібні школи в Україні й поза Україною. Було вже згадано попередньо, що подібну школу заснував Могила в Винниці, а дещо пізніше в Крем'янці. Далі бачимо такі школи в Переяславі, в Чернігові та в Харкові. За зразком Могилянської школи постала також подібна школа і в Москві. Тут її організаторами й першими учителями були моги-

лянці, тобто випускники Могилянської колегії, або таки ж самі учителі колегії. З повищеного видно, який колосальний вплив мала ця Могилянська колегія на ціле, не лиш церковне, але й загальнонаціональне життя нашого народу. Вона була центром усього культурного, літературного, політичного і церковного життя. Коли б вона й після Могилы була осталася в таких руках, як його (Могилы), її плідна праця могла краще послужити рідному народові, аніж це сталося по його смерті.

**Останній етап
школи за часів
Мазепи
й занепад.**

До широкого розквіту дійшла Могилянська Колегія за Мазепи, на початку XVIII ст. Тоді вона дістала назву Академії та деякий час звалася Могилянсько-Мазепинською Академією. Мазепа доцінював вагу і значення цієї високої школи і коштів на неї ніколи не жалував. Академія перетривала лихоліття після програного бою під Полтавою та проіснувала ще декілька десятків літ. Щойно після скасування гетьманщини за Катерини II (1764), а дещо пізніше останньої твердині української самостійности, Запорізької Січі (1775), Академія почала сильно підупадати. Тоді Братському монастиреві, за кошти якого весь час Академія вдержувалася, відібрано всі добра та ними наділювано зайшлих чужих панів. Таким чином Академія втратила базу свого існування і їй грозив неминучий занепад. Хоч дух у ній після скасування гетьманщини вже був далеко не той, що за часів Могилы, то все ж таки вона мала свою традицію та ще бодай рахувалася українською високою школою. Коли ж тепер москалі прибрали все життя в Україні в свої руки, та школа показалася їм небажаною.

У 1817 році Академію московська влада закрила і в тому самому році на місці Академії утворила церковне »училище«-семинарію під наглядом і управою митрополитів-москалів. У два роки пізніше повищено семинарію до ступеня Духовної Академії, яка проіснувала аж до 1920 року, коли вкінці більшовики її остаточно закрили. Та ця Київська Духовна Академія нічим не зв'язана з

Могилянською Академією, ні традицією, ні духом, ні наукою. Будучи під управою митрополитів-москалів, вона ставила собі завдання виховувати таких священиків, які помагали б світській московській владі в русифікації нашого народу.

8. ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ ЗА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ Й РУНИ.

**По невдалій
спробі.**

Середина й друга половина XVII ст. — це найбільш бурхливі часи в історії нашої Церкви, уніятської й православної. Зі смертю митрополитів Рутського й Могили не стало тих визначних індивідуальностей, що навіть в добу великої напруги і неперебірливої полеміки старалися знайти якусь спільну мову і не втрачали надії на поєднання. Наступні митрополити, так у православних як і в католиків, уже не мали того розмаху, розуміння політичної ситуації й дипломатичного хисту, який характеризував Рутського й Могилу. Ідея українського патріярхату, яку висунув Рутський як засіб для з'єдинення наших Церков і яку доволі прихильно були прийняли наші православні кола (особливо Могила), ще начебто й далі існувала, а навіть викликала живе зацікавлення в Римі. Одначе по смерті митр. Могили не було кому це діло продовжувати. Митрополити уніятської Церкви далеко не дорівнювали вимогам часу й ситуації. На додаток, по смерті Могили і в Римі теж охололи до ідеї патріярхату, потішаючи себе надіями, що Київську митрополію скоріше чи пізніше все одно дасться обсадити людиною католицьких поглядів, та й так без патріярхату обійдеться. Але Рим кепсько розцінював ситуацію. В православній Церкві знайшлося більше сили опору й вітальності, як можна було припускати.

На першу половину XVII ст. припадає **Роля козаків.** живіший розвиток козащини. В час укладення унії (1596) ця сила була ще не надто велика, не зовсім добре зорганізована, тому й

противники унії не багато з неї могли скористати. За п'ятдесят, приблизно, років козащина виросла в могутню силу, дістала сильну організаційну підбудову, загартовувалася в численних боях і тепер стала таким політичним чинником, з яким мусіли рахуватися й польські королі. Тепер уже укази й розпорядки короля не виконувалися з такою докладністю, як раніше, і хоч, наприклад, Борецький чи Копинський не мали визнання від короля, то це їм не перешкоджало Церквою управляти. Король не посмів їх тепер рушати, бо за ними стояла сила козаків, а з тою силою теж і король рахувався, бо її потребував.

Коли уніяти попробували після смерти Могили перебрати св. Софію і Печерську Лавру, то це викликало такий сильний спротив православного духовенства й козацтва, що й мови не могло бути про те, щоб ці два символічні центри православ'я перейшли в посідання уніятів.

Нашої церковної ситуації не можна б добре розуміти без короткого бодай розгляду внутрішньо- й зовнішньополітичної ситуації тодішньої Речіпосполитої. Через те, розглядаючи наші церковні справи у цю дуже неспокійну добу, ми будемо мусіти заторкувати також і справи, які мають посереднє відношення до нашої Церкви, тобто політичні справи.

Політична ситуація, можна сказати, православним до деякої міри сприяла. Польща вела в першій половині XVII ст. майже безперервні війни то з Туреччиною, то з Швецією, то з Москвою, і, загалом беручи, вела їх успішно. Розуміється, що для цього вона потребувала сили й помочі козаків, а козаки задармо помочі давати не хотіли. Через те польський католицизм, хоч який нетерпимий він був, рад-не-рад мусів залишати православну Церкву в сякому-такому спокою. Могила виклопотав для себе потвердження на митрополичому престолі, право на розбудову шкіл, узаконення чотирьох епархій і таким чином заставив католицьку сторону рахуватися з ним як з рівнорядним партнером. І коли б був пожив

довше, то можливе, що його прагнення бачити наші церковні відносини унормованими були б увінчалися успіхом.

**Польща
розчарувалася
в унії.**

Попри цей територіальний ріст, нові завоювання, польську державу точила стара недуга, вибуялі шляхетські вольності, недуга, яка підточувала самі основи її існування. Польські королі, вибрані шляхтою, мусіли їй потурати, задовольняти її апетити, а апетити в шляхти були ненаситні. Вона здобувала чимраз більші права; закріпачення села, яке своїми початками сягало ще кінця XV ст., прибирає такі розміри, що життя стає нестерпним, викликає невдоволення, а в Україні навіть повстання (Косинського, Наливайка, Лободи і ін.). І в такій оце ситуації розвивається в Україні церковна боротьба. Очевидно, що ця боротьба не була на руку державі, яка мала великопростірні пляни та для здійснення тих плянів потребувала української збройної сили і сякого-такого внутрішнього спокою. Унія польські пляни розвіяла. Немає сумніву, що католицька Польща уявляла собі унію трохи інакше, аніж воно вийшло. Уніятська Церква ніяк не хотіла латинщитися, а тим самим ставати помостом до ополячення. З усіх обітниць, які спочатку робились уніятській Церкві, нічого не вийшло, вона не стала рівноправною з католицькою Церквою в державі, українським шляхтичам-уніатам відмовляли державних посад, єпископам місць у сенаті. Використовуючи розбрат між православними і уніатами, Польща ставляла уніятську Церкву в подвійно трудне становище. З одного боку ця Церква стягала на себе гнів і ненависть православних, бо їй начебто сприяли поляки-католики, а з другого боку, не маючи помочі нізвідкіля, мусіла відбивати і наступ латинства і боронитися від атак православного табору. Польща — особливо духовенство — побачила, що уніятська Церква не хоче йти під польський католицький диктат, не думає ставати знаряддям асиміляції, а навпаки, докладає всіх зусиль, щоби зберегти свій національний характер. Польське духовенство

спостерегло, що в своїх надіях мусіло розчаруватися. На додаток до всього унія, спричинивши внутрішні заворушення, комплікувала ще більше й без того напружені відносини в державі. Тому помалу починали підноситись голоси, щоб уніятську Церкву знищити-златинізувати насильно та в той спосіб розв'язати замотану ситуацію; знешкодити бодай один фронт та мати справу лише з православними. Розрахунок був простий: — та наша шляхта, яка ще досі лишалася вірна українству, перейде, думали, скоріше чи пізніше на латинство, а обідрана з провідної верстви православна Церква занидіє. Та сталося інакше. Доведений докраю утисками й гнобленням та шляхетською пихою нарід спалахнув в половині XVII ст. і перекреслив усі ворожі наміри. Почалася нова доба — повстання Хмельницького.

Повстання Хмельницького. Повстання Хмельницького було зумовлене передовсім політичними й соціальними раціями, але не можна заперечити, що й релігійні справи відіграли тут певну роль. Тож при тій нагоді перепало від козаків і унії. Знищено багато церков, монастирів, опустіло багато парохій на цілому просторі України, за виїмком Холмської єпархії, куди повстання не сягнуло. Уніятська Церква опинилася в дуже скрутному становищі. Зборівським договором (1649) між гетьманом Хмельницьким і королем Яном II Казіміром православній Церкві призначено значні права, а проблему уніятської передавалося на вирішення сойму. Та договір був одне, а реалізація його постанов — друге. Коли митрополит Косів прибув на сойм (Зборівський договір забезпечував йому друге місце в сенаті, зараз після польського приїзду), то проти нього піднялася така буча, що він покинув сойм і повернувся додому, не добившись потвердження Зборівського трактату. Щоправда, сойм під натиском короля схвалив по довгих торгах Зборівський договір, та ні одна точка договору не була додержана. Це привело до нових воєнних дій, до козацької невдачі (завдяки татарам, що зрадили Хмельницького) під Бе-

рестечком 1651 р. і до Білоцерківського договору, куди гіршого за Зборівський.

**Переяславська
угода.**

Невдача під Берестечком надала новий напрям політичним міркуванням Хмельницького, а тим самим і витичила дорогу нашій православній Церкві. Перемоги козаків над поляками під Батогом і Жванцем не змінили основну ситуації і Хмельницький почав оглядатися на північ. В 1654 р. прийшло до Переяславського договору між Хмельницьким і московським царем, в силу якого Україна попадала «під опіку» Московщини.

На той час православна Церква посідала, крім Києва, осідку митрополита, ще чотири єпархії: Львівську, Перемиську, Луцьку та Могилівсько-Мстиславську (на Білорусі).

Православній Церкві прийшлося тут відіграти дуже важливу роль. Коли Гетьман зважився на такий крок, він не знайшов підтримки з боку православної ієрархії і це виявилось дуже скоро після Переяславської угоди.

Сильвестр Коссів (1647-1657). По смерті Могили київським митрополитом став Сильвестр Коссів, досі єпископ могилівсько-мстиславський.

Ні козаки, ні єпископи не зверталися за дозволом до короля, щоб вибрати єпископа, а довершили вибір самі, за благословенням константинопільського патріярха. Новий митрополит, людина високої культури, був найближчим співробітником покійного Петра Могили. Свою освіту набував у західніх богословських школах, а якийсь час учився також і у львівській Братській школі. Він — один з організаторів Могилянської Колегії, був її професором, пережив з Могилою дуже важкі початки її організації, але наполегливою працею і своїм розумом здобув собі вкінці повне довір'я й пошану козаків. В тому часі в українському православному світі зарисувались були два відмінні напрями. Один, репрезентований Могилою і його однодумцями, куди належав і Коссів, орієнтувався радше на Захід та

був схильний іти на поступки заради примирення православ'я з уніятством. Другий напрям, репрезентований Ісаєю Копинським, якого Могила усунув з київського митрополичого престолу, об'єднував консервативні кола т. зв. «древнього благочестія», які беззастережно орієнтувалися на Москву. Коли ж тепер Коссів обняв керму православної Церкви, то легко догадатися чому ні митрополит, ані ніхто з вищого духовенства не приймав участі в Переяславському договорі. Сам митрополит показався непримиренним ворогом Переяславської орієнтації. Коли московські воеводи, прибувши до Києва, докоряли митрополитові, чому він не «бив чолом» цареві, чому не просив його ласки та не склав присяги на вірність, він відповів, що він участі в Переяславській умові не брав, діла Хмельницького не схвалює і присяги на вірність не складе. Він свого слова додержав, і хоч які були настирливі московські репрезентанти, то знаючи характер митрополита, вони воліли лишити його в спокою й до присяги більше не намовляли. Він показався гідним наслідником Могили і безстрашним оборонцем незалежності української православної Церкви. Коли б таких владик наша Церква — православна чи уніятська — була мала більше, то її історія могла прийняти цілком інший оборот.

Наступ на Церкву по смерті Хмельницького.	Митрополит Коссів помер у квітні 1657 р., а в кілька місяців пізніше (27 липня) упокоївся й гетьман. По смерті Коссова гетьман не повідомляв Москви про те, що опорожнилася митрополича катедра. Він сам призначив тимчасовим містоблстителем митрополії чернігівського єпископа Лазаря Барановича і назначив вибори нового митрополита на 15 серпня. Та тих виборів він уже не дочекався.

Ще й не відбувся був похорон гетьмана, як московські воеводи, використовуючи те замішання, яке по смерті Хмельницького наступило, кинулись намовляти Виговського, щоб виборів нового митрополита не відбувати без

»благословенства« московського патріярха. Вони повели сильну агітацію серед духовенства, головню чернечого, щоб придбало собі »ласки в царя« та щоб признало над собою владу московського патріярха Нікона. Але їхні заходи були безуспішні. Вибори митрополита відбулися в грудні (1657), без благословенства патріярха, і ним став луцький єпископ Діонисій Балабан. Як дуже турбувалися московські наставники в Україні, щоб уярмити нашу Церкву, свідчить їхній лист до царя, у якому питають, що їм робити:

»... а коли вони (єпископи) з'їдуться до Києва і почнуть вибирати митрополита, то що нам, твоїм холопам, робити? Чи маємо їм докоряти, що без твого царського указу і без благословенства патріярха вибирають...?«

Але митрополита обрали без »благословенства«. Видно, що з Москви наспіла відповідь, щоб »докоряти«, бо зараз же після виборів воєводи запитували, яким чином він став митрополитом, без згоди царя, без благословенства патріярха! Митрополит відповідав, що від початку св. хрещення київські митрополити вибирались єпископами, а благословенство приймали від константинопільського патріярха, і що він благословенства від московського патріярха не прийме.

Балабан
і політика
Виговського. Виговський, в руках якого опинилась по смерті Хмельницького гетьманська булава, не поділяв політики свого попередника. Він зразу увійшов у порозуміння з поляками й уклав з ними Гадяцький договір (1658) на приблизно тих самих умовах, на яких був укладений договір Зборівський. Правовість православної Церкви була гарантована, всі владики мали дістати місця в сенаті, унію вирішено знести, а тих уніятів, що не схотіли б повертатися до православ'я, постановлено віддати під владу латинських єпископів. Симпатії митр. Балабана були цілковито по боці Виговського і він навіть приймав участь у договорі. Але Виговський належної піддержки між козацт-

вом і особливо серед широких мас не знайшов. Народні маси зазнали стільки горя від польських панів, стільки недодержаних обіцянок короля, що вже більше вірити шляхті на слово не хотіли. Проти Виговського підняли повстання полтавський полковник Мартин Пушкар і кошовий Запорізької Січі Барабаш. Щоправда, Виговський здушив повстання, але на гетьманстві не вдержався. Верх знову взяли промосковські кола й довели до другої Переяславської Ради (1659), яка мала затвердити пункти з 1654 р., а крім того вирішити долю Київської митрополії. На цій раді молодий гетьман Юрко Хмельницький, мабуть, зрозумів помилку свого батька, бо хоч і приставав, рад-не-рад, на умови з 1654 р., проте за всяку ціну хотів зберегти незалежність Київської митрополії. І тому поставив вимогу, щоб київський митрополит залишався і надалі під зверхництвом константинопільського, а не московського патріярха. Але досягнути це йому не вдалося.

Московські впливи за тих кілька років зросли, знайшлося більше Пушкарів і Барабашів, лакомих на московські рублі й соболі. Вони й переголосували постанову, що на майбутнє київський митрополит має бути «під благословенством» московського патріярха, який уже наперед прийняв титул патріярха «Великої і Малої і Білої Руси». З того видно, як скоро, після Переяслава, виявилися справжні московські наміри. Патріярх чужої церкви, не зважаючи на постанови Вселенських Соборів, вже наперед присвоїв собі титул і право до незалежної церкви, і то за таких обставин, коли духовенство тієї церкви всіма силами боронилося від його опіки й благословенства.

На цій другій Переяславській Раді вищого духовенства взагалі не було, а доля Церкви вирішувалася світськими людьми. Зрозумівши свою похибку, козацька старшина ще того самого року вимагала скасування цієї постанови як незаконно переведеної, але цар стояв на своєму. Тоді митр. Балабан покинув Київ і переїхав на Правобе-

режжя, куди московські впливи не сягали. Не довго думаючи, московські воеводи назначили містоблюстителем митрополії знову Барановича. Однак Баранович не поспішав іти на поступки Москві і продавати свою Церкву. А втім, у московській Церкві були тоді великі безпорядки. Патріарх Нікон, що хотів бути в Церкві таким же »великим государем«, як цар у державі, попав у неласку царя, його замкнуто в монастир, а патріархією управляв вірний царським наказам митр. Питирим. Отож оцей митр. Питирим, не довіряючи Барановичеві, знайшов іншого кандидата для проведення свого пляну. Тоді була опорожнилася Мстиславська єпархія в Київській митрополії. Нікого не питаючи, він посвятив на неї ніжинського протопопа Максима Филимоновича, який прийняв ім'я Методія, та доручив йому перебрати в управу митрополію. Митр. Балабан, що перебував на Правобережжі, негайно скинув Методія з уряду, заперечив його право до Мстиславської єпархії, а на його місце висвятив на мстиславського єпископа Йосифа Тукальського, щирою українського патріота. Українське духовенство Методія зненавиділо і теж відмовило йому послуху. Навіть патр. Нікон, — чи щиро, чи тому, що хотів помститися на цареві, це інше питання, — визнав втручання митр. Питирима у справи Київської митрополії неканонічним і обложив його, Питирима, анатемою. На Методія ж кинув анатему константинопільський патріарх і Москві не пощастило й цим разом посадовити в Києві свого ставленика.

Смерть митр. В травні 1663 р. помер митр. Балабан, а його наступником став Йосиф Нелюбович-Тукальський, який теж перебував на Правобережжі, куди сягала польська влада. Король його потвердити не хотів аж до 1675 р., а не признавали його також ні в Києві, ні на Лівобережжі. Містоблюстителем митрополії знову став, недавно виклятий, Методій, з якого константинопільський патріарх умудрився зняти анатему. Методій продовжував свою ревність у служінні Москві та, щоб ще

більшої ласки дослужитися, посилав доноси на гетьмана Брюховецького (1663-1668). Але й Брюховецький був ставлеником Москви і, щоб Методієві відплатитися, він запропонував 1665 р. Москві, щоб Методія усунути та прислати митрополита з Москви. Коли про це стало відомим в Україні, це так озлобило духовенство та й самого Методія, що він враз з духовенством заявив, що вони радше приймуть смерть, як московського митрополита. Видно, що ситуація була така серйозна, що навіть московські воеводи (Шереметев) доносили з Києва, що ліпше покищо митрополита не прислати, бо могло б прийти до великих заворушень.

Тим часом за українські й білоруські

Андрусівський землі велася безнастанна боротьба
мир, 1667 р. між Польщею й Москвою, зі змінним
щастям для одної чи другої сторони.

Вкінці, в січні 1667 р., Польща уклала з Московщиною договір в Андрусові (Смоленська губернія), згідно з яким Україну поділено. Московщина дістала Лівобережжя з Києвом, а крім того добрий шмат білоруських земель, а за Польщею лишилося Правобережжя і південнозахідня Білорусь. Це був великий удар для православної Церкви. Тепер відпір київського духовенства був дуже послаблений, митрополія формально розчленована. Лазар Баранович, чернігівський єпископ, що досі вагався, куди йому йти, поспішив виклопотати в Москві для своєї єпархії титул архієпископії, сподіваючись зробити її центром на випадок, коли б київський митрополит з єпархіями під Польщею не добився своїх прав над єпархіями під Московщиною. А на те, що митрополит таких прав діб'ється, виглядів не було, бо митр. Тукальський був рішучим противником усяких зв'язків з Московщиною. Він розпорядився, щоб по церквах не поминали московського царя, а лише гетьмана (Петра Дорошенка). Єпископа Методія, що попався був у руки митрополита, він позбавив сану і заслав в уманський монастир.

Але правобережний гетьман Петро Дорошенко не вдержався. Не вдержався ані в союзі з Польщею, ані в

союзи з турками. Турки Правобережну Україну страшенно спустошили, це викликало в народі обурення і ще посилило акцію промосковської орієнтації. В такій трагічній хвилині для православної Церкви помер митрополит Тукальський 26 липня 1675 р. Митрополія осиротіла. Знову вплив наверх Лазар Баранович і оце він втретє містоблюстителем Київської митрополії, цим разом аж на десять літ, до 1685 р.

По смерті Рутського з'єдинена наша **Уніятська Церква** Церква опинилася в трудному становищі. Як вище згадано, уніятська **по смерті** Церква не захотіла стати знаряддям **митр. Рутського.** для польських державних плянів, а хотіла бути окремішньою, національною Церквою українського народу. Це перекреслювало шляхетські пляни і через те Польща починає ревідувати своє відношення до неї. Йде навіть так далеко, що в Гадяцькому договорі годиться на те, щоб унію цілком знести, а залишити в державі лише католицьку і православну Церкви. Невідомо, чим була б скінчилася та постанова, коли б не те, що наступні роки змінили цілий уклад відносин.

Часи Хмельниччини, без сумніву, уніятську Церкву сильно послабили. Сучасний митрополит Антоній Селява (1642-1655), який найперше мусів видержати сильний наступ латинського духовенства, ані сам, ані ніхто з його близьких співробітників не зумів знайти способу, щоб переконати Хмельницького в тому, що уніятська Церква — це не експозитура Польщі, а справжня, народові близька українська Церква. Одинокий талановитий його співробітник єпископ Терлецький помер у самому розгарі подій, 1649 р. Два роки пізніше, 1651 р., по смерті єп. Крупецького, перейшла назад до православ'я Перемиська єпархія. В воевідствах Київському, Брацлавському, Чернігівському, частинно на Волині, тобто на теренах повстанських дій, уніятська Церква на якийсь час фактично перестала була існувати. Митрополит, не маючи захисту від нікого, блукав з місця на місце, будучи скорботним свідком занепаду тої Церкви, яку очолював.

Лиш Яків Суша, адміністратор Холмської єпархії, після того як вона перейшла в посідання православних, не втрачав віри й надії, і йому уніятська Церква завдячує в значній мірі те, що вона кінець-кінцем піднеслася з руїни, відзискала свою силу і стала твердо на ноги. Митр. Селява помер 1655 р. Умираючи, митрополит назначив своїм помічником, з правом наслідства на митрополичий престіл, полоцького архієпископа Гавриїла Коленду, білоруського василіянина. Але на Коленду не хотіли погодитися ані василіяни, бо іменування відбулося без їхньої згоди, ані польський король. Василіяни не хотіли признавати Коленди митрополитом через те, що кожночасний митрополит був і протоархимандритом Чина, а через те василіяни вимагали на номінацію їхньої згоди. Король не хотів признати Коленди, щоб не дражнити козаків, а втім, Польщі на уніятській Церкві тоді зовсім не залежало. Навіть у Римі почали прислухуватися до польських підшептів, чи не краще б унію занехати, а підтримувати латинізацію тої решти, що лишилася з уніятської Церкви.

Яків Суша — заходи в Римі. В такій непевності вибрався Яків Суша, тодішній адміністратор Холмської єпархії, до Риму в 1664 р. Тут він подав основний меморандум про стан уніятської Церкви, про ревність і постійність у вірі, яку виявили вірні й духовенство, про подвиги мучеництва, і вкінці розвіяв усі ілюзії щодо того, що уніятська Церква колись златинізується та перейде під диктат латинських єпископів. Йому вдалося переперти багато своїх постулатів, між іншим і той, щоб Рим визнав Коленду митрополитом. Це й сталося в 1666 р. Крім цього, Рим вислав до польського короля Яна Казіміра письмо, яким забороняв робити унію предметом політичних торгів. Митрополит дістав місце в сенаті, але він (подібно як і його попередник) не відповідав вимогам часу, зі свого місця в сенаті він навіть не скористав.

**Кипріян
Жоховський.**

Помер Коленда в 1674 р. На його місце прийшов Кипріян Жоховський (1674-1693), людина непересічних здібностей, дотеперішній помічник покійного митрополита з титулом єпископа вітебського й моголівського. Час його митрополитування можна назвати переломовим часом в уніятській Церкві. Він передовсім рішуче виступив проти всяких спроб латинізації і визначив Церкві виразну і недвозначну мету — здобути довір'я широких народних мас, лишаючись їм близькою, рідною. Поволі йому це вдається. Після кількох десятиліть хаосу й розбиття він виводить її на чисту дорогу. Це йому вдається тим легше, що вже й на Лівобережжі переконались, чим пахне опіка московського царя і патріярше благословенство. Після Андрусівського поділу України (1667) уніятська Церква відзискує усі втрачені церкви на Правобережжі. Ступнево приєднує навіть ті єпархії, що досі завжди були православними, без утисків, без непотрібних судових процесів, без полемічної борні, що характеризувала її початки. Жоховський починає творити нову сторінку історії уніятської Церкви.

Діяльність митр. Жоховського позначилася двома напрямками: розбудовою і поширенням Церкви та, бодай частинним, упорядкуванням внутрішніх відносин. Як згадано, він перейняв уніятську Церкву після незвичайно бурхливих часів в дуже послабленому стані. В останній чверті XVII ст., після Андрусівського миру, прийшли трохи спокійніші часи.

У Польщі на престіл прийшов Ян Со-
Спроба молитовної беський (1674-1696), що ставився до-
єдності. волі прихильно до уніятів, а також
толерантно до православних. Це ство-
рювало корисну атмосферу до спокійного обміну думка-
ми. На Лівобережжі в тому самому часі йшло сильне
намагання московської Церкви підпорядкувати собі Київ-
ську митрополію при сильному спротиві українського
духовенства. Ці дві обставини, спокійніші часи на Пра-

вобережжі і наступ московської Церкви, призвели до того, що між уніятами і православними в Польщі виникла думка, щоб помиритися, залікувати давню ворожнечу та старатися поєднати обидві наші Церкви. Так прийшло в 1680 р. до Люблинського синоду (т. зв. з латинська »колляковіум люблінензе«), в якому взяли участь уніятські єпископи з митрополитом Жоховським та представники чернечого духовенства. З православного боку прибули на цей синод львівський єпископ Шумлянський, луцький Святополк-Четвертинський, унівський архимандрит Варлаам Шептицький, представники інших монастирів, а теж відпоручники львівського Ставропігійського Братства. Вже сам факт, що ворогуючі недавно сторони з'їхалися, щоб по-християнському перевірити свої рахунки, добре свідчить про тодішніх наших владик.

Можливо, що вже тоді було б прийшло до замирення, коли б не те, що до того діалогу поставився негативно папський нунцій в Польщі та тим самим знівечив діяльність з'їзду. З православного боку лиш луцький єпископ Гедеон (Святополк-Четвертинський) не показував великої охоти до згоди, але його пізніша діяльність і орієнтація пояснюють, чому саме він поставився вороже до єднання з уніятами. На його, незavidну, долю припало підкорити нашу православну Церкву московській, в 1685 р., отже лиш п'ять років пізніше. Інша причина, що з'їзд не вдався, як догадуються деякі історики, була та, що зростові уніятської Церкви не сприяло латинське духовенство, а тому постаралося, щоб синод розв'язати. Це цілком імовірно, бо ненависть польського клиру так до уніятів, як і до православних мала ще і в тому часі добре документовану історію.

**Внутрішні
реформи
Жоховського.**

Другим ділом, за яке взявся митрополит, була направа внутрішніх відносин у Церкві. Найважливішу роль в тодішній уніятській Церкві відігравали василіяни, одинокий наш чин, що після реформи Рутського (1617) зріс у значну силу. В посіданні василіян були майже всі школи. Вони зай-

мали найважливіші церковні уряди, найвпливовіші парохії, з них вибиралися єпископи. Не було б тут нічого злого, якби не те, що до василіян на протязі XVII ст. вступило чимало поляків-шляхтичів, ласих на добрі церковні посади. Вони, щоправда, змінювали латинський обряд на східній, однаке на ділі вводили в наш обряд багато латинських елементів. Таким чином старовинний обряд нашої Церкви помалу засмічувався латинськими звичками, втрачав свою відрубність і ступнево наближався до латинського.

**Асиміляційні
заходи.**

Попри латинську мову в школах, василіяни користувалися, в школі і дома, польською мовою, а це ніяк не йшло в парі з інтересами нашої Церкви. На тому тлі виникали часті спори й непорозуміння між митрополитами й василіянами. Такі спори були і за Селяви і Коленди, були вони й за Жоховського. Згідно зі звичаями східної Церкви, кожночасний митрополит був також протоархимандритом усіх монастирів. Але василіянам це не підходило, вони хотіли мати архимандрита (чи протоархимандрита) за власним вибором. Митрополити ж не хотіли на це пристати, бо тим втрачали б всякий нагляд над монастирями та давали б їм вільну руку в їхній церковній політиці. Цей спір за Жоховського дуже загострився. Митрополит вимагав, щоб василіяни залишили всі обрядові новості, тобто латинізацію. В тій справі він, враз з іншими єпископами, вдався до Риму та просив папу, щоб наказав василіянам заховувати чистий східній обряд.

Дбав митрополит Жоховський також і про освіту духовенства. Своїм богословам, які студіювали за границею, він поклав за обов'язок добре вивчати церковнослов'янську мову, бо за впливами василіян, цю мову духовенство почало занедбувати.

Очевидно, митр. Жоховському не вдалося навести повний лад і порядок у Церкві, але його намагання повернути Церкві чистий східній обряд та надати їй розвиткові національний напрям не пропало марно. Це його

намагання знайшло собі в наступних десятиліттях гідних наслідувачів.

Помер митрополит в 1693 р. Він ще діждався перед смертю переходу Перемиської єпархії на унію, в 1692 р. В тому є його, та і його близького співробітника холмського єпископа Якова Суші, неабияка заслуга.

9. ПРИЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ДО МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ.

Боротьба за окремішність. Після поділу Київської митрополії (1458) церковне життя в цих двох частинах колишньої великої християнської спільноти пішло різними шляхами. Українська Церква, ближча до західної культури, хоч і залишилася вірною православ'ю, переймала чимало нових ідей зі Заходу. Українські богослови студіювали переважно в західних високих школах, польських, німецьких, чеських, італійських та інших, і в той спосіб приносили на рідний ґрунт здобутки західної науки. Не те було на Московщині. Туди західні впливи не сягали, контактів з католицьким світом тут майже не було, не було шкіл, богословська наука стояла дуже низько, священників трактували як рабів, а всякі нові думки чи то в богословії чи в обряді трактувалися як ересь та строго переслідувались. На протязі двох сот років ті різниці між українським і московським православ'ям були доволі значні і викликали нехоть і недовір'я в українським духовенстві до московської Церкви. На Україні говорили, що на Москві стільки вір, скільки сіл, а в селі скільки хат; що у них уся віра полягає в тому, щоб борода не голити і тютюну не курити.

На початку XVII ст., коли українська православна Церква опинилася в трудному становищі, деякі з наших єпископів почали поглядати на північ, до «православного царя», очікуючи звідтіля помочі й опіки. Але це були лиш одиниці, більшість же українського духовенства, особливо вищого, лякалися Москви та того невільничого

життя, яким звикло було жити московське духовенство. Таким чином зарисувалися в нас два напрями, один напрям т. зв. «древняго благочестія», що радий був підпорядкуватися московській Церкві, і другий, більш поступовий, який хотів задержати цілковиту незалежність української Церкви під номінальним зверхництвом константинопільського патріарха, як це було здавна, та не втрачав надії на поєднання з уніятською церквою. Доки Україна не була залежна від Москви, ці промосковські орієнтації поза межі орієнтації не пішли. Але ситуація змінилася після Переяслава. Хоч у пунктах Хмельницького не було мови про підпорядкування нашої Церкви московській, проте це не перешкоджало московському духовенству такі претенсії висувати та по нашу Церкву посягати. І чим сильніший ішов натиск із Москви, тим більша була реакція з боку київських митрополитів проти підпорядкування.

Відомо з історії, як дуже противилося наше духовенство Переяславській угоді. Митрополит Коссів навіть не скривав свого ворожого відношення до московських воеводів і, коли ті почали були будувати в Києві укріплення недалеко від св. Софії, митрополит рішуче тому спротивився і погрозив ужити сили, коли б вони ці будови продовжували. На вимогу присягти на вірність цареві та привести до присяги духовенство митрополит відповідав, що Переяславський договір стався без його згоди і що він присяги не складе, а духовенства, вільних людей, неволити не буде. Зараз після цього договору митрополит післав до Луцька ченця Криницького, щоб вписав у Луцькі городські книги протест від його імені та імені Печерського архимандрита проти прилучення України до Москви.

Рішуча поведінка київського духовенства припинила на якийсь час московські наступи на нашу православну Церкву. Побачили там, що цілу Церкву відразу підбити не буде можна. Тому змінили тактику. Підбивши в 1654 р. Білорусь, тобто єпархії Полоцьку, Могилівську

та Смоленську, Москва негайно почала там уводити свій лад. Патріярх прийняв титул патріярха »Великої, Малої і Білої Руси«, порушуючи тим споконвічні права київського митрополита та не питаючи, чи Київська митрополія собі його зверхництва бажає, чи ні.

Як дуже в Москві хотіли підбити нашу Церкву, свідчить і те, що в московських богослужбових книгах друкували в тому часі спеціальну молитву до патрона московської Церкви Олексія, щоб »київський престол (тобто митрополія) з'єдналася з богопоставленим престолом московським«. Часи після смерти митр. Коссова (1657), як уже згадано, були дуже важкі для православної Церкви. Після короткого гетьманування Виговського (1657-1659) булаву перейняв син Богдана, Юрій Хмельницький, що зразу схилявся в московську сторону. Але, коли в 1659 р. москалі провели (на другій Переяславській Раді) т. зв. Переяславські Статті, які дуже обмежували права гетьмана, а Церкву піддавали під владу московського патріярха, він покинув Москву та ввійшов в союз з поляками. І хоч на спілку з поляками він побив москалів під Чудновом, проте не був в силі з'єдинити всі українські землі і в 1663 р. склав булаву. З того часу на Україні були два гетьмани, один на Лівобережжі, під протекторатом Московщини, а один на Правобережжі, під протекторатом Польщі. На Лівобережжі, за Брюховецького (1663-1668), московські впливи дуже зміцніли. На Правобережжі, під Польщею, гетьмани змінювалися один за одним, а це не сприяло ні державі, ні Церкві.

Найяснішою постаттю нашої історії того часу був **Петро Дорошенко**, черкаський полковник, якого на козацькій раді в Чигирині вибрано гетьманом в 1666 р. Його найближчою метою було звільнити

найперше Правобережну Україну від поляків, а потім Лівобережжя від москалів. Відгадуючи Дорошенкові плани, поляки погодилися з Москвою і Андрусівським миром (1667) поділили поміж себе наші землі. Цей торг українськими землями викликав ворожі настрої по цей

і по той бік Дніпра. Проти Брюховецького почались повстання і, коли Дорошенко в 1668 р. появився на Лівобережжі, весь народ виявив йому свої симпатії і вірність. На якийсь час Дорошенко знов об'єднав українські землі. Коли ж на Правобережну Україну насунуло польське військо, Дорошенко назначив на Лівобережжі наказним гетьманом Дем'яна Многогрішного, а сам вернувся на Правобережжя відбивати польські наступи. Лівобережжя не вдержалося, і Многогрішний під тиском кіл промосковської орієнтації вирішив визнати московський протекторат. Правобережною Україною правив Дорошенко. В 1668 р. він уклав пакт з Туреччиною на доволі вигідних для України умовах і за допомогою турків відібрав полякам майже всі українські землі аж по Львів. Бучацьким договором (1672) Польща зреклася Правобережжя. Але народ Дорошенка не піддержав. Роздратоване турецько-татарськими грабунками суспільство, не посприяло Дорошенкові і, коли в наступному році відновилася війна між турками і поляками, а москалі, це використовуючи, потягли на Правобережжя (1674), майже всі полки Дорошенка перейшли на бік лівобережного гетьмана Самойловича.

Часи Руїни. Дорошенко відбив московське військо і знов обняв владу на Правобережжі, але кінець-кінцем, по довгих переговорах, передав свою булаву Самойловичеві, в 1676 р. Рік тому (1675) помер найближчий співробітник і друг Дорошенка, митрополит Тукальський, і митрополія лишилася необсадженою аж до 1685 р. Завідував митрополією чернігівський єпископ Лазар Баранович, тепер оце вже втретє на протязі двадцяти років. Після зайняття Правобережжя Самойловичем турки не хотіли з тим погодитися і знов висунули Юрія Хмельницького та разом з ним розпочали війну проти Самойловича. Правобережжя здобули (1679), але війна завдала стільки шкоди в людях і майні, що недобитки воліли переселитися на Лівобережжя, де відносини були спокійніші, аніж залишатись. Правобережна Україна майже опусті-

ла, середня й південна Київщина, південне Поділля осталися незаселеною пустинею на довгі роки.

Ми мусіли зупинитися на тому історичному періоді трохи довше й описати його докладніше, щоб могли зрозуміти, серед яких невідрадних умов приходилось київським митрополитам відстоювати незалежність своєї Церкви. Як довго лиш існувала надія, що Україна, бодай на Правобережжі, зможе вдержати свою незалежність від Москви, так довго київські митрополити не здавали позицій. В тих незвичайно важких, трагічних часах вони були визначною опорою для тих гетьманів, напр. Виговського, Тетері чи Дорошенка, які бачили помилку Хмельницького і всіма силами старалися її направити. Маючи діло з такими пастирями, Москва воліла вичекати догіднішої хвилини, щоб уярмити нашу Церкву. Така хвилина настала, знайшлися і підходящі люди.

**Гетьман
Самойлович
і патр. Яким.**

Іван Самойлович (1672-1687), лівобережний гетьман, раніше генеральний суддя за гетьманату Дем'яна Многогрішного, розумів дуже добре, яку вагу і вплив мали київські митрополити. Їхню настанову до московської його політики він теж знав. Тому, коли не стало митр. Тукальського, він ужив усіх заходів, щоб посадити на київському престолі такого митрополита, який вповні поділяв би його політичні погляди. У Москві патріярхом тоді був Яким, за давньою професією солдат, людина без освіти, малограмотна, а при тому жорстока і вперта. Розказує історія про того Якима, що раз, коли він був ще ченцем, загідозрили його в неправослав'ї. Притягнули його на допит та стали перевіряти його православ'я. Нічого не скриваючи, Яким сповідався: »я не знаю ніякої віри, ні старої ні нової, але що звелять начальники, то я готовий робити і у всьому їх слухати«. Через декілька років (1674), він став патріярхом.

З оцим патріярхом увійшов гетьман Самойлович у ближчі зв'язки. Трапилася для цього нагода. У 1683 р. помер Печерський архимандрит Інокентій Гізель і Са-

мойлович зараз же поспішив повідомити про те патріярха і царя та просив благословенства для нового архимандрита, якого ченці мали вибрати. Очевидно, і патріярх і цар радо погодилися, а патріярх навіть висловив бажання посвятити нового архимандрита. Але духовенство догадалося, куди зміряють Самойлович і патріярх, і вибрало вільними голосами архимандритом Варлаама Ясинського, а Ясинський за посвятою до Москви їхати не забажав. Він прийняв своє посвячення на архимандрита від Лазаря Барановича, містоблюстителя Київської митрополії.

Була б, мабуть, боротьба за Київську митрополію протягнулася ще довго, коли б не те, що в самій православної ієрархії почалися неприємності. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський почав висувати претенсії до маєтків Печерської Лаври. Це так перелякало архимандрита Ясинського, що він поспішив написати до патріярха Якіма та просити грамоти на архимандрію.

Такий акт означав непряме визнання московського патріярха та його авторитету у справах Київської митрополії. Тим часом митрополія все ще не була обсаджена, не було підходящого кандидата. І ось цей кандидат знайшовся.

Директиви з Москви.	В 1684 р. прибув до гетьманської столиці Батурина свояк гетьмана Самойловича, бувший луцький єпископ Гедеон Святополк-Четвертинський.

Покинув свою єпархію, мовляв, тому, що пакості йому робили поляки, а навіть загрожували його життю. Отож владику вирішив своє життя зберегти, покинув паству та подався шукати ліпшого місця. Гедеон зараз же написав смиренні листи до Москви та заявив своє послухенство патріярхові. З Москви наспіла відповідь. Наказано Самойловичеві негайно провести вибори київського митрополита, а при тому виписано ясно і недвозначно, що новий митрополит має визнавати московського патріярха, а не константинопільського, і що по посвяту має приїхати до Москви. Вибори митрополита визначено на 8 липня 1685 р.

Тим разом ієрархія не справдила покладених на неї надій. На вибори митрополита прибуло дуже мало духовенства. Не було навіть містоблюстителя митрополії Барановича. Духовенство, уважаючи, що такі вибори будуть незаконними, вимагало відкладення виборів. Одначе гетьманські послы та прибічники його політики не згоджувались на відкладення і обрали київським митрополитом Гедеона.

По тих виборах гетьман повідомив Москву, але, видно, обізвалося і в ньому і в Гедеоні сумління. Гетьман у листі настоював на тому, щоб все таки права української Церкви не були порушені, а Гедеон, який двадцять п'ять років тому присягав на вірність константинопільському патріярхові, тепер не знав, що з тим зробити, коли б мав свою присягу потоптати і скласти іншу, цим разом на вірність московському патріярхові.

Київське духовенство, побачивши ці виборні митарства, зібралося на інший собор, опротестувало ці вибори та повідомило про це гетьмана. При тому отці собору зазначували, що справа приналежности Київської митрополії до константинопільського патріярха може бути вирішена лише духовенством митрополії в порозумінні з патріярхом. Прилучуючися до московського патріярха, — писали вони, — наша Церква втратить усі свої стародавні права, а це буде на велику шкоду Церкві і народові. Вони вказували на ті порядки, які московська Церква завела в Білгородській епархії, де священника за незаплачений податок архієреєві »палицею по литках затинають«, де богослуження на московський лад переіначили та й інші беззаконня увели. Але цей протест успіху не мав: з Москви прийшов указ, щоб Гедеон чимскоріше приїжджав за благословенством.

В жовтні 1685 р. поїхав новообраний
Підпорядкування митрополит до Москви і 8 листопада
Москви. прийняв посвяту від московського
патріярха. При тому він склав присягу на вірність московському патріярхові та його наступ-

никам. Після посвячення Гедеон дістав дві грамоти, одну від царів Івана, Петра і їх сестри Софії, а одну від патріярха Якима. Царі у своїй грамоті підтверджували старі права Київської митрополії, визнавали суд митрополита судом найвищої інстанції, забезпечували вільний вибір митрополита, першенство його почести перед другими митрополитами та й інші права, які Київська митрополія набула на протязі століть. Але грамота патріярха була трохи інакша. Він зве тепер київського митрополита лише »Київським, Галицьким і Малої Руси«, отож ставляє його в становище звичайного, йому підлеглого, ієрарха. Таким чином довершився останній акт підкорення української православної Церкви московській.

Торги в Константинополі. Перебравши українську Церкву, московський патріярх все ж таки побоювався наслідків, які з цього можуть постати. Москва вже й раніше намовляла константинопільського патріярха відпустити їй Київську митрополію, але патріярх не згоджувався. В грудні 1684 р., коли кандидат (Гедеон) уже був намічений, царі післали константинопільському патріярхові щедрий дарунок, двісті рублів, та просили віддати московському патріярхові нашу Церкву, бо, мовляв, сам нарід собі цього бажає. Патріярх не згодився. Тепер, після посвячення й присяги Гедеона, царі і патріярх Яким знов післали посольство до Константинополя з багатими дарунками. В Андріянополі послали стрінули впливового ерусалимського патріярха Доситея та почали його намовляти їхню акцію перед константинопільським патріярхом піддержати. Але Доситей виявився непоступливим. Він заявив, що »навіть за більшу суму« свого благословенства на таке незаконне діло не дав би, та осудив поведінку московського патріярха як суперечну з церковними канонами. Саме в тому часі приїхав до Андріянополя нововибраний константинопільський патріярх Діонісій просити потвердження султана на свій вибір. Довідавшись про посольство та справу, з якою прибули, патр. Діонісій теж відмовився дати на те

свою згоду. Тоді московські посли, зміркувавши, що з патріярхами діла не доведуть до ладу, звернулися до турецьких властей, щоб ті наказали патріярхові українську Церкву передати московському патріярхові. Туреччина тоді знаходилася в скрутному становищі. На мирних взаєминах з Московщиною їй дуже залежало, а тому негайно великий везір візвав патріярха та наказав йому Київську митрополію відступити Москві. Коли досі вся поведінка Москви була беззаконна, перебрання нашої Церкви було поламанням законів, то тепер уже все було канонічне.

В травні 1686 р. патріярх Діонисій виписав аж шість грамот: дві до царів, по одній до московського патріярха, київського митрополита, гетьмана та до українського народу.

У грамоті до московського патріярха патр. Діонисій писав таке: Київського митрополита мають собі вільно вибирати духовні митрополії за стародавніми правами, на посвячення до Москви йому їхати не конечно, а за богослужбами київський митрополит має найперше поминати константинопільського, а щойно потім московського патріярха.

За відступлення нашої Церкви московському патріярхові обидва східні патріярхи Діонисій і Доситей, прийняли по двісті рублів московської «милостині». Досить дешево, коли порівняти, що Мазепа заплатив, в два роки пізніше, кн. Голіцину за гетьманську булаву десять тисяч рублів.

**Московська
невдячність.**

Кому ж на користь вийшов цей торг українською православною Церквою? Найперше Туреччина сильно перерухувалась, коли думала, що коштом відступлення української митрополії московському патріярхові купить собі мир з Москвою. Не встигли царські посли переступити турецькі кордони, як Москва оголосила Туреччині війну. За те найперше заплатив патріярх Діонисій. Під'юджуване турками православне духовенство константинопільського патріярхату скликало собор,

осудило патріярха Діонісія за поламання церковних канонів і позбавило його патріяршого престола. Гірко нарікав патріярх Діонісій, скаржився листами до Москви та просив прислати йому обіцяні «милостині», бо він, мовляв, зробив велику прислугу царям, відступивши їм українську Церкву. На те йому відповідав патріярх Яким, що відступлення Київської митрополії — це така дрібничка, що й не заслуговує на окрему подяку й милостиню.

Гетьман Самойлович, який найбільше причинився до цього діла, помандрував на Сибір за невдачу війну з турками та погіб в 1687 р. там таки, на засланні. Його майно skonфіскували, а синові, що ставав в обороні батька, відрубали голову. Так у Москві платили за «вірну службу».

Подібна доля стрінула й еп. Методія. З Уманського монастиря його вивезли в Москву, а там його засудили на досмертне ув'язнення в Новоспаському монастирі, де він і помер в 1690 р. Засудили за те, що Методій, прозрівши кінець-кінцем, виступив був проти намагання Брюховецького дістати київській церкві митрополита з Москви.

Митрополит Гедеон не натішився довго своєю митрополією. Скоро вийшла з-під його влади Печерська Лавра та Межигірський монастир, два найважливіші центри митрополії, яким московський патріярх надав право ставропігії та підпорядкував безпосередньо собі. Митрополія втратила майже всі церковні маєтки, а озлоблене духовенство відмовило йому тої пошани, якою завжди наділяло своїх митрополитів. Помер Гедеон 6 квітня 1690 р., отже за короткі чотири роки митрополитування, але ті чотири роки вистачили на те, щоб занепасти культурні здобутки нашої Церкви, які вона набула за довгі віки. Ось так підступом і обманом посіла Москва нашу Церкву.

**»Да расширяется
православием
российское
царство«.**

Кому з того користь? В часі пертрактацій з константинопільським патріархом з Москви йому писали, що Київська митрополія задалеко віддалена від Константинополя, що митрополитам тяжко з патріархом комунікуватися і вкінці, що український нарід собі «слізно бажає» бути під благословенством московського патріарха. Будучи під Москвою, українська Церква, — запевняли, — буде мати ті самі права, що мала досі, зможе краще розвиватися та успішніше працювати на Божу славу й спасення душ.

Як ті запевнення справдилися, показали вже найближчі роки. Чернігівську архієпархію прилучено прямо до моск. патріархату, найбагатшій монастирі патріарх вийняв з-під влади митрополита й підкорив собі, заведено ті самі порядки закріпачення духовенства, що панували в Московщині, і в той спосіб зведено Київську митрополію та її ієрарха до становища без ніякого значення й поваги.

Був це час, коли в Москві плекали т. зв. ідею Третього Риму. Давній Рим, найстарший осідок християнства, своє відслужив, а коли столиця імперії перенеслася до Константинополя, то ось тут постав Новий Рим. Коли ж Константинопіль упав під напором турків, а разом з тим упала й імперія, то Москва успадкувала права бути третім Римом. Той третій Рим, — думали в Москві, — має бути центром усього християнства, бо там перебуває наймогутніший цар. Байдуже, що в тому третьому Римі були такі патріархи, як напр. Яким, які заледве вміли читати й писати.

Насправді, не християнством турбувалися московські царі та їх патріархи. В половині XVII ст. (1666) відбувся в Москві собор, на якому московські отці ось так визначили своє християнство і завдання Церкви: «да расширяется православием в род і род богохранимое російское царство», тобто християнство і православ'я зведено до засобу поширення границь імперії та уярмлення сумеж-

них народів. Ледве чи здавали собі тоді справу отці собору, яку дорогу вони визначували московській Церкві, але ніхто не сумнівається в тому, що вони говорили якраз те, що думали.

Першою жертвою, згідно з оцим пляном, впала Київська митрополія, найбільший і найважливіший центр християнства в східній Європі, центр християнської науки, мистецтва, чернечого життя. Вона перетривала важкі часи татарського лихоліття, часи занепаду княжої держави, перетривала часи польського наступу, часи руїни і аж до цього часу була в силі задержати свою повагу і значення. Упала у важкі часи національного нашого приниження під напором насильства й обману.

10. ПРАВОСЛАВНІ МИТРОПОЛИТИ 1620-1690 РР.

Після довершення Берестейської унії **Тяжкі умовини.** (1596) православна Церква в Україні, щоправда, далі існувала, але її ієрархія була дуже послаблена. Залишилося всього два єпископи, львівський Гедеон Балабан і перемиський Михайло Копистенський, які на унію не пішли. Факт, що ті дві єпархії на західніх українських землях так твердо боронили православ'я, не треба пояснити виключно особистими прикметами тодішніх ієрархів тих двох єпархій. Як відомо, Балабан був одним з перших ініціаторів унійної акції. Факт, що він, як і перемиський владика, лишилися при православ'ї знаходить своє вияснення передовсім в тому, що так православне духовенство, як і миряни, будучи в постійному стику з латинством, мали таке упередження до польського католицизму, що не вірили ані унії, ані обіцянкам польських королів. Це радше вказує на позитивні прикмети тих владик. Стоячи перед дилемою, куди їм іти, вони вибрали трудніший шлях для себе і єпархій, які очолювали. Бо, приставши на унію, вони б позбулися багатьох клопотів, утисків, турбот, а однак вони вирішили остатися при православ'ї, розуміючи добре, що їм прийдеться зводити завзяті бої

за свою Церкву. Вони рахували на поміч і підтримку численної ще тоді української шляхти та монастирів, головно таких сильних і впливових, як Печерська Лавра, Дерманський, Пинський, Супрасльський та інших. Однак цього було замало, бракувало найважливішого — митрополита, який би ієрархію очолював, святив нових єпископів та надавав напрям церковній діяльності.

**Очолоення
ієрархії.**

Такий стан тимчасовості тривав у православній Церкві аж до 1620 р. В тому році єрусалимський патріярх Теофан, повертаючи з Москви, зупинився в Києві і тут висвятив на київського митрополита Йова Борецького, ігумена Михайлівського монастиря, та п'ятьох єпископів — Мелетія Смотрицького, Ісаю Копинського, Єзекіїля Курцевича, Ісаака Борисковича і Паїсія Іполітовича. Це була дуже важлива подія в православній Церкві. Тепер ієрархія була сильно зміцнена, усі єпископські катедри обсажені бодай номінально, (бо більшість кафедр була обсаджена уніятськими єпископами), а головне те, що Церква дістала первосвятителя — митрополита.

Перейдемо по черзі київських православних митрополитів, які стояли у проводі Церкви до кінця XVII ст., тобто до часу її підпорядкування московському патріярхові.

Йов Борецький. (1620-1631) — походив з Бірчі в Галичині. Учився замолоду у Львівській Братській школі, у якій пізніше (1604) був настановлений ректором. Коли оснувалася в Києві школа Богоявленського Братства, він обняв її провід (1615-16), а в 1618 р. став ігуменом Михайлівського монастиря. На тому становищі він пробув аж до часу його посвяти на митрополита в 1620 р. Людина благородна і широко освічена, Борецький, хоч і не співчував унії, то все ж не втрачав надії на мирне поладження внутрішньоцерковного спору та ставився до уніятів з виrozumінням. На оборону православної Церкви він склав у 1621 р. «Протестацію», а в рік пізніше інший

важливий для історії тодішніх церковних відносин твір, «Юстифікацію». Коли Мелетій Смотрицький, після своєї подорожі на Схід, змінив свої погляди на унію та вирішив її прийняти, митрополит поділяв думки Смотрицького. Щойно на Київському Соборі 1628 р., який осудив «Апологію» Смотрицького, митрополит, зваживши рішучу поставу козаків, не пішов за Смотрицьким. В 1629 році митрополит відбув ще один собор, на якому вирішено видати катехізм для вірних. В тому самому році він також, через своїх представників, брав участь у спільному (з уніятами) соборі у Львові, який мав на меті започаткувати дружні переговори для взаємної згоди. Перед смертю ще оснував при Михайлівському монастирі (де сам жив) друкарню. Помер у 1631 році.

Ісая Копинський (1631-1633) — посвячений на архієпископа Смоленського і Чернігівського в 1620 р., обняв митрополію по смерті Борецького в 1631 р. Належав до непримиренних ворогів унії і очолював т. зв. консервативні кола української православної Церкви. Сам чоловік побожний, церковній справі щиро відданий, окрему популярність здобув тим, що розбудував чернече життя, головню на Лівобережжі. Від тих монастирів він також мав найбільшу піддержку і послідовників, передовсім Густинського монастиря. Написав декілька творів, між іншим «Ліствицу духовную» (про чернече життя) та «Алфавит духовний». Його усунув з митрополії Петро Могила, в 1632 р., і про його пізніше життя є мало відомостей. Помер, мабуть, у 1640 р. (деякі джерела подають дату його смерті 1634).

Петро Могила (1633-1647) — одна з найблискучіших постатей нашої церковної історії. Походив з роду молдавських князів, освіту здобував в західних університетах (Парижі, мабуть, також у Голляндії), а деякі джерела подають також, що вчився у Львівській Братській школі. В 1625 р. він появляється як чернець у Києво-Печерській Лаврі, а по смерті Захарія Копистенського

став її архимандритом. Будучи на елекційному соймі (польський король Жигмонт III помер 30 квітня 1632 р.) для вибору нового короля, Могила здобув собі таку пошану у представників української шляхти й духовенства, що — не зважаючи на те, що Київська митрополія була обсаджена, — його вибрали митрополитом, а король Володислав IV той вибір затвердив. По повороті до Києва він усунув митр. Копинського, приборкав опозицію та перейняв управу митрополією. Найважливішим його ділом було оснування високої школи в Києві, що від його імені стала зватись Могилянською Колегією. Це перша, на взір західноєвропейських університетів, висока школа в Україні. Могила належав до того типу наших церковних діячів, які гляділи далеко вперед. Вихований на західній культурі, він теж на захід орієнтувався. Залишився в добрих стосунках з уніятським митрополитом Рутським та разом з ним обмірковував можливості з'єдинення українських Церков, здобувши для України окремого патріарха. Він дуже підніс престиж і повагу Київської митрополії, головню своєю працею на полі освіти і розбудовою шкіл (у Винниці 1634, яку то школу перенесено 1639 р. до Гощі, 1636 в Крем'янці). Знаменитий богослов і письменник, він збагатив нашу літературу численними творами, між якими найважливіші: Учительне Євангеліє, Антологіон, Православна Ісповідь Віри, Требник, полемічний твір Літос, проповіді та інші. Помер у силі віку, на п'ятдесят першому році життя, 1647 р.

Сильвестр Коссів (1647-1657) — одно-
Сильвестр Коссів. думець і найближчий співпрацівник Могили. Походив з Вітебської єпархії, був разом з Могилою основоположником Могилянської Колегії. В 1635 р. був висвячений на єпископа мстиславського, могилівського й оршанського, а в 1647 р. вибраний митрополитом. На час його митрополитування припадає Переяславська угода, якої був явним і непримиренним ворогом. Він відмовився скласти присягу на вірність московському цареві і підпорядкування Київ-

ської митрополії московському патріархові. Усі зусилля московських властей, світських і духовних, щоб приєднати нашу Церкву до московської, не мали для них ніякого успіху. Подібно як Могила, він був прихильником західньої орієнтації. З його творів відомі »Дидаскалія« (наука про святі Тайни) та »Екзегезис«, твір у якому він описує трудні початки Могилянської Колегії. Помер у квітні 1657 р.

Діонисій Балабан (1657-1663) — по-
Діонисій Балабан. ходив зі знатного шляхетського роду, відомого вже в XV ст., який мав великі посілості на Волині й у Галичині. У XVI і XVII ст. з цього роду вийшли три єпископи — Арсен Балабан, що був львівським єпископом в рр. 1539-1568, його син Григорій, у чернецтві Гедеон, який обняв Львівську єпархію ще за життя батька-єпископа (1566-1607). Він відомий був зі своєї діяльності на полі освіти, основування шкіл (Львівська 1585, Стратинська 1596) та друкарень.

До цього роду належав також Діонисій Балабан. Зразу він був адміністратором на Волині у сані єпископа луцького й острозького, аж до смерті Коссова. Вибраний на київського митрополита, Діонисій дістав благословення від константинопільського патріарха Партенія. За те його не хотіли признавати в Москві і тодішній моск. митрополит, який по усуненні патріарха Нікона управляв патріархією, доручив адміністрування Київської митрополії єп. Методієві, якого раніше незаконно висвятив. Діонисій подібно, як і його попередники, був ворогом Москви, і, коли 1659 р. на другій Переяславській Раді царські воеводи провели постанову про підпорядкування митрополії моск. патріархові, митрополит покинув Київ і переїхав до Корсуня. Він був прихильником політики Виговського і, правдоподібно, мав вплив на постанови Гадяцького договору (1658), укладеного між гетьманом Виговським і поляками, згідно з яким православна Церква мала дістати свої втрачені єпархії та зрівняння в правах з католицькою Церквою в державі.

Але постанови того договору ніколи не ввійшли в життя. В жовтні 1659 р. Виговський уступив, а в 1661 р. польський сойм уневажнив Гадяцький договір. Помер митр. Балабан в 1663 р., 10 травня, в Корсуні. Треба додати, що хоч митрополит перебував поза Києвом, проте київське духовенство, як і духовенство на Лівобережжі, не признавали наказного містоблюстителя еп. Методія, лише свого законного митрополита Діонісія, який втілювався великим авторитетом.

Йосиф Нелюбович-Тукальський (1663-1676). По смерті Діонісія Балабана представники української Церкви та козацька старшина не могли погодитися, хто має стати наступним митрополитом. Це привело до розбиття і вибрання двох митрополитів — мстиславського єпископа Йосифа Тукальського та перемиського еп. Антонія Винницького, прибічника гетьмана Тетері. Обидва кандидати дістали потвердження короля, що, очевидно, не було на користь Церкви. В рік пізніше Тукальського поляки ув'язнили, запідозривши в діяльності на шкоду Польщі, і він пробув два роки у в'язниці. Визволив його цойно наступний гетьман Петро Дорошенко. Тукальський управляв єпархіями на Правобережжі, Білорусі і Литві, тоді як митр. Винницького визнавали єпархії Львівська, Перемиська та Луцька. Тукальський був гарячим українським патріотом, сприяв Дорошенкові, був його найближчим дорадником і за це його не любили ні поляки, ні москалі. Все ж таки навіть ворожі українській Церкві історики не можуть заперечити, що в особі Тукальського Київська митрополія мала дуже визначну індивідуальність. Його авторитет у Церкві стояв високо. Помер митрополит 26 липня 1675 р. в Чигирині, в монастирі св. Тройці.

Митрополит Винницький пережив Тукальського (помер 1679), однак він не міг об'єднати митрополію, бо король надав титул адміністратора єпархій, підлеглих раніше Тукальському, львівському єпископові Йосифові

Шумлянському. В той спосіб польська сторона хотіла послабити внутрішню церковну дисципліну та унеможливити нормалізацію церковних відносин в митрополії. Москва ж, по смерті Тукальського, назначила містоблюстителем знову Лазаря Барановича, і він виконував обов'язки митрополита аж до 1685 р., тобто до часу, коли митрополитом, за підтримкою гетьмана Самойловича, вибраного Гедеона Святополк-Четвертинського.

Митрополит Винницький був останнім митрополитом »Київським, Галицьким і всея Руси«, що підлягав константинопільському патріярхові. На ньому переривається ряд митрополитів, що через сімсот років, з малими перервами, були в єдності з константинопільським патріярхом.

Лазар Баранович (1620-1693). Хоч Лазар Баранович Баранович не був київським митрополитом, проте його відношення до митрополії таке близьке, що, обговорюючи ряд митрополитів, треба згадати тут і його. Він був »постійним кандидатом« на митрополію, і тричі виконував функції містоблюстителя митрополичого престолу, був визначним тогочасним ієрархом нашої Церкви, добрим богословом і письменником, проповідником, а при тому ще й політиком.

Освіту набував Баранович зразу в київській школі, а потім у Вільні і Каліші. По закінченні студій став професором Київської Колегії, а в 1650 році її ректором. В 1657 р. був поставлений чернігівським єпископом, прийнявши посвячення від молдавського митрополита в Ясах. В 1668 р. він одержав титул архієпископа від східних патріярхів, а чернігівська єпархія була піднесена до ступеня архієпархії. Переяславський політиці Хмельницького не співчував, хоч одверто проти гетьмана не виступав. Каже про нього його сучасник, св. Димитрій (Данило Тупталенко 1651-1709), що Баранович своєю хитрою політикою зумів собі з'єднати симпатію в Москві, а при тому усіма засобами боронив незалежність української Церкви і народу. Доцінюючи силу друкова-

ного слова, Баранович заснував друкарню, зразу в Новгороді Сіверському, а 1679 р. переніс її до Чернігова. Ще за його життя друкарня випустила понад п'ятдесят книг, як на ті часи, то доволі багато. Особливо любив Баранович спів і при своїй катедрі вдержував найкращих співаків (яких радо перехоплювали до Москви). Був знаменитим проповідником і стягав щонайкращих проповідників до своєї єпархії. Написав два збірники проповідей: «Меч духовний» (1666) і «Труби словес проповідних» (1676). З поетичних його творів дійшли до нас «Лютня Аполлона» (1671) — коло п'ятсот віршів на прославу Бога, ангелів, святих, вірші про бурю, весну, про війну з турками-татарами. В цих останніх віршах пробивається велика любов до рідного краю й народу. Був Баранович також і полемістом, і в обороні православної Церкви написав цікавий твір п. н. «Нова міра старої віри» (1676). Це, без сумніву, дуже видатна постать в історії нашої Церкви. Коли б, при його здібностях, він був мав трохи більше здекларований політичний світогляд, міг би відіграти в тодішніх обставинах далеко більшу роль. Помер Баранович в 1693 р.

Гедеон Святополк- Четвертинський (1686-1690).	Святополк-Четвертинські — це стародавній княжий рід, з якого вийшло чимало Турово-Пинських князів. Гедеон, давніше луцький єпископ, позбавлений єпархії екзархом, львівським єпископом Йосифом Шумлянським, прибув в 1685 р. до гетьманської столиці Батурина. Гетьманом був тоді Самойлович, прибічник Москви, що був посвоячений з Четвертинськими. Навинувся Гедеон саме в пору. Самойлович давно шукав підходящого кандидата на Київську митрополію, що від смерти Тукальського досі не була обсаджена. Мабуть, Лазар Баранович добре знав Гедеона, бо коли довідався про його прибуття, завважив з глумом: Яку ж йому єпархію тут дати, хіба митрополію!

Завдяки Самойловичеві його справді обрали прибічниками гетьмана (при відсутності вищого духовенства)

митрополитом і він 8 листопада прийняв посвяту в Москві з рук патріярха Якима, склав присягу на вірність і підпорядкував Київську митрополію московській Церкві. Ось так, на старості літ, нащадок славного княжого роду, занастив поручену йому паству та став гробокопателем незалежної досі української православної Церкви.

У два роки пізніше прислав патріярх Яким «запросную грамоту» до Гедеона і Лазаря Барановича: «а не держитесь ви там Флорентійського собора?» Діло в тому, що найменші різниці в обряді викликали у Москві підозру в неправослав'ї Помер Гедеон 6 квітня 1690 р., а обов'язки адміністратора митрополії поручила Москва грецькому єпископові (надісланому з Москви) Хризантові. Так почалася смутна доба наступної історії української православної Церкви.

11. УНІЯТСЬКІ МИТРОПОЛИТИ, 1596-1713.

У цьому розділі подамо силуети тих 100-літня проба. провідних ієрархів уніятської Церкви, які стояли в її проводі від кінця 16 ст., тобто від Берестейського Собору аж до початку XVIII ст. За тим приблизно сто років уніятська Церква перейшла важку пробу історії, відстояла своє право на існування, задокументувала, що вона є національною Церквою і під кінець того періоду здобула дві нові єпархії Львівську й Перемиську, та вкінці твердиню православ'я в Західній Україні — Львівську Ставропігію.

Ці провідні церковні мужі, митрополит — це частини історії Церкви. Є між ними виїмкові одиниці, ієрархи великого формату, є й інакші, мало помітні. Не всі вони відповідали вимогам часу, допускалися більших чи менших похибок, може й уживали методів не до нашої вподоби, але, оцінюючи їхню діяльність, не треба їх мірити нинішньою мірою, а мірою, відповідною до часу і обставин, серед яких вони жили й діяли. Треба пам'я-

тати, що те, що сьогодні є ясне й самозрозуміле для нас, з перспективи століть, зовсім не було таке ясне й самозрозуміле в тих надзвичайно неспокійних часах. Коли політичні ситуації безнастанно мінялись, змінювались королі й гетьмани, а в парі з тим змінювалось і їхнє відношення до Церкви.

Подати об'єктивну характеристику митрополитів того часу — річ дуже нелегка, а тому будемо обмежуватись короткою характеристикою і відомими з історії фактами.

Рогоза походив з білоруської шляхти, **Михайло Рогоза** з мінського повіту. На митрополита (1589-1599). був посвячений константинопільським патріархом Єремією 1589 р. Саме тоді патріарх у переїзді через Україну, ствердив грубі порушення церковних канонів, усунув митр. Онисифора та поставив Рогозу. В тому часі Рогоза був архимандритом (з 1579) мінського Вознесенського монастиря. Деяко пізніше він перебрав в управу також случький монастир св. Тройці, а в 1589 ще один случький монастир (Мороцький). Мусіла це бути, очевидно, популярна постать і шанована чернецтвом. Про його молоді літа відомо мало. Є здогади, що він виховувався в єзуїтських школах, це однак мало правдоподібне, бо на початку його митрополитування не видно в нього окремих симпатій до католицизму. Після деякої нерішучості він приступив до унійної акції Потія і Терлецького щойно в 1594 р., отже коротко перед Берестейським синодом. Митр. Рогозу характеризують історики, і православні і католицькі, як людину слабкої волі, малої освіти, нерішучу, а то й безпринципну. Для такої оцінки нема достатніх підстав. Поперше, коли патріарх Єремія настановив його митрополитом (1589), то треба припускати, що не зробив цього з легкої руки, але мусів мати певність так щодо його освіти, як і характеру. І якщо він мав усі дані нести високу гідність митрополита в 1589 р., то чому ж за тих кілька років мусів так змінитися? Що митрополит вагався і до унійного діла приступив щойно в 1594 році,

то це не конечно справа слабої волі чи безпринципности. Він, без сумніву, здавав собі справу з важливости діла і з усіх тих труднощів, які при цьому виникали, а тому довго й добре передумував свій майбутній крок. Це радше свідчить на його користь, що він не поривався до великих рішень пристрасно. Розуміючи свою велику відповідальність за долю Церкви, якою управляв, він своє рішуче слово сказав тоді, коли мав певність, що унія має шанси на успіх. Тому, на наш погляд, негативна оцінка його як особи і його діяльності кривдяча й несправедлива. Помер митр. Рогоза 1599 р.

Іпатій Потій
(1600-1613).

Наступником митр. Рогози став володимирський єпископ Іпатій Потій, найбільш активна постать у проведенні унії. Потій походив з багатой волинської української шляхти. Освіту набував у Краківській Академії. По її закінченні перебував якийсь час на службі в литовського князя Радзівілла. Замолоду Потій не був симпатиком католицизму, дарма що виховувався під пильним оком краківських єзуїтів. На Литві він перейшов на кальвінізм, але вже 1574 назад повернув до православ'я. 1580 р. він земський суддя в Бересті, а 1589 р. берестейський каштелян. Що Потій був деякий час кальвіністом, в тому нічого дивного нема. В тому часі православні на Литві, бачачи занепад православної Церкви та не маючи піддержки від своїх пастирів, масово переходили на протестантизм. Був між ними й Потій, але не довго. Не найшов там того, чого шукав, і повернув назад до віри батьків. Тепер він став шукати інакшого порятунку для своєї Церкви — в унії з Римом. 1594 р. Потій повдовів (був жонатий з дочкою волинського князя Теодора Головні-Острожецького), постригся в ченці і ще в тому самому році став Володимирським єпископом, по смерті єп. Хребтовича. В наступному році разом з єп. Терлецьким відбув подорож до Риму в справах майбутньої унії.

На його долю припали чи не найтрудніші часи уніятської Церкви, її початки. За весь час свого митрополи-

тування він мусів зводити завзяту боротьбу за саме її існування, боротьбу на два фронти, проти прихованих цілей польського католицизму і проти своїх, ворогів унії.

Як полеміст, Потій відзначався доволі різким стилем. З-під його пера вийшли твори, що характеризують тодішню атмосферу і є джерельними документами історії нашої Церкви, богословської думки та літературного жанру. Найважливіші з них такі: «Унія греков з костелом Римським» (1605), «Антиррезіс» (1598), зладжений на його доручення, «Гармонія Восточної Церкви з костелом Римським» (1608), ряд проповідей, виданих по його смерті, та декілька листів до кн. Острозького. Митрополит Потій помер 1613 року.

Йосиф Велямин-Рутський (1613-1637). Тут ще додамо, що він вже й за свого попередника Потія мав доволі значний голос у церковній політиці, особливо в останніх роках Потієвого

митрополитування. Ставши митрополитом, він вирішив розбудовувати Церкву зсередини. Він бачив дуже добре, яку велику силу являли собою єзуїти, отож найперше вирішив зреорганізувати чернечий чин василіян. З монастирів і з ченців він хотів зробити твердиню уніятської Церкви, зробити їх авангардом оборони від латинства і притягаючою силою для православних. Цю його реформу чернечого життя і адміністративної централізації, започатковану 1617 р., треба уважати одним з найважливіших його досягнень. Уніятські монастирі знаходились тоді чи не в гіршому становищі, як православні. В Чин вступало багато поляків, позірно приймаючи східний обряд, а в душі залишаючись, ким хто був. Помалу по монастирях почали заводити латинські практики, усувати престולי, іконостаси, змінювати характер богослужень, словом переробляти обряд на латинський манір. Розуміється, гіршої прислуги унії трудно придумати. Тому Рутський взявся до справи з повною енергією. В 1616 р. оснував новіціят в Битені і три школи (колегії) — у Вільні, Мінську і Новгородку. Для вищих богослов-

ських студій вислав студентів у чужі, заграничні університети, а коли їх там силоміць тягнули на католицтво, він протестував з такою силою, що кінець-кінцем і Рим заборонив такі практики. Заборона перетягування чи добровільного переходу з уніятської Церкви на католицтво (декрет Урбана VIII 1624 р.) викликала в Польщі хвилю обурення та ще більше посилила ненависть до уніятів.

В 1626 році скликав митрополит синод до Кобриня, який зайнявся внутрішніми справами Церкви. Відтепер єпископи мали збиратися що чотири роки і спільно обмірковувати справи Церкви. Заведено єпархіяльні архіви, встановлено дисципліну й порядок між духовенством і, накінець, осуджено важкий церковний порок — симонію, тобто набування церковних урядів за гроші.

Ті дві справи, реформа монастирів і упорядкування внутрішнього життя Церкви, є найважливішим ділом Рутського. Не було б цього, то втеча в чужий табір, духовних і світських була б привела уніятську Церкву до неминучої загибелі.

Православним митрополитом, сучасником Рутського, був Борецький. Тоді вперше в половині 1620-их років виринула думка київського патріархату, що здобула прихильну настанову Борецького та декого з православних єпископів. Тоді на унію перейшов ректор Київської колегії Касіян Сакович (пізніше перейшов на латинство), професор Львівської Братської школи Кирило Транквіліон Ставровецький, полоцький архієпископ Мелетій Смотрицький — згадати лиш тих найвидатніших діячів православного світу. Акція поєднання тоді не вдалась, але Рутський її вів далі, до кінця свого життя. В 1629 році він пробував щастя на спільному з православними соборі у Львові, але тут йому перешкодив папський нунцій, що спротивився спільному соборові. Наступні роки принесли важкі втрати так для уніятів, як і для православних. В 1632 р. помер митр. Борецький, а в рік пізніше Смотрицький. З вибором Володислава IV королем і його «Артикулами» (1632) про взаємовідносини між

уніятами і православними, справа нашої церковної уніфікації зійшла з пляну. Все ж Рутський вдержував доволі приязні відносини, напр. з луцьким єпископом Пузиною (1636), з Древинським, з Петром Могилою та іншими. Помер митр. Рутський в Дермані на Волині, в 1637 році.

Рафаїл Корсак (1637-1642). Корсак, з титулом єпископа львівського, був помічником Рутського ще від 1626 року. Дещо пізніше був єпископом пинським, а по смерті Рутського митрополитом. Старався наслідувати й продовжувати політику Рутського, але не дорівнював йому ні освітою, ні талантом. Помер у Римі, куди вибрався був у справах своєї Церкви, і похований там же, 1642 р.

Антоній Селява (1642-1655). По смерті Йосафата Кунцевича половецьким архієпископом став Селява. Раніше він був ігуменом Віленського монастиря і в 1620-х роках брав живу участь у релігійній полеміці. На його часи припадає повстання й війни Хмельницького з Польщею. Як згадувано, уніятська Церква на теренах воєнних дій зазнала значних ударів. Але це не кінець лиха. Чим гірше полякам ішло на фронтах, тим завзятіше польське духовенство дошкуляло уніятській Церкві, вбачаючи в ній одну з причин заворушень у державі. Латинські ієрархи відмовляли титулу уніятським єпископам (не могли стерпіти, що уніятські владики казали себе називати, згідно зі звичаєм, «всесвітліші»), вимагали, щоб ті платили їм (латинським єпископам) десятину, заперечували право на окремі духовні семінарії, школи та допускалися інших шикан.

Від тих напастей боронився Селява, як умів, то мемурандами до Риму, то до нунція в Варшаві, то закликами до своїх єпископів витримати до кінця в боротьбі і не дати себе проковтнути. Видну роль в тому двобою відіграв холмський єпископ Методій Терлецький. Людина з доброю освітою, зі значними зв'язками за границею,

а при тому ревний пастир, — він властиво ніс на собі головний тягар боротьби.

За Селяви знов виринула була справа патріярхату. Як відомо, в тому періоді митр. Могила мав навіть певні надії на успіх такої розв'язки і від себе подав був до Риму проєкт та умови для згоди. Але в Римі справу проволікали і, коли папа звернувся до Селяви за докладнішими інформаціями, то це звернення вже було неактуальне, бо Могили не стало між живими.

Симпатії в ченців митрополит не мав. Василіяни обрали його протоархимандритом щойно тоді, коли склав заяву, що на майбутнє його переємник не буде мати претенсій до протоархимандритства, і що вони зможуть обирати собі протоархимандрита свободними голосами.

Ще перед смертю Селява назначив, **Гавриїл Коленда** без порозуміння з василіянами, своїм **(1655-1674)**. наступником польського архієпископа Коленду. Коленда, очевидно, висунав зараз по смерті митрополита претенсії до протоархимандритства. На те василіяни зібрали капітулу¹ в Тороканях (1656) і вибрали, на два роки, провінціалом (замість протоархимандрита) Бенедикта Терлецького. Але Коленда про те й чути не хотів. Зібравши представників прихильних собі монастирів на капітулу¹ в Супраслі, провів свій вибір. Противна сторона, з провінціалом Терлецьким, опротестувала вчинок митрополита (на капітулі у Вільні, 1661) і вислала послів до нунція зі скаргою на незаконне захоплення митрополитом влади в Чині. За те Коленда кинув на Терлецького анатему.

По смерті Терлецького Чин відбув нову капітулу в Жировицях (1661) і тут вибрано протоархимандритом холмського єпископа Якова Сушу та доручено йому поїхати до Риму для остаточного в'яснення справи. Щоб справу с'як-так мирно полагодити, папа признав Коленду (досі адміністратора) митрополитом, але уневажнив обидві попередні капітули Чина та наказав про-

---

¹) Капітула — зібрання представників усіх монастирів на нараду.

вести новий вибір протоархимандрита. Капітула відбулася в Супраслі (1665), але тепер знов вибір упав на митрополита, що було суперечним з волею папи, який наказував вибрати протоархимандрита з простих ченців. Довідавшись про те, нунцій уневажнив вибір і розпорядився скликати нову капітулу до Берестя-Литовського (1 березня 1666). Коли на тій капітулі нунцій настоював на тому, щоб респектувати римську вимогу і не обирати митрополита протоархимандритом, йому відповіли, що добро Чина і Церкви вимагає одної церковної влади, а не двох. Навіть Суша тепер настоював на тому, що лиш митрополит може завести лад і порядок в Чині. Протоархимандритом вибрано митрополита, але він мусів скласти »присягу на вірність« Чинові, і на майбутнє забезпечив василіянам право на свободний вибір протоархимандрита.

Коленда справді не жалів трудів і до кінця життя старався всіма силами направити чернече життя та завести якусь дисципліну. Він оподаткував монастирі на цілй нових новіціятів, наказав точне виконання чернечого уставу, заставив архимандритів зректися різних королівських привілеїв, які вони одержали без згоди властей Чина, і за виконанням своїх розпорядків він пильно стежив. Загалом беручи, Коленда не втішається симпатіями наших істориків, одначе ця доба ще замало висвітлена, щоб можна було виносити остаточний при-суд. Помер Коленда в 1674 році.

**Кипріян
Жоховський
(1674-1693).**

У Коленди коадьютором, з правом наслідства, був Кипріян Жоховський, єпископ вітебський і могилівський. Це визначна постать в історії нашої Церкви. Богословську освіту набував у Римі, з природи щедро обдарований, твердої волі і чистих рук. Жоховський надавався краще, як хтонебудь інший, на важкий пост митрополита. Але тих двадцять років, що йому доводилось керувати нашою Церквою, — це була безнастанна боротьба, не так з чужими, як зі своїми власними, з василіяньським Чином. Хоч Коленда

й дав зобов'язання, що наступний митрополит не буде мати претенсій до протоархимандритства, проте Жоховський уважав себе законним наслідником так на митрополії, як і в Чині. В 1675 р. на Жировицькій капітулі, під натиском василіян, він, щоправда, погодився на вибір протоархимандритом Пахомія Огилевича, але зараз же побачив, що на цьому домагання василіян не кінчалися. Вони висунули ряд інших, які, коли б їх прийняли, зводили права митрополита відносно Чина до нуля. Приглянувшись ближче, митрополит побачив, що в монастирях заводяться порядки далеко не такі, як вимагав устав.

Боротьба з василіянами.

Поминаючи недоліки адміністративної натури, монастирі почали вводити новості в обряд, змінити богослуження, усувати ікони і проявили тенденцію звільнитися цілком з-під влади митрополита. А цього він вже стерпіти не міг. В 1683 р. митрополит скликав капітулу до Мінська і тут прихильники чистоти нашого обряду вибрали Жоховського протоархимандритом, незважаючи на протести латинізаторського крила Чина. Противники Жоховського вислали скаргу до Риму, і папа Інокентій XI уневажнив Мінську капітулу та привернув у правах попереднього протоархимандрита. На те Жоховський скликав нову капітулу до Новгородка, тодішньої митрополичої столиці, і присутні отці, потвердивши попередню, Мінську капітулу, знову звернулись до митрополита з »покірною просьбою« прийняти уряд протоархимандрита та в такий спосіб запобігти анархії в Церкві.

Коли в Римі довідалися, що капітула знов вибрала митрополита протоархимандритом, вирішили раз на все відсунути митрополита від того уряду. Новгородська капітула була уневажнена і скликана нова (1686), під проводом єзуїта Томи Уейського. Протоархимандритом вибрано Йосифа Петкевича, секретаря ордену з ворожого митрополитові крила. Окрема постанова забезпечувала протоархимандритові великі права. Без його згоди мит-

рополит не мав права надавати ієрархічних гідностей, тобто святити нових єпископів. Коли собор єпископів (по смерті Лева Заленського) вибрав, спочатку адміністратором митрополії, а потім (1708) митрополитом Юрія Винницького, то тодішній генерал василіян цей вибір опротестував як незаконний, і щойно за його згодою (1709) він міг цей уряд виконувати. До кінця життя Жоховський зазнавав немало прикrostей від василіян, включно до скарг перед польським трибуналом.

Зріст василіянського Чина у правах не пособляв інтересам уніятської Церкви. Заходила небезпека, що вона втратить той національний характер, про який так дбали її провідні ієрархи, а в тих часах Жоховський особливо.

Маючи стільки клопотів з василіянами, митрополит все ж таки знаходив доволі енергії для поширення Церкви, оснування шкіл, друкарні, для піднесення релігійного життя, для контактів з православними, і вкінці для, бодай частинного, обчищення обряду, засміченого василіянськими новаторствами.

В січні 1680 р., за згодою короля (Яна Собеського) відбулася в Люблині конференція православних і уніятських владик. Тодішня ситуація була така, що можна було покладати надії на успішні наслідки того »діалогу«. Київська митрополія (православна) після смерти Тукальського була виставлена на сильний тиск Москви. Проти цього київське духовенство боролось всіма силами і, маючи на оці корисну діяльність Жоховського, борця за національне обличчя Церкви, виявляло схильність до порозуміння. На жаль, і в цьому випадку нунцій спротивився спільному соборові. Його було відкладено на пізніше, але він ніколи не відбувся. Дожив ще Жоховський до того, що за його життя (і в немалій мірі завдяки його заслугам) перейшла на унію Перемиська єпархія (1692).

Лев Заленський (1694-1708). Це мало помітна постать, дарма що він займав не лише пост митрополита, але ще й єпархію Володимирську, архієпархію Полоцьку та ігуменство

Дерманя й Дубна. Таке накопичення урядів і обов'язків не давало йому можливості приклястися краще до обов'язків митрополита. Щоправда, уніятська Церква за нього поширюється, приступає до унії Львівська єпархія (1700), два роки пізніше Луцька і вкінці (1708) Львівська Ставропігія, але це радше заслуга його попередника, що створив відповідні для цього умовини, а не його.

Заленський цікавився живо політикою того часу і навіть брав у ній деяку участь. Це час т. зв. Північної війни. Коли Карло XII підбив Польщу, настановив королем Станіслава Лещинського (1704). З оцим то Лещинським вдержував Заленський, від імени Мазепа, постійний контакт у часі приготувань протимосковської коаліції (Мазепа, Карло XII і Лещинський). Можливо, що коли б Полтавська битва (1709) була успішна, то може б і майбутнє нашої Церкви було пішло інакшим шляхом.

Консолідація уніятської Церкви, **Формація Церкви.** після важких часів боротьби в стадії її формації, творить собою певний період. Його замикає приступлення до унії Ставропігійського Братства (1708). Перетривавши початки гострої полеміки, спроби облатинщення, знищення в часі воєнних дій в половині XVII ст., уніятська Церква вкінці вростає в ґрунт і стає твердою ногою на цілому Правобережжі та західніх українських землях, з Закарпаттям включно.

З переліку митрополитів цього часу ми бачимо і сильніші і слабші характери, однак усіх їх характеризує одне — прагнення забезпечити Церкві обрядову і національну відрубність. Почасти (поминаючи латинізаторські тенденції деяких василіянських монастирів) це їм удається. І це важливе, бо з тим здобутком Церква піде в наступне століття, століття, в якому вона вічна-віч зіткнеться з московським »благословенством«.

12. ПЕРЕХІД НА УНІЮ ЗАХІДНЬОУКРАЇНСЬКИХ ЕПАРХІЙ.

Церква на Закарпатті.

Організація Церкви на Закарпатті припадає на кінець XIV ст. Нема сумніву, що до того часу християнство було там уже давно поширене, були церкви, монастирі, однак про початки церковної організації немає докладніших відомостей. По всій імовірності нагляд над церквами до часу оснувань єпископств виконували монастирі, в східній частині Грушівський, що дістав ставропігію 1391 р., а в Мукачівщині монастир св. Миколая. Над західною частиною мали юрисдикцію перемиські єпископи і вони її виконували аж до кінця XV ст.

До організації церковного життя причинився у великій мірі князь Теодор Коріятович, що, переслідуваний великим литовським князем Ольгердом, покинув своє князівство на Поділлі і перейшов на Закарпаття, як ленник угорського короля Людвика.

Історичне тло. Перше єпископство на Закарпатті зв'язується з іменем короля Володслава II (з Ягайлонів) в році 1490.

Першим єпископом Мукачівської єпархії був Іван, що підлягав константинопільському патріярхові. Деякі історики здогадуються, що тут було єпископство значно раніше, ще в часі Фльорентійського Собору, однак певних доказів на те нема. Як довго був єпископом Іван і яка була його єпархія, теж нічого не знаємо. Біда була в тому, що Закарпаття, як, зрештою, ціла Мадярщина, на початку XVI ст. переходила з рук до рук. Після перемоги турків під Могачем (1526) північнозахідня частина Закарпаття перейшла під Австрію, східня була влучена в Семигородське князівство, а середущу й південну частину Мадярщини забрали турки. Мабуть, Мукачівське єпископство після цього довго не було обсажене, бо наступного єпископа ми бачимо щойно в 1551 р. Поставив цього єпископа, ВАСИЛЯ австрійський цісар

Фердинанд І. Мадярський князь Заполія, що володів Семигородським князівством, поставив теж і собі окремого єпископа в Грушівському монастирі, ІЛАРІОНА. З XVI ст. відомі ще Мукачівські єпископи ЄВТИМІЙ та АМФІЛОХІЙ. Від імени Амфілохія брав участь в Берестейському Соборі (православному) архимандрит Матей, чернець монастиря св. Пантелеймона на Афоні.

На початку XVII ст. Мукачівським єпископом був СЕРГІЙ (1601-1616). За нього відвідував Мукачівську єпархію перемиський єпископ Крупецький та намагався зацепити тут унію. Згідно з відомостями, він знайшов був тут чимало симпатиків між духовенством, але нарід спротивився всяким новаторствам і так ця перша спроба була невдачна. Наступним єпископом, про якого знаємо, був ІВАН ГРИГОРОВИЧ (1627-1633). Відомий він з того, що перший почав заводити народні школи при церквах. Спонукою для цього були єзуїти, що закладали свої школи, де лиш появилися. Своїм школам єзуїти завдячували свої успіхи. Коли появились на Закарпатті, зараз (1612) заснували свою школу в Гуменнім, яку в 1633 р. перенесли до Ужгороду. Так от оцей Григорович помітив, що школа — діло важливе, та й перехопив цю ідею для своєї Церкви.

Наступником його був ВАСИЛЬ ТА-
Перехід на унію. РАСОВИЧ (1634-1648), рукоположений в Яссах. Він зразу став прихильником унії і ввійшов у таємні зв'язки з єгерським латинським єпископом. Однак діло до переведення не було легке. Князь Ракочій, кальвініст і великий ворог латинства, казав його арештувати (1646) і, хоч випустив його з в'язниці на інтервенцію австрійського цісаря під умовою, що не буде вдержувати зв'язків з галицькими єпископами, вкінці його взагалі прогнав з Закарпаття.

Незважаючи на ті переслідування, мукачівське духовенство відбуло 24 квітня 1646 собор в Ужгороді під проводом єгерського єпископа Якушича, і 63 священники погодились прийняти унію. За умову поставили непопушність свого обряду, свободний вибір єпископів і зрів-

няння в правах з латинською Церквою. На тім соборі вибрано також нового єпископа Партенія Петровича (1648-1670), раніше синкела попереднього єпископа. Партеній, по виборі негайно склав ісповідь католицької віри на руки мадярського примаса Ліптая, але на посвячення поїхав до Білгороду і прийняв хіротонію від православного єпископа Шимоновича. Тими хитрощами думав Партеній забезпечитись від переслідувань кальвіністів, а також унеможливити вдові Ракочія поставити другого єпископа (православного). В січні 1652 р. він скликав собор до Ужгороду для переведення справи унії для цілої єпархії. Але справа не була така проста. По-перше, його Рим як єпископа не признавав через те, що по складенні католицької ісповіді віри він прийняв свячення від православної ієрархії, а подруге, велика частина духовенства, особливо семигородського, не була схильна на унію йти. Все ж таки на цьому соборі прийняло унію коло 400 священників, що репрезентували понад 300 церков. Василіянські монастирі теж усі, за виїмком Грушівського (в Мармарощині), перейшли на унію. Але при православ'ї лишилася більшість, бо понад 450 священників, головно з Мармарощини. Остання прийняла унію щойно 1721 року, яких п'ятдесят років після того, як перестав існувати Грушівський монастир, ця твердиня православ'я. Справа єпископа Партенія тягнулася в Римі до 1655 р., і щойно тоді Рим звільнив його від нерегулярности та признав йому повну юрисдикцію.

Велика небезпека грозила уніятській
Нерозумний крок. Церкві на Закарпатті по смерті Партенія. Хотіли тоді в Римі скасувати Мукачівське єпископство, а вірних і церкви віддати в управу латинських єпископів. Це взагалі були важкі часи для уніятської Церкви. Митрополитом тоді був Коленда, а з ним мав Рим багато клопоту через непорозуміння з василіянами. Отож можливе, що ця обставина на тому заважила. Зробив і єпископ сам для того нерозумний крок, віддавши свої церкви на Спіші (на границі з Словаччиною) під юрисдикцію латинському єпископові.

Все це створило непотрібний заколот у Церкві, і по смерті Петра священники стали переходити назад на православ'я, а наступний єпископ Раковецький прийняв свячення від сучавського митрополита.

Кінець-кінцем до тої справи забрався митр. Жоховський і порадив Римові настановити мукачівським єпископом Йосифа де Камілеса, правдоподібно, білорусина, що був відпоручником митрополита в Римі. Так отже по смерті Ратошинського настановив Рим єпископом Камілеса (1690-1704). Показалося, що вибір Жоховського був добрий. Камілес щиро посвятився праці для своєї єпархії, головню над піднесенням освіти і розбудовою шкіл. Своїх богословів вислав до добрих богословських шкіл і з-під його руки вийшли визначні церковні і громадські діячі Закарпаття, як от Ольшавський, Бачинський (обидва пізніші єпископи) та інші. Коли у Відні основано Барбареум, то й сюди вислав Камілес своїх студентів. Дуже важливим його осягом було виклопотання в цісаря Леопольда декрету, який звільняв священників від панщини (1692). Це в великій мірі вплинуло на священників у сусідній Мармарощині перейти на унію. Частина перейшла в 1716, а решта в кілька років пізніше (1721).

Перемиська єпархія (1692). Перемиською єпархією управляв під кінець XVII ст. Інокентій Винницький (1680-1700). Побіч Луцького це була найбільша і, мабуть, найвпливовіша

єпархія в цілій митрополії. Називалася вона Перемиська, Самбірська і Сянницька через те, що в різних часах у тих містах мали єпископи свої осідки. Нараховувала коло півтори тисячі церков і понад один мільйон вірних. Як відомо, перемиські єпископи виконували аж десь до кінця XV ст. свою юрисдикцію навіть над закарпатськими церквами. На перемиській кафедрі були три єпископи Винницькі: Антін, православний єпископ (1650), що був пізніше київським митрополитом (1667-1679), Інокентій, а після нього його брат Юрій (1700-1708), пізніше митрополит (1708-1713). Інокентій Винницький зараз по своєму виборі на єпископа проявив охоту перейти на

унію і вже в 1681 р. у Варшаві таємно, порозумівшись з Шумлянським, склав приписану ісповідь віри. Це була виключна заслуга Жоховського, який зумів переконати не лиш Винницького, але й архимандритів Угнівського та Овруцького монастирів, переконати в тому, що унія — це не ополячення чи облатинщення, але окрема національна Церква. Винницький однак здавав собі справу, що перевести цілу єпархію без приготування не буде легко. Тому він десять літ в тому напрямі попрацював, завів порядок у василіянських монастирях, обговорював намічену справу на єпархіяльних конференціях і, коли уважав, що ґрунт належно підготований, перейшов публічно з дієцезією на унію в 1692. В рік пізніше зреформував василіянський Чин у своїй єпархії, намовив василіян прийняти реформу Рутського та обрати своїм архимандритом його брата Варлаама (Винницького).

Це був діяльний єпископ. В два роки після унії відбув єпархіяльний синод в Самборі, на якому приступило до унії ще 22 деканати, що давніше лишились були при православ'ї, та перевів ряд корисних реформ. На тому синоді відновлено також єпархіяльну Капітулу, що мала помагати єпископові в управі єпархією. Помер Винницький у Львові 24 лютого 1700 р.

Львівська єпархія (1700).

Минуло більше як сто літ від Собору в Бересті, поки Львівська єпархія приступила до унії. Хоч Балабан, тодішній львівський єпископ, був одним з перших, що взявся до справи приєднання нашої Церкви до Риму, проте коротко перед собором змінив свій погляд і став основною опорою православ'я. Його наслідник Єремія Тиссаровський (1608-1641), незважаючи на всі намагання Потія (Потій висвятив був на єпископа Галича Рутського, але він ніколи ніякої влади там не мав), зумів удержатися на єпископській столиці. Після Тиссаровського був львівським єпископом Арсеній Желіборський (1641-1658), а по ньому його брат Атанасій Желіборський (1658-67). По смерті останнього постав спір між Ставропігією, яка вибрала єпископом Евстахія Свистельниць-

кого, і партією, яку підтримав королівський двір і яка вибрала Йосифа Шумлянського. Все ж Свистельницький утвердився на єпархії і щойно по його смерті (1676) перейняв Шумлянський єпархію (1676-1708). Разом з Винницьким він склав у Варшаві ісповідь віри, але з публічним переходом на унію не поспішав. Крім того, він у 1689 році пробував через московського патріярха Якіма виклопотати відновлення Галицької митрополії. В кілька років пізніше (1696) він знов заговорює про унію, але й тепер йому треба було ще три роки до надуми. Вкінці в 1700 році перейшов з цілою дієцезією на унію і лишився при ній до смерті.

Залишилася ще Львівська Ставропігія, що не пішла разом з єпископом, і щойно по смерті Шумлянського (1708) унав цей бастион православ'я на західніх українських землях і перейшов на унію. Наступного року (1709) папа Климент окремим декретом забезпечив Ставропігії давні її права та підпорядкував прямо собі. Після переходу Ставропігії лиш одинокий Скит Манявський залишився при православ'ї і вдержався при ньому до кінця свого існування, 1785 р.

Луцька єпархія (1702).

Луцька єпархія була від самого початку найзавзятішим театром боротьби між уніятами і православними. Її ієрархом в часі унії був Кирило Терлецький, один з головних промоторів унії. Але в Луцькій єпархії жив і князь Острозький, тут була й Академія Острозька, тут гуртувалися найздібніші православні полемісти. По смерті Терлецького єпархія була якийсь час необсаджена і щойно Рутському вдалося поставити єпископом в Луцькій єпархії Єремію Почапівського (1621). Артикулами Володислава IV призначено цю єпархію православним. В рік пізніше прийшов сюди православний єпископ Атанасій Пузина (1633) і по смерті Почапівського перейняв цілу єпархію у свою юрисдикцію. В XVII ст. були тут ще такі єпископи: Йосиф Чапліц (1651), Діонісій Балабан (1656), Гедєон Святополк-Четвертинський (1660), Атанасій Шумлянський (1684) і

вкінці Діонісій Жабокрицький (1700). Але на ту єпархію назначувались також і уніятські єпископи, хоч вони влади не виконували ані тут не перебували. Титул луцьких єпископів носили: Никифор Лосовський (1637), Прокіп Хмельовський (1660) та митрополити Коленда, Жоховський і Зеленський. З усіх церков в єпархії лише коло ста та сім монастирів держалися унії, решта були в юрисдикції православних єпископів.

В 1702 р. Діонісій Жабокрицький перейшов з цілою єпархією на унію. Це так озлобило московського царя Петра I, що він наказав єпископа ув'язнити та в кайданах вислати до Москви, де він 1715 р. помер. Після ув'язнення Жабокрицького управу єпархії тимчасово перейняв Кирило Шумлянський, василіянин. Шумлянський, однак, негайно увійшов в порозуміння з православними і дістав від київського митрополита посвяту на Луцьку єпархію. На протест папи і польського короля Августа II він не здобув послуху в духовенства, і по смерті Жабокрицького на єпархію був назначений єпископ-уніят Йосиф граф Виговський (1716-1730).

Таким чином, під кінець XVII і на початку XVIII ст. уніятська Церква об'єднала всі єпархії на Правобережжі, в західніх українських землях і на Закарпатті. Це був важкий, шлях і потрібні були великі зусилля, але це вказує, що нарід тій Церкві повірив і до неї пристав.

13. ЗАМОЙСЬКИЙ СИНОД (1720) І НАСТУПНІ ПОДІ.

Може видаватися, що консолідація уніятської Церкви на переломі XVII-XVIII ст. перемогла всі труднощі її майбутнього росту. Та однак так не було. Сам територіальний ріст і деякі реформи, впроваджені Жоховським в митрополії чи поодинокими єпископами в своїх єпархіях, не забезпечували Церкві свободного розвитку. Це виявилось скоро на початку XVIII ст. Московщина, підбивши українську православну Церкву, починає помалу добиратися й до уніятської.

Зріст Москви. Під натиском Москви Польща погодилася відновити Могилівське єпископство для православних і (1720) через те створила для московських плянів вигідну випадову базу для боротьби з уніятством. Над тим єпископством та іншими православними островами на Правобережжі Москва дістала своєрідне право протекторату, що дало їй можливість втручатися і в церковні і в політичні справи Польщі. Православні парохії на Правобережжі обсаджувались священниками юрисдикції київського митрополита, який після прилучення (1686) Київської митрополії до Моск. патріархату чимраз більше підпадає під вплив московської політики, церковної і державної. Акція навертання на православ'я ступнево розгортається, прибирає на силі і цілі села, піддавшися пропаганді, переходять на православ'я. Церковне питання набирає ваги, воно порушується чимраз частіше на соймах. Московський посол у Варшаві своїм втручанням в церковні справи кінець-кінцем викликає таку ненависть між польськими магнатами, що вони створюють конфедерацію в Барі як виразник протиросійської політики.

Не менше, як російське втручання, **Гайдамаччина.** комплікував справу релігійних взаємин гайдамацький рух. Він виник у першій чверті XVIII ст., передовсім як протест проти гноблення польських панів, отже на соціальному тлі. Але й релігійне питання відіграло в ньому неабияку роль. Рух цей ступнево дужчав і в 1768 році прибрав масовий характер. Попри польську шляхту на Україні, дісталася від гайдамаків також і уніятській Церкві, як церкві, начебто протегованій польським урядом. Збурено сотні церков, шкіл, потерпіло немало священників. Коли цей гайдамацький рух видавався Москві вже більше непотрібним, вона кинула свої війська (ген. Рум'янцева) на Правобережжя і, несучи таку поміч Польщі, допомогла останній цей рух криваво здусити. Москва запевняла, що йде на оборону українського населення на Правобережжі, для встановлення ладу й порядку, для безпеки

прав православної Церкви, але уважний читач помітить, що діялося це саме тоді, коли московський уряд приступив на Лівобережжі до ліквідації останків української державності. В 1764 році скасовано гетьманство, а в кілька років пізніше знесено Січ та останні автономні права України.

**Внутрішні
проблеми.**

В таких політичних обставинах уніятським митрополитам приходилось дуже важко зберегти те, що Церква за останнє століття здобула. Крім тієї, сказати б, зовнішньої загрози, Церква мала ще й внутрішні важкі проблеми. Одною з них був повільний процес облатинщування нашого обряду, з чим митрополити постійно боролися. Все ж таки цілком здержати його не могли, бо школи, майже виключно, знаходились у руках василіян, а вони проявляли невеликий спротив латинщенню. А відомо, що школи мали і мають великий вплив на формацію церковного життя. Найбільші заслуги на полі збереження чистоти обряду поклав митрополит Жоховський, але коли він вкінці виміг у Римі заборону переходу з уніятства в латинство, то це кинуло польських латинізаторів у таку лють, що вони постановили дефінітивно унію знищити.

Проект 1717 р. Це відомий плян на »зніщене Русі« (1717). Згідно з тим пляном усіх уніятів треба було насильно перевести на

латинство, а як засоби до того пропонувано: 1) усунути українських панів від державних урядів, 2) на єпископів настановляти прихильних польській політиці кандидатів, 3) забороняти будувати школи, 4) священство держати в темноті, 5) розтягнути над ними владу польських єпископів і вкінці 6) виперти жидами наших міщан з міст.

**Замойський
Синод 1720.**

В такі тяжкі часи управу митрополії перейняв Лев КИШКА (1714-1728), володимирський єпископ (1711), давніший протоархимандрит Чина (1703), білорус за національністю, вихований у Римі. Зараз по

вступленні на престіл Кишка, знаючи дуже добре відносини в нашій Церкві і покладаючись на підтримку василіян, задумав перевести основну ревізію цілої ситуації в Церкві. В 1715 р. він виклопотав у папи дозвіл на відбуття собору, і цей собор відбувся в 1720 р. в Замості (Холмщина). Відбувався він саме в ту пору, коли вороги унії готовились вищезгаданий плян на «знищене Русі» перевести в життя.

Хоч уніятська Церква й задержала була, загально кажучи, свій давній обряд, проте на протязі більше як сотні літ введено стільки різних новостей, церковною владою не апробованих, що він не міг уважатись справжнім українсько-візантійським обрядом, який наша Церква мала до часу приступлення до унії. Стан був такий, що в різних епархіях уділювано різно, напр., Тайну Хрещення. Отож цей собор поставив собі за мету навести передовсім однообразність обряду, видати богослужбні книги, катехизм і визначити певні напрямні церковної політики щодо православ'я. Це була важлива подія в житті уніятської Церкви. Взяли в ньому участь: митр. Лев Кишка, Флоріян Гребницький, архиеп. полоцький, Йосиф граф Виговський, еп. луцький і острозький, Атанасій Шептицький, еп. львівський, галицький і кам'янецький, Йосиф Левицький, еп. холмський і белзький, Єронім Устрицький, еп. перемиський, самбірський і сянницький, Теофіль Гodeбський, еп. турово-пинський, Лаврентій Друцький-Соколинський, еп. смоленський, Антін Завадський, протоархимандрит Чина василіян, 8 архимандритів і 129 представників білого і чорного духовенства¹⁾.

Постанови Синоду.

Синод проголосив свої рішення в формі »Декретів« і його головні постанови такі: визнано примат папи згідно з ученням Трідентського Собору (1545-1563), введено до Вірую »і Сина«, поминання імени папи в богослуженнях, заборонено уніятam одер-

¹⁾ Біле духовенство — це парохіяльні священики, чорне — це ченці-василіяни.

жувати духовну поміч від православних священиків, заборонено читати протикатолицькі книжки; заведено однообразність Тайни Хрещення й Миропомазання, встановлено точні приписи про св. Причастя хворих, заборонено причащати дітей, уточнено приписи про уділювання інших св. Тайн, наказано проскомидію совершати перед, а не під час св. Літургії, дозволено читані (тихі) Служби Божі, введено, на подобу латинян, дзвінки та й ще деякі обрядові зміни.

Займався цей синод і справами про управу Церкви, адміністративний її поділ (деканати), права й обов'язки пароха, церковні добра, духовні семінарії, далі встановленням приписів щодо посту, приписів про мощі, чуда, почитання святих, про симонію і вкінці ще одну важливу справу — монастирями й чернечим життям.

Одною з найважливіших постанов того синоду була та, яка гарантувала виключне право на єпископський уряд лише духовним з Чина василіян. Як покаже майбутня історія, то ця постанова внесла в життя нашої Церкви більше лиха, як користи. Винесена вона була начебто тому, що василіяни вважалися найліпше освіченими духовними, найліпше зорганізованими і найвірнішими унії. Нема сумніву, що василіяни мали багато освічених ченців, вели школи і являли собою певну силу, алеж таку освіту василіянські чи заграничні школи давали й світським богословам. Таке розрізнення, в нинішній мові — дискримінація, викликала велике невдоволення серед білого духовенства та стала причиною довгого спору за ієрархічну владу в Церкві. Василіяни зуміли вдержати за собою той привілей повних шістдесят літ і щойно 1780 р. вдалося П. Білянському дістати посвячення на львівського єпископа, хоч він не був ченцем.

Загалом беручи, Замойський Собор, був важливим, може навіть зворотним моментом у житті уніятської Церкви. Він увів, нехай і не до вподоби нам, обрядову точність, чітко визначив основні принципи, на які унія з Римом спиралася, упорядкував дисциплінарно й адмі-

ністративно Церкву, а це все мало величезне значення для неї перед лицем грядучих подій.

Спроба ліквідації унії. Про ті події ми згадували вище. Синод, витичивши Церкві її точне становище, сконсолідувавши її сили,

був наче відповіддю на проєкт «знищення Русі». Перед наступом московського вже, а не київського, православ'я уніятська Церква виступила з відповідною підготовкою. Це не врятувало її від утрат, яких зазнала так за Петра I, як і за його наслідників, головно Катерини II, але тут і виявилася моральна сила й вартість духовенства, вірного своїй Церкві. Після московської інтервенції в Гайдамацькому повстанні, солдати Рум'янцева взялися «боронити» православ'я на Правобережжі. За короткий час в'язниці в Умані, Білій Церкві, Бердичеві та й інших містах виповнилися уніятськими священниками і ченцями. За час цієї акції відібрано уніятам коло 1200 церков і виарештовано сотні священників. Відомі з того часу т. зв. бердичівські ісповідники, священники, що довгими роками мучились у в'язниці в Бердичеві і нічого їм не помагала ні інтервенція нунція, ні польського короля. Щойно завдяки заходам Марії Тереси, австрійської цїсареві, погодилась Катерина II їх випустити (1783). Але вони на свої місця вже не повернулись. При унії на Правобережжі вдержалося всього 600 церков.

Це був початок великої драми. Наступні роки принесли великі політичні зміни, а ці зміни відбилися також на житті нашої Церкви.

14. ПОДІЛ ПОЛЬЩІ І ДОЛЯ УНІЯТСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Сваволя польської шляхти, що здавна підточувала основи держави, привела вкінці цю державу, побудовану на безправ'ї, кривді і утисках підбитих народів (українського і білоруського) до загибелі. В половині XVIII ст. зарисувалися в польському політичному світі два табори: один, що йшов на поступки Московщині та тими

поступками старався задобрити свого ненаситного сусіда, і другий, репрезентований Барською конфедерацією, який ставився дуже вороже до Московщини, а також до свого опортуністичного уряду. Щоб приборкати сили Барської конфедерації, Польща зажадала допоміжних московських військ, на що Москва, очевидно, радо погодилася. Але це Польщі не врятувало. Увійшовши в порозуміння з Австрією і Прусією, домовилася Москва з тими союзниками вкоротити границі Польщі. Так прийшло до першого її поділу 1772 р.

**Перший поділ
Польщі 1772 р.**

Перший поділ лиш надщербив Польщу. Московщина дістала пограничні білоруські землі, Полоцьку і Мстиславську єпархії, отже порівняно не багато. Прусія зайняла надбалтійські землі (Вармію, частину Куявії і Великопольщі), найбільший шматок здобула Австрія — Галичину, воевідство Белзьке і значні частини воевідств Волинського, Подільського і Холмщини та Краківське воевідство, а два роки пізніше забрала у молдавського воеводи ще й Буковину.

Цей поділ Польщі дуже утруднив уніятському митрополитові управу Церквою. Під Австрію дісталися єпархії Львівська, Перемиська, Холмська і частина Луцької, і тут особливих труднощів не було, бо Австрія унії не чіпала, а радше їй пособляла. Інакше було в єпархіях під Росією. Тут на поміч Росії прийшло ще й латинське духовенство, головно могилівський польський архієпископ Сьострижинцевич, що радий був би загарбати уніятів під свою юрисдикцію. На нещастя, величезна Полоцька єпархія не мала на той час відповідних єпископів. Кілька років після поділу Польщі був там архієп. Смогожевський, василіянин, що й не дуже про свою єпархію дбав. В 1780 р., коли його обрано митрополитом, він лишив на своїм місці єп. Максима Рилла, якого Катерина II потвердила. Але той з єпархії зрезигнував і переїхав до Польщі. Після того єпархія не була якийсь час обсаджена, заряджувала нею Консисторія аж до 1784 р., коли тут уніятським єпископом став

Гераклій Лісовський. Та за той час єпархія зазнала чималих утрат, почалися переходи духовенства під пресією єпископа-поляка на латинство (вищого духовенства), а під пресією московських властей — на православ'я. Єпархія втратила за той час понад 800 церков і понад сто тисяч вірних.

В Австрії.

Життя Церкви під Австрією унормувалося ще найкраще і зчасом сюди переходить властивий центр її діяльності. Австрія була держава упорядкована і хоч католицька, як і Польща, одначе австрійський католицизм не мав тих шовіністичних тенденцій, що мав польський. Вона, Австрія, зайняла становище рівнорядности обох Церков, католицької і уніятської, а щоб відрізнити одну від одної, почато вживати на означення уніятської Церкви назви Греко-католицька. На Львівській єпархії був тоді Лев Шептицький (1749-1779), наприкінці життя (1778-9) також митрополит Київський, а Перемиською управляв Атанасій Шептицький (1762-1779). Щоб піднести освіту духовенства, єпископи почали вживати заходів до відкриття семінарії. В 1776 р. Марія Тереса відкрила у Відні т. зв. Барбареум, тобто семінар, де жили та частинно вчилися (а частинно в університеті) богослови з Закарпаття, Хорватії (Крижевацька єпархія) та з Галичини. Та цього було мало, і Йосиф II оснував у 1783 р. у Львові »Студіум Рутенум«, семінарію, якої першим ректором став Антін Ангеллович, пізніший перший галицький митрополит. В рік пізніше (1784) Барбареум знесено, а обновлено його знову щойно у 1803 році. Студіум Рутенум проіснував до 1817 р. В тому році відновлено, власне кажучи, організовано Львівський університет з богословським факультетом, а тому відпала потреба окремої богословської школи.

Другий поділ Польщі, 1793 р.

Після першого удару, поділу 1772 р., частина польського суспільства опам'яталася та почала наводити порядки, реформи. Щоб покінчити з февдальною анархією, Польща прийняла Конституцію 3-го

травня 1791 р. з наміром завести порядок і привернути Польщі давню силу. Але польським магнатам не до вгоди була нова конституція і вони викликали знов на поміч собі Московщину, яка саме тоді успішно закінчила була війну з турками та заволоділа Кримом. Помогти охочі, московські війська зайняли Варшаву, наказали скликати сойм, уневажнити Конституцію і привернути старий лад. За цю поміч Москва собі порахувала: зайняла Київщину (по першому поділі Київщина лишалася при Польщі), Поділля, частину Волині і білоруські землі. Польський сойм покійно цей рахунок підписав. Збагатилася при тій нагоді теж і Прусія, зайнявши Гданськ, Торунь, решту Великопольщі, Куявії і Мазовше. Лиш Австрія при тому поділі участі не брала. Так оце Польща з великої держави стала маленькою. Але й та мала довго не пожила. Як протест проти податливости польського уряду і тої парцеляції, вибухло повстання (1794) проти Московщини і Прусії, що мало на меті відзискати втрачені землі.

Третій поділ 1795 р.

Повстанців спільними московськими і пруськими силами розбито і Польщі зроблено кінець. Москва забрала ті українські і білоруські землі, що ще були при Польщі лишилися (крім Холмщини і Підляшшя), а рештою поділилися сусіди, Австрія і Прусія. Переділились ще раз ці союзники польськими землями в 1815 р., на Віденському Конгресі, після падіння Наполеона. Білоруські землі опинилися під Москвою, українські під Москвою та Австрією, а польські між Австрією, Прусією і Московщиною.

Перед поділом Польща займала великі простори, 780.000 км², по першій поділі осталося 554.000 км², по другій 254.000 км². Тою рештою поділилися сумежні держави в останньому поділі.

Московська загроза.

Такий розвиток політичної ситуації дуже заважив на дальшій історії уніятської Церкви. Під Росією знайшлася ціла Білорусь, з усіма біло-

руськими єпархіями, а з українських земель Київщина, значна частина Поділля й Волинь. Перед самим поділом Польщі уніятська Церква на Правобережжі знову почала була оживати, і багато церков, що перейшли були на православ'я назад верталися під юрисдикцію уніятського митрополита. Русифікаторська політика Катерини поклала тому кінець. В 1795 р. Св. Синод російської церкви покликав спеціальну комісію для навертання уніятів на православ'я. Місіонери їздили від села до села і переконуваннями чи погрозами заставляли уніятських священників переходити на православ'я. Того самого року появився указ, що всі церкви, основані колинебудь православними ктиторами, мають бути повернені православним. Уніятський єпископат не знайшов ніде піддержки для своєї Церкви і лиш одинокий єпископ Петро Білянський, єпископ Львівський і Кам'янця Подільського вибрався туди, у свою Кам'янецьку єпархію, щоб Церкву боронити. Нічого він не поміг, його російська влада негайно видалила. По третьому поділі Польщі на Поділлі не лишилося ні одної уніятської церкви, а на Київщині, Брацлавщині і Волині лишилося всього по кількадесят. Взагалі на православ'я перейшло понад 2.300 церков, коло півтори тисячі священників і понад один мільйон вірних. Такий був кінцевий балянс уніятської Церкви на українських землях під російською займанщиною.

Подібно було й на білоруських землях. Після першого поділу Польщі Мстиславська єпархія перейшла, згідно з договором з Польщею, до Московського патріярхату, при унії лишилась лиш Полоцька архієпархія. Смогожевський, що управляв нею по 1780 рік, не багато про неї дбав, і коли трапилася нагода стати митрополитом, він радо з того скористав. Покинув цю єпархію також і його наступник Рилло і, коли прийшов сюди (1784) Лісовський, то застав її не в найкращому стані. Він лишився тут аж до своєї смерті (1809), але втрачених церков ніколи не відзискав. Після його смерті ця дієцезія вдержалася ще тридцять літ і остаточно в 1839 році її проковтнула московська Церква. В результаті тих подій до російської православної Церкви перейшли такі єпар-

хії: Смоленська (1778), Володимирська (1795), Луцька (1795), Турово-Пинська (1795), Полоцька (1839).

По смерті Катерини II (1796) її наслідник Павло I показався більш толерантним до уніятської Церкви і вона трохи віджила. Він повернув уніятам деякі єпархії і монастирі, і життя Церкви трохи поправилося. Його наступник, Олександр I (1801-1825), церковними справами мало цікавився і піддавався намовам та інтригам латинського клеру на шкоду нашій Церкві. Остаточно зліквідовано уніятську Церкву в єпархіях під російською займанщиною в останній чверті XIX ст., в 1875 р.

Уніятська Церква під Австрією (що звалась тепер греко-католицькою) помалу переймає цілу духову спадщину довговікової боротьби і, діставши піддержку світської влади, стає головною опорою українського суспільства в межах Австрійської Імперії. Вона тут буде постійно мати справу зі своїм сусідом, поляками, однак по втраті державности жало польської нетерпимости вже було безсиле.

15. ОБНОВЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ (1808).

Заходи. Зараз по першому поділі Польщі (1772) було видно, що уніятський митрополит буде мати неабиякі труднощі в управі Церквою, поділеною між дві держави. Це скоро помітив мукачівський єпископ Бачинський і звернувся до Марії Тереси, щоб відновила Галицьку митрополію та влучила до неї закарпатські єпархії. Австрійський уряд поставився до тої пропозиції прихильно і можливо, що справа вже тоді була б мала успіх, коли б не те, що ерекції митрополії дуже спротивилися мадяри. Не було в їхньому інтересі, щоб на Закарпаття проникали впливи Галичини та тим послаблювали мадяризацію закарпатських українців.

Перешкоди. Другою перешкодою, канонічного порядку, в утворенні митрополії було те, що ще жив київський уніятський

митрополит Ростоцький, а він не хотів резигнувати зі своїх прав до епархій під Австрією. В 1803 р. австрійський уряд розпочав порядкування церковних справ у державі, і справа Галицької митрополії знов заaktuалізувалася. Але тепер проти цього заперечували польські єпископи, львівський і перемиський, домагаючись знесення греко-католицьких єпископів-ординаріїв і підпорядкування їхніх епархій латинським ієрархам, тобто їм самим. Була небезпека, що австрійський уряд може на це погодитися, бо місцева влада в Галичині (Губернія), де поляки мали значні впливи, була схильна до такої розв'язки. На те вибралися до Відня єп. Скородинський і Гарасевич, останній — людина високоосвічена і з добрими зв'язками в столиці, та розстроїли заходи польських єпископів.

Справа з митрополією покращала остільки, що в 1805 р. помер митрополит Ростоцький, отже з того боку перешкод не було. Трапилося також, що саме в тому часі помер холмський єпископ Порфірій Важинський (1804), а скоро по повероті з Відня і львівський єпископ Скородинський (23 травня 1805). Галицьке намісництво натискало на Відень, щоб чимскорше церковні справи упорядкувати та епархії обсадити. Але у Відні мали інші клопоти. Тоді йшла війна з Наполеоном, і то для Австрії дуже некорисна (поразка під Австерліцом, 2 грудня 1805), тому справа нашої Церкви зійшла на другий плян. Кінець-кінцем, завдяки клопотанням Михайла Гарасевича, ген. вікарія Львівської епархії, цісар вислав до Риму письмо (1806), в якому домагався відновлення Галицької митрополії. При тому ставляв вимогу, щоб майбутній митрополит мав такі самі права, які мав Київський митрополит і які були гарантовані при укладенні Берестейської унії. На митрополита цісар висував перемиського єпископа Ангелловича.

В Римі зразу на те не погодилися. **Вимоги василіян.** Справа протягалася тому, що (за свідченням історика, єп. Пелеша) ва-

силіяни вимагали респектувати постанови Замоїського Синоду і згідно з ними обсадити так єпископські, як і майбутню митрополиччу катедру василіянами. В тому напрямі робив теж свою роботу генеральний прокуратор Чина в Римі, Йордан Міцкевич. Між іншим, висунуто ще й ту обставину, що по смерті Ростоцького новим київським митрополитом став Гераклій Лісовський (який не мав юрисдикції над підавстрійськими єпархіями), що у Львові вже є одна митрополія (латинська) і що василіянський генерал буде «вражений». Австрійський уряд зажадав від Ангелловича вияснень на вищеподані застереження Риму, а одержавши їх, поновив свою вимогу, в 1807 р. Тим разом Рим погодився, і папа окремою буллою, ще в тому самому році установив Галицьку митрополію, з правами Київської уніятської митрополії, на території Галичини і Холмщини. Згодився папа також і на особу Ангелловича, але під умовою, що василіяни й надалі задержать право на обсаду єпископських катедр і що Ангеллович повідомить про встановлення Галицької митрополії київського митрополита (уніятського) Лісовського.

Однак Австрія не хотіла погодитися на поставлені Римом застереження і не дала своєї згоди на поставлення митрополита за таких умов. Не було іншої ради, Рим погодився вкінці на ерекцію митрополії і на кандидата на митрополита без всяких застережень. Митрополит Ангеллович вступив на престіл Галицького митрополита у вересні 1808 року.

16. КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ (УНІЯТСЬКІ) 1780-1838

Київські уніятські митрополити
Відчуження між XVIII ст. пережили добу великого Києвом і Галичем. зросту повіреної Церкви, напруженої боротьби і накінець насильного її розбиття та поділу на дві половини. Політичні обставини та міждержавні відносини не були сприятливі для духового

її розвитку, для поширення освіти, для виплекання нового типу священика і закріплення тої традиції, яку великі її творці й ієрархи намічували та яку та Церква у трохи спокійніші проміжки часу виявляла. Все ж таки, незважаючи на ті надзвичайно бурхливі часи, вона, хоч і дуже послаблена, зуміла перетривати і, пересунувши центр своєї діяльності у правову державу, ожила, струсила з себе чужий намул і стала близькою народові.

Митрополити того століття не мали сталого осідку, звичайно перебували в місці осідку своєї єпархії. Були між ними дуже ревні пастирі, як, напр., Лев Кишка, але були й такі, що не збагачили історії нашої Церкви. Поділ Польщі незвичайно утруднив управу митрополією і це врешті привело до утворення нової митрополії, Галицької. Усі вони, за виїмком Ростоцького, що до вибору на митрополита був холмським єпископом, були ієрархами з єпархій під російською владою. Це помалу приводило до їхнього відчуження від тих єпархій, що попали під Австрію, послабило їх опір московському наступові і інтригам латинського духовенства. Від 1708 до 1838 усіх їх було одинадцять, з них дев'ять, що носили титул київських митрополитів уніятської Церкви (до 1805), і три, що вважалися папськими легатами для з'єдинених з Римом вірних у межах російської імперії.

Брат перемиського єпископа Інокентія, Винницький був поставлений на перемиську катедру по смерті свого попередника. Ще як єпископ заснував

у Перемишлі духовну семінарію, а 1704 року виклопотав у короля звільнення духовних від воєнних повинностей. Вибраний митрополитом (1708), він надалі управляв Перемиською єпархією, а по смерті Шумлянського також короткий час і Львівською. На львівського єпископа він поставив (1710) архим. Варлаама Шептицького, в рік пізніше Льва Кишку на єпископа волинського й берестейського, а Йосифа Левицького на єп. холмського.

В 1710 р. він вислав протест до Риму проти практик деяких латинських єпископів — перетягування вірних

нашої Церкви в латинство. В 1713 р. відбув ще у Вільні капітулу Чина, але по повороті захворів і помер 22 серпня 1713. Похоронений у Лаврові (коло Самбора).

Лев Кишка
(1714-1728).

Зразу був василіянським ігуменом у Вільні (1703), потім еп. волинсько-берестейським і від 1714 митрополитом. На часи його митрополитування припадає відомий «проект на знищене Русі». Кишка wraz з іншими єпископами з'ясував цю справу папі і домагався, щоб декрет Урбана VIII (1624) про заборону перетягування в латинство латинські єпископи респектували. Це мало наслідки і в наступних роках деякі польські єпископи (напр. віленський Бржостовський, львівський Скарбек) заборонили своєму духовенству, під карою екскомуніки, в такий спосіб наvertати уніятів. Найважливішим його ділом було відбуття Замойського Синоду (1720), що провів обрядову реформу в Церкві, урегулював монастирське життя, встановив адміністративний порядок на місцях (парохії, деканати) та й прийняв постанову на майбутнє про виключне право василіян до єпископського сану. Останні роки життя він присвятив проведенню в життя Замойських постанов і піднесенню духовної освіти (семинар у Володимирі Вол.). Ще перед смертю назначив своїм помічником Атанасія Шептицького. Помер 1728 р.

Атанасій
Шептицький
(1729-1746).

Атанасій Шептицький був рівночасно львівським єпископом від 1715 р. Він зайнявся передовсім реалізацією постанов синоду (1720), уніфікацією обряду і ще одною дуже важливою справою — відношенням василіян до світського клеру. Нема сумніву, що василіяни мали заслуги в поширенні унії, але їх упривілейоване становище, посідання найвищих урядів у Церкві, вимога давати згоду на номінації єпископів чи митрополитів і, до певної міри, незалежність від митрополита, створювали в Церкві нездорові відносини. 1743 р. митрополит з'єднав дві провінції, Білоруську і Українську, в одну конгрегацію під одним

протоархимандритом та при тім поставив їм завдання приділити більше уваги вихованню й освіті білого духовенства. Друга справа, якою турбувався митрополит, справа стара, як сама унія, — це була політика латинських єпископів — перетягування в латинство. Знов 1731 р. мається доручення папи, головню польським сповідникам, рішуче припинити цю практику. Треба при тому згадати, що декрет Урбана VIII (1624) про заборону заманювання в латинство уніятів, ніколи в Польській державі не був проголошений. Це викрадання душ тягнулося ще довго і в тій справі маємо ще й пізніше розпорядки чи конституції папів (1742, 1743, 1755, 1756 та інші).

Особливо дбав Атанасій Шептицький про освіту білого духовенства. Завдяки його заходам уніятські богослови дістали 20 місць у Віленській семінарії (папській) і приблизно стільки ж у Львівській (Театинській). Дбав він також і про церкви, на побудову церкви св. Юра залишив більшу суму (116.820 гульденів), яку однак пізніше зужито на Львівський семінар, а на будову катедри накладено катедратик (єпархіяльний синод в Перегінську 1750). Провів він ще також проголошення Жировицької чудотворної ікони Матері Божої (19 вересня 1730). В його особі мала митрополія в ті тяжкі часи ревного і дбайливого пастиря.

**Флоріан
Гребницький
(1748-1762).**

По смерті Шептицького митрополіча катедра була повні три роки необсаджена. Причиною був спір між василіянами і єпископами, з одної сторони, і польським урядом, з другої, про те, хто має право поставляти митрополитів. Вкінці таки перемогло уніятське духовенство і провело свого кандидата, полоцького архієп. Флоріяна Гребницького (1748). Гребницький — відомий зі своєї активності проти латинізаторства. Від нього мається ряд протестів до папи і до короля проти підмовляння латинським духовенством уніятів переходити на католицтво. Видно ситуація була така, що на конференції єпископату (Новгородок, 6 серпня 1761) владики вирішили «купити» собі розпо-

рядок короля, який строго забороняв би латинянам перетягати до себе уніятські душі. Заплатили немалу суму (127 тисяч польс. гульденів). Скоро після того король, Август III, приобіцяв папі, що покладе край такій сваволі латинських духовників. З василіянами жив митрополит у згоді, кращій, як його попередник. Своїм помічником на Полоцьку архієпархію призначив Ясона Смогожевського, а коадьютором на митрополію василіянина, холмського єп. Пилипа Володковича. Помер 1762 р.

**Пилип
Володкович
(1762-1778).**

На ці дуже важкі часи припав на-
шій Церкві невеликого формату митрополит. Були це часи посиленого наступу Москви, що вкінці привели до першого поділу Польщі. Польським королем був ставленик Москви Понятовський, що за всяку ціну хотів здобути московську приязнь, а тому не сприяв уніятській Церкві. Коли Володкович виклопотав у папи дозвіл на синод у Бересті (1764), щоб перед лицем наступаючої небезпеки вирішити якийсь плян оборони, король цьому спротивився, і синод не відбувся. Це час грізних заворушень у Польщі, час конфедерацій (Радомської — промосковської, і Барської — протимосковської) і вкінці гайдамацьких повстань. Всі ці події сильно пошкодили уніятській Церкві. Потерпіло багато священиків і вірних, спалено сотні церков та монастирів.

Протидіяти тому митрополит ані не міг, ані не вмів. Він вже був доволі старий, а на королівському дворі мав численних ворогів. Все ж таки він нічого не занедбав, щоб допомогти відомим »бердичівським ісповідникам«, священикам, ув'язненим москалями (1773). По першій поділі Польщі, який він пережив, митрополія була поділена на три частини: при Польщі лишилася митрополитальна єпархія і єпископства: Володимирсько-Берестейське, Луцьке, Пинське і частина Холмського. До Московщини відійшло архієп. Полоцьке, а під Австрію єпархії Львівська, Перемиська і частини Кам'янецької, Луцької і Холмської. Помер митрополит на 81-ому році життя в 1778 р.

Раніше єпископ львівський (1749-
Лев Шептицький 1779). Шептицький не мав труднощів
(1778-1779). при вступі на митрополію і його

визнала так Австрія, як і Польща.

Москва йому прав до Полоцької архієпархії не відмовила, але обмежила остільки, що всі зарадження щодо епархії мали проходити через російський уряд. Сам митрополит-василіянин не мав симпатій до Чина. При його інтронізації, коли василіяни вимагали для себе почесного місця в процесії, він взагалі їх до участі не допустив. Опісля мав він ціле життя клопіт з василіянами через катедральну церкву. На тому місці, де тепер стоїть храм св. Юра, в давню давнину був ліс і вже в перших початках християнства ченці мали там свої печери. В тих печерах провів свої останні роки також волинський князь Василько (1204-1270), брат короля Данила. Пізніше там постав монастир і з того приводу василіяни вважали, що це місце їм правно належиться. Але 1539 року, коли встановлено Львівське єпископство, храм став катедральною церквою і був нею аж до часів Шумлянського. Щойно Шумлянський пустив василіян до св. Юра. Стара церква св. Юра була побудована 1347 р. (ігумен Евтимій); Атанасій Шептицький казав її розібрати (була нездатна до вжитку) і почав збирати кошти для будови нової. Спір з василіянами тягнувся довго і щойно у 1817 успішно для галицьких митрополитів закінчився. Гроші, які лишив був його попередник на будову церкви, митрополит зужив на побудову семінарії, а на церкву назначив окремий податок, і за десять років зібрано поважну суму грошей (147 тисяч гульденів). Він також побудував теперішню митрополічу палату. В 1762 р. Шептицький став коадьютором митрополита (Володковича), а від 1768 р. адміністратором митрополії (Володковича Рим суспендував за занедбання пасторальних обов'язків). Коротко перед смертю митрополит купив два села, Мшану і Мальчиці, коло Львова, і доходи з них призначив на будову нової катедральної церкви. Помер митрополит на 65-му році життя в Радомишлі, 24 травня 1779 року.

**Ясон
Смогожевський
(1780-1788).**

Смогожевський був передше архиєп. полоцьким (1762-1780). Найбільшою його заслугою було те, що дбав, подібно як і його попередник, про світське духовенство, чим з'єднав собі його прихильність. А втім, час його митрополитування припав на пожвавлену акцію, інспіровану московським урядом в Полоцькій архієпархії і з тим митрополит мав постійні клопоти.

**Теодосій
Ростоцький
(1788-1805).**

Це останній митрополит Києво-Галицької митрополії. Був він рівночасно й холмським єпископом (1785-1790). Замолоду вступив до Чина, студіював у Римі, потім був професором (філософії і теології), а від 1778 р. провінціалом Білоруської провінції. По своїм вступленні на митрополитський престіл він і сам щиро прикладався і ззивав своїх єпископів подбати про виховання духовенства і всіма засобами протиставитися втечі вірних до латинської Церкви. Виклопотав він також для себе місце в сенаті, з якого однак не прийшлося довго користати, бо за кілька років Польщі не стало. По останньому поділі Польщі перейшли під російську окупацію ціле Правобережжя, єпархії Берестейська, Пинська, Володимирська, Луцька, частина Холмської, а також 800 церков, що належали до Львівської єпархії. Цей поділ припечатав долю великої (тоді 12 мільйонів вірних) Києво-Галицької митрополії.

В Росії тепер розпочалися плянові і зорганізовані акції проти уніятської Церкви. На єпископські катедри дістаються підставлені, прихильні московській політиці, люди, починається терор і переслідування, в'язнення і заслання, переконування й обман, і за сорок років такого «навертання» уніятська Церква втратила на користь московської дев'ять мільйонів душ. До боротьби з уніятською Церквою по стороні московського уряду приступили також польські католики (особливо моголівський архиєп. Сестрженьцевич) і Колегія (створена Олександром I, 1801), яка мала наглядати за католиками і уніята-

ми. Члени колегії шкодили уніятам, де лиш могли. Митрополитові Ростоцькому, за наказом Катерини II, відібрано юрисдикцію і переселено його до Петербургу, де він прожив ще десять літ. Помер 25 січня 1805 р.

Уніятська митрополія в Росії (1806-1838). По смерті Ростоцького звернувся полоцький архієп. Гераклій Лісовський до царя Олександра I з проханням відновити митрополію. Хоч проти цього виступили з повною силою і згадуваний вже вище Сестрєнцевич і св. Синод, то все ж Олександр I погодився і 1806 р. назначив митрополитом Лісовського та признав йому всі права і привілеї попереднього митрополита, але з іншим титулом (митрополит уніятських церков у Росії). Тепер митрополіа провінція складалася з трьох епархій: Полоцької, Луцької і Берестейської. Перед смертю Лісовський назначив своїм наслідником луцького єпископа Кохановича, і цар його затвердив. Коханович помер 1814 р. Ні він, ні його попередник не мали затвердження Риму, щойно останній митрополит цієї провінції, Йосафат Булгак, таке затвердження одержав як Апостольський легат. Але він вже був останнім митрополитом. Наступник Олександра I, що був до уніятів доволі толерантний, Николай I докінчив діло знищення уніятської Церкви, розпочате Катериною II. 1839 р. уніятська Церква в Росії перестала існувати, її »возз'єднано« з московською православною.

17. ПРАВОСЛАВНІ КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ (1686-1799).

Брак освіти в російського духовенства. Після прилучення української православної Церкви до московської вона довго не здавала позицій. У тій нашій Церкві ще кілька десятків літ жили давні традиції Могили, Коссова, Тукальського. Могилянська Колегія далі існувала і з неї

виходили освічені церковні та громадські діячі. На початку XVIII ст., отже яких двадцять років по прилученні Київської митрополії до Московського патріархату, майже всі московські єпископські катедри обсаджувались українцями, випускниками Могилянської Колегії. Це знак, яка богословська темнота панувала тоді в тій Церкві, яка збиралась давати Київській митрополії своє благословення. До кінця XVIII ст. на київському митрополитичому престолі сиділи митрополити українці. Після цього вона втрачає український характер, обсаджується здебільша чужинцями і стає одною з російських епархій.

Митрополитування Гедеона Святополка-Четвертинського припадає на час падіння гетьмана Самойловича (1686-1690). Про цього митрополита вже була мова вище. Тут лише додамо, що після падіння гетьмана Самойловича (1687) занепав і авторитет його ставленика-митрополита. В наступному році, 27 січня 1688 р., прийшов Гедеонові указ не вживати давнього титулу »Митрополит Київський, Галицький і всея Руси«, лиш »Митрополит Київський, Галицький і Малої Росії«. Це був перший акт обкращення гідності київського митрополита. На інші не треба було довго ждати.

**Варлаам
Ясинський
(1690-1707).**

Вихованець Могилянської Колегії часів митр. Коссова, Ясинський потім ще студював у Краківському університеті (здобув титул доктора філософії). Він, як Печерський архимандрит, був один з перших, що протестував проти заходів Гедеона Четвертинського. По смерті останнього був обраний митрополитом. Майже всю свою увагу звернув на Колегію. Він забезпечив її матеріально, придбав нові посілости, в чому щедро йшов йому на руку Мазепа. За нього Колегія набула титул »Академії«. Академія починає збирати книжки і розбудовувати бібліотеку. Також пильну увагу приділив він характерові і якості студій в Академії. Маємо з того часу два курйозні укази російських царів про те, як і чого належить учити в Академії: перший указ з року 1694 »от царей Іоанна і Петра« (Петро

мав тоді 21 рік) про те, що в Академії мають учити свої префекти, професори і учителі, а не »зайшли«, що треба учити і філософії і риторики і богословії (так наче б у Києві того не знали) і щоб у навчанні в нічому не різнитися від учення »святых Восточных Церкви«, а передовсім, щоб навчання було »благочестиве, християнське і восточне«. Видно, що дуже боялися в Москві за те, як у Києві вчать, бо в 1701 р. прийшла нова »грамота«, подібного змісту. Ясинський був щирим прихильником Мазепи і, без сумніву, його політичні плани поділяв.

**Йоасаф
Кроковський
(1708-1718).**

До 1693 р. Кроковський був професором Могилянської Академії, потім ректором (1693-7). Ще за життя покійний митр. Ясинський хотів його посвятити на єпископа, на свого помічника, але Кроковський видавався моск. патріярхові неблагонадійним і дозвіл на посвячення не прийшов. Все ж по смерті митрополита Кроковського одноголосно вибрано і тим разом у Москві його затвердили. Кроковський проявляв дбайливість свого попередника про Академію, сам учив богословії і за навчанням пильно стежив. Він склав акафист св. Варварі, який патріярх дозволив друкувати лише під тою умовою, що буде перекладений на російську мову. Після Полтавської битви (1709) він ще якийсь час вдержався. Пізніше, запідозрений в прихильності до Мазепи, був засланий до Твері, де й помер 1 липня 1718 р.

По його смерті митрополія чотири роки не була обсаджена, навіть його коадьюторові, переяславському єпископові Кирилові, відібрав патріярх право завідувати митрополією. Так помалу шруба прикручувалась.

**Варлаам
Ванатович
(1722-1730).**

Родом з Галичини (з Ярослава), Ванатович чомусь забрів до Тихвинського монастиря (коло Новгороду Вел.), потім був духовником новгор. архієп. Теодосія, ієромонахом фльоти, накінець архимандритом вищезгаданого монастиря. В 1722 р. його висвячено на »архієпископа« київського. Отже

тепер уже київський ієрарх не звався митрополитом. В цьому році також відібрано з-під його юрисдикції Переяславську єпархію та в той спосіб зведено Київську митрополію до одної з російських єпархій. В тому самому році заведено на Україні т. зв. Малоросійську Колегію, яка мала в своїх руках найвищу владу. Ванатович мусів боляче відчувати пониження достоїнства київського митрополита. Увагу свою звернув він на віднову храмів. 2 серпня 1730 р. його викликано, разом з катедральним собором, в Москву, відбувся над ним таємний суд і його позбавлено не лиш архиєрейського сану, але й священства взагалі та заслано в Білозерський монастир на довічне ув'язнення. Усіх членів його собору звільнено, але позбавлено їх усіх урядів. Яка була причина того таємного московського суду, точно не відомо. Кониський доводить, що причиною був донос якогось московського ченця Суханова, який вештався по Україні та дивився, що тут робиться. Він доніс, про те, що українське духовенство «искажило старую русскую веру и заразилось проклятой латинщиной», що на Україні як хрестять, то не занурюють, але поливають, що в церквах співають «по нотам римским или итальянским», що єпископи і митрополит носять хрести на мітрах, а це лиш царям можна, і т. д. Цього було досить, щоб митрополита позбавити священства і засудити на повільну смерть. Пробув він у тій в'язниці одинадцять років. Заговорила, мабуть, совість у новій цариці, Єлисаветі, і його звільнено. Навіть хотіли йому повернути його архиєрейський сан, але він відмовився від нього та просив лишити його в спокою. На старості літ прожив у тому ж самому Тихвинському монастирі, де пробув молодість. Помер 1751 р.

**Рафаїл
Заборовський
(1731-1747).**

Родом галичанин, з Львівщини. Сразу виховувався в єзуїтських школах, потім у Могилянській Академії. В 1723 році за наказом став «обер-ієромонахом флоту», потім був архимандритом тверського монастиря і асесором св. Синоду. В 1725 р. висвячений на єпископа псковського і нарвсь-

кого, де заснував першу школу в тій епархії. В 1731 р. він дістав наказ бути київським архієпископом. Заборовському завдячує Могиллянська Академія багато. Це була незвичайно талановита людина і український патріот. Будучи обмеженим лише до Київської епархії, він всі свої сили, вміння і власні гроші обернув на те, щоб Академію розбудувати, прикрасити і стан навчання ще більше підняти. Він також побудував церкву св. Благовіщення, Велику бурсу, архиєрейський дім та інші. Як високо стояла тоді Академія, свідчить той факт, що навіть з-за границі зверталися до неї за учителями. В 1732 р. сербський митрополит Сеяднович просив Заборовського прислати йому десять «вчених чоловік», а московський губернатор у Києві Семен Сукин в 1737 р. дістав доручення з Москви прислати туди «искусного латинских и польских писем переводчика», бо такого там не було. Але це не перешкоджало цариці Єлисаветі знов слати Заборовському «грамоту», щоб «ученіе было благочестиво, христіанское, восточнаго исповеданія». В 1743 р. йому повернено титул київського митрополита. Помер 22 жовтня 1747 р., а перед смертю ще написав для улюбленої Академії Інструкцію-статут, який повинна була зберігати. Час його митрополитування — це найбільший розквіт київської науки та Академії.

**Тимотей
Щербацький
(1737-1757).**

Щербацький походив з Трипілля, на Київщині, з міщанської сім'ї. Вихованець Київської Академії, ігумен київських монастирів (Мгарського, Видубицького, Михайлівського), архимандрит Києво-Печерської Лаври (1747). В 1748 р. помер московський архієпископ Іосиф, і Щербацького викликали в Москву як кандидата на московську катедру. Але в тому самому часі (в березні) помер і київський митрополит Рафаїл. Отож, нікого не питаючи, посвятили його в Москві на київського митрополита. В грамоті йому наказано пильно берегти свою паству від ересей, поблуджень і «волков овчія кожи носящих». На Україні ні вовків ні ересей тоді ніяких не було, можливо, що гра-

мота мала на думці уніятів, а це означало б, що або між київським духовенством були такі симпатії, або, якщо їх не було, то, видно, в Москві того дуже боялись і киянам не довіряли. Пригадаємо тут, що саме тоді на Московщині намножилося безліч тих ересей, започаткованих «раскольниками» (пол. 17 ст.): поповці, безпоповці та всілякі інші «толки».

Функції і права київського митрополита були дуже обмежені, а тому майже кожний з них приділяв свою увагу передовсім Академії. За Щербацького заведено в Академії публічні диспути студентів (раніше були лише класові, на схоластичний манір). Диспути стояли на високому рівні і стягали багато слухачів з міста. В 1755 р. в Москві основано університет (на 120 літ пізніше, як у Києві Могилянську Колегію) та й перетягано студентів туди. Важливим ділом Щербацького було відновлення друкарні (друкарня Києво-Печерської Лаври була згоріла 1718 р.), на яку так важко було дістати дозвіл. Той дозвіл прийшов 1753 р., але з пересторогою, щоб у друкованих книгах «ни в чем ни малейшей с православною греко-россійскою Церковію противности и разногласія не было». — Збудував також митрополит дзвіницю Києво-Богоявленського Братства. Обурений втручанням Москви в найдрібніші справи митрополії, митрополит 1757 р. післав письмо в св. Синод з проською увільнити його від митрополичого уряду. Замість того його перевели в Москву, на Моск. єпархію, і звеліли служити там. Помер митрополит у Москві 18 квітня 1767 р.

**Арсеній
Могилянський
(1757-1770).**

По перенесенні Щербацького назначила цариця (Єлисавета) київським митрополитом Арсенія Могилянського, родом з Решетилівки (Полтавщина). По закінченні Академії йому доручено вчити в Московській Академії. В 1744 р. призначено архимандритом Троїцько-Сергієвого монастиря, а потім єпископом Переяславля-Заліського. В 1752 р. він зрезигнував з єпархії і пішов у монастир. Але звідси

його видобуто в 1757 р. і призначено київським митрополитом. Попри свою ревність до Академії, митр. Арсеній приділяв велику вагу проповідництву. В тому він взурався на писаннях Іоникія Галатовського, одного з найкращих представників схоластичної проповіді на Україні. Помер Могилянський 8 червня 1770 і похований в св. Софійським соборі.

**Гавриїл
Кременецький
(1770-1783).**

Походив з Носова (Київщина), науку одержав в Академії і Харківській Колегії. Потім професор і ректор у школі Олександрівської Лаври, архимандрит Новоспаського монастиря, єпископ коломенський (1749), казанський (1755), київський митрополит (1770). За нього відбувся поділ Польщі (1772), прилучено Білорусь, 1.200 церков і коло півтора мільйона вірних, давніше приналежних до Київської митрополії, включено до московської Церкви. Мало цього, коли в 1775 р. основано Херсонську єпархію, то до неї прикроєно шмат з Київської митрополії (єпархії) і теж підпорядковано патріархові. Дбав про Академію, її бібліотеку (подарував Академії 58.425 рублів сріблом) та давав притулок у себе якому десяткові східних єпископів та митрополитів, з Греції, Малої Азії і ін.

**Самуїл
Миславський
(1783-1796).**

Син священика, з с. Полошок, Глухівського повіту, вихованець, професор і ректор Академії, в 1761 р. архимандрит Братського монастиря. 1768 р. перенесений на службу в Петербург, потім єпископ білгородський, далі крутицький, а 1776 р. ростовський. По смерті Кременецького посланий на митрополичий київський престіл. Перша річ, яку тут зробив: він запровадив в Академії російську мову (як викладову), а латину зіпхнув на останній плян. Наказав Академії включити в наставники студента богословії Дімітрія Сірієвича, з Москви, і настановив його учителем поезії за правилами, «напечатаними в Москві». Це був початок занепаду славної на цілу Європу Київської Академії. Він завів строгий нагляд за професорами,

обмежив навчання чужих мов, а ті, які були дозволені, належало вчити «с на́блюді́нем выговора, каков употре́бляется в Велико́россіи». — Нічого дивного, це був час ліквідації залишків української незалежності: 1764 р. гетьманщини, 1775 р. Запорізької Січі, 1781 р. полкового устрою України, 1783 р. заведено кріпацтво, 1785 р. українську шляхту (залишки) переведено в російське дворянство, 1786 р. проведено секуляризацію монастирських дібр. Якінєбудь коментарі тут зайві. Помер цей пастир 8 січня 1796 р. Кажє російський історик, що над ним протоіерей св. Софійського собору Іоан Леванда голосив: »Прийдіте, отдайте последнее целованіе вашему просвітителю ... «

**Єроте́й
Мали́цький
(1796-1799).**

Родився в Чернігові і в тамошній семінарії дістав освіту. Пізніше був ігуменом і архимандритом чернігівських монастирів. В 1778 р. був назначений чернігівським єпископом, а в 1796 р. київським митрополитом і архимандритом Печерської Лаври. Тепер знов голосив Леванда: »Радуйтеся, цілуйте его руки ... « По останньому поділі Польщі з правобережних земель утворено ще одну єпархію, Київську єпархію побільшено, але ці територіяльні зміни не мали для митрополії ніякого значення. Основним завданням митр. Малицького було проведення »истинно-русского просвещения«. Багато він не потрудився, помер на третьому році своєї діяльності, 2 вересня 1799 р.

**Трагічна доля
украї́нства.**

На тому огляд київських митрополитів можна закінчити. Починаючи з 1783 р., митрополія властиво втрачає характер української Церкви. Два останні митрополити, за п'ятнадцять років, зуміли знищити те, що митрополія набула за віки. Є в тому певна трагедія, що до цієї нищівної роботи ужито або вихованця Могилянської Академії, або іншого сина української землі.

Наступні митрополити, як Банулеско (румун), Александровський та й інші — це чужинці, добре випробувані

і вірні слуги Російської Імперії, і вони з нашою Церквою і церковністю не мають нічого спільного. З прав, які мала Київська митрополія і до яких російські патріархи не мали втручатися (так вони запевняли, заманюючи під своє «благословенство»), не залишилося нічого. Церква стала засобом імперської влади.

Подібна доля стрінула й Могилянську Академію, що до часу оснування Львівської єзуїтської колегії (1661) і Московського університету (1755) була єдиним огнищем науки на Сході Європи. Після ліквідації всього, залишилася ще була Академія сіллю в оці загарбників. В 1817 р. Академію закрито — така була заплата за ті сотні учених, яких з Києва «виписувано». На її місці відкрито духовну семінарію для плекання «істинно-руського просвещенія». Її перетворено 1819 р. в Київську Академію, московську інституцію в Україні.

18. ЛІКВІДАЦІЯ УНІІ В ХОЛМСЬКІЙ ЕПАРХІІ.

Після ліквідації унії на Білорусі й Україні (1839) в межах Російської Імперії лишилася ще Холмська епархія, що входила в склад Конгресової Польщі (Віденський Конгрес 1815 р. залишив Польщі, під російською окупацією, певні автономні права). Це була добре зорганізована епархія, мала деяких дбайливих єпископів, була ближче до Галицької митрополії та й через те могла довше зберегтися при житті. Але прийшла черга й на неї.

Поляки, втративши державу, очевидно, не могли того переболіти. Вони **Роля польського духовенства.** мобілізували свої народні маси, пригадували їм колишню могутність їхньої держави, ставляли перед очі теперішнє пониження, уярмлення та в той спосіб пригтовлялися до розправи з Росією. Польське духовенство, вважаючи це своїм патріотичним обов'язком, також у тому брало участь. Бож відомо, що духовенство може мати дуже великий вплив на формацію національної духовости. До тої робо-

ти притягали вони також і уніятське духовенство, що його переконувати багато не було треба, яку благодать несе Росія для уніятської Церкви. Великого успіху вони не мали, але все таки якась мала горстка українських духовників пішла на ті польські підшепти. У Василянському Чині, як ми знаємо, було чимало ченців польського походження, що хоч нібито й прийняли східній обряд, але в душі лишилися поляками.

Тож розпаливши патріотично народ, поляки підняли своє перше повстання проти Росії 1830 р., яке для них скінчилося невдачею та дало добру нагоду російському урядові приспівити ліквідацію унії в єпархіях на Україні й Білорусі (1839). На Холмську єпархію пішов посилений наступ. У своєму нерозумі поляки, маючи вплив на уніятське духовенство, старалися за всяку ціну єпархію облатинчити та ополячити. В церквах почали наші отці говорити проповіді по-польськи, співати польських церковних пісень-літаній, переіначувати внутрішній вигляд церкви на латинський штиб, а навіть заводити органи. Це російським властям не сподобалось і вони наказали говорити проповіді по-українськи, а не по-польськи, змін в обряді не робити і т. п. Єпископ Калінський відповідав, що його духовники по-українськи не вміють, тож і не будуть у тій мові проповідати. Якщо йому вірити, то діло ополячення було зробило немалий поступ. Досі московська влада не втручалася у відносини між католиками і уніятами і, здається, навіть була рада, коли польський клер придушував уніятську Церкву. Відносини між Росією і католицизмом були цілком задовільні. Ще в 1779 р., по першому поділі Польщі, Катерина II запросила була до Росії єзуїтів і за сім років вони вже тут мали 6 колегій і 178 членів навчального персоналу (ченців). В 1801 р., по остаточному поділі Польщі, їх уже було тут 262, а в 1811 р. — 347.

**Між молотом і
ковадлом.**

Павло I, що в церковних справах був більше толерантний, як котрийнебудь цар, був навіть відновив три уніятські катедри (Полоцьк, Луцьк, Берестя).

Олександр І встановив з Римом дипломатичні взаємини. Отож, коли б воюючий польський католицизм був трохи людяніший супроти нашої Церкви та лишив був її в спокою, то можливе, що відносини були б укладалися куди корисніше. Тепер же, коли поляки поклали собі за ціль за всяку ціну Церкву підкорити собі, вони викликали лютю у Галичині між духовенством, і тим причинилися до москвофільського напрямку серед певної частини і світської і духовної інтелігенції. Цю польську глупоту мудро використала російська влада. Беручи в оборону українців, вона здобула симпатії і між місцевим і між галицьким духовенством. А ці симпатії були дуже на руку російській політиці. Їх треба було лише підсилювати, пригортати тих симпатиків ближче, збільшувати їх коло, і кінцевий ефект тої дружби насувався сам собою. На додаток вже в тому часі відносини між Росією і Ватиканом були далеко холодніші, конкордат, що його Росія з Апостольською Столицею була уклала в 1847 р., по другому польському повстанні зірвано (1866), і тепер російська влада почувала себе вільнішою та поступала більш безцеремонно.

Усі ці міссали, літанії, польські переклади Біблії, польські проповіді, бічні престולי і т. д. не влучали в основи російської імперії, але вони були знаменитою нагодою взяти уніятську Церкву й українське населення «в оборону». Калінському робили зауваження й перестерігали його, але це нітрохи не помагало.

Вкінці російська влада Калінського ув'язнила, а з ним також і його найближчих помічників, і запроторила його до Вятки (1866), де він незадовго помер. Тепер управу епархії перебрав священник Войціцький, який перевищив усі сподівання російської влади. Щоб очистити обряд, він завів у Церкві і школі... російську мову. Звичайно, такий засіб до очищення обряду не годився, але годився він на те, щоб Церкву якнайбільше наблизити до московської. Войціцький оточився своїми однодумцями, обсаджував ними вищі церковні уряди, назначав їх учителями в семінарії, в школах, та так своє діло помалу

робив. Те діло йому перервав Рим і віддалив його (суспендував) від управи єпархіїю.

**Михайло
Куземський
(1868-1871).**

В порозумінні з російськими властями єпископом поставлено львівського каноніка Михайла Куземського, визначного громадського діяча, який, між іншим, багато був потрудився в Галичині в протиалькогольному русі. Холмське духовенство і вірні його щиро прийняли. Але Куземський попав у конфлікт з прихильниками Войціцького, москвофілами (між якими були пришельці священики з Галичини). Ці його оскаржили перед російською владою і Куземський мусів з єпархіїю попрощатися (1871) та повернутися назад до Галичини.

**Маркил Попель
(1871-1875).**

На місце Куземського російська влада назначила адміністратором єпархії Маркила Попеля, священика з Галичини, відомого автора шкільних підручників, редактора москвофільської газети «Неділя». Попель повів справу просто — він позносив деякі свята (яких не було у православних), заборонив поминати папу, а наказав поминати св. Синод, завів московські богослужбові книги, заборонив у церкві ставати навколішки тощо. Нарід і священики заворушилися. Деякі переходили на православ'я, деякі втікали до латинників, інші рішались витримати до кінця. Прийшли репресії і масові арешти. Попель вимушував від священиків підписувати декларацію переходу на православ'я, і коли призбирав певну кількість, вислав до царя письмо, щоб єпархіїю прийняти до московської православної Церкви. Звичайно, цар погодився. Вимагав лише, щоб прислати делегацію, по два делегати від парохії, всіх деканів і, розуміється, Попель таку делегацію негайно зобілізував, вислав і 11 травня 1875 р. наступило офіційальне «возєєдиненіє уніатов с православною Церквою». Згідно з шематизмом Холмської єпархії з кінця 1874 р. там було 330 церков з 246.146 вірними. Накинене за допомогою штиків православ'я викликало сильну реакцію

поважної частини священників і вірних. Не маючи змоги служити Богослуження в церквах, ці т. зв. упорствуючі, служили потаємно в польських костелах. Зчасом тих «упорствуючих» виарештовано, (хто не рятувався утечею до Галичини). На їх місце прийшло з Галичини коло ста священників-москвофілів, що стали на службу московської влади в русифікації Холмщини. «Упорствующе» населення (приблизно половина вірних) ніколи не підпало впливам православ'я і, коли в 1905 р., по першій російській революції, вийшов толеранційний закон, який дозволяв кожному належати до такої церкви, якої хто бажав, тоді всі ці «упорствуючі» (понад сто тисяч) перейшли на латинство і ополячилися.

Так перестала існувати, остання під російською окупацією, Холмська єпархія.

Попеля за ті «заслуги» посвячено в єпископи. Але, мабуть, йому не дуже довіряли, бо, назначивши на Люблинську єпархію, підпорядкували варшавському архиєпископові Лебединському.

19. ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ (1808-1946) ТА ІНШІ ЕПАРХІЇ.

Після оснування Галицької митрополії уніятська Церква поволі починає приходити до себе та заліковувати ті рани, яких зазнала в наслідок великих політичних перемін та російської нетерпимости. У великій мірі тому сприяли впорядковані відносини в австрійській державі, а також те, що Австрія не була зацікавлена в тому, щоб нашу Церкву латинщити, як це впродовж кількох століть намагались робити поляки. Початкові роки тієї митрополії припадають на бурхливі воєнні часи. Наполеонські війни посередньо заторкнули також Галичину. Перший митрополит, про якого ще буде мова, не встиг розгорнути свою діяльність, але навіть за короткий час свого митрополитування він наладнав міжєпархіяльні відносини, поліпшив умовини виховання священників і упорядкував церковні добра. Як уже було згадано, наша

Церква прийняла тепер назву »Греко-католицька« і цю назву, з малими виїмками, задержала до сьогодні. До Галицької митрополії належало зразу три єпархії: Львівська, Перемиська і Холмська. Остання до часу, коли її насильно переведено на православ'я. Десять років пізніше була основана єпархія Станиславівська (1885). Кращі умовини життя і прихильна настанова державних чинників виявилися скоро в житті Церкви. Тепер духовенство без особливих труднощів могло набувати освіти чи то дома, у Львівському університеті, чи в інших університетах, австрійських і чужих. Завдяки цьому Церква стала головним мотором у поширенні національної свідомости, у розбудові шкільництва, береженні рідної мови. Також в економічних відносинах вона здобула певні заслуги.

**Братства
тверезости.**

Одною з головних язв, що нищили наше село, були корчми. З тим лихом розпочала Церква завзяту боротьбу. В 1860-их роках появляються сотні братств тверезости, які осягнули подвійну користь — врятували не одну родину від ліцитацій, а, крім того, приєднали їх до зорганізованої української спільноти.

Турбота за рідну мову в школах, університеті (виклади богословії у Львівському університеті) завжди лежали на серці наших церковних діячів. Цей рух національного пробудження дав нам Маркіяна Шашкевича, вихованця Львівської семінарії, що ввійшов в історію як один з найкращих синів нашої Церкви.

Наступником Ангелловича на митрополичій катедрі став Михайло Левицький. За нього постала у Львові Галицько-Руська Матиця (1848), товариство, що ставило собі за ціль дбати про освітній і літературний рух серед народу, про шкільництво в рідній мові, про публікацію популярних книжок та про береження тих прав, які новопроголошена конституція забезпечувала.

Освіта.

Церква позбувається чужих обрядових впливів і за Григорія Яхимовича (1860-1863) повертається поволі до

старих українських обрядових форм. Посилився ще більше цей рух за його наступника, митр. Литвиновича (1863-1869), щирого українського патріота. Не приходило це легко, бо обрядові форми не змінюються одним чи другим розпорядком. Так було й тут: духовенство поділилося на прихильників старовинних українських звичаїв і на таких, що поглядали на Москву. Причиною такої орієнтації (москвофілів) були й далші спроби поляків, навіть в умовах своєї бездержавности, усіма засобами шкодити нашій Церкві й народові. Однак здоровий глузд і піднесення національної свідомости, політична активність, зріст інтелігентської верстви, оживлення літературної діяльности, преса і вкінці читальняний рух спаралізували ті нездорові москвофільські теорії і не дали їм можливости загніздитися в нашій Церкві.

Для впорядкування церковних відносин, обрядових і адміністративних, митр. Сембратович скликає Помісний Собор у Львові (1891), перший собор Галицької Провінції.

До найбільшого росту і цілковитої українізації доходить Греко-кат. Церква за митрополитування чи не найбільшого з митрополитів, яких наша Церква мала після з'єдинення з Римом, Андрея Шептицького. Цей Добрий Пастир, що повернувся до народу, з якого вийшли його предки, до народу, віками гнобленого, обробованого, обезсиленого і ще й тепер виставленого на безнастанні засідки з боку західного католицького сусіда, цей Ієрарх вніс нове життя, подув свіжого вітру, сяйво сонця — так в життя Церкви, як і народу. Він підніс духове й культурне життя Церкви, відсвіжив чернечого духа, виховав новий тип священика, навчив нас християнської мудрости — любови й терпимости.

В 1928 р. оснував митрополит у Львові Богословську Академію, яку творили два факультети — філософічний і богословський, та поставив першим її ректором Йосифа Сліпого. Академія, завдяки заходам основника і її ректора, не мала багато, між високими школами того типу, собі рівних у цілому католицькому світі. А це був

великий здобуток в умовах таких, в яких нашої Церкві приходилось жити і діяти.

Ціла митрополія складалася в **Стан митрополії**. трьох епархій — архієпархія Львівська і епархії Перемиська та Станиславівська.

Адміністративна Львівська архієпархія поділялась на п'ять протопресвітератів: Галицький, Золочівський, Львівський, Стрийський і Тернопільський. Ці протопресвітерати підрозділялись на деканати. В цілій архієпархії було їх п'ятдесят чотири. Всіх парохій в архієпархії було коротко перед другою світовою війною 1266, священників 874 і близько півтора мільйона вірних.

Митрополит, як згадано, був ревним подвижником чернечого життя. Після реформи Чина Василіян 1883 р., монастирське життя значно поправилось і митрополит розбудові чернецтва приділяв особливу увагу. На терені архієпархії було 44 монастирі, — василіян, студитів, редemptористів та інших, в яких жив 271 чернець та 419 черниць.

Перемиська епархія поділялась на 45 деканатів з 574 парохіями (і 61 самостійне сотрудицтво), 695 священників і приблизно один мільйон двісті тисяч вірних. Монастирів на терені епархії було 8 і понад сорок Домів Згромаджень.

Станиславівська епархія мала двадцять деканатів, 419 парохій, 503 священників і кругло один мільйон вірних, 8 монастирів, к. 30 Домів Згромаджень.

В 1934 р. була створена Апостольська Адміністрація Лемківщини, яка, хоч і не входила в юрисдикцію галицького¹⁾ митрополита, то все ж ідейно, а потрохи й фактично, від митрополії залежала. Адміністрація ділилася на 9 деканатів зі 111 парохіями та 11 самостійними сотрудицтвами. Священників було 130 на 127.000 вірних та 2 монастирі.

¹⁾ Відновлена Галицька митрополія мала осідок митрополита у Львові.

Була ще й друга Адміністрація Волині, призначена для греко-католиків Волині.

**Закарпатські
епархії.**

На Закарпатті, крім згадуваної вже Мукачівської епархії, постала 1818 р. друга епархія з осідком у Пряшеві. Становище нашої Церкви на Закарпатті значно погіршало після мадярської революції 1848 р. (Кошута). Мадяри почали застосовувати репресії супроти українців, а Церкву стали мадяризувати. З Мукачівської епархії виділено окремий вікаріят в Гайдудорогу та заведено мадярську богослужбову мову. Мадяризація в Мукачівщині продовжувалася аж до 1918 р. Реакцією проти мадяризації (подібно як у Польщі проти латинізації) було поширення православ'я і, коли в 1919 р. Закарпаття відійшло від Мадярщини, від греко-кат. Церкви відпала приблизно одна третина вірних. Юрисдикцію над ними виконував сербський патріарх, який призначував сюди двох єпископів, ужгородського і мукачівського.

Греко-католицька Церква на Буковині. В давнину буковинські православні українці належали до юрисдикції галицького митрополита (XIV ст.). Потім юрисдикцію тут виконували різні ієрархи — охридський архієпископ, потім сучавський митрополит, від 1402 р. Буковина мала свого єпископа, залежного від молдавського митрополита, аж до 1772 р. В тому році Буковина була прилучена до Австрії і в 1783 р. єпископську катедру перенесено з Радовець до Чернівців. Якийсь час буковинський єпископ підлягав сербському митрополитові. В 1873 р. основано автокефальну далматинську митрополію зі столицею в Чернівцях. Буковинська Церква ввесь час була під сильним впливом румунів, і лише під час першої світової війни посвячено на єпископа українця Тита Тимінського, якого по війні румуни спенсіонували (1918).

Від половини XIX ст. існувала на Буковині також Греко-католицька Церква, однак вона ніколи не мала

більше як 10-15 парохій. Особливо прикладався до поширення Греко-католицької Церкви на Буковині митр. Левицький. Від 1919 р. вона мала генерального вікарія, призначуваного з Риму, який підлягав єпископові в Мармароші. Раніше буковинські церкви належали до Станиславівської єпархії (до 1919).

**Крижевацька
єпархія.**

В Югославії жило перед війною коло 40.000 українців греко-католиків, що належали до Крижевацької (Крижівської) єпархії. Цю єпархію заснував був папа Пій IV (1777) та влучив сюди українців, емігрантів з Закарпаття. Після першої світової війни влучено до цієї єпархії також українців у Боснії. Найбільша оселя українська в тій єпархії — це Керестур. Звідтіля походив перший український єпископ цієї єпархії Діонісій Нярадї (1915-1940). Після смерти єп. Нярадї завідував єпархією, зразу як адміністратор, а від 1952 р. як ординарій, єп. Гавриїл Букатко. В році 1962 Рим назначив єп. Букатка примасом Католицької Церкви в Югославії, а на його місце до Крижевацької єпархії прийшов новий владики єп. Йоаким Сегедї.

20. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІ ГАЛИЦЬКІ МИТРОПОЛИТИ, 1807-1946.

**Антін
Ангеллович
(1808-1814).**

Перший митрополит відновленої Галицької митрополії, Ангеллович, род. 1756 р. в селі Гриневі, Бобрєцького повіту, де його батько Яків був священником. Студіював у Барбарєум і по закінченні богословських студій був ректором Духовної семінарії у Львові і професором догматики у Львівському університеті. Викладав по-українськи. 1795 р. висвячений на єпископа перемиського, 1798 р. по смерті єп. Білянського адміністрував також єпархією Львівською. Завів дисципліну між духовенством і заборонив духовним волочитися по різних латинських відпустових місцевостях. Він теж започаткував боротьбу з корчмами,

що потім продовжувалась майже через ціле століття. Коли 1798 р. австрійська влада хотіла завести Григоріанський календар, Ангеллович спротивився, обстоюючи права нашої Церкви самій рішати, який має бути календар. 1803 р. порядкували церковні справи латинські єпископи і піддали були думку цісареві, щоб греко-католи. єпископів підпорядкувати їм, а коли ці єпископи вимруть, то нових не назначувати. Каже наша приказка, що «мудрий поляк по шкоді», але це не слушно. Яка шкода постала і Церкві і польській державі за безглуздя польського клеру, їм, певно, було відомо, а однак це не помагало. Поляки мали впливи на цісарському дворі, тому Ангеллович не легковажив справи. Він з крилошанином Гарасевичем знешкодили цей польський плян. 17 квітня 1807 р. Рим-відновив Галицьку митрополію, а 11 серпня 1808 р. австрійський цісар затвердив. Ангеллович був поставлений митрополитом. В 1809 р. Наполеон зайняв Відень, а в десять днів пізніше польські війська, що йшли з Наполеоном, зайняли Львів. Митрополит мусів утікати. В часі втечі він попав у руки поляків і невідомо, чим це було б скінчилось, коли б не те, що через день чи два австрійські війська відібрали Львів, і поляки рад-не-рад рішили митрополита випустити (в Стрию).

Митрополит Ангеллович заслужився передовсім тим, що боронив права української мови в школах і в університеті. Сам будучи ще професором, викладав догматику лише по-українськи (на богословському факультеті Львівського університету). Дбав він також про впорядкування церковних дібр, але щодо цього мав менше щастя. Без сумніву, Ангеллович був австрійським патріотом, однак той патріотизм не перешкоджував йому боронити права свого, українського народу.

**Михайло
Левицький
(1816-1858).**

По смерті Ангелловича митрополія була два роки необсаджена. В 1815 р. займенував цісар Франц I митрополитом Михайла Левицького, а в наступному році (в березні 1816) Рим цю

номінацію затвердив. Досі Левицький був перемиським єпископом (1813-1815). На митрополичому престолі перебував 42 роки і його митрополитування становить важливий період у житті греко-католи. Церкви. На його час припадає «весна народів» (1848) і важливі зміни в нашому громадському та й політичному житті. В 1848 р. створилася «Галицько-Руська Матиця», в чому і його заслуги не можна поминути. Та, мабуть, найревніше він зайнявся справами шкільництва. Через шкільництво він мав безнастанні клопоти та суперечки з поляками, які, маючи впливи в місцевих австрійських урядах, не хотіли допустити до організації українських шкіл. Все ж митрополит добився того, що декретом з 1818 р. дозволено заводити українську мову в тих школах, де була більшість українських дітей. Він подбав про матеріальне забезпечення священиків і виклопотав для них з «релігійного фонду» (фонд, установлений після скасування монастирських дібр Йосифом II) пенсії. Заснував у Перемишлі, разом з єп. Снігурським, Дяківський інститут, де виховувалися дяко-вчителі.

В 1850 р. митрополит розпочав заходи до заснування Станиславівського єпископства. Ця справа однак протягнулася аж до 1885 р. За нього продовжується праця над освідомленням села, особливо рух тверезости набирає широких форм.

Оцінюючи його заслуги, австрійський цісар займенував його 1848 р. примасом Галичини, а папа Пій IX в 1856 р. зробив його кардиналом. Це був другий кардинал у нашій Церкві після її з'єдинення з Римом.

Митрополит Левицький мав добрих співробітників. Перемиськими єпископами в тому часі були Снігурський (1818-1847) і Г. Яхимович (1847-1858). Снігурський був незвичайною людиною. Глибоко побожний і ревний пастир, щирий патріот, оснував багато фундацій, заснував Капітальну бібліотеку та прибирав безліч манускриптів, старих друків, грамот та інших скарбів давнини. Яхимович, що прийшов по Снігурським, — це властивий провідник тодішнього національного руху, органі-

затор і голова Руської Матиці, якийсь час голова парламентарного клубу у віденському парламенті. Не диво, що доба митрополита Левицького записується в наших історіях, як переломова доба на шляху до цілковитої українізації нашої Церкви. Помер митрополит Левицький в Унівському монастирі, де від 1852 р. проживав, а митрополією заряджував єп. Литвинович, його помічник.

**Григорій
Яхимович
(1860-1863).**

Григорій Яхимович народився 1792 р. Зразу був професором Львівського університету і ректором Духовної семінарії. В роках 1849-1859, як уже вище згадано, був перемиським єпископом, а рівночасно провідником галицького українського відродження. По смерті Левицького став митрополитом. В тому часі на Холмщині, після невдачного польського повстання, в яке було замішане й греко-катол. духовенство тої єпархії, почались переслідування й репресії з боку російської влади (справа Калінського). Як знаємо, польонізація Холмської єпархії була зробила неабиякий крок вперед. Тому відполячування уніятської Церкви на Холмщині здобуло симпатії між прихильниками московської орієнтації в Галичині. Почався т. зв. обрядовий рух, що ніс зі собою трохи більше відчищення обряду. Щоб цю справу авторитетно вирішити, скликав митрополит Яхимович синод до Львова на 1863 р., однак він того синоду вже не діждався. Найбільші заслуги Яхимовича — на полі освідومлення народу в його національній відрубності. Помер у квітні 1863 р.

**Спиридон
Литвинович
(1864-1869).**

Спиридон Литвинович походив зі священничої родини. Студії відбував у Відні, пізніше був проповідником у Львові, учителем релігії в Чернівцях, парохом церкви св. Варвари у Відні, у 1857 р. висвячений на єпископа, помічника львівського митрополита. По смерті Яхимовича став митрополитом. За нього відбулася, нібито й важлива, угода з поляками, т. зв. »конкордія«. Згідно з тією конкордією вирішував

лися справи переходу з одного обряду на другий. Відтепер без дозволу папи ніхто не міг змінити обряд, а хто досі був змінив, то міг впродовж шести місяців повернутися на старий обряд. Шлюбні пари втім випадку, коли одна особа (сторона) була греко-католицького, а друга римо-католического обряду, мав вінчати парох молодшої. Діти з таких «мішаних» подружж мали виховуватися: дівчата в обряді матері, а хлопці в обряді батька. Цю конкордію потвердив папа і цар, і вона обов'язувала (бодай на папері) з того часу аж до II світової війни. Насправді латинські священники останнього часу ледве чи й знали, що така конкордія була, а перед війною її ігнорували. Сталася ще одна важлива подія за життя Литвиновича — канонізація св. Йосафата папою Пієм IX, 1869 р. Митрополит любив часто їздити до Відня. В грудні 1868 р., під час такої поїздки, сильно простудився і по поверненні до Львова захворів, а за кілька місяців помер, 4 червня 1869 р.

**Йосиф
Сембратович
(1870-1882).**

Сембратович походив з Лемківщини, з священничої родини. Богословські студії відбував у Відні, опісля був професором у Львові. Єпископські свячення одержав 1865 р. Якийсь час працював у Римі, а від 1867 р. був помічником старенького перемиського владики Томи Полянського. Галицькою митрополією по смерті Литвиновича управляв один рік Михайло Малиновський, святоюрський канонік, визначний наш церковний діяч і історик Церкви. В червні 1870 р. Рим затвердив вибір Сембратовича на митрополита. До помічності мав митрополит Сильвестра Сембратовича. Йосиф Сембратович був дуже ревним пастирем. Рішучий прихильник українізації Церкви, він сам говорив проповіді по-українськи та й священникам те саме наказував. Як і попередні митрополити, він продовжував боротьбу з п'янством. По знесенні панщини (1848) люди з радости почали перебирати мірку і, незважаючи на протипапство Церкви, корчми все таки просперували незле. Отож Сембратович особливо посвятився

тій справі і надав їй церковно-релігійного характеру. Він навіть уклав окремий статут для тих церковних братств тверезості. Це було одною з причин, за що його так ненавиділа польська шляхта та не занедбувала ніякої нагоди, щоб йому підставити ногу.

Друга важлива справа, яку він провів, — це реформа василіян. Чернецтво за Австрії в нас було дуже підупало, монастирі прорідились, а деякі й запустили. За Сембратовича було таких пустих монастирів 14. На доручення Риму взяли єзуїти василіян у свої руки (1882) на перевишкіл. Заснували новіціят у Добромилі та завели дисципліну. Ця реформа показалася корисною і з реформованих василіян вийшло багато прекрасних священників, учених богословів і церковно-громадських діячів. Ці реформовані василіяни заснували в Жовкві друкарню, яка випустила сотні тисяч корисних книжок для народу.

Падіння митрополита Сембратовича драматичне. Після ліквідації Холмської єпархії москвофільський рух у Галичині не припинявся. І коли одне село в Галичині (Гнилички) з відомим парохом, громадським і церковним діячем, письменником, бувшим послом, Іваном Наумовичем перейшло на православ'я, вину скинено на митрополита. За інтригами поляків і на домагання австрійського уряду Рим його звільнив з обов'язків митрополита, а управу митрополії передав Сильвестрові Сембратовичеві, його помічникові, 1882 р. Митрополит ще жив 18 років, пережив свого наслідника на престолі. Помер 1900 р.

**Сильвестр
Сембратович
(1885-1898).**

Сильвестр Сембратович був професором догматики в університеті (у Львові), а потім помічником попереднього митрополита. Зразу, по усуненні митр. Йосифа, управляв митрополією три роки як адміністратор і щойно 1885 р. став митрополитом. В тому році остаточно основано Станиславівське єпископство, що обіймало частину Поділля й Покуття. Розуміючи загрозу москвофільства, Сембратович вклю-

чився в громадську діяльність та сприяв народовецькому рухові і такій же партії. Найважливішою подією часів його митрополитства був Львівський Синод, 1891 р. Було багато справ, передовсім обрядових, які спиняли працю й розвиток Церкви, а тому вже його попередник носився з думкою такої синод відбутти. Одною зі справ, що була предметом гарячих дискусій, була справа заведення в нашої Церкви цілібату, безженности клеру. Хоч вирішальний голос на синоді мали лише єпископи (Сембратович, Пелеш, Куїловський), то однак представники священства, що брали участь з дорадчим голосом (а до якого владики мусіли пильно прислухуватися) рішуче заявили проти такого новаторства. 1895 р. папа займенував митр. Сильвестра кардиналом. Але довго він кардинальством не втішався, бо помер 1898 р.

**Юліян
Куїловський
(1899-1900).**

Юліян Сас Куїловський — постать мало помітна. Походив з свящ. родини, з села Конюшки (к. Комарна). Раніше він був станиславівським єпископом (1891-99), після того як першого станиславівського владика Юліяна Пелеша, визначного діяча й історика Церкви, перенесено на опорожнену Перемиську єпархію. Загалом беручи, він був добрим пастирем і в початках організації єпархії має незаперечні заслуги. На митрополії пробув всього один рік, помер 4 серпня 1900 р.

**Андрей
Шептицький
(1901-1944).**

Рід Шептицьких дав Церкві найбільше своїх синів, — ігуменів, єпископів, трьох митрополитів. Це старий боярський рід, що відіграв визначну роль в нашому церковному і національному житті. З нього вийшли: Варлаам, львівський єпископ (1710-1715), Атанасій, львівський єпископ (1715-1746) і київський митрополит (1729-1746), Лев, львівський єпископ (1749-1779), Атанасій, перемиський єпископ (1762-1779), Климент, архимандрит Чина Студитів, і Андрей, зразу станиславівський єпископ (1889-1900), а від 1900 р. галицький митрополит. Діяльність митропо-

лита Андрея була така всестороння, що він ще за життя ввійшов між найвизначніші постаті нашої церковної історії. За його митрополитування прийшло до повної обнови життя, до піднесення освіти й виховання клеру, до реформи і поширення чернецтва, до звороту до східніх церковних традицій, до поєднання церковних і національних інтересів в такий спосіб, що ієрархи стали у великій мірі духовими провідниками нашого політичного і культурного змагу.

Майбутній митрополит, якому його соціальне походження створювало найкращі можливості для світської кар'єри, не забавив з того користати. І отак цей молодий граф, здобувши найкращу освіту в знаменитих заграничних університетах, вступив в ченці.

Після перенесення еп. Куїловського
Добрий пастир. до Львова, цісар іменував 2 лютого 1898 р. ієромонаха Андрея станиславівським єпископом.

Хоч це до історії не конче належить, все ж варто розказати, як він заходився коло повіреної собі пастви, як розумів свою пастирську функцію. Отож стало владиці відомим, що один отець духовний, замість Вечірні в неділю, любить їздити до сусіднього священика на розвагу. Такої одної неділі приїхав повозкою високого росту єпископ, пішов на дзвіницю, подзвонив, дістав ключі від церкви, зійшлися люди, він відслужив Вечірню, провів катехизацію, поблагословив та лагодився в поворотну дорогу. Тим часом (люди дали знати) прибіг отець духовний та став просити вибачення. Єпископ відповів: »Другим разом хоч дайте знати«. Не треба було, це була найкраща наука для пароха.

По смерті Куїловського цісар назначив еп. Андрея 31 жовтня 1900 р.
На митрополичім престолі. галицьким митрополитом, інтронізація відбулась 17 січня 1901 р. Митрополит займав ще такі уряди: був членом австрійського парламенту (палати панів), віцемаршалом галицького сойму, членом Української Національної Ради (19 жовт-

ня 1918), почесним президентом Національної Ради у Львові (1941), дійсним членом НТШ, почесним членом Т-ва «Просвіта», почесним членом «Рідної Школи» і безлічі інших установ. Він був основником і фундатором Українського Національного Музею у Львові, основником Богословської Академії, добродієм різних харитативних установ, Народної Лічниці, бурс, шкіл, сиротинців. Куди простягалась його рука, те ледве чи взагалі буде точно відомо. Відомо лиш було в 1939 р., що зі своєї шкатулки видавав річно на народні цілі два мільйони польських золотих. При тому сам ходив в полатаній рясі. Він удержував десятки студентів на заграничних університетах, помагав письменникам, митцям, студентам місцевих високих шкіл, інвалідам, і кожному, хто прийшов. За більшовицької окупації митрополит не мав з чого жити. Добрі люди приносили з сіл: муку, хліб, молоко.

На початку першої світової війни російська окупаційна військова влада арештувала митрополита у Львові 19 вересня 1914 р., вивезла до монастирської тюрми в Суздалі, потім в Курську. В дорозі на заслання (21. XI. 1914) висвятив на єп. М. Боцяна в Києві на Луцьку єпископію, але по війні поляки спротивилися тому, щоб єп. Боцян обняв луцьке владництво, бо це зупиняло б процес переводження на римо-католицизм. У в'язниці пробув три роки і повернувся до Львова 10 вересня 1917 р. В 1921 р. митрополит поїхав відвідати греко-катол. Церкви в Канаді, США, Бразилії, Аргентині. При тому відвідав столиці західного світу та старався приєднати політичних провідників Європи для української державної справи. При його повероті на батьківщину його ув'язнила польська влада, і митрополит просидів якийсь час у в'язниці в Познані.

При вступі митрополита на галицький престіл поважна частина української інтелігенції мала сумніви щодо того, яку політику поведе новий митрополит. Сумніви патріотом, ревним і мудрим пастирем, апостолом патріотом, ревним і мудрим пастирем, апостолом

єдності — релігійної і національної. Він не хотів «ловити» душі, щоб побільшити свою Церкву, до православних українців ставився з найбільшою толеранцією й пошаною і не один православний владики, довше чи коротше, жив разом з ним в тій же митрополичій палаті, і совершав св. Літургію в митрополичій каплиці. Не лиш це. Коли у Львові опинився митр. Антоній (Храповицький), останній київський митрополит-україножер і головний інспіратор ув'язнення митр. Андрея, то цей йому відплатив хлібом за камінь: дав йому притулок у своїй палаті, а потім уможливив виїзд за границю. Коментарів не треба.

В 1930-их роках нищівний курс польської політики в відношенні до українців, під впливом якогось незрозумілого божевілья, посунувся так далеко, що нагадалися часи переслідування перших християн римськими Неронами. На Холмщині збудовано або перебудовано на костели сотні церков, у 20-му столітті, на очах цивілізованого світу, заорано цвинтарі, порозбивано кам'яні хрести, навіть не пошановано тлінних останків православних владик. Польські християни-єпископи мовчали, лиш один-однісінький галицький митрополит запротестував Пастирським листом і став в обороні переслідуваних братів, православних християн та закликав усе населення українське «до молитви і діл покути за них, щоб вивести з неба Боже милосердя».

Про митрополита Андрея написано десятки книг, сотні статей. Переказати його многогранну діяльність в короткому уступі неможливо. Сказане вище характеризує його як людину і як пастиря, як християнина і апостола правди. В програму його праці входило все: служіння Богові й народові, — дбаючи про вічне, він не забував, що має діло з живими людьми, отже дбав і про дочасне, про виховування молоді, про національну культуру, про мистецтво, про нашу науку, про громадські установи. Своїми Пастирськими листами він, як Мойсей, навчав, перестерігав, радив.

Одною з важливих проблем нашого внутрішньогромадського життя 1930-их років було очайдушне захоплення націоналізмом нашої молоді. В тій справі митрополит уважав своїм обов'язком теж забрати голос, голос у слові »До української молоді«. Скільки тут батьківської любови, виrozumіння, пошани до молодечих поривів! Але є тут і пересторога, пересторога, сперта на великий досвід, глибоке знання людських душ і ситуацій.

В 1931 р. висвятив на єпископа Н. Чарнецького для Волині і Холмщини. Окремою ділянкою пастирської діяльності була його апостольська праця для церковного поєднання Сходу й Заходу. Від самого вступлення на митрополичий престіл аж до останнього дня життя він словом і письмом, мудрою радою і толерантною поведінкою учив, як треба працювати і що треба робити, щоб виблагати з неба цю Божу ласку, аби »всі були одно«.

З літературної спадщини митрополита Андрея лишились його Послання, Пастирські листи, аскетичні і богословські твори, переклади св. Отців, твори про мистецтво, про обряди, про громадські справи, політичні промови, про поєднання Церков та інші.

Митрополит пережив чотири ворожі окупації, російську, польську, німецьку, советську. П'ятої, чергової більшовицької окупації вже не пережив і помер, як символ страждань народу, якому віддав ціле своє серце, весь талант і знання, всі труди, — 1 листопада 1944 року. Він ніколи не залишив своєї пастви і в найчорніші дні нашої історії ділив її горе і смуток, страхіття війни і терору, переслідування і пониження. Народ йому відплачував — любов'ю і безмежним довір'ям.

Похорон.

Похорон Митрополита відбувся в неділю 5 листопада при участі десятків тисяч вірних з найдалших закутин Галичини. На вічний супокій його проводив новий митрополит Йосиф Сліпий з участю українського єпископату та єпископів інших Церков, католицької польської, вірменської і православної. Разом у похоронах узяло участь 30 єпископів і сотні священників. Це перший випа-

док у цілій історії Церкви, що греко-католицького архиєрея хоронили офіційні представники чотирьох Церков. Тіло блаженного Митрополита спочило в підземеллях Храму св. Юра, збудованого одним з його прадідів.

Католицька Церква, оцінюючи його праведне життя, розпочала незадовго по смерті митрополита процес його беатифікації.

Наступником митрополита Андрея став, з хвилиною його смерти, дотеперішній архієпископ-помічник Йосиф Сліпий, найближчий співробітник Покійного, довголітній ректор Богословської Академії.

21. УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ПО РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р.

З розвалом Російської Імперії в Кінець царату. 1917 р., національний рух, що спалахнув в Україні, захопив також і Церкву. Два і пів століття русифікації, нищення, викорінювання всього, що нагадувало якунебудь відрубність нашої Церкви від московської, заборона вживання рідної мови в проповідях, затирання всіх слідів давніх українських традицій, культурних пам'яток — все це не змогло вбити живу душу і вона себе проявила при першій нагоді.

В 1917 р. постала в Києві Всеукраїнська Церковна Рада, складена з духовенства і мирян, що поставила собі завдання здобути для української Церкви незалежність від російської. Але діло показалося не просте. Майже вся ієрархія (за виїмком мабуть, двох єпископів), московська за національністю, прийняла ворожу поставу. Вона вбачала в тому церковному русі передовсім посягання на сакральну неподільність імперії-трупа. Через те ця ієрархія вжила всіх заходів, щоб не допустити до церковної і духовної обнови собі повірених мільйонів вірних.

УАПЦ 1919 р. В 1918 р. заходами Ради скликано Всеукраїнський Церковний Собор у Києві. Хоч той собор виразно виявляв

бажання нижчого духовенства і вірних, проте єпископат, який в умовах української державности, втішався повною свободою, постановив ті бажання знехтувати. Правління гетьмана Скоропадського, як теж пізніше Директорії, ставляло справу ясно і вимагало від ієрархії згоди на автокефальність Церкви. Не добившись тої згоди, Директорія, верховний орган влади в Україні, видала закон (1 січня 1919), яким визнала Українську Автокефальну Православну Церкву церквою від московської відділеною і незалежною.

Тепер розпочато заходи, щоб прихилити константинопільського патріарха та одержати на проголошену автокефалію його згоду. Заходи ці, по всій імовірності, були б мали успіх, коли б не те, що на Україну насунула більшовицька орда і молода наша держава опинилася в смертельній небезпеці. Розвал нашої держави вкінці перекреслив усі автокефальні заходи в Константинополі.

В умовах більшовицької окупації не було легко зводити бої за церковну незалежність. Але і українське духовенство, і вірні не здавали позицій і, коли московська ієрархія рішуче відмовилася поставити бодай одного єпископа-українця, вирішили діяти самочинно.

В жовтні 1921 р. відбувся в Києві собор і за неможливістю провести канонічне поставлення українського єпископату, духовенство рішило провести єпископське рукоположення способом незвичним у Церкві, через рукоположення священників. Висвята єпископа священниками вважається, згідно з канонами Церкви, антиканонічною, а через те неважною. Цими першими ієрархами, рукоположеними священниками, були протоієрей Василь Липківський, що прийняв уряд митрополита УАПЦ, та протоієрей Нестор Шараєвський. Вони опісля рукополагали єпископів — усіх 27. Автокефальна Церква здобула велику кількість прихильників. В 1927 р., отже в час

ще релятивного більшовицького терору, вона мала 10.657 священників і, очевидно, добрих кілька тисяч парохій.

**Василь
Липківський
(1921-1927).**

Однак цей акт, як його називали — акт самосвятства, дав добру зброю в руки ворогів. Московська ієрархія в Україні повела . сильну кампанію проти автокефалістів, пояснюючи на- родові, який це гріх до такої Церкви належати. Це, розу- міється, почало витворювати в Церкві ферменти, неспо- кій, дезорганізацію і це Автокефальну Церкву дуже послабило. Таким чином вірні поділились, існувала в Україні православна Церква патріярша (за більшовиків відновлено патріярха, і ним був тоді патр. Тихон), або Тихонівська, і Автокефальна — українська, яка підроз- ділялась на декілька фракцій. На додаток прийшла з Москви нова благодать, т. зв. Жива церква, тобто нова церковна організація, яка постала була на Москві за інспірацією більшовицької влади та яка тій владі у всьому потурала. Політика більшовиків змріяла до того, щоб витворити якнайбільший заколот у Церкві та ство- рити цілком неможливі відносини для всякого церковно- го життя. Почались доноси, допити, арешти. В 1927 р. митр. Липківського позбавлено уряду, а впродовж наступних кількох літ прийшов лютий більшовицький терор і УАПЦ перестала існувати. З вибухом другої сві- тової війни в Україні не було ні одного єпископа. Хто не спасся втечею за кордон, той погіб у снігах Сибіру. Ма- буть, одинокий, що залишився в живих, — це митр. Іван Теодорович, який в 1925 р. дістався на захід та пізніше очолив Українську Православну Церкву в США.

**Друга світова
війна, 1939-1945.** При черговому поділі Польщі (1939) західні українські землі прилучено до Советського Союзу, а в тому й частину Автокефальної Православної

Церкви в Польщі, тобто єпархії на північноукраїнських землях та ті православні острови, що були розкинені в Галичині і на Лемківщині. Зараз з Москви сюди прий- шов митр. Николай, створив собі центр у Луцьку і роз-

почав «присоединительну» діяльність. На поміч йому прислано висвячених у Москві двох нових єпископів: Дамаскина Малюту і Пантелеймона Рудика, — останнього на львівського єпископа. Ті ж єпископи, що раніше належали до юрисдикції митрополита Варшавської митрополії в Польщі Діонісія, Олексій і Полікарп, які опинились під советською опікою, змушені цією владою, відірвались від свого попереднього ієрарха та визнали над собою зверхність моск. патріярха. В такий спосіб, без великого труду, Моск. патріярхія знов поширила свої границі і впливи.

В 1941 р. вибухла війна між більшовиками і німцями, і скоро широкі простори України опинились під новим, гітлерівським, терором. Тепер на північнозахідних і центральних українських землях постали дві Церкви. Одна, очолювана архиеп. Олексієм (Громадським), який уважав себе зв'язаним присягою моск. патріярхові (він себе раніше не вважав «зв'язаним» присягою митр. Діонісієві), — вона називалася «Автономна», і друга, «Православна Автокефальна Церква». До тої другої перейшов єп. Полікарп, який відмовився далі визнавати патріярха. По смерті архиеп. Олексія перейняв Автономну церкву єп. Рудик, раніше висвячений на львівського єпископа.

Відновлена Українська Автокефальна
УАПЦ 1942. Церква (1942) значно різнилася від УАПЦ з 1921 р. Вона мала важно висвячену ієрархію, всі єпископи були канонічно рукоположені, а через те її становище було далеко краще. Рукоположенням у Пинську, Києві й Луцьку були висвячені ієрархами Олександром, архиеп. поліським і пинським, і Полікарпом, архиеп. луцьким, наступні владики: Никанор, Ігор, Михаїл, Володимир, Платон, Григорій, Генадій, Вячеслав, Мстислав і Сильвестр. Отже ієрархія УАПЦ тепер начисляла дванадцять владик. Митрополит Олексій, що очолював Автономну Церкву, зрозумів свою похибку і актом з 8 жовтня 1942 р. поєднався з УАПЦ. Однак інші єпископи з Автономної (Си-

мон, Пантелеймон, Веніамин і Антоній) залишилися далі автономістами і, за допомогою німців, не допустили до цілковитого поєднання тих двох Церков.

Німці вороже ставилися до нашої Церкви, а тому підсичували церковну незгоду. В кінці 1942 або на початку 1943 р. видали закон, яким підпорядковували єпархіяльних єпископів німецьким місцевим комісарам. Тепер єпископ становив церкву для себе — ніякої іншої влади, крім адміністративної німецької, він не смів слухати. Чого не досвідчила наша Церква! Але скінчилася й німецька інвазія. В 1944 та 1945 перебита і змучена німецька армія відступила з України під тиском советів, спомоганих західними альянтами. Більшість автокефального духовенства та вся ієрархія подалася на захід. В нових, повоєнних умовах прийшлося їй організувати Українську Православну Церкву в діаспорі. Церква в Україні знов попала під московську руку.

22. ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ

Оформлення. Після Ризького договору між Польщею і советською Росією (18 березня 1921), потвердженого Радою Амбасадорів в Парижі (1923), в межах польської держави опинилося понад чотири мільйони православних, в тому коло двох і пів мільйона українців. В 1922 р. польська влада видала тимчасовий закон, яким провела організацію православної Церкви в Польщі. Першим митрополитом цієї Церкви став українець Юрій Ярошевський, якого в рік пізніше убив ненависник українства, москаль, бувший архим. Смарагд. Новим митрополитом назначила польська влада росіянина Діонісія Валединського. Конст. патріярх поставився прихильно до цієї Церкви і «томосом» (декретом) з 13 листопада 1924 р. цей патріярх, Григорій VII, надав тій Церкві автокефалію і тим прийняв її до молитовного єднання з усіма православними Церквами Сходу. З того часу ця Церква стала незалежною від московських претенсій.

Залежність від держави. Головою церкви був митрополит, а загальна управа належала соборові єпископів. В дійсності ж польський уряд залишав соборові єпископів, св.

Синодові, мало свободи. Вся його діяльність мусіла проходити через цензуру міністерства віросповідань і освіти. Влада, напр., не дозволяла митрополитові скликати собор, хоч митрополит старався про те роками. Розпорядком з 1930 р. (декрет президента) і розпорядком Ради міністрів (1933) надано Церкві «Статут Польської Автокефальної Православної Церкви». Урядовою мовою була польська, навіть навчання релігії і проповіді мусіли священники відбувати в польській мові. Те ж саме відносилось і до богословських шкіл, Крем'янецького Духовного Семінара і Богосл. факультету при Варшавському університеті. Церковним майном (хоч Церква ніяким законом не була позбавлена прав власности) розпоряджався уряд по своїй уподобі і всю церковну землю на Холмщині (20.000 гектарів) віддано польським колоністам. Призначення і звільнювання православних священників залежало від уряду. Священники одержували свою платню не від митрополита, а від місцевих старостів, політичних представників уряду.

В 1930-х роках почала польська влада **Нищення церков.** систематично і безоглядно нищити православні церкви на Холмщині, щоб в той спосіб цілковито знищити український характер цієї землі та промостити дорогу для цілковитої асиміляції. Опечатувано церкви і за наказом влади поліція та військо, не зважаючи на всі благання вірних, пізніше ті церкви нищили, розсаджували динамітом чи просто палили. Такого варварства, мабуть, не занотовано в жодній країні світу. Решту, що не зрівняли з землею, перемінили на костели. Таких відібраних православним українцям церков і заміненних на костели нараховувано в 1938 році 169. На Холмщині уціліло лиш кілька православних церков. Отак «огнем і мечем» ширила католицька Польща свою цивілізацію і християнство свого видання.

Адміністративний поділ. Адміністративно Церква поділялась на п'ять епархій: Варшавську — з митр. Діонісієм, Волинську — архієп. Олексій (Громадський), Поліську — архієп. Олександр (Іюземцев), Віленську — архієп. Теодосій (росіянин), Гродненську — еп. Сава (Советов). Усіх церков, парохіяльних і дочерних, Церква нараховувала коло півтори тисячі. Найбільша була Волинська епархія, яка мала 680 парохій і 7 монастирів.

З розвалом Польщі, цю Церкву знову поділено. Епархії, що їх прилучено до Советського Союзу, перейшли назад під управу московської патріархії.

23. УСТРІЙ ЦЕРКВИ, ОСВІТНЄ Й МОНАСТИРСЬКЕ ЖИТТЯ

а) ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА.

Устрій. Згідно зі старою традицією Східної Церкви українська Православна Церква ґрунтується та управляється, подібно як і інші Церкви Сходу, положеннями про Церкву в Св. Письмі, церковною традицією (або переданням, звичаями, які Церква набула впродовж віків), канонами перших семи Вселенських Соборів, Правилами св. Отців, постановами помісних соборів та окремими Статутами компетентної влади часового значення. Між православною і уніятською Церквами, після Берестейської унії, зайшли помітні устроєві зміни.

Головою української Православної Церкви й надалі є митрополит у номінальній залежності від константинопільського, а з 1686 р. в цілковитій залежності від московського патріарха. Зразу його вибирали єпископи при значному впливі гетьманської влади, а властиво вирішувальний голос, за часів приналежності укр. земель до Польщі, мав король. Після прилучення до московського патріархату київського митрополита ставить московська влада, а висвячує патріарх. Єпископи не мають ніякого впливу на вибір свого першосвященника. Подібно теж і з

єпископами: раніше їх вибирав собор єпископів, деколи митрополит, теж при участі вірних, пізніше, по втраті церковної самостійности, їх настановляла московська влада.

Митрополія поділялась на єпархії, яких в різні часи була різна кількість. Єпархіями управляли єпископи за допомогою «крилосів», цебто допомічної ради, яку становили духовні єпархіяльної столиці. Далі єпархії підрозділялись на благочинства (деканати), що в деяких місцевостях звались протопресвітератами. Найнижчою адміністративною клітиною була парохія.

Митрополит був найвищим пастирем, учителем і суддею у своїй митрополії. Лише в небагатьох випадках його постанови чи судові рішення переходили на розгляд вищої церковної інстанції, константинопільського патріярха. За приналежності до московського патріярхату київський митрополит ступнево втрачає свої права, так що й на найдрібніші справи (напр. дозвіл на друкування книги) мусить просити дозволу московської світської і духовної влади. Подібні права мали єпископи, кожний у своїй єпархії. Єпископ настановляв, судив та усував, як було треба, священників, надавав уряди, проводив візитації, дбав про чистоту віри, про правильне виконання священнодійств та про духове життя повіреної собі пастви.

В цій третій історичній добі релігій-
Духовна освіта. на освіта, школи, друкарні, письменство, богословська наука, видавання богослужбових книг значно поширились та стали важливими чинниками життя Церкви. На початку XVII ст. постають нові школи, найважливіша з них — Могилянська Колегія, яка довгі часи була першорядною високою школою в цій Східній Європі. У XVIII ст. постала ще Харківська Колегія (1727), Переяславська Духовна Семінарія (1738), Семінарія в Новгороді Сіверському (1785), а пізніше й Полтавська Семінарія (Полтавську єпархію створено 1803 р.). На початку XX ст. в Україні існували такі духовні школи: Київська Духовна Академія і ду-

ховні семінарії в Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Холмі, Одесі, Кам'янці Подільському, Катеринославі. Одначе всіма тими школами управляли росіяни священники, настоятелі чи ректори, і дух у них, за малими виїмками, був російський.

Перед прилученням митрополії до моск. Церкви чимало українських студентів, богословів і світських відбували студії в заграничних високих школах Праги, Оломовця, Відня, Риму, Кракова, Бравнсбергу, Парижу та в інших відомих осередках науки.

Літературною продукцією тої доби була, головню в XVII ст., полемічна література, писання на богословські, канонічні та обрядові теми, в яких автори доводили правильність учення, устрою, обрядових звичаїв тощо православної Церкви. Література ця характеризується іноді дуже різким, гострим тоном, обвинуваченнями в поблудженні в вірі, в обрядах, тощо. Розуміється, уніяти відповідали приблизно в такій самій формі.

Цінним вкладом у нашу церковну **Проповідництво.** літературу є проповідництво, що в XVII ст. стояло на дуже високому рівні. Тоді на Москві проповідь була дивовижею, тому так хапали наших проповідників та тягнули на північ. Українські духовники живо цікавилися життям і здобутками західнього світу, а тому і в проповіді позначився у нас в тому часі сильний вплив т. зв. схоластичної проповіді. Найкращими проповідниками того часу були Данило Тупталенко (св. Дмитрій у Православній Церкві) киянин (1651-1709), Іоаникій Галятовський († 1688), Антін Радивилівський († 1688), Лазар Баранович (1593-1694) та багато інших. В пізнішому часі проповідництво підупало, як теж підупала церковна освіта через заборону вживати рідної мови й друкувати книжки (1863).

**Манастирі й
манастирське
життя.**

Манастирі в Київській митрополії були дуже розгалужені. Вони витворили славу традицію починаючи, ще з княжої доби, та стали найважливішими огнищами духового життя й

подвижництва. Релігійна боротьба дуже послабила чернече життя, монастирську дисципліну, освіту та зробила монастирі предметом боротьби за монастирські посілости. Скільки монастирів в тому часі було в Київській митрополії, точно не відомо, в кожному разі було їх понад дві сотні. Деякі з них, як Печерська Лавра, св. Трійці (у Вільні), Богоявленський, Михайлівський, Видубицький, Трахтемирівський, Почаївська Лавра, були переважними центрами не лиш релігійного й культурного руху, але також відігравали визначну роль і в політичному житті. Трохи інакше стояла справа з лівобережними монастирями, Густинським, Лубенським та іншими. Сюди раніше сягнули московські впливи, а тому ієромонахи тих монастирів були авангардистами в прилученні нашої Церкви до московської.

Велику заслугу в реорганізації чернечого життя має митр. Могила. Перейнявши митрополію, він, як каже літописець, припинив те вигідне («п'яне і сите») життя, яке почало було розпаношуватися по монастирях, підпорядкував їх своєму наглядові та завів порядок і дисципліну. З того часу монастирі відігравали важливу роль так на терені полемічної боротьби, як і на полі культури, перекладання церковних і богословських книг з чужих мов, видавання власних, в проповідництві, а нерідко й політиці. Найважливіше місце тут належить Печерській Лаврі, що виростила сотні знаменитих людей та видала тисячі книг. Дуже радо московські царі відвідували Печерську Лавру. Єлисавета, відвідавши Лавру (1747), вивезла звідси »пятьдесят четыре книги, Велікій князь двадцать четыре и Велікая княжна-невеста столько же«. Були це рідкісні видання богословських і церковних книг, в дорогій оправі, які нині москалі показують чужинцям як здобутки своєї культури. В умовах царського режиму в Україні монастирське життя дуже було занепало. Все ж таки Печерський монастир зумів задержати, бодай частинно, свою славу традицію і з нього вийшло багато діячів, що причинились до церковного відродження по революції.

Манастирі управлялись, здебільша, за Правилom св. Теодора Студита. Вибирали собі ігумена чи архимандрита та інші чини. Кожний манастир був незалежний один від одного. Над манастирями мали певний нагляд єпархіяльні єпископи, хіба що манастир здобув від патріярха ставропігію, а тоді влада єпископа туди не сягала.

6) ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА.

Різниці. На Берестейському Соборі (1596) довершено злуку нашої Церкви з Римом і з того часу ця Церква називалася різно: Уніятська, Руська Католицька, З'єдинена тощо. Головна устрєова зміна була та, що Церква визнала головство римського папи у цілій Христовій Церкві, визнала його як найвищого пастиря й учителя. Само собою зрозуміло, що всі правди віри, які визнавала Католицька Церква, визнавала також і Уніятська. Задержала за собою наша Церква старий свій обряд, східне церковне право, юліянський календар, церковнослов'янську мову в богослуженнях, окремий богослужбово-церковний рік та деякі інші звичаї, відмінні від латинської Церкви, які витворилися до прийняття унії.

Коли Галичину забрала Австрія, то наша Церква дістала нову назву: Греко-католицька. Не є вона дуже добра, бо з греками не має тут багато спільного, однак ця назва увійшла в нашу історію, літературу, в документи, стала близька поняттю народу, отож змінити її не годиться. Змінити її може лише, і то виключно, найвища влада нашої Церкви, тобто собор єпископів.

Обрядові різниці між Греко-католицькою і Православною українською Церквами дуже незначні. Богослуження і священнодійства є майже всі ті самі. Різниця є натовість у мові богослуження. В більшості православних церков сьогодні уживається української мови, натовість у Греко-катол. Церкві задержано стару мову, церковнослов'янську, що була в нас богослужбовою мовою

від часу прийняття християнства. Але в греко-католических церквах в останньому часі теж допускається народна мова, українська. Багато набожних пісень співаються у церкві тою мовою, читання Євангелії, Апостола, Вірую, Отче наш, проповіді — теж часто можна почути в українській мові. Справа живої мови в богослужбах дуже застала-зувалася саме тепер, в часі т. зв. єкуменічного руху.

Устрій Згідно з постановами Берестейського Собору, головою Греко-католическої Церкви є митрополит, якого вибирають єпископи. На ділі однак не завжди так було. Митрополит завідує митрополією як її пастир, учитель і суддя в церковних справах. Вищою інстанцією від митрополита є Рим. Митрополитові підлягають єпархіальні єпископи, які виконують свою владу в повірених єпархіях, учать, проповідують, судять та взагалі дбають про релігійне й моральне життя пастви. Вищою інстанцією для них є митрополит. З бігом часу наші митрополити втратили децю зі своєї первісної влади і єпископи стали більш незалежними. До помочі в управі церквою має митрополит, як і єпископи в єпархіях, Капітули, які в адміністративних справах мають важливий, часто вирішальний голос. Важним правом митрополита є назначування єпископів. Право правом, а на ділі не завжди воно так є. За австрійської монархії це право собі завживав був цісар: він назначував і митрополита і єпископів, а Рим їх потверджував.

Допомічним езекутивно-адміністративним органом митрополита чи єпископа є Консисторії під проводом єпископа-помічника чи генерального вікарія.

Ціла Греко-католическа Церква (перед останньою війною) складалася з трьох єпархій і двох адміністратур Апостольських (Волинь, з осідком в Ковлі, і Лемківщина), як також єпархії в Югославії та Церкви на Буковині і в заоканських країнах.

Духовна освіта. Першу семінарію для уніятських богословів заснував був митр. Рутський в Мінську (на Білорусі). Поза тим

уніятські богослови відбували свої студії в латинських колегіях чи університетах, що не завжди виходило їм на здоров'я. По прилученні Галичини до Австрії, австр. влада оснувала була у Відні Барбареум, семінарію, де богослови жили та й частинно там училися. Трохи пізніше (1783) засновано у Львові Духовну Семінарію, а 1787 т. зв. Студіюм Рутенум. Від 1804 до 1918 існував при Львівському університеті Богословський факультет для обох віровизнань, греко-катол. і латинського, спільний. Лиш деякі дисципліни відбувались окремо. Крім того, як у давніх, так і в новіших часах, багато богословів студіювало за границею, у Відні, Римі, Інсбруку, Празі, Фрайнбурзі. Були духовні школи й у інших осередках: семінарії в Перемишлі (1912), в Станиславові (1907), в Пряшеві, колегія св. Йосафата в Римі (1897). В 1928 р. основано найважливішу богословську школу, Богословську Академію у Львові, що випустила цілу генерацію високоосвічених священників, а теж кількадесят томів цінних наукових видань, присвячених різним ділянкам науки й знання: богословським, канонічним, обрядовим, педагогічним, пасторальним, патристичній літературі і т. д. Богословська Академія перестала існувати з приходом більшовиків. По війні заходами бувшого декана Богосл. факультету Академії митрата Лаби основано в Німеччині (Гіршберг, в Баварії) Семінарію, яку опісля перенесено до Голляндії. З неї теж вийшло кільканадцять священників.

Духовенство Греко-катол. Церкви, особливо від половини XIX ст., дуже причинилося до поширення освіти між народом та до оживлення українського літературного руху взагалі.

Манастирі й чернече життя. Чернече життя почало наново розвиватися в уніятській Церкві по реформі Рутського (1617). Досі манастирі були наче самостійні республіки, з власною управою. Тепер митрополит зцентралізував усі ці манастирі, надав їм нове правило, одного протоархимандрита та вкоротив давніші вольності. Нове Правило,

основане на правилі св. Василя В., надало Чинові цю назву. Головним завданням ченців тепер стала виховна і шкільна праця. Аж до 1675 р. протоархимандритом Чина був кожночасний митрополит. Між митрополитами і монастирями не завжди була згода і люб'язність. Про причини цього згадувано попередньо. Від року 1780 монастирі в епархіях під Австрією становили другу провінцію. У XVIII ст. постають деякі нові монастирі, що мали значний вплив на церковне життя. Сюди належать передовсім монастир у Бучачі (1712) і в Кристинополі (1763). Папським декретом з 1744 р. наказано знести деякі монастирі, а інші з'єднати з більшими. Із 122 монастирів цілком знесено 25, а 59 злучено з іншими, так що лишилось лише 38 монастирів у половині XVIII ст. Після першого поділу Польщі, як джерела подають, було під Австрією 40, а під російською частиною Церкви (в т. зв. Литовській провінції) 73 василіянські монастирі. В перших жило 645 ченців, у других 599 (деякі джерела подають, що під Австрією було значно більше монастирів, 69). В добу найбільшого поширення чернецтва було в цілій уніятській Церкві 235 монастирів. Цісарським декретом з 1783 р. багато монастирів знесено, так що наприкінці XIX ст. існувало всього двадцять кілька (24?) монастирів.

Важливою подією в житті Чина був Замойський Синод (1720), що, попри інші справи, забезпечив василіянам особливі права. Це стало причиною довготривалих непорозумінь ієрархії з василіянами. В другій половині XIX ст. василіянські монастирі здебільша опустіли, а чернечий дух занепав. У 1882 р. єзуїти провели реформу Чина і з того часу датується зріст і розбудова чернечого життя в василіянських монастирях.

В 1904 р. митрополит Андрей відновив Чин Студитського Уставу, з монастирями в Уневі, Кривчицях (к. Львова) і Тернополі. В 1913 р. постав у нас Чин Редemptористів, здебільша для місійної праці. Крім чоловічих, розвинулись були також і жіночі Чини: Василіянок, Сестер Службниць, Пресвятої Родини та інші. Усього

на терені Галицької церковної провінції було перед війською: 67 монастирів, 64 (?) Доми Згромаджень та коло півтори тисячі ченців і черниць. Багато з них мало свої власні школи, деякі займалися педагогічною працею в українських гімназіях, інститутах і професійних школах, сс. василіянки мали свою гімназію у Львові.

24. ПОГЛЯД НА ДОБУ.

Третя доба в історії Церкви в Україні — це доба великих рішень і таких же перемін. Досі наша Церква лиш раз рішалась на важливий крок, цебто на приступлення до Фльорентійської унії (1438), одначе тогочасні умовини не сприяли закріпленню цієї ідеї в митрополії. Наступні події, внутрішнього і зовнішнього (політичного) порядку, дуже послабили і духове життя Церкви і її як організації. При кінці XVI ст. митрополит і більшість єпископів Київської митрополії вирішили шукати порятунку в єдності з Римом. Мабуть, вони були свідомі, що це діло легко не піде, що вони беруть на себе велику відповідальність перед народом і історією, однак вони на той крок по кількарічній підготові таки зважилися.

XVII ст. — це період боротьби між уніятською Церквою і православною, очоленою здібною і самовідданою ієрархією. Ця боротьба викресала нову енергію, по одному і по другому боці, заставила провідних діячів до наполегливої праці для збереження тих правд, у які вони, без сумніву, глибоко вірили. Ця доба приносить змінливі успіхи то одній то другій стороні. У Києві, під проводом і протекторатом Церкви, постає важливий науковий центр, що створив нам світлу сторінку в історії. Уніятська Церква зуміла відбити безнастанні наступи латинства і кінець-кінцем затвердила за собою право називатися Церквою українського народу.

Зріст північної, московської сили — церковної і державної — знайшов собі розрядження в експансії на південний захід, на українські землі. Після Переяслава,

політичної угоди з гетьманом Хмельницьким, православна московська Церква пішла наступом на незалежну досі Київську митрополію і вкінці її інкорпоровала. З того часу починається ступневий занепад і плянова русифікація нашої православної Церкви.

Історичні події кінця XVIII ст. змінюють карту Європи. Велика колись польська держава перестала існувати. Витворився цілком новий статус для наших церков. Здобутки уніятської Церкви на теренах, зайнятих Росією, втрачаються, не на користь українського православ'я, а на користь Церкві російській. Частина уніятської Церкви під Австрією, діставши ліпші можливості розвитку, сконсолідувала свої сили, переборола ще не одну небезпеку і закріпила за собою виразну позицію в цілій Вселенській Церкві.

ЧЕТВЕРТА ДОБА

І. «ЛЬВІВСЬКИЙ СОБОР» 1946 Р. І ЛІКВІДАЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.

Друга світова війна, яка у великій
Наслідки другої мірі відбувалася на наших землях,
світової війни, принесла нам величезні втрати, в
1939-1945. людях і майні. За чотири роки зміня-
лися три рази фронти і, чого не встиг
знищити один ворог, донищував другий:

Після розпаду Польщі 1939 р. західньоукраїнські землі, за виїмком Холмщини, Підляшшя та Лемківщини, зайняли більшовики згідно з ранішою умовою з гітлерівською Німеччиною. Решта західньоукраїнських земель опинилася під німецькою окупацією.

Вже скоро після цього галасливого «визволення» більшовики розпочали кампанію проти Церкви, проти священства та проти релігії взагалі. Однак за цих неповних два роки успіхи їхньої пропаганди були мінімальні. Комуністичний рух у Галичині завжди був дуже слабенький і загал населення поставився й тепер до комунізму вороже. Не помагали ніякі застрашування, арешти, терор, вивози на Сибір — Церква існувала далі і, після ліквідації всіх інших організацій, громадських, наукових і політичних, вона лишилась одинокою пристанню незалежного українського життя. Це більшовики знали добре, але приступом брати цю останню твердиню не зважувались. Тоді ще жив митрополит Андрей. Його авторитет був такий великий, дома й за границею, що, застосувавши брутальну силу проти нього і Церкви, оці «визволителі» могли цим викликати масові заворушення. А цього більшовики не хотіли, тому й залишили Церкву в релятивному спокою.

В червні 1941 р. прийшло до війни між німцями й більшовиками. На протязі кількох місяців не лиш західні українські землі, але й ціла Україна опинилася під неменше жорстокою німецькою окупацією. Всі евентуальні надії на полегші, розрахунки на західню цивілізацію скоро розвіялись і український нарід почав у тих переважних умовах війни і масового терору організувати власні сили для оборони перед двома апокаліптичними звірами, перед німцями й більшовиками. Це коштувало народові великих жертв, але в тому виявився його характер і свідомість, що лиш великими жертвами довершуються великі діла.

В липні 1944 р. західні землі нашої батьківщини знов опинились під більшовиками. В нецілий рік пізніше закінчилася друга світова війна. Тепер у сферу безпосереднього московсько-більшовицького впливу попали майже всі українські землі, за виїмком т. зв. Закерзоння, тобто земель на захід від ріки Сяну, частини Холмщини та Підляшшя, які опинилися під комуністичною Польщею. Тут знищено не лиш Церкву, але винищено й більшість населення, решту переселено ген далеко на північ і захід, на землі, давніше німецькі, які по війні припали Польщі. Таким чином ціла Лемківщина опустіла. Чого не змогла знищити через цілі довгі віки шляхетська Польща, те dokonala »народна«, комуністична.

В кілька місяців після другого приходу більшовиків у Галичину, 1 листопада 1944 р., помер найбільший з митрополитів, яких колинебудь Греко-католицька Церква мала, митрополит Андрей. Це був важкий удар для Церкви і він наче провіщав Велику П'ятницю для дальшої її долі.

Йосиф Сліпий
(Коберницький-
Дичковський)
(1944-)

По смерті митрополита Андрея керму Церквою обняв архиеп. Йосиф Сліпий, дотогочасний помічник покійного митрополита. Без сумніву, ліпшого кандидата на митрополита не можна собі було уявити. Митрополит Сліпий за весь час давнішої своєї діяльності, і

церковної і громадської, показався людиною такого великого формату, такого сильного характеру і вміння, що лиш він один міг перейняти керму Церкви в такі грізні часи. Надій він не обманув. Він створив одну з найсвітліших сторінок нашої церковної історії. За період своєї діяльності як ректор єдиної у світі української високої богословської школи, Богословської Академії, він підніс її рівень до рівня найліпших того роду інституцій у цілій католицькій Церкві, він виховав цілу генерацію священників нового типу, він поставив богословську науку нашої Церкви нарівні з наукою західних європейських країн. Послідовник митрополита Андрея, митрополит Йосиф зумів поєднати східний тип християнства, притаманний орієнтальній Церкві, з органічною приналежністю нашої Церкви до Заходу, до католицької Церкви і її культури.

На початку 1945 р. більшовики вирішили знищити Греко-католицьку Церкву силою. Бо ні переслідування священників, ні вірних, ні посилений терор і масові ув'язнення не давали бажаного успіху. Тому на початку цього року (1945) ув'язнили всіх єпископів, і це був головний удар в саму основу її організації. Церква без ієрархії існувати довго не може. Після такої підготовки вже можна було скликати «собор», який її долю мав припечатати.

Т. зв. Львівський собор, 1946.

Треба тут зазначити, що не зважаючи на всі передбачені переслідування, усі єпископи Греко-католицької Церкви залишились були на своїх місцях, приготовані прийняти смерть за віру. Це показує велику моральну силу Церкви. Так як Церква в добу кривавих переслідувань перших християн росла й могутніла їхніми жертвами, так і наша Церква ростиме на крові тих праведників.

Отож, поарештувавши наших владик, членів єпархіяльних капітул та інших впливових священників, більшовики насильно зігнали до Львова коло сотні стероризованих священиків та приблизно стільки ж само вірних

і в днях 8-10 березня 1946 відбувся оцей т. зв. «собор», що не має собі подібного в цілій довгій історії християнства. Собор вирішив уневажнити постанови Берестейської унії (1596), зірвати канонічний зв'язок з Католицькою Церквою та «возсоединитись» з московською православною Церквою. Такі «возз'єднання» вже були й давніше. «Возз'єднувались» уніятські єпархії по поділах Польщі, «возз'єднувались» досі оцілілі єпархії в 1839 р., «возз'єднувалася» вкінці остання Холмська єпархія в 1875 р., і оце знов прийшло ще одно «возз'єднання» в 1946 р. Всі ці «возз'єднання» йшли, як тінь, за московськими штиками. Це те «благословенство», яке так уперто накидали нашій Церкві московські патріархи ще з половини XVII стол. В такий спосіб «возсоединили» Київську митрополію 1686 р. і, чим те благословенство скінчилось, ми вже бачили. Ще якийсь час на Київській митрополії залишились були українські митрополити, але помалу їхні права маліли, їхній авторитет підрізувався ворожою рукою, непослушні кінчали у в'язницях, на які Московщина завжди була багата, і вкінці на Київській митрополії засіли родовиті москалі. В Галичині в Греко-католицькій Церкві було простіше, сюди зразу прийшов родовитий москаль. Основний принцип «віри» московського православ'я «да разширяется православіем московское царство» знайшов собі оце ще одне підтвердження.

В такий спосіб Греко-католицька Церква на рідних землях перестала існувати. Перестала існувати, як видима організація, як фактична церковна провінція, але вона не перестала існувати як моральна сила, як молитовний союз вірних і вона теж не перестала існувати в світлі канонічного права, байдуже, католицької чи православної Церкви. Це є важливе і це треба мати завжди на увазі. Основний фундамент греко-католицизму є на батьківщині, там, де спочивають тлінні останки великих наших церковних діячів, де тисячі вірних і сотні священників поклали в обороні віри свої голови, де ще й сьогодні, як давні християни в катакомбах, сходяться вірні на молитву.

Канонічна Яка канонічна важність цього собору? Жодна! Щодо цього немає різ-
важність собору. ніці так з точки погляду католицької, як і православної Церкви. Від найраніших початків церковного устрою єдиними, що мали право (з Божої установи) брати участь у соборах і на них рішати, були завжди єпископи. Тому всякий собор, який відбувається проти волі законного первієрарха, без участі єпископів, не є ніяким собором. Його рішення не мають жодного канонічного значення. Це визнає (в теорії) також і російська православна Церква. Коли в Москві був зібрався собор (1660) по «повеленію государеву», а не по патріяршому, то тодішній патріярх Нікон негайно об'явив, що «собор, созван не по св. правилам, не есть собор... а сонмище». Такі собори, які відбуваються з порушенням освячених Церквою норм, він називає «синагогою юдейскою, сонмищем бесовским, собранием беззаконным». Теперішні отці московської Церкви показалися більше поступові і поучень свого патріярха до серця собі дуже не брали.

Проти цього вопіючого беззаконня не заперестували, на жаль, також і інші східні Церкви. А треба знати, що східні Церкви у сфері церковного права завжди виявляли велику чулість і всяке порушення канонів, прийнятих Вселенськими Соборами, строго засуджувалось.

Ліквідація Подібна доля, як Галицьку церковну провінцію, стрінула також єпархії на
Церкви на Закарпатті. Мукачівська єпархія, що
Закарпатті 1947. була включена в границі ССРСР, «возсоединилась» в 1947 р. Останній її єпископ, Теодор Ромжа, згинув мученицькою смертю 31 жовтня 1947 р. У Пряшівській єпархії, яка входила в склад Чехо-Словаччини, переведено ліквідацію кілька років пізніше. В квітні 1950 р. ув'язнено єпископа Павла Гойдича і його помічника Василя Гопка, семінарію розв'язано, священників виарештувано.

Був ще в Берліні Апостольський візитатор для українців греко-католиків у Німеччині. Тут також його до-

сягла московська рука. Його також ув'язнено та вивезено на Сибір.

Баянс. Приступивши до остаточної розправи з нашою Церквою, московські більшовики знищили всю її ієрархію. З усіх арештованих єпископів лиш чудом урятувався митрополит Йосиф, тепер кардинал Сліпий. Згинули мученицькою смертю наступні єпископи: Григорій Хомишин, єпископ станиславівський, і його помічник єп. Іван Лятишевський, Йосафат Коциловський, єпископ перемиський, і його помічник єп. Григорій Лакота, єп. Микита Будка, єп. Микола Чарнецький, Апостольський візитатор на Волині, Павло Гойдич, єпископ прятівський, і його помічник єп. Василь Гопко, Теодор Ромжа, єпископ мукачівський, Петро Вергун, Апостольський візитатор у Німеччині. Крім єпископів згинули мученицькою смертю в концентраційних таборах Сибіру сотні священників, ченців, черниць, і тисячі вірних. Скільки їх, цих ісповідників і мучеників за св. віру згинуло, лиш Господь святий знає.

Отакий результат стрінув наші Церкви на Україні, Православну і Греко-католицьку, в кінцевому процесі »возз'єднання«. Прийшлося нам дуже дорого платити за те напасливе, настирливе, нікому не потрібне й не бажане московське »благословенство«.

Це »благословенство« і його баянс ніколи не забудуться грядущими поколіннями, ніщо не витре їх з нашої історії. Вони лишаються на століття грізною пересторогою від обманливого московського православ'я, від такого типу християнства, який ладен служити всякій владі, навіть безбожній, щоб здійснити свою місію: поширення границь московської імперії та уярмлення чужих народів.

2. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ДІЯСПОРІ.

А) В європейських країнах.

Австрія. Одною з найстарших віток Греко-католицької Церкви поза рідними землями була парохія при церкві св. Варвари у Відні. Коли Марія Тереса оснувала семінарію для греко-катол. клериків 1774 р., то ця церква стала головним осередком греко-католицизму в столиці тодішньої Австрійської Імперії. Коли ж семінарію розв'язано (1784), то цю семінарську церкву св. Варвари перемінено на парохіяльну, для обслуги духовних потреб українців греко-католиків, що перебували у Відні. Вдержалася ця парохія протягом усіх бурхливих часів аж по нинішній день.

Після другої світової війни в Австрії перебувало кілька десят тисяч українців утікачів і в роках 1945-1955 вони були розбудували мережу церковних громад, головню в західній Австрії. З відпливом еміграції в заокеанські країни, українців греко-католиків у Австрії лишилося всього кілька тисяч, так що парохія св. Варвари залишилась чи не одиноким репрезентантом нашої Церкви в тій країні. Парох церкви св. Варвари підлягає юрисдикції кожночасного галицького митрополита, а кожночасний архієпископ Відня є рівночасно Апостольським делегатом для греко-католиків, замешкалих в Австрії.

Нині парохом тієї церкви є ієромонах Венедикт Сютік, талановитий і ревний священик, що гідно репрезентує нашу церковну культуру й традицію в тій історичній вітці нашої матірньої Церкви. В римо-катол. архієпископа Відня він знаходить доброго протектора й оборонця прав і обряду нашої Церкви.

Німеччина. Для українців, що перебували в Німеччині після першої світової війни, створив був митрополит Андрей в 1927 р., за дозволом Риму, духовну станицю, яку за

другої світової війни, в 1940 р., перемінено на Апостольську Візитатуру. Апостольським візитатором і рівночасно адміністратором був аж до часу його ув'язнення більшовиками о. Петро Вергун. Після закінчення війни Берлін, осідок Адміністрації, попав під більшовиків, а тим самим і доля Адміністрації була вирішена. Адміністратор о. Вергун помер на засланні, поділивши долю інших наших владик і сотень священиків.

По другій світовій війні прибула на терен Німеччини велика кількість українців утікачів, греко-католиків і православних, що тимчасово осілились були по окупаційних зонах західних аліантів у зах. Німеччині.

Знайшлось тут теж майже двісті священиків греко-католиків, і церковне життя почало помалу налагоджуватися. Зорганізовано тут понад сто молитовниць чи церков, основано церковні братства, школи, харитативні установи, а навіть духовну семінарію (Гіршберг у Баварії) під управою бувшого декана Богословського факультету Академії, мітрата Василя Лаби. Цю семінарію дещо пізніше перенесено до Голляндії (до Кулемборгу коло Утрехту, 1948) і вона за не цілих п'ять років свого існування випустила коло 60 кандидатів духовного стану.

Юрисдикцію над церквами в Німеччині, як зрештою, і в інших західноєвропейських країнах, де були греко-католицькі церковні громади, мав архієпископ Іван Бучко, з постійним осідком у Римі. Генеральним вікарієм архієп. Бучка був до 1959 р. свящ. Петро Голинський, колишній гімназійний катехит у Перемишлі. В 1959 р. Рим назначив єпископом для українців у Німеччині Платона Корниляка. Сьогодні в Німеччині лишилось не більше двадцяти тисяч українців греко-католиків. Церковне, та й взагалі культурно-громадське життя українців, концентрується в Мюнхені, де й є осідок єпископа-екзарха П. Корниляка.

Югославія. Перші українські переселенці появляються в Югославії в половині XVIII стол. Вже в 1751 р. ми бачимо

тут греко-католицьку парохію в Керестурі. Незважаючи

на те, що ці наші переселенці мали малий контакт з матірньою Церквою, все таки вони зуміли задержати свою обрядову, а до деякої міри й національну, окремішність. Зв'язок з матірньою Церквою поживався за митрополита Андрея. В 1908 р. митроп. Андрей Шептицький щиро був зайнявся цією громадою вірних, оснував тут (у Каменці) Студитський монастир, т. зв. Студитську Лавру, що проіснувала аж до 1945 р.

В 1909 р. Рим заснував окремий вікаріят для Боснії, залежний від галицького митрополита, а в 1915 р. висвячено для югославських українців греко-католиків єпископом Діонісія Няраді, бачванського церковного письменника українського походження, що управляв Крижевацькою єпархією двадцять п'ять літ (1915-1940).

За його єпископства почався живіший церковний і культурний рух між тамошніми українцями. Основано товариство «Просвіта», школи, духовну семінарію, друкарню, почато видавати популярні книжечки для народу, часописи тощо.

По війні, за комуністичного режиму, потерпіла тут і наша Церква. Мученицькою смертю погіб єп. Я. Шімак (походженням хорват), розв'язано Студитську Лавру, skonфісковано церковне майно. Після смерті єп. Шімака Рим настановив адміністратором для українців греко-католиків свящ. Гавриїла Букатка, а в 1952 р. його висвячено на єпископа. Зчасом у Югославії переслідування Церкви притихло і завдяки самовідданій праці владики відновилося чернече життя, постали монастирі СС василіянок і СС служебниць, а навіть відновлено духовну семінарію.

Сьогодні архієпископ Букатко є примасом Римокатолическої Церкви в Югославії, а єпископом для греко-католиків висвячено в 1963 р. Йоакима Сегеді. Згідно зі статистикою (1949) живе в Югославії понад тридцять сім тисяч українців греко-католиків. Вони мають 29 парохій, духовну семінарію в Загребі і понад 40 священиків.

Польща. Історія східного християнства в Польщі давня і цікава. Деякі історики переконані, що вже в 900 р. існу-

вала в Кракові церква східного обряду. На її руїнах в 1390 р. побудовано Бернардинський монастир і церкву Чесного Хреста, де богослуження відшпавлялися в слов'янській мові аж до 1480 р. Тоді цю церкву і монастир переведено на латинство, але все таки ще якийсь час богослужби відшпавлялись тут теж і в слов'янській мові (побіч латинської). Та це належить до давньої історії.

Після Андрусівського поділу України велика частина земель нашої батьківщини опинилась під Польщею, а через те наплив студіюючої молоді до Краківської Академії, що стояла тоді дуже високо, значно збільшився. Власне з тими часами (кінець XVII ст.) зв'язані перші початки нашої тоді уніятської Церкви. Одначе точних відомостей про те, де і яка ця церква була, немає. Точні історичні відомості натомість починаються щойно під кінець XVIII стол. 1788 р. надано для духовних потреб краківських українців, в заряді Чину Василян, бувший бернардинський монастир, т. зв. Жлубек, з церквою Пречистої Діви Марії, при вул. св. Івана. Одначе, через неповних десять років, за незаплатення податку, і церкву і монастир цивільна влада продала на ліцитації (1797). З того часу аж до 1808 р. краківська парохія не мала сталого приміщення і щойно тоді (1808) австрійський уряд надав їй на власність церкву св. Норберта. Це була далеко менша посілість, як попередня, продана на ліцитації. Податок становив 27 золотих, а церкву і монастир продано за 20 тисяч золотих, решта грошей пішла, очевидно, в державну касу. Видно, що тодішній парох не дуже то й дбав про свою церкву, коли до цього допустив. По своїй смерті цей парох Кудревич, залишив у приватній шкатулі понад п'ять тисяч фльоренів.

Церква св. Норберта проіснувала впродовж цього періоду і перед війною обслуговувала доволі численну громаду українських вірних, що перебували в Кракові. Вдержалася вона до 1947 р. Польська комуністична влада передала її в тому році римо-католикам.

Існують ще теж наші церкви в Варшаві та на інших місцях поселення українців з Лемківщини. Однак відомості про організацію їхнього церковного життя, кількість парохій, священників і чисельність вірних дуже скупи.

Українська еміграція до Франції да-
Франція. тується часом після першої світової війни. У Франції осів еміграційний уряд УНР чимало політичних військових діячів, а згодом почала напливати з західноукраїнських земель заробіткова еміграція. Чисельно стан нашої еміграції у Франції мінявся, деколи доходив до 50-ти тисяч.

Організатором нашої Церкви у Франції був свящ. Яків Перрідон, голляндець з походження, щирий приятель українців. По війні він репрезентував, як генеральний вікарій, у Франції архієпископа І. Бучка. В 1961 р. Рим займенував єпископом-екзархом українців греко-католиків у тій країні ченця Чину Редemptористів, Володимира Маланчука. Це невеличка церковна громада, але зорганізована доволі добре. Єпископ-екзарх резидує в Парижі, а вірних обслуговують 18 священників.

Англія. Приблизно стільки ж само українців, що у Франції, живе теж в результаті повоєнних переміщень і у Великобританії (к. 40 тисяч). Церковне життя тут зорганізував у 1947 р. свящ. Йосафат Жан, ЧСВВ, з доручення архієп. Івана Бучка. Отець Й. Жан є канадським священником французького походження, що прийняв український обряд і багато попрацював для добра нашої Церкви і народу. Перші священники приїхали до Англії разом з військовими частинами, як капеляни Української Дивізії «Галичина» і польського корпусу Андерса, а також з таборів для переміщених осіб у Німеччині. Наступником о. Жана був свящ. Олександр Малиновський, давніший адміністратор Лемківщини, а перед війною довголітній і добре заслужений заступник ректора Духовної Семінарії у Львові. Передовсім йому треба завдячувати цю, чи не найкраще з усіх західноєвропейських наших церков-

них громад, зорганізовану церкву. По смерті митрата Малиновського генеральний вікаріят у Англії обняв редемпторист о. Павло Малюга, а по нім на єпископа-екзарха прийшов василіянин Августин Горняк.

В 1960 р. греко-католицька церковна громада в Англії нараховувала коло 26 тисяч вірних. Осідком єпископа-екзарха є Лондон. Вірних обслуговує 17 священників.

* * *

**Архипастир
скитальців.**

Великі заслуги в організації нашої Церкви в західних країнах у повоєнному періоді поклав архієпископ Іван Бучко, давніший львівський єпископ-помічник. Архієпископ Бучко був виїхав в 1939 р., коротко перед війною, на візитацію, в імені митрополита Андрея, до країн Південної Америки. По війні і ув'язненні всіх єпископів Греко-католическої Церкви на батьківщині, архієп. Бучко лишився був **одиноким** репрезентантом цієї Церкви у вільному світі. Цей невтомний пастир доклав усіх зусиль і не пожалів трудів, щоб у важких повоєнних умовах налагодити наше церковне життя в країнах нового поселення. З тією метою папа займенував був архієп. Бучка (1945) екзархом і Апостольським Візитатором для всіх українців у західній Європі, а в декілька років пізніше (1951) за його діяльність і заслуги в організації Церкви наділив його гідністю асистента папського престолу і титулом Римського графа.

Архієп. І. Бучкові завдячує Українська Галицька Дивізія те, що західні аліянти затримали її по війні (хоч за дротами) перед насильним вивозом більшовиками. Завдячують йому також свій рятунок багато цивільних осіб, яких більшовицька місія була напосілася забрати «на родіну». Цей архипастир скитальців щиро і віддано піклувався переселенцями у всіх країнах Західної Європи. В кожній країні настановив генерального вікарія, який в його імені репрезентував греко-католических вірних.

Б) В заокеанських країнах.

Здорове зерно народу.

Еміграція українців до країн Північної і Південної Америки почалася в останній чверті XIX стол. Важкі політичні, соціальні й економічні відносини на батьківщині гнали десятки тисяч людей у світ шукати кращого життя та долі. Це були переважно емігранти з західних українських земель під Австрією, а також з Закарпаття, Буковини, Холмщини й Волині. Життя тих перших переселенців-піонерів у країнах нового поселення було надзвичайно важке. Це були переважно бідні люди, малописьменні або й зовсім неграмотні, яких життя було там і яким не щадило гіркої долі й тут. Все ж вони зуміли перебороти всі ті важкі труди й невгоди нового поселення, зуміли себе зорганізувати, задержали (і дітям передали) свою мову, звичаї й обичаї та поклали своїми мозольними руками тривкі фундаменти під майбутній розвиток нашого життя в тих країнах. За те їм належить честь і пошана. Ці наші малописьменні або й зовсім неписьменні предки виявили стільки прив'язання до рідного краю, його життя, долі, культури, Церкви, обряду, що ми сміло можемо покласти їх за взір не одному т. зв. інтелігентові нинішнього часу.

Очевидно, в таких важких умовах, серед яких перші поселенці обзаводилися господарством, годі очікувати наглої нормалізації церковного чи громадського життя. Минали роки, поки те церковне чи громадське життя набрало сяк-так нормального вигляду. Були теж і непорозуміння (а де їх немає!), ворохобні, не засипляла й чужа, ворожа пропаганда, яка зводила наших людей на манівці. Все таки те, що було здорове в нашому народі, зберегло себе, зберегло свою національну субстанцію і кінець-кінцем набрало здорових організаційних форм.

Канада.

Еміграція українців до Канади починається в 1890-их роках. Більшість цих емігрантів рекрутувалася з галичан, закарпатців та буковинців. У Канаді вони поселяю-

валися переважно в західніх провінціях: Манітобі, Саскачевані та Альберті. Це були економічно недорозвинені провінції і тим першим нашим предкам приходилось корчувати не один пень, щоб з лісів зробити посівну землю. Дуже дошкульно вони відчували брак церкви, священників та духовної допомоги й опіки. В 1899 р. приїхав перший священник до Канади — отець Дамаскин Поливка, з Закарпаття. Незабаром приїхали ще два священники-галичани — Іван Заклинський та Василь Жолдак.

В 1900 р. збудовано першу нашу церкву в Канаді, церкву св. Володимира у Вінніпегу. Це була маленька церковця, що поміщала заледве 50 людей; щойно в 1926 р. її поширено та пристосовано до сучасних потреб. З того часу починають виростати нові церкви по степах Манітоби, Саскачевану, Альберті, а дещо пізніше і в інших провінціях.

В 1910 р. відвідав наших людей у **Перший єпископ.** Канаді добрий пастир, митрополит Андрей. Він бачив, як тяжко нашим людям приходилося жити без сталої церковної опіки, і вже 1912 р. виклопотав у Римі згоду на утворення окремої церковної управи для наших вірних. Того ж року приїхав до Канади перший єпископ, сюди назначений, Микита Будка, майбутній мученик за св. віру. В тому часі в Канаді вже було 17 священників, які обслуговували коло ста церковних станиць, розкинених сотні миль одна від одної. В 1914 р. він скликав перший синод, на якому прийнято основні рішення щодо управи і праці в Церкві. Ті рішення вийшли окремою книжечкою п. з. «Правила Церкви». Праця єп. Будки ще й дотепер як слід не оцінена, але його заслуги в будові й розбудові нашого церковного й громадського життя дуже великі.

Попри чисто церковну діяльність, візитації, катехизації, видавання богослужбових книжечок, катехізмів, пастирських листів, поучень, проповідей, єпископ приклав руку й до освітнього та громадського життя. Закладав при церквах школи, щоб дітей вчити рідної мови,

дитячі будинки для бідних дітей, подбав теж і про газету для старших («Канадійський Русин»), закладав шпиталі, які віддав в опіку сестер служебниць. Світські товариства й організації знаходили свої домівки й приміщення в церковних залах.

За часу управи церквою еп. Будки українська еміграція до Канади дуже зросла. В 1901 р. згідно зі статистикою в Канаді було всього 5.682 українців, в 1911 р. — 75.432, а коротко після його від'їзду, в 1931 р., було вже 225.113. Більшість українців — це були греко-католики. Частина з них підпала під різні чужі впливи та пропаганду, покинула свою Церкву і перейшла на православ'я та різні протестантські секти.

Приходилося нашій Церкві відстоювати свої права й перед канадськими латинянами. Як відомо, в Католицькій Церкві немає жонатих священиків, а в Канаді, в нашій Церкві були і жонаті священики, і ченці. Католицькі священики, а головню деякі єпископи, дивились на те дуже кривим оком. Може знали, а може й не знали, які права наша Церква згідно з Берестейською унією собі була застерегла. Боялись вони, щоб і їхні священики не забажали й собі таких прав, які мали наші. Отож з тої головню причини виникали різні непорозуміння й підозри, що, очевидно, дуже утрудняло нашій церковній владі її працю. Нема де правди діти, були й дуже прихильні нашій Церкві латинські єпископи, сприяли їй та помогли виклопотати в Римі для нас греко-католицького єпископа. До таких належав архієп. А. Лянджвин.

В 1928 р. еп. Будка перейшов на становище помічника митрополита Андрія до Львова, а на його місце Рим визначив єпископом для греко-католиків у Канаді василіянина, Василя Ладику. Йому до помочі приділено в 1942 р. єпископа Ніля Саварина, теж василіянина. По війні, 1948 р., Рим перевів реорганізацію нашої Церкви в Канаді. Утворено три екзархати: Центральний з осідком у Вінніпеґу, з архієпископом Ладиком, Західний, з осідком у Едмонтоні, з еп. Саварином, і Східний, або

Торонтський, з єп. Ісидором Борецьким. В тому ж році, крім єп. Борецького, висвячено ще одного єпископа, Андрея Роборецького, і призначено на помічника архієп. Ладиці. В 1951 р. утворено ще один екзархат, Саскачеванський, і сюди призначено єп. Роборецького.

На помічника архієп. Ладиці висвячено ієромонаха з Чину Редемптористів, Максима Германюка. В 1956 р. помер архієп. Ладика і на його місце Рим назначив архієпископом, а zarazом і митрополитом, Максима Германюка. Це важлива дата в історії нашої Церкви в Канаді. Митрополія розтягається на цілу країну, а дотеперішні екзархати стають звичайними єпископіями, або єпархіями. Єпископи тих єпархій набувають таких самих прав єпископів-ординаріїв, які мають єпископи латинського обряду.

Короткий перелік розвитку нашої Церкви в Канаді такий: Єпископ Будка залишив у 1927 р. коло 150.000 вірних, 47 парохіяльних священників, 256 парохій і місійних станиць, 35 вечірніх шкіл, дві бурси для виховання шкільної молоді, і 5 притулків для осиротілих дітей, які віддав у заряд сестрам служебницям. Крім харитативної праці, сестри служебниці займалися вихованням і навчанням у вечірніх школах, катехизуванням та допоміжною працею при церквах. Всіх їх було за єп. Будки понад 80 осіб.

Сьогодні греко-католическа Церква в Канаді має митрополію, чотирьох єпископів, коло 140 парохіяльних священників, коло 450 церков і молитовниць і 15 монастирів. Статистика з 1961 р. подає 189.653 вірних. Важливу працю між вірними ведуть сестри служебниці, яких нині нараховують в Канаді 224. Вони ведуть 7 шкіл, 2 шпиталі, 3 доми для осиротілих дітей і інші харитативні установи.

США.

Еміграція до Сполучених Штатів Америки почалася децю раніше, як до Канади. Щодо віросповідної приналежности, то це майже в 90% були вірні Греко-католицької Церкви. Велика їх частина перейшла то на пра-

вослав'я, то пристала до інших місцевих деномінацій. Одною з причин дезерції було те, що тут — подібно як і в Канаді — на наших священників жонатих католицькі священники та єпископи дивилися дуже неприхильно. Доходило до того, що взагалі забороняли їм виконувати церковну службу. До того причинилися особливо польські католицькі священники, які своєю ненавистю до Греко-католицької Церкви перенесли й до США. Жонаті священники, не маючи змоги священнодієвувати, му- сіли вертатися назад на рідні землі. Таке трактування наших священників викликало між вірними велике обу- рення, кидало їх в обійми різних сект, яких тут було без ліку. Велике число шукало пристановища в Православ- ній Церкві, залежній від св. Синоду в Московщині.

Крім цих клопотів, теж і в самій Греко-католицькій Церкві приходило до непорозумінь між священниками з Закарпаття і священниками з Галичини. Закарпатці, еле- мент здебільша змадяризований або пословачений, не знаходили спільної мови зі священниками з Галичини, які почували себе українцями та й бажали в тому дусі працювати й розвивати Церкву.

В 1902 р. Рим призначив візитатором **Церковна ієрархія.** Греко-католическої Церкви в США пряшів- ського крилошанина А. Годобая, однак він не вдоволив ані одних, ані других. Не прийняли його ні галичани, ні закарпатці. Побувши кілька років, Годобай сам уступив (1905).

Щойно в 1907 р. заходами митрополита Андрея Рим погодився (незважаючи на спротив латинських єписко- пів) на висвячення окремого єпископа для Греко-като- лиської Церкви в США. Ним став Сотер Ортинський, перший український єпископ в Америці. Однак повної юрисдикції він не мав, а підлягав латинському єписко- пові-ординарієві, який вважався генеральним вікарієм. Така підлеглість нічого доброго нашої Церкві не прино- сила, перешкоджала її розвиткові, засмічувала наш обряд і викликала між вірними невдоволення. Завдяки заходам митрополита Шептицького Рим вкінці усамо-

стійнив єп. Ортинського (1913) та вийняв з-під юрисдикції католицького єпископа. Єп. Ортинський навіть зумів сяк-так налагодити відносини з закарпатцями, однак смерть (1916) перервала цей добрий почин.

По смерті єпископа Ортинського старі непорозуміння всередині Церкви обновились. Тепер Рим назначив двох адміністраторів: для галичан свящ. П. Понятишина, а для закарпатців свящ. Г. Мартяка.

По першій світовій війні той стан існував далі аж до 1924 р. В тому році, наче потверджуючи цей поділ, висвячено для галичан єпископом Константина Богачевського, а для закарпатців єп. Василя Такача. Все таки така розв'язка показалася незадовільною, нічого вона Церкві не допомогла, а між вірними викликала ще більші спори. Знов виринула справа жонатого клиру, якого католицькі священики не могли стерпіти. Справа набрала такої гостроти, що вкінці Рим заборонив, на початку 1930-их років, слати жонатих священиків для Греко-католическої Церкви до США. З того часу ця цілібатна колотнеча втикає і єпископ може більше віддаватися розбудові внутрішнього життя Церкви.

Єпископ Богачевський, з осідком у Філадельфії, дістав помічника в особі василіянина Амвросія Сенишина (1942). Останньому назначено осідком Стемфорд. У декілька років пізніше (1946) дістав свого помічника також і єпископ закарпатців, Такач, що мав свій осідок у Пітсбурзі. Ним став єп. Данило Іванчо, який по смерті єп. Такача (1947) перейняв управу Пітсбургської єпархії. З якихось причин єп. Іванчо в 1950 р. уступив, а його місце зайняв єп. Миколай Елько. В свою чергу єп. Елько теж дістав помічника в особі єп. С. Коцішка (1956). Таким чином Греко-католицька Церква в США набула двоподілу; ніби одна Церква і один обряд, а насправді дві ієрархії і дві церковні організації. Це нездорове явище в нашій Церкві, і оскільки Церква не є політичною установою, немає задовільної причини робити такий, свого роду »політичний«, поділ. До духового зросту вірних це не причиняється.

Того самого, 1956 р., розділено філядельфійський екзархат на два і створено Стемфордський з екзархом Амвросієм Сенишиним і Філядельфійський з архиепископом К. Богачевським, якому помічником додано єп. Йосифа Шмондюка. В серпні 1958 р. створено ще Чикагський екзархат з єп. Ярославом Габро, а рівночасно піднесено Греко-католическу Церкву в США до ступеня митрополії, а екзархати до єпархій. Першим митрополитом у США став архиеп. Богачевський, а по його смерті (1965) Амвросій Сенишин.

Сьогодні Філядельфійська митрополія нараховує коло 330 тисяч вірних, коло 200 парохій і місійних станиць і понад 270 священників-душпастирів. В 1958 р. розділено також і Пітсбургський екзархат на два і створено дві єпархії: Пітсбургську з єпископом Ельком і коло 100 священниками і Пассайську з єпископом Коцішком з осідком у Пассаїк і коло 50 священниками.

Є теж декілька чоловічих і жіночих монастирів у митрополії. Під час війни оживили тут свою діяльність василіяни, основуючи монастирі в Чикаго і Нью-Йорку, а теж новіціят у Глен Ков біля Нью-Йорку. Редемптористи мають свій монастир в Ньюарку, Н. Дж. Духовна семінарія у Вашингтоні обслуговує митрополію вихованням кандидатів духовного стану. В 1961 р. мала понад один десяток студентів, які пригтовляються в семінарії до духовного життя, а богословську науку побирають на Богословським факультеті Вашингтонського університету. Закарпатські владики мають свою окрему духовну семінарію в Пітсбурзі.

Широку діяльність розвинули в США сестри василіанки. Вони працюють в обидвох єпархиях: у Філядельфійській і Пітсбургській: ведуть 41 парохіальну вечірню школу, дві дівочі середні школи (Академії), одну колегію з правами університету, друкарню і дім для осиротілих дітей.

Сестри служебниці ведуть виховну працю, учать у цілоденних і парохіальних школах, пригтовляють ді-

тей до І-го св. Причастя та ведуть харитативну працю. Всіх сестер служебниць у США нараховують 93.

Аргентина. Українська еміграція до Аргентини датується роком 1897. Ці перші переселенці поселялися головню в провінції Міссіонес, в околиці міста Апостолес. Перед першою світовою війною нараховувано тут коло 10 тисяч українців. По війні, між 1925-1930, нова хвиля еміграції збільшила те число до приблизно 50 тисяч. Це були переважно емігранти з Галичини, Волині, Полісся, Закарпаття, а теж невеличка група (коло тисячки) з Буковини. По останній війні прибуло сюди знов коло 6 тисяч нових емігрантів. Сьогодні нараховують усіх українців в Аргентині кругло 100 тисяч. Здебільша український елемент концентрується в провінції Міссіонес (30 тисяч), в Буенос Айрес і Беріссо (30 тисяч), решта живе по інших містах, індустріяльних центрах, плянтаціях, фармах тощо.

Дві третини з цього числа за віровизнанням — греко-католики, решта здебільшого православні. Перші священники, К. Бжуховський і Я. Карп'як, приїхали сюди в 1908 р. У три роки пізніше прибули ще два, О. Ананевич і І. Сенишин. Брак священників в Аргентині відчувався завжди, відчувається й сьогодні. Юрисдикційно наші священники підлягали там до 1961 р. місцевим католицьким ієрархам. В 1961 р. Апостольська Столиця створила Апостольський екзархат, а єпископом-екзархом іменувала священника-українця Салезіянського Чина греко-катол. вітки Андрея Сапеляка, якого осідком є Буенос Айрес, який з повною посвятою відданістю організує церковне життя.

Бразилія. Перші емігранти з Галичини появилися в Бразилії 1876 р., а під кінець ХІХ стол. було їх там уже 15 тисяч. Нині всіх українців у Бразилії є приблизно 120 тисяч. Перші наші священники прибули сюди 1897 р. Життя наших піонерів у Бразилії було чи не найтяжче з усіх місць нового поселення. Здебільшого їм влада відво-

дила на поселення дуже непригожі лісові терени, в стейті Парана, серед пралісів, у незвичному для нашої людини тропічному кліматі. Через те смертність наших переселенців у Бразилії була дуже велика.

Подібно як у Канаді і США, відношення католицького клеру до наших жонатих священиків було вороже, а тому зчасом усю духовну опіку над вірними перейняли отці василіяни. До 1951 р. бразилійські наші священики підлягали латинським єпископам. Щойно в цьому році Рим вилучив Греко-католицьку Церкву з-під прямої юрисдикції римо-католицьких єпископів і утворив окремий вікаріят. Це був перший крок до створення екзархату в 1958 р. Першим єпископом-екзархом тут став василіянин Йосиф Мартинець з осідком в місті Курітіба.

Екзархат охоплює величезні простори цілої Бразилії і поділяється на 10 парохій, з 17 душпастирськими станіями, де працюють понад 40 священиків, між ними 33 Василіянського Чина. Душпастирі обслуговують коло 70 тисяч вірних.

Всіх греко-католицьких церков і молитовниць у Бразилії є коло 110. Головну духовну працю ведуть тут отці василіяни. В Прудентополіс мають вони свою окрему провінцію Чина, ведуть чотирирічну середню школу, мають там новіціят, видають релігійний місячник «Український Місіонар», тижневик «Праця» та й чимало книжечок релігійного й загальноосвітнього характеру.

Дуже самовіддану працю проводять тут також ще з 1911 р. сестри служебниці, що приїхали сюди з Галичини. Вони мають теж у Прудентополіс свою провінцію Згромадження, удержують два шпиталі, два доми для осиротілих дітей і ведуть коло 30 початкових шкіл. Порівнюючи з Аргентиною, наша Церква в Бразилії куди краще зорганізована. Правдоподібно теж і посторонні умовини цьому більше сприяють.

Австралія. Еміграція наших людей до Австралії почалася по останній війні. Раніше тут було дуже мало українців. 1950 р. нараховувано на цьому континенті коло 20 тисяч укра-

їнців, з того коло 18 тисяч греко-католиків. Зразу нашою Церквою в Австралії опікувався архієпископ Бучко, посилаючи сюди перших священників. В 1958 р. Рим встановив для Австралії окремий екзархат, а єпископом-екзархом поставив Івана Прашка, родом з Тернопільщини. Осідком екзарха є Мелборн, у провінції Вікторія. Єпископ показався дуже самовідданим пастирем і наслідки його праці виявилися скоро. Хоч і яке мале число вірних, то за декілька років вони спромоглися побудувати катедральну церкву, єпископську резиденцію, де концентрується і релігійне і громадське життя. Єпископ Прашко показався навіть «агресивним» для латинян, звабив одного латинського священника і перевів його (за дозволом Риму) на греко-католицтво. Українці дуже його полюбили. Називається він Джон Бовден, а українці називають його Бовденко. Ця рекомпенсата за наші втрати на користь латинян не дуже то й велика, але, спасибі їй за те.

Нараховує ця Церква, як згадано, коло 18 тисяч вірних, має 10 священників, які обслуговують розкинених по широких просторах своїх вірних модерними засобами комунікації — літаками. Це дуже самовіддані люди, ці літаючі священники, і, як видно, Пан Біг благословить їхню повну посвяту праці.

В) Загальний стан Греко-католицької Церкви в діаспорі.

По тих великих втратах, яких зазнала Греко-католицька Церква по війні на батьківщині, видавалося, що перспективи її віток в широкому світі дуже невеселі. З усіх греко-католицьких єпископів в Європі живими і на волі лишилося лише два, архієпископ Іван Бучко, єдиний архіпастир українців греко-католиків у Західній Європі, і архієпископ Гавриїл Букатко в Югославії. Церкви в заокееанських країнах не були настільки сильні й підготовані, щоб перейняти всю духову спадщину, традиції і місію, яку Боже Провидіння на нашу Церкву поклало.

Через те в багатьох поставали сумніви, чи зможе наша Церква в діяспорі без Церкви-матері взагалі вдержатися. Ці побоювання були цілком обґрунтовані і, коли б не те, що Апостольська Столиця поспішила на поміч, то майбутнє нашої Церкви справді було б дуже zagrożене. З огляду на таку ситуацію на рідних землях, Рим спрямував свою увагу на розбудову й посилену працю в Греко-католицькій Церкві в діяспорі. За п'ятнадцять років по війні ця Церква організаційно цілком оформилась, дістала нових пастирів на місцях, з власною юрисдикцією, новий приплив священиків і немалі шанси дальшої розбудови.

Створено митрополії в Канаді і США, виїнято нашу Церкву з-під юрисдикції римо-католицьких єпископів у Бразилії, створено екзархат у Австралії, Англії, Аргентині, Франції, Німеччині, відведено кошти на наше шкільництво в Італії — все це було сильним імпульсом для нашого церковного життя.

В 1963 р., на початку лютого, завдяки заходам покійного і блаженного папи Івана XXIII і за Божим змилюванням, явився у вільному світі митрополит-ісповідник, первоієрарх Греко-католицької Церкви Йосиф Сліпий, по 18-ти літах більшовицького ув'язнення. Ця подія блискавкою облетіла світ і викликала стільки радості й надій, стільки віри в перемогу правди Божої, стільки піднесення, що проблема нашої Церкви висунулася на перший план. Наша Церква дістала в особі первоієрарха центральне вогнище своєї організаційної розбудови. Чи вона зуміє з цього скористати — покаже майбутнє.

Сьогодні Греко-католицька Церква в діяспорі має свого первоієрарха Верховного архієпископа й митрополита Йосифа, двох митрополитів і 18 владик, разом 21 архиєпископів, що репрезентують близько один мільйон вірних у вільному світі.

Найчисленнішим і найбільшим чернечим чином є без сумніву Чин Отців Василіян з десятьма монастирями в заоканських країнах: Канаді, США, Бразилії й Аргентині. Чисельний стан цього Чина становить в діяспорі коло 140 ченців.

Митрополит Йосиф, по своєму повороті, зайнявся розбудовою другого старовинного нашого Чина, студитів. Цей Чин має покищо два монастирі з двадцять кількома ченцями.

Згромадження Отців Редemptористів зосередило свою діяльність головню в Канаді, де має чотири монастирі та провадить виховну й видавничу діяльність. Чотири монастирі в Канаді й один в США об'єднують 34 ченців, а в Медовил (Канада) утримують духовний семінар з 7-ма студентами.

Не можна поминути й жіночих монастирів, Чина Сестер Василіянок з монастирями в Аргентині, Бразилії і США та Згромадження Сестер Служебниць, які також мають свої монастирі в Бразилії, США і Канаді та ведуть виховну й харитативну працю. Сестер служебниць нараховують коло 300 в Бразилії, коло 100 в США та понад 220 в Канаді, які у великій мірі, подібно як сестри василіянки причиняються до продовжування світлих традицій чернечих чинів на батьківщині.

Беручи сумарно, наша Церква в діаспорі нараховує:
Ісповідника віри, Верховного Архиепископа
Митрополита Йосифа,
двох митрополитів,
вісімнадцятьох єпископів,
коло дев'яти сот парохіяльних священиків,
коло двох сот ієромонахів,
коло 1300 черниць,
коло 20 монастирів,
коло 150 домів,
коло 1 мільйона вірних.

Усі ці здобутки не рекомпенсують тих великих втрат нашої Церкви, яких вона по війні зазнала. Все ж вони показують її вітальність, самовідданість і прив'язання до неї вірних, її силу опору серед чужого довкілля і запоруку доброго майбутнього.

Хоч подекуди й виринають на нашому церковному горизонті захмарення, то треба вірити, що це тимчасові

явища, які в нашій Церкві бували не раз і які вона вміла успішно абсорбувати. Вкінці її доля лише почасти залежить від людей, а зрештою — від Божого Провидіння. Шляхи ж Божого Провидіння — незбагненні.

3. УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ДІЯСПОРІ

Як згадано попередньо, Православна Церква в Польщі була основана після першої світової війни. Вона дістала автокефалію від константинопільського патріарха Григорія VII (Томос з 13. XI. 1924 р.) та нараховувала понад чотири мільйони вірних, в тому коло двох і пів мільйона українців.

Після другої світової війни та зміни границь польської держави зазнала теж великих змін і Православна Церква. Сьогодні вона має чотири єпархії (давніше п'ять) — Варшавську, Білостоцько-Гданську, Лодзько-Познанську і Вроцлавсько-Щецінську, разом двадцять деканатів, — однак чисельний її стан дуже змалів. У приблизно 195 парохіях вона об'єднує коло 150 тисяч вірних, здебільша українців і білорусів. Для виховання клиру в Варшаві існує Духовна Семінарія і Православний Відділ при Християнській Богословській Академії там же.

Митрополита Діонісія більшовики по війні арештували (в Ст. Пельтен, в Німеччині) і посадили в тюрму в Варшаві. В 1948 р. польська влада позбавила його окремим розпорядком президента всіх прав первоієрарха та перестала визнавати як митрополита Православної Церкви в Польщі. Керму митрополією обняв єп. Тимотей (Шреттер). Заходила небезпека, що ця Церква також впаде жертвою московського патріархату. Однак, мабуть, у Москві побоюлися входити в конфлікт з константинопільським патріархом, від якого Православна Церква в Польщі одержала була (1924) автокефалію, і рішили

інакше. Під пресією московського патріярха Православна Церква в Польщі зреклася (22 червня 1948) автокефалії з 1924 р., а прийняла »благословенство« і автокефалію від московського патріярха. Митрополит Діонісій, що перебував усе ще під арештом, по волі чи неволі, таку автокефальну заміну затвердив і визнав канонічною.

В 1951 р. синод єпископів »одногласно« звернувся з проханням до московського патріярха Алексея прислати для тієї Церкви митрополита з ССРСР. Очевидно, просити два рази не було треба. Патріярх повідомив, що новим митрополитом Православної Церкви в Польщі буде львівський архієп. Макарій (Оксіюк).

В такий спосіб, начебто респектуючи канонічний порядок, московська патріярхія влізла вікном до незалежної і автокефально, без сумніву, важної з 1924 р. Церкви. Не маючи змоги інкорпорувати її безоглядно, так через можливі комплікації з Православними Церквами Сходу, як і через те, що ця Церква існує в чужій (хай і комуністичній) державі, московська ієрархія подбала про те, щоб здобути над тою Церквою коли не цілковитий, то бодай частинний вплив.

Хоч на Церкву йде посилений тиск з боку московської патріярхії, то все таки, втішаючися сякими-такими автокефальними правами, вона підкреслює свою духову приналежність не до російського православ'я, а до Київської митрополії, як первопрестольної митрополії східно-європейського християнства. Покищо це їй проходить безкарно.

**Православні
Церкви в країнах
еміграційного
поселення.**

З кінцем другої світової війни багато тисяч православних українців, вірних та священників, переселилися в західноєвропейські або в заокеанські країни. Знайшлося на еміграції також чимало владик з української автокефальної і автономної Церков.

Єпископи з Автономної Церкви прилучилися до російської »зарубіжної« Церкви, яку очолював митрополит

Анастасій Грибановський, з осідком у Карловицях (Югославія), а пізніше в Мюнхені. З Німеччини автономісти помалу роз'їхались по світі: архимандрит Крижановський — до Чіле, бувший єп. житомирський Леонтій — до Парагваю, бувший єп. рівенський Теодор — до Австралії, єп. київський Пантелеймон — до Аргентини, а дніпропетровський єп. Димитрій — до США (Бостон).

Зараз по війні (в травні 1946) відбувся в Мюнхені під головуванням митрополита Анастасія собор єпископів російської зарубіжної Церкви враз з єпископами автономістами, який, між іншим, об'явив Українську Автокефальну Церкву неканонічною та відмовив її духовенству (а також духовенству Липківської Церкви) канонічної важности. Таким чином спір, що постав між Автономною Церквою в Україні і УАПЦ, ще більше поглибився та перенісся в країни нового поселення. З якою нетолеранцією поставилася російська зарубіжна Церква до православних українців, свідчить ще й те, що навіть митрополита Діонісія і єпископів його юрисдикції — Іларіона, Палладія і Олександра — осудила за те, що вони піддержували УАПЦ та залишалися з нею в молитовному єднанні. Постанови цього Мюнхенського собору визнало 25 російських (і автономних) єпископів, ієрархів у вільному світі.

Спір між УАПЦ та прихильниками Автономної Церкви перенісся до поодиноких громад, лагерьів, парохій та створив дуже важкі умовини для упорядкування нашого церковного життя на еміграції. А упорядкувати його заходила пекуча потреба. На еміграції (в Німеччині) опинилася численна ієрархія трьох різних напрямів чи юрисдикцій. Найчисленніша, з найбільшим числом вірних, ієрархія УАПЦ, відновленої 1942 р. Друга ієрархія — це єпископи Автономної Церкви в Україні, що за війни визнавали над собою московського патріярха Сергія, а по війні прилучилися до вищезгаданої російської Церкви (зарубіжної), яка московського патріярха не визнавала, і вкінці єпископи юрисдикції варшавського митрополита Діонісія, тобто владики Православної Церкви в Польщі.

В такій ситуації унормувати церковне життя на чужині, в умовах незвичайно важких, не було річчю легкою. Не бракувало доброї волі і самовідданих людей, так серед ієрархії, як і між вірними, однаке церковний антагонізм, взаємні обвинувачування, закиди щодо неканонічності скомплікували життя Православної Церкви до тої міри, що це болюче відчувається ще й сьогодні. На додаток, ще з-перед війни, існувала у вільному світі іще одна Православна Церква, очолювана митрополитом Іваном Теодоровичем, якому підлягали церкви в США і Канаді. Митрополит Теодорович належав до УАПЦ першої креації, тобто до Церкви митрополита Липківського, канонічності якої не визнавала жодна православна Церква Сходу.

В результаті такого укладу відносин витворилося на еміграції кілька незалежних православних Церков, з власною відокремленою ієрархією, з окремими митрополитами та й окремою церковною політикою.

Українська Автокефальна Православна Церква на чужині. славна Церква на чужині — це Церква, очолювана ієрархією важного канонічного поставлення відновленої УАПЦ (1942). Її, цю ієрархію, очолював колишній адміністратор УАПЦ в Україні, митрополит Полікарп, зразу з осідком у Німеччині, в Ганновері. Митр. Полікарп був одним з головних організаторів українізації Православної Церкви в Польщі. Бувши єпископом луцьким (в 1932), він теж відіграв важливу роль в обнови церковного життя в Україні за війни та в організації УАПЦ (1942). Тепер на його долю припала куди важча справа, справа боротьби з автономістами, а теж і з неполадками всередині УАПЦ на чужині.

Невигодою для УАПЦ на чужині було, між іншим, те, що в її склад входило чимало священиків Липківського рукоположення, тобто таких священиків, яких канонічні православні єпископи за важно свячених не визнавали. Не визнавали вони також канонічними свячень митро-

полита Теодоровича в США. Це дало привід до першого удару всередині УАПЦ.

В серпні 1947 р. єп. Григорій Огійчук, священник Липківського рукоположення, хоч канонічно рукополаганий на єпископа (17 травня 1942), зібрав в Ашаффенбурзі конференцію зі своїх однодумців, духовних і вірних, та осудив ієрархію УАПЦ за її відношення до митрополита Теодоровича. На це zareагував митроп. Полікарп. Він скликав теж до Ашаффенбургу Синод єпископів УАПЦ, осудив єп. Григорія і учасників згаданої конференції, позбавив їх сану та виключив з Церкви. Рівночасно синод виделегував архиеп. Мстислава (Скрипника) до США, щоб умовити митроп. Теодоровича прийняти в друге канонічно важні єпископські свячення.

Теодорович був самотнім тепер ієрархом Липківського рукоположення і він уже й раніше (1932) у справі своїх свячень уживав заходів через варшавського митрополита Діонісія перед констант. патріархом. Ті заходи не мали успіху тому, що митроп. Теодорович стрівувався був тоді з сильним опором свого духовенства. В процесі цих пертруктацій екзарх констант. патріарха в США Атенгорас висвятив був з доручення патріарха для православних українців у США на єпископа Богдана Шпиліку (1936), який з того часу репрезентував окрему вітку Української Православної Церкви в США в канонічному єднанні з констант. патріархом та іншими православними Церквами Сходу.

Тепер архиеп. Мстиславові вдалося умовити митроп. Теодоровича до поновлення свячень, що й сталося 27 серпня 1949 р. Це, без сумніву, був дуже значний успіх ієрархії УАПЦ на чужині, бо відпала ця важлива канонічна перешкода для поєднання всіх православних Церков і консолідації сил. На жаль, досі цього ще не сталося.

УАПЦ на чужині, з митроп. Ніканором, об'єднує православні громади в західній Європі та Австралії (архиеп. Сильвестр Гаєвський та єпископи Донат і Варлаам). Зразу також у США (архиеп. Ігор Губа) була невелика громада вірних УАПЦ. Опісля однак архиеп. Ігор поріз-

нився з ієрархією УАПЦ та створив незалежну юрисдикцію (Ютіка і Клівленд) з кількох громад, а теж знайшов своїх прибічників у Аргентині.

УАПЦерква робить корисну роботу для українського народу, так християнську, як і громадську, і вона, без сумніву, заслуговує на щире сприяння і поміч усіх українців, без огляду на віросповідання. Вона має важно рукоположену (з точки погляду канонічного права) ієрархію, і коли б їй удалося здобути визнання за собою автокефалії з боку констант. патріарха, то це був би важливий історичний успіх у напрямі нормалізації церковного життя. Недоліками не треба докоряти нікому, бо недоліки можна знайти у всякій Церкві. Самовіддану працю її владик і духовенства треба цінити і допомагати їм повернути ту славу, якою втішалася українська православна Церква часів Могили, Коссова та інших великих її ієрархів.

УАПЦ Ця Церква, очолювана архієпископом Григорієм (Огійчуком), постала внаслідок вищезгаданого непорозуміння всередині УАПЦ щодо важности рукоположень УАПЦ з 1921 р., а головню через невизнання хіротонії митроп. Теодоровича. До 1955 р. ця церковна громада, невеличка числом вірних і духовенства, була відсепарована від інших наших православних Церков. У вересні 1955 р. рішенням митроп. Ніканора, первоієрарха Собору єпископів УАПЦ, скасовано постанову Ашаффенбурського Собору (1947) про позбавлення архієп. Григорія єпископського сану і відлучення його священників і вірних від Церкви, привернено його в правах і встановлено молитовне єднання з очолюваною ним Церквою. Архієп. Григорієві запропоновано включитися в одну з більших українських православних Церков у діаспорі та в той спосіб припинити роздвоєння в УАПЦ. Архієп. Григорій уживав зі свого боку заходів, щоб включитися з УАПЦ Соборноправною в юрисдикцію констант. патріарха, однак покищо його добрі наміри не увінчалися успіхом.

УПЦ в США.

До 1918 р. православні українці в США й Канаді підлягали юрисдикції російських єпископів, яких московський патріарх сюди назначував. Очевидно, політика тих єпископів була більш-менш така сама, як і російських єпископів на Україні. Вони вважали Церкву добрим засобом для русифікації українського населення. В 1918 р. (19 серпня) утворилася в Саскатуні (Канада) окрема церковна одиниця, що згуртувала православних українців у трьох західних провінціях Канади. Першим владикою цієї Церкви став сирійський митрополит Герман. Коли ж постала в Україні УАПЦ, то Липківський зразу почав уживати заходів, щоб наладнати духову опіку над українцями в Північній Америці. 1923 р. він виделегував сюди винницького єпископа Івана Теодоровича, зі завданням очолити Українську Православну Церкву на північноамериканському континенті. З титулом митрополита Теодорович осів у Боунд Бруку (США), основувши рівночасно для Канади Консисторію у Вінніпегу. В тих початках Церква нараховувала коло 300 парохій і місійних станиць і приблизно 60 священників.

Його канонічних свячень ніхто не брав під сумнів і зойно на початку 1930-их років, коли проблема т. зв. самосвятства стала предметом гострих дискусій, митрополит Теодорович ужив заходів, щоб позбутися тої ірегулярности та дістати, за дозволом констант. патріарха, другоразові свячення. Як згадано, через опір частини його священників, йому не вдалося тоді це зробити. В 1936 р. констант. патріарх казав висвятити для вірних Української Православної Церкви в США на єпископа Богдана Шпильку, який, очевидно, не підлягав митрополитові Теодоровичеві, а безпосередньо констант. патріярхові, чи його екзархові в США. Таким чином, з 1936 р. починаючи, були дві українські православні Церкви на північноамериканському континенті, одна юрисдикції митроп. Теодоровича, а друга — підлегла єп. Богданові.

Коли ж в 1948 р. прибув до Канади архієп. Мстислав (Скрипник), то частина церков, підлеглих досі єп. Богда-

нові, відлучилася від нього та обрала своїм ієрархом архієп. Мстислава. Так отже постала третя Церква, чи третя юрисдикція. В серпні 1949 р. митроп. Теодорович прийняв другоразові свячення з рук архієп. Христофора, екзарха олександрійського патріярха, і тим створив можливість поєднання з архієп. Мстиславом. Злука цих обох Церков наступила на Синоді в Нью Йорку 15 жовтня 1960 р. На початку 1951 р. переїхав архієп. Мстислав з Канади до США та поживав працю розбудови УГПЦ (Української Православної Церкви), ставши головою її Консисторії. Прибув сюди ще один владика, архієп. Генадій (Шеприкевич), давніше єпископ дніпропетровський, і церковне життя УГПЦ почало набирати нового розмаху. На початку 1950-их років УГПЦ нараховувала коло 100 парохій. УГПЦ в США зробила по війні великий крок вперед. В цьому неперечна заслуга передовсім архієп. Мстислава, людини дуже талановитої, розумної, далекоглядної і щирого українського патріота. Сьогодні та Церква виконує також юрисдикцію над українськими православними вірними в Бразилії.

Після переїзду архієп. Мстислава з **УГПЦ в Канаді** Канади до США, опіку і провід над українськими православними громадами перейняв митрополит Іларіон (Огієнко), давніше архієп. холмський і підляський, посвячений у єпископи 20 жовтня 1940 р., який переїхав до Канади з Швейцарії. Другим владикою в УГПЦ в Канаді став архієп. Михайл (Хороший), давніше єпископ миколаївський (1942).

Сьогодні УГПЦ (Українська Греко-православна Церква) в Канаді поділяється на чотири єпархії: Вінніпегська, очолювана митрополитом Іларіоном, митрополитом Вінніпегу і всієї Канади, Торонтська та Східньої Канади з архієп. Михайлом, Едмонтонська і Західньої Канади з архієп. Андрієм (Митюком) та Саскатунська з єп. Борисом. Осідком митрополії є Вінніпег, де теж існує Колегія св. Андрея (асоційована при Манітобському університеті), тобто школа для вирощування кандидатів духовного стану.

Між УПЦ в США і УГПЦ в Канаді десь від початку 1950-их років відбуваються конференції та намагання увійти в якесь поєднання. Досі однак цього не вдалося досягнути, хоч уже Друга Конференція (I-II травня 1957) звіщала, що:

»поза межами України існує тільки одна Українська Православна Церква, яка духово оформлює й об'єднує весь український народ у вільному світі. У Сполучених Штатах Америки і в Канаді існують дві духово неподільні частини цієї Української Православної Церкви — Українська Православна Церква в США та Українська Греко-Православна Церква в Канаді — які живуть самостійним, автокефальним життям, згідно зі своїми статутами та згідно з державним устроєм своїх країн«.

Так отже ці дві Церкви визнають себе за одну, хоч мають дві різні назви, дві різні, одна від одної незалежні, ієрархії і живуть теж своїм окремим життям згідно зі своїми статутами.

Була теж спроба з боку констант. патріярха, за умовою перевірення канонічності рукоположень ієрархії, унормувати якимось статус тих Церков згідно з канонічним правом Східної Церкви, однак ні УПЦ ні УГПЦ на таку розв'язку не погодились, вважаючи, що їхнє об'єднання задовільне, а щодо канонічної нормалізації, то ніякої направи тут не потрібно.

Інакшої думки однак є Православні Церкви Сходу і тому між УПЦ та УГПЦ, з одного боку, і Православними Церквами християнського Орієнту немає молитовного зв'язку.

Крім УПЦ в юрисдикції митроп. Теодоровича існує в США ще одна **УПЦ в США в канон. залежності від патріярха.** Українська Православна Церква з тою самою назвою (УПЦ), але в канонічній залежності від констант. патріярха Атенагораса. Це та Церква, якою управляв від 1936 р. архиеп. Богдан Шпилька. Після його смерті (1965) управу цією Церквою перейняв архиеп. Палладій.

Збираючи разом усе вищесказане, у вільному світі існують чотири незалежні українські православні Церкви: 1) УАПЦ, яка об'єднує православні громади в Європі та Австралії, 2) УГПЦ в Канаді, 3) УПЦ з митроп. Теодоровичем у США та 4) УПЦ в США з архиеп. Палладієм, підлегла канонічно константинопільському патріярхові.

Не може бути двох думок, що було б далеко корисніше, коли б ті Церкви чи юрисдикції, які не мають молитовного єднання з іншими православними Церквами Сходу, могли себе з цього погляду якось канонічно оформити і між собою поєднатися так, щоб та одиність була не лиш декларативною, але й фактичною. Тоді така Українська Православна Церква, з одною верховною владою, могла б далеко краще розвиватися, заощадила б собі непотрібних внутрішніх непорозумінь, дістала б підтримку інших православних Церков, а також могла б стати важливим партнером у нинішньому єкуменічному русі. Мало б це також і благодатний вплив на вірних, яких Церква не поділяла б за юрисдикціями, а єднала б у душі Христової св. Євангелії.

4. ЧОГО НАС УЧИТЬ ІСТОРІЯ НАШОЇ ЦЕРКВИ?

Кажуть люди, що історія — це учителька життя, що по історії пізнаємо помилки й добрі діла, чесноти і пороки народу. Якщо це правда, то історія Церкви даного народу дає для самопізнання пребагатий матеріал. Вона, може навіть більше, як світська історія, відтворює глибокі переживання народу, його пристрасті, його хвилювання, його запал у боротьбі, навіть фанатизм. З церковної історії пізнаємо, не менше, як зі світської, свої хибі і свої чесноти, пізнаємо, що причинилося до добра і національної культури, а що приносило нещастя і занепад, словом, що було добре, а що недобре.

Свою церковну історію треба вивчати без упередження, без пристрасти, без осуду наших предків, бо їх суди-

тиме Справедливий Суддя. Її вивчати треба так, щоб з неї робити розумні і логічні висновки.

І ще одна важлива передумова вивчання церковної історії. Тому що ця історія займається справами Церкви не лиш як видимої установи Божої, але часто говорить і про справи віри, тобто справи, які не завжди можна собі легко розумом пояснити, треба зі своїм судом бути дуже обережним та по змозі скромним. Передовсім у справах віри треба залишити перший голос тим, хто з Божої установи покликаний у справах віри рішати. А рішати у справах віри, згідно з волею Основника Церкви Господа нашого Ісуса Христа, мають право лише наслідники святих Апостолів, єпископи.

Чого ж учить нас історія Христової Церкви в Україні? А вчить вона, що з приходом світла св. Євангелії на наші землі в половині IX стол. Церква відіграла велику роль у житті нашого народу на заранні його державного життя. Вона, можна сказати, змінила курс його історії, увела наш нарід в коло культурних народів тодішнього світу. Незважаючи на непорозуміння між Римом і Візантією, наша Церква духово і культурно росла і могутніла. Коли наступив розрив у Церкві, то хоч Київська митрополія й лишилась на боці візантійської Церкви, все таки в нас не було такої релігійної нетолеранції, як це помічаємо в інших Церквах. Наші тогочасні владики звертали куди більшу увагу на моральне удосконалення повіреної їм пастви, як на оскаржування в поблудженні у вірі.

Від половини XIII стол., з занепадом княжої держави, зазнає помітного занепаду й Церква. Її центр переноситься на північ та помалу підпадає під світський вплив ворожої нашому народові новопосталої держави. З того часу Київська митрополія втрачає те значення, яке мала досі. Зчасом вона підпадає під виключний вплив світської влади, яка унеможливить свободний вияв духового життя та прагнень церковної ієрархії і вірних.

Від половини XV стол. наша Церква прагне до християнської єдності, згідно з заповітом Ісуса Христа »щоби усі були одно«.

Уклад тодішніх політичних відносин не посприяв тим благородним намірам. Аж під кінець XVI стол. наша Церква, що тоді вже була відділена від московської, вирішила спрямувати свої стежки на Захід. Її шлях був важкий і тернистий. Переборовши багато труднощів, ця Церква, звана зразу Уніятська, а потім Греко-католицька, не втратила свого національного обличчя, ані теж своєї східньої традиції. Вона стала справжньою українською Церквою.

Однак, поважна частина духовенства і вірних не схотіла піти за нашою ієрархією кінця XVI стол. На початку XVII стол. обновились ієрархія укр. Православної Церкви. Треба признати, що у вирі тієї боротьби було чимало подій, які так одній, як і другій Церкві шкодили, витрачалась енергія на взаємне поборювання, нищення, оскаржування. Все ж, незважаючи на це, православна наша Церква створила зчасом церковну культуру і встоялася так довго, аж поки її не поглинула Церква іншого типу, Церква, що стала на послуги світській владі. З кінця XVII стол. починається повільний занепад українського православ'я, занепад спричинений чужою, ворожою силою. Та сама чужа сила кількома етапами нищила і вкінці (1946) фізично угробила й другу нашу, Греко-католицьку Церкву.

Українцям, так греко-католикам, як і православним, це треба мати добре на увазі. Не треба в собі бачити взаємних ворогів, як це частенько у нас бувало. Ми спільно маємо інших ворогів. Насамперед усякий християнин має воювати зі злом у світі, за правду Христову, за святість життя, за справедливий Божий лад. І треба пам'ятати, що найліпшою зброєю в тій боротьбі є любов ближнього по заповіді Христа. А ще ми маємо ворогів, що напосідаються на нашу Церкву і на нашу душу. Проти тих ворогів ми мусимо з'єднати свої сили під знаменом Христа, забути про те, що нас розділяє, а бачити те, що нас єднає.

Історія наша багата на приклади, що взаємна пошана

і згода причинялися до нашого росту і що міжусобиці нерідко кінчалися катастрофою.

Залишім тим, хто до цього з волі Божої управнений та має право »в'язати і розв'язувати«, вирішувати те, що нас роз'єднує. Віддаймо їм належний послух і пошану. Не осуджуймо одні одних, залишім суд Господеві. Коли, з допусту Божого, ми покищо не маємо одної української Церкви, то все ж ми маємо одного Христа і під Його прапором доволі місця нам усім.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Антонович, В.** — Нарис становища Православної Церкви на Україні від пол. XVII до кінця XVIII ст. Львів, 1900
- Розвідки про церковні відносини на Україні XVI-XVIII ст. Львів, 1900.
- Аскоченський, В.** — Київ с его древнейшим училищем Академією. Київ, 1856, 2 тт.
- Баран, С.** — Митрополит Андрей Шептицький. Мюнхен, 1947
- Батюшков, И.** — Холмская Русь. СПб., 1887
- Беднов, В.** — Православная Церковь въ Польше и Литве. Екатеринославъ, 1908.
- Біднов, В.** — Дослідження церковної історії в православних країнах. Кременець, 1931
- Бобровський, П.** — Русская Греко-уніатская Церковь в царствованіе Александра I. СПб, 1890
- Божик, П.** — Церков українців у Канаді. Вінніпег, 1927
- Божик, д-р С.** — Українська Католическа Парохія і ц. св. Норберта в Кракові, 1959
- Бучинський, В.** — Студії з історії церковної унії. (Записки НТШ тт. 85-87)
- Ваврик, М.** — По Василянських монастирях. Торонто, 1958
- Власовський, І.** — Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, 1955-1966., 4 тт.
- Голубев, С.** — Київський митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Київ, 1883-1898. 2 тт.
- Голубинський, Е.** — Історія Русской Церкви. Москва, 1900-1.
- Грушевський, М.** — Історія України-Руси. Львів-Київ, 1898-1937. 10 тт.
- З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925.
- Добрянський А.** — Історія єпископівъ трехъ соединенныхъ епархій: Перемишльської, Самборської и Саноцької. Львів, 1893.

- Дорошенко, Д.** — Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, 1940.
- Жукович, П.** — Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства съ церковной унией, 1609-1632. СПб., 1910.
- Ицак, А.** — Уніонні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ісидора. Львів, 1923-4 (в «Богословії» тт. I-II)
- Коструба, Т.** — Нариси з церковної історії України X-XIII ст. 2. вид. Торонто, 1955.
— Як Москва нищила українську Церкву. Торонто, 1961
- Коялович, М.** — Історія воссоединенія западно-русскихъ униатовъ старыхъ временъ. СПб, 1873.
- Левицький, О.** — Внутрішній стан західньо-руської Церкви вкінці XVI ст. та унія. Львів, 1900 (Руська іст. Вібл. т. 6)
- Липинський, В.** — Релігія і Церква в історії України. Філадельфія, 1925
- Липківський, В.** — Відродження Церкви в Україні, 1917-1930. Торонто, 1959
- Лужницький, Г.** — Українська Церква між Заходом і Сходом. Філадельфія, 1954.
- Макарій,** — Історія Русской Церкви тт. I-XII, С. Петербург 1857-1883.
- Нагаєвський, І.** — Рим і Візантія. Торонто, 1956
- Петровъ, А.** — Древнейшія грамоты по исторіи Карпато-русской Церкви и іерархіи. Прага, 1930.
- Петрушевичъ, А.** — Краткое историческое известіе о введеніи христіанства в пред-карпатскихъ странахъ во времена св. Кирилла и Методія. Львів, 1882
— О соборной Богородичной Церквѣ въ городѣ Галичѣ. Львів, 1899
— Сводная Галицко-русская лѣтопись з 1600-1700. Львів, 1874.
- Приселковъ М.** — Очеркъ по церковно-политической исторіи Киевской Руси, X-XV в. СПб, 1913
- Сліпий, Й.** — Історичний огляд виховання духовенства в католицькій Церкві загалом, зокрема на Україні. Львів, 1935 (Праці Гр. Кат. Богосл. Академії, тт. I-II)

- Стеблецький, С.* — Переслідування української і білоруської католицької Церкви російськими царями. Мюнхен, 1954
- Томашівський, С.* — Зверхня історія Київсько-руської Церкви. Жовква, 1932 (Записки ЧСВВ тт. I-IV)
- Харламповичъ, К.* — Малороссійское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914
- Чистовичъ, И.* — Очерки истории Западно-русской церкви. СПб., 1882, 4.
- Чубатий, М.* — Західна Україна і Рим в XIII ст. Львів, 1917.
— Історія християнства на Русі-Україні. Рим, 1965
- Шараневичъ, І.* — Історія Галицько-Володимирської Русі до 1453 р. Львів, 1863.
- Abraham, W.* — Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904
- Ammann, A.* — Storia della chiesa russa. Torino, 1948
- Blazejowskyj, D.* — De potestate metropolitaram Kieviensium catholicorum in clerum regularem. Roma, 1943
- Chodyncki, K.* — Kościół prawosławny a Rzeczpospolita polska, 1370-1632. Warszawa, 1934
- Chotkiewicz, W.* — Dzieje zniszczenia św. unji na Białorusi i Litwie w świetle pamiętników Siemaszki. Kraków, 1898
- Chotkowski, W.* — Historya polityczna kościoła w Galicji za rządów Maryi Teresy. Kraków, 1909
- * * *
- Harasewicz, M.* — Annales Ecclesiae Ruthenae. Leopoli, 1863.
- Heyer, Fr.* — Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Köln, 1953
- Korolevskij, C.* — Metropoliite André Szeptyckij. Roma, 1964
- Kulczynski, J.* — Specimen Ecclesiae Ruthenicae. Roma, 1733
- Lewicki, A.* — Unia Florencka w Polsce. Kraków, 1899
- Likowski, E.* — Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi, XVII-XIX w. Poznań, 1880, 2 v.
— Unja Brzeska 1596. Poznań, 1896
- Malinowski, M.* — Die Kirchen- und Staatssatzungen bez. griechisch-kath. Ritus der Ruthenen in Galizien. Leopoli, 1864

- Pelesz, J.* — Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom. Wien, 1870-1880., 2 v.
- Susza, J.* — Saulus et Paulus Ruthenae unionis. Brussels, 1864.
- Szaraniewicz, I.* — Patryarchat wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej polskiej. Kraków, 1879
- Theiner, A.* — Monumenta Poloniae et Lithuaniae. Roma, 1861-1864 5 v.
- Wasilewski, J.* — Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohilewskiej. Pińsk, 1930.
- * * * — Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale, Oriente Cattolico Cenni storici e statistiche, Città del Vaticano, 1962.
-

З М І С Т

	сторона
ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	7
<i>Про віру давніх наших предків перед введенням християнства.</i>	
 ПЕРША ДОБА	 13
<i>Від початків християнства в Україні-Русі до занепаду Києва (1240)</i>	
1. СВ. АПОСТОЛ АНДРЕЙ ПЕРВОЗВАННИЙ НА КИЇВ-СЬКИХ ГОРАХ	13
<i>Історичні відомості. Св. Андрей на Київських горах. Критика переказу про св. Андрея. Культ св. Андрея в українськiм народі.</i>	
2. ПОШИРЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА МІЖ СЛОВ'ЯНАМИ	16
<i>Християнство у слов'ян. Охрида — давній християнський осередок. Християнство у болгарів. Християнство у сербів і хорватів. Лужичани. Морав'яни. Чехи. Польща.</i>	
3. ПРОСВІТИТЕЛІ СЛОВ'ЯН — СВЯТІ БРАТИ КИРИЛО І МЕТОДІЙ	23
<i>Слов'янські народи. Походження Кирила і Methodia. Освіта апостолів слов'ян. Місія між хозарами. Ув'язнення Methodia. Значення місійної діяльності. Місійна діяльність св. Братів і Україна.</i>	
4. ХРИСТІЯНСТВО В УКРАЇНІ ПЕРЕД ВОЛОДИМИРОМ ВЕЛИКИМ	27
<i>Праісторичні сліди. Водні шляхи. Відомості про перших єпископів. Християнізація східних слов'ян. Християнські впливи між українцями. Християнство за кн. Ігоря. Церковна громада в Києві.</i>	
5. СВЯТА ВЕЛИКА КНЯГИНЯ ОЛЬГА	30
<i>Хрещення кн. Ольги. Що каже історична записка? Почет кн. Ольги. Нев'яснені пляни. Проба зв'язків з Заточем. Мовчанка нашого літопису. Спроба повернути сина Святослава на християнство.</i>	

6. РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ	34
<i>Стратегічні пляни кн. Святослава. Міжусобиці. Поганський курс вел. кн. Володимира. Християнізаційні пляни. Джерела. Записки літописця. Вибір віри. Пишнота і гордість Візантії. Военний похід на Корсунь. Хрещення Володимира.</i>	
7. ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ-РУСИ	38
<i>Нищення поганських божків. Хрещення киян. Поширення християнства. Школи. Католицтво чи православ'я? Зв'язки Володимира з Римом. Західні місіонери на Україні. Чому західні місіонери не мали успіху?</i>	
8. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПОШИРЕННЯ ЦЕРКВИ	42
<i>Організація християнства. Поширення. Будова храмів Божих. «Книжне ученіє».</i>	
9. ПЕРШІ МИТРОПОЛИТИ І ЄПИСКОПИ ТА ЇХНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	45
<i>Нестача історичних відомостей. Здогади істориків. Що пише літопис? Якої народности були перші єпископи і митрополити? Острідська теорія. Візантійські впливи в Болгарії. Церковний Устав Володимира. Діяльність і матеріальний стан Церкви.</i>	
10. ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА	51
<i>Цезаропапизм. Відношення Володимира до Церкви. Зв'язки Володимира з Римом. Привілеї української Церкви. Вплив християнства на Володимирову вдачу.</i>	
11. РЕЛІГІЙНЕ І КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ	54
<i>Що це таке культура? Роля провідників. Зразкове життя Володимира. Любов до науки. Святість Бориса і Гліба. Добрий приклад ченців. Св. Степан єпископ. Перші книги на Україні. Реакція поганства в Польщі. Збірник Святослава. Оригінальні твори. Проповіді.</i>	
12. МАНАСТИРІ І ЧЕРНЕЧЕ ЖИТТЯ	60
<i>Завдання монастирів. Перші монастирі. Чернече правило. Кількість монастирів. Роди чернечих практик. Монастирські добра.</i>	

13. ЦЕРКВИ І ЦЕРКОВНЕ МИСТЕЦТВО 63

Вплив релігійного культу на людське життя. Божі храми. Будова церков. Собор св. Софії. Архітектура. Внутрішні оздобы. Церковний спів.

14. КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ І ЦАРГОРОДСЬКИЙ ПАТРІАРХ 68

Церковний устрій. Церковна ієрархія. Патріярша влада. Патріярх і Київський митрополит. Київські митрополити I-ої доби: Леонтій. Іван. Теопемпт. Іларіон. Георгій. Іван II. Іван III. Єфрем. Миколай. Никифор. Никита. Михайл. Климент. Константин. Теодор. Іван IV. Константин II. Никифор II. Матей. Кирило I. Кирило II. Йосиф. Політика патріярхів. Київські митрополити-греки мали окремі завдання.

15. ВІДНОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ДО РИМУ 75

Оцінка істориків. Критичний погляд. Різниця між обрядами Східньої і Західньої Церков. Київські князі і Рим. »Стизма Керуларія«. Гумберт у Києві. Полемічні твори. Ізяслав — апостольський король. Домініканці в Києві. Звідки взялося недовір'я до латинян?

16. УСТРІЙ НАШОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРШІЙ ДОБІ ТА ЇЇ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 81

»Кормча Книга«. Права київських митрополитів. Які були єпархії в Київській митрополії? Церковні уряди в царгородській Софії. Число духовенства. Добродійні установи. Що таке »десятина«? Здобутки християнської культури. Орієнтація нашої Церкви в першій добі.

ДРУГА ДОБА 87

Від занепаду Києва (1240) до Берестейського Собору.

1. ЗАНЕПАД КИЄВА І НАСЛІДКИ ДЛЯ ЦЕРКВИ 87

Причини занепаду Києва. Зруйнування Києва 1169 р. Інші вороги Київської Русі. Знищення Києва татарами. Перенесення Київської митрополії на північ.

2. ПЕРЕНЕСЕННЯ МИТРОПОЛИЧОЇ СТОЛИЦІ НА ПІВНІЧ 90

Відокремлення Суздаля. Доля київських митрополитів. Авторитет Київського митрополита.

3. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА — ДРУГИЙ
ЦЕНТР ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ 92
*Огляд історії Галичини. Роль Галицько-Волинської
Держави. Вплив Західної Церкви на Галичину.
Взаємна толеранція. Час постанов епархій в Західній
Україні. Роль галицьких боярів. Латинізація україн-
ської Церкви.*
4. КОРОЛЬ ДАНИЛО І ЙОГО ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА 97
*Наїзд татарів. Поява архиеп. Петра на Ліонському Со-
борі. Хто був архиеп. Петро? Папські послы на Україні
Наради в справі церковного з'єдинення. Церковна унія
Данила. Зворот Данила на Схід. Коронація Данила.
Зірвання зв'язів з Римом. Невдача і смерть Данила.
Оправдання Данила.*
5. ОСНУВАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ (1303) 104
*Заходи Льва Даниловича. Оснування митрополії. Про-
тести суздальських князів. Послуга київського митро-
полита Москві. Доля Галицької митрополії. Скасування
Галицької митрополії. Галичина і Польща. Відновлен-
ня Галицької митрополії. Галицькі митрополити.*
6. ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА МИТРОПОЛІЯ 110
*Україна і Литва. Литовсько-Руська митрополія. Ли-
товський і московський митрополити. Боротьба за
одність митрополії. Прагнення до церковної єдності.
Знову відокремлення Литовської митрополії. Остаточ-
ний поділ Київської митрополії.*
7. ЛІОНСЬКА І ФЛЬОРЕНТІЙСЬКА УНІЇ (1274 і 1438/9) 115
*Схід і Захід. — Відчуження поглиблюється. Візантій-
ський цісар і римський папа. Злука обидвох Церков.
Знову церковний розрив. Повторне порозуміння Кон-
стантинополя з Римом. Роль української Церкви. Собор
у Феррарі-Флоренції. Реакція грецького населення.*
8. ПОДІЛ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ 121
*Поворот із собору київського митрополита. Справа ви-
щості папи над' собором. Благовість митрополита про
церковну єдність. Москва засуджує київського митро-
полита. Незгода між Москвою і Константинополем. По-
літична злоба польських католиків. Відокремлення
Московської митрополії.*

9. ПОФЛЬОРЕНТІЙСЬКИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ 127
Київ — знову осідок київських митрополитів. Польський наступ на українську Церкву. Відносини київського митрополита до патріарха. Чорний вік української Церкви.
10. КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ XV І XVI СТ. 129
Життєписи і події. Кирило III. Максим. Петро. Теодигност. Алексей. Кипріян. Фотій. Григорій. Ісидор. Григорій II. Мисаїл Пструч. Симеон. Іона. Макарій. Йосиф II Солтан. Йосиф III. Макарій. Сильвестр. Іона. Ілля Куча. Онисифор Дівочка. Причина упадку Флорентійської Унії.
11. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ Й МОНАСТИРСЬКЕ ЖИТТЯ 136
Несприятливі умовини. Обнова Церкви в Галицько-Волинській Державі. Між Візантією і Римом. Володимирський Собор. Заслуга церковних братств. Монастирі і чернече життя. Назви монастирів. Монастирські правила.
12. ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА 140
Гноблення української Церкви. Коли постави в нас церковні братства? Програма діяльності. Привілеї Дисципліна. Братські школи. Підстави національного пробудження.
13. ОРГАНІЗАЦІЯ ЛАТИНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ 143
Латинські чернечі чини в Києві. Міжцерковна толеранція. Спроба латинізації української Церкви. Невдача через Флорентійські постанови. Осторога української Церкви.
14. ПОГЛЯД НА ДРУГУ ДОБУ — КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ 146
Причини упадку Київської Держави. Переміщення митрополії. Погляд на Галицьку митрополію. Нові ідеї митрополита Кипріяна. Митрополит Ісидор. Збереження флорентійської формули. Ворожість поляків. Тривожний стан української Церкви. Братства. Спроба усамотіювання Церкви.

ТРЕТЯ ДОБА 151

*Від Берестейського до г. зв. Львівського Собору
1596-1946*

1. СТАН НАШОЇ ЦЕРКВИ НАПРИКІНЦІ XVI СТ. 151

Вплив протестантизму на нашу Церкву. Православ'я і протестантизм. Люблинська Унія 1569. Наступ польських єзуїтів на православ'я. Братства. Острозька Академія. Заслуги кн. К. Острозького. Право патронату. Відношення братств до єпископів. Сліди в літературі тодішніх часів.

2. ОРІЄНТАЦІЯ НА РИМ 155

Відвідини патріархів і Ставропігія. Усунення митрополита Онисифора. Екзарх із правом контролювати митрополита. Заходи єп. Гедеона в справі унії. Ідея унії між православними єпископами. «Сокальські артикули» кн. Острозького. Українська й інші східні Церкви. Відступство єп. Балабана. Спротив кн. Острозького.

3. БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ СОБОР 1596 Р. 160

Умови злуки православної Церкви з Римом. Учасники собору й їх двоподіл. Проголошення злуки православної Церкви з Римом. Позбавлення єпископського сану Гедеона і Михайла. Значення злуки з Римом. Поунійна боротьба.

4. ПОУНІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ 164

Східні патріархи пожвавлюють боротьбу. Участь атомських ченців у полеміці. Полемічна література. Чого не розуміли полемісти? Фронт братств і укр. шляхти проти унії. Причина боротьби — пропаганда. Оживлення монастирів і їхня роль в боротьбі. Користі з полеміки. Митрополит М. Рогоза. Митрополит Іпатій Потій. Доля Львівської і Перемиської єпархій. Невияснені питання. Перехід на латинство був оправданою осторогою. Унія в польських колах — це місток до облатиництва.

5. ОБНОВА ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ 172

Православні монастирі й парохії під зверхністю унійців. Поява патріарха Теофана в Україні і поставлення правосл. ієрархії. Поспішний виїзд патріарха. Анатема

14. ПОДІЛ ПОЛЬЩІ І ДОЛЯ УНІЯТСЬКОЇ ЦЕРКВИ 252
Перший поділ Польщі 1772 р. В Австрії. Другий поділ Польщі 1793 р. Третій поділ 1795 р. Московська загроза.
15. ОБНОВЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ (1808) 257
Заходи. Перешкоди. Митрополія на другому пляні. Вимоги василіян.
16. КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ (УНІЯТСЬКІ) 1708-1838 259
Відчуження між Києвом і Галичем. Юрій Винницький 1708-1713. Лев Кишка 1714-1728. Атанасій Шептицький 1729-1746. Флоріян Гребницький 1748-1762. Пилип Володкович 1762-1778. Лев Шептицький 1778-1779. Ясон Смогожевський 1780-1788. Теодосій Ростоцький 1788-1805. Уніятська митрополія в Росії 1806-1838.
17. ПРАВОСЛАВНІ КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ 1686-1799 266
Брак освіти в російського духовенства. Варлаам Ясинський 1690-1707. Йоасаф Кроковський 1708-1718. Варлаам Ванатович 1722-1730. Рафаїл Заборовський 1731-1747. Тимотей Щербацький 1737-1757. Арсеній Могиланський 1757-1770. Гавриїл Кременецький 1770-1783. Самуїл Миславський 1783-1796. Єротей Малицький 1796-1799. Трагічна доля українства.
18. ЛІКВІДАЦІЯ УНІЇ В ХОЛМСЬКІЙ ЕПАРХІЇ 274
Роля польського духовенства. Між молотом і ковадлом. Михайло Куземський 1868-1871. Маркил Попель 1871-1875.
19. ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ 1808-1946 ТА ІНШІ ЕПАРХІЇ 278
Кращі умовини. Братства тверезости. Освіта. Стан митрополії. Закарпатські єпархії. Греко-католицька Церква на Буковині. Крижевацька єпархія.
20. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІ ГАЛИЦЬКІ МИТРОПОЛИТИ, 1807-1946 283
Антін Ангеллович 1808-1814. Михайло Левицький 1816-1858. Григорій Яхимович 1860-1863. Спиридон Литвинювич 1864-1869. Йосиф Сембратович 1870-1882. Сильвестр Сембратович 1885-1898. Юліян Куїловський 1899-1900. Андрій Шептицький 1901-1944. Добрий пастир. На митрополічій престолі. »Польське християнство«. Похорон.

21. УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ПО РЕВО- ЛЮЦІЇ 1917	294
<i>Кінець царату. УАПЦ 1919. Василь Липківський 1921- 1927. Друга світова війна, 1939-1945. УАПЦ 1942.</i>	
22. ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ	298
<i>Оформлення. Залежність від держави. Нищення цер- ков. Адміністративний поділ.</i>	
23. УСТРІЙ ЦЕРКВИ, ОСВІТНЄ Й МОНАСТИРСЬКЕ ЖИТТЯ	300
а) Православна Церква. <i>Устрій. Духовна освіта. Проповідництво. Монастирі й монастирське життя.</i>	
б) Греко-католицька Церква. <i>Різниці. Устрій. Духовна освіта. Монастирі й чернече життя.</i>	
24. ПОГЛЯД НА ДОБУ	308
ЧЕТВЕРТА ДОБА	311
1. »ЛЬВІВСЬКИЙ СОБОР« 1946 Р. І ЛІКВІДАЦІЯ ГРЕКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ	311
<i>Наслідки другої світової війни, 1939-1945. Йосиф Сліпий 1944. Т. зв. Львівський собор 1946. Канонічна важність собору. Ліквідація Церкви на Закарпатті 1947. Баянс.</i>	
2. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ДІЯСПОРІ	317
А) В європейських країнах	
<i>Австрія. Німеччина. Югославія. Польща. Франція. Англія. Архипастир скитальців.</i>	
Б) В заоканських країнах	
<i>Здорове зерно народу. Канада. Перший єпископ. Ре- організація. США. Церковна ієрархія. Нинішній стан. Аргентина. Бразилія. Австралія.</i>	
В) Загальний стан Греко-катол. Церкви в діаспорі	
	332

3. УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ДІЯСПОРІ	335
<i>Православна Церква в Польщі. Православні Церкви в країнах еміграційного поселення. УАПЦ на чужині. УАПЦ Соборноправна. УПЦ в США. УГПЦ в Канаді. УПЦ в США в канонічній залежності від патріарха.</i>	
4. ЧОГО НАС УЧИТЬ ІСТОРІЯ НАШОЇ ЦЕРКВИ?	344
ВІБЛЮГРАФІЯ	348
ЗМІСТ	351

ERRATA

а) Сторінка і рядок: Надруковано: Має бути:

31, р. 10 внизу	вище згаданій	вищезгаданій
33, ч. 3 згори	манастира	манастиря
35, р. 7 вн.	Літературний	літературний
37, р. 14 вн.	по тодішньому	по-тодішньому
56, р. 12 зг.	батька,	батька.
66, р. 11 зг.	вище згадану	вищезгадану
69, р. 11 зг.	Вселенський собор	Вселенський Собор
78, р. 9 зг.	Римськчм	Римським
79, р. 16 вн.	XI ст.	XII ст.
81, р. 1 зг.	збудувати	збудити
87, р. 8 зг.	Києв	Києвѣ
93, р. 7 вн.	опануванням	опанування
109, р. 20 зг.	прив'язана	прив'язане
110, р. 11 вн.	епархію,	епархію.
111, р. 5 вн.	Теодорит	Теодорита
111, на маргінесі	Литовсько-Руська	(знак питання про-
	Митрополія?	пустити!)
111, р. 3 зг.	1341	пізніше
122, р. 4 зг.	заходу	Заходу
135, р. 3 вн.	фльорентійської	Фльорентійської
р. 6 зг.	Сильвестер	Сильвестр
142, р. 5 зг.	свєтого	свєтого
157, ч. 7 зг.	всєж	всє ж
168, р. 7 вн.	и Угерцях	в Угерцях
169, р. 13 вн.	собору	Собору
188, р. 10 зг.	довшим	довшим
191, р. 14 вн.	Лаврівська	Лавоська
194, р. 17 зг.	проходити	приходить
196, р. 14 зг.	неперебірчивий	неперебіюливий
227, р. 14 зг.	погодився	погодитися
228, р. 8 вн.	чернігівська	Чернігівська
230, р. 15 вн.	За тим	За тих
230, р. 8 вн.	митрополит	митрополити
231, р. 15 вн.	прадоподібне	правдоподібне
233, на маргінесі	Велямин-	Велямин
244, р. 14 вн.	Луцького	Луцької
244, р. 16 зг.	Коли	Поки
248, р. 3 вн.	дусити	душити
252, р. 13 зг.	москоської	московської
303, р. 8 зг.	переважними	преважними
320, р. 6 зг.	відправлялися	відправлялися
348, р. 3 вн.	соединеннь	соединенныхъ

б) — Слово »церква« (в різних відмінках) має бути з великої букви; стор. 15, р. 3 вн.; 16, р. 3 зг.; 40, р. 13 зг.; 75, р. 8 вн.; 77, р. 2 зг. і р. 10 вн.; 78, р. 13 зг.; 84, р. 18 зг.; 111, р. 8 зг.;

132, р. 15 вн.; 158, р. 3 зг.; 186, р. 21 зг.; 203, рр. 11, 9 і 8 вн.; 212, р. 9 зг.; 256, р. 8 зг.; — з малої букви: 44, р. 10 і 12 зг.

в) — **Додати коми** (після слів, поданих в дужках): стор. 22, р. 3 зг. (руси́нами); 30, р. 4 вн. (він); 33, р. 13 вн. (войовників); 48, р. 8 вн. (знав); 77, р. 5 зг. (навпаки); 101, р. 6 зг. (розвиток); 120, р. 11 зг. (Марка); 163, р. 2 вн. (переконаннях); 166, р. 9 вн. (шляхтичі); 171, р. 15 вн. (питання); 201, р. 7 зг. (догадатися); 222, р. 11 вн. (православ'ї); 226, р. 6 зг. (твір); 231, р. 15 зг. (патріярх); 254, 8 вн. (кажучи); 256, р. 5 зг. (православ'я); р. 16 зг. (Подільського); 321, р. 9 зг. (УНР).

Викреслити коми: 78, р. 3-2 вн. (Гумберта); 83, р. 10 зг. (помічник); 93, р. 2 зг. (Володимирко); 214, р. 18 зг. (суспільство); 215, р. 5 вн. (1674).

Пропущено:

Стор. 44, р. 15 вн.: по «Київська» додати: Білгородська
54, р. 14 вн.: по «найдалших» додати: закутин
191, р. 11 вн.: по «висока школа» додати: західньо-европ.
зразка
291, р. 2 вн.: має бути: були безпідставні. Він виявився
великим українським

WYDAWNICTWO FUTURA

Nakład 5000 egz., ark. druk. 22,75

Wydawnictwo „Futura” Lublin, Zana 8/17

Druk: Prac. Poligraf. Fundacji Solidarności

Regionu Środkowowschodniego, zam. 80/91

